ॐ श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः

શ્રી મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ

અને

શ્રી આત્મ વિશુદ્ધિ

લેખક અને સંગ્રાહક

આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય કેસરસૂરિશ્વરજી મહારાજ

પુસ્તક પ્રાપ્તિસ્થાન

બાબુલાલ શાંતિલાલની કું.

પહેલી અગિયારી લેન ખારાકુવા ઈમાન મંઝીલ,

પહેલે માળે મુંબઈ ૩

વીર સંવત ૨૪૮૫] કિંમત અમૂલ્ય [નકલ ૧૨૫૦

ॐ अर्हं नमः

પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથનું નામ મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ એટલા માટે રાખવામાં આવ્યું છે. કે આની અંદર મહાવીર પ્રભુના મુખ્ય સિદ્ધાંત તરીકે મનાતા જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષરૂપ તત્ત્વોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આવા તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનારા અનેક ગ્રથો છપાયેલ છે છતાં આ ગ્રંથ તે બધા ગ્રથોની અપેક્ષાએ જુદીજ દૃષ્ટિએ લખાયેલો છે. આત્માને લક્ષમાં રાખીને દરેક તત્ત્વમાં આત્માની મુખ્યતા રાખવા પૂર્વક તે તે તત્ત્વોનું વર્ણન અધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલ છે. આજસુધીમાં તત્ત્વ સંબધી બહાર આવેલા ગ્રથોમાં આ પક્તિનો ગ્રંથ પ્રથમજ છે. એમ મારી માન્યતા છે. આવા ગ્રથો આત્મ દૃષ્ટિનો વિકાશ કરનારા અને સત્તામાં રહેલી આત્મ શક્તિનેજ ગાડનારા છે. પ્રભુ મહાવીર દેવ જ્યાં જ્યાં વિચરતા ત્યાં ત્યાં તેમનો મુખ્ય ઉપદેશ આજ હતો કે "જીવો કર્મોથી કેવી રીતે બંધાય છે અને તેનાથી કેવી રીતે છુટે છે." આ સર્વ હકીકત આ ગ્રંથમાં હોવાથી તે ગ્રંથનું નામ 'મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ' રાખવામાં આવ્યું છે તે યથાર્થ છે. આ તત્ત્વો નિશ્ચય વ્યવહાર પૂર્વક બરોબર સમજવાં તે **જ્ઞાન** છે. તેના ઉપર શ્રદ્ધા થવી તે **દર્શન** છે અને તે પ્રમાણે આવતાં કર્મને અટકાવી પૂર્વના કર્મની નિર્જરા કરવી તે **ચારિત્ર** છે. એટલે **सम्यक् ज्ञानदर्शन चारित्राणि मोक्षमार्गः** આ પૂર્વાચાર્ય રચિત સૂત્ર એજ મોક્ષનો માર્ગ છે. માર્ગનું વિવરણ આ ગ્રંથમાં છે. પુન્ય

અને પાપને આશ્રવ તત્ત્વમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે એટલે નવતત્ત્વને બદલે સાત તત્ત્વોનાં સાત પ્રકરણો કરવામા આવ્યા છે જ્ઞાન અને દર્શન થયા પછી ચારિત્રની ખાસ જરૂર છે એટલે ચારિત્રને કથન કરનાર આઠમુ પ્રકરણ છે ત્યાર પછી પૂર્વના પ્રકરણના સાર રૂપ અને સાથે કેટલીક બીજી બાબતોના ખુલાસાવાળુ સર્વતત્ત્વ રહસ્ય નામનુ નવમુ પ્રકરણ આપીને આ ગ્રંથ સમાપ્ત કરવામા આવ્યો છે

આ ગ્રંથ નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેની અપેક્ષા સાથે લખવામાં આવ્યો છે, શુદ્ધ વ્યવહારનુ પણ વર્ણન સાથે આપેલુ છે, આજકાલ જે એકલા અશુદ્ધ અને શુદ્ધ વ્યવહારના ગ્રંથો લખાયેલા નજરે પડે છે તેવા વખતમા શુદ્ધ વ્યવહાર અને નિશ્ચયના વર્ણનવાળો આ ગ્રંથ જરૂર ઉપયોગી થવા સાથે આવકાર દાયક થઈ પડવા સભવ છે મૂળ વસ્તુ કે જે પોતાને પ્રાપ્ત કરવી છે અને તે આત્મા પોતેજ છે તેનુ જ્ઞાન જ્યાંસુધી જીવ સારી રીતે જાણી શકયો ન હોય ત્યાંસુધી જીવ તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિં, એના માટે આવા ગ્રંથની મનુષ્યોને ઘણી જરૂર છે અને તે જરૂરીયાત આ ગ્રંથથી કેટલાક અંશે પાર પડે તો ઠીક, એવી માન્યતાથી આ ગ્રંથ લખવાનો ઉદ્દેશ છે

આ ગ્રંથના અધિકારીઓ સત્ય વસ્તુના શોધક અને ઈચ્છક જીવો છે આ વિશ્વની મોહની માયાથી કટાળેના અને આત્માના અખડ આનદને ઈચ્છનારા જીવોને આ ગ્રંથ તેમના માર્ગમાં મદદગાર થશે એમ મારી માન્યતા છે

આ ગ્રંથ મે સ્વતત્ર લખ્યો નથી એમા તો પ્રભુ મહાવીરનો બોધ ભરેલો છે તે બોધ પ્રભુ મહાવીરનો ઉપદેશનો છે અને પૂર્વના સમર્થ બુદ્ધિમાન્ આચાર્યોએ સગ્રહી રાખેલો છે તેમાથી સાર રૂપ ભાવાર્થ લઈને જેમ સુથાર કે કડીઓ જુદા જુદા પડેલા પથ્થર ઈંટ ચુનો અને

લાકડાંને એકબીજાની સાથે જોડીને ઘર કે મહેલ ઉભો કરે છે, તેમ મેં તો તેને એકત્ર કરી અહિં સરલ ભાષામાં મારા જેવા બાળ જીવોને સહેલાઇથી સમજી શકાય તે માટે લખેલ છે. આ ગ્રંથની ગૌરવતાનું અને બનાવવાનું માન તો આવો બોધ આપનાર અને તેનો સંગ્રહ કરી રાખનાર તે મહાન્ પ્રભુ અને આચાર્યોનેજ છે. મેં તો ફક્ત ગુજરાતી ભાષામાં અને ચાલુ કાળના જીવોને ઉપયોગી થાય તેવા રૂપમા ફક્ત અમુક આકાર જ આપેલો છે. આ ગ્રંથ ભાવનગર નિવાસી શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ સારી રીતે તપાસ્યો છે, તેઓનો શાસ્ત્રીય બોધ વર્તમાન કાળના શ્રાવક વર્ગમાં ઘણો સારો ગણાય છે. તેઓએ જે ઉપયોગી સૂચનાઓ પ્રેમ ભાવે કરી હતી તે જરૂર જેટલી અમલમા મૂકી છે.

સંવત ૧૯૮૨ નું ચોમાસું ભાવનગર ખાતે થયું, તેમાં મળતા વખતનો સદ્ઉપયોગ આ ગ્રંથ લખવામાં કર્યો છે. લેખક અને વાચકને આ ગ્રથ તેમના આત્મ કર્ત્તવ્યમાં મદદગાર થાય એવી અંતરની ઇચ્છા છે. એ ઇચ્છા સફળ થવાની પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના કરીને વિરમુ છું.

સંવત ૧૯૮૩ માગસર સુદ ૨
આચાર્ય શ્રી વિજયકેશરસૂરિશ્વરજી મહારાજ
ભાવનગર.

આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય કેશર સૂરીશ્વરજી મહારાજ.

— ગ્રંથનો પરિચય —

અને

ગ્રંથકર્ત્તાની જીવન ઝરમર.

મહાવીર'તત્ત્વ પ્રકાશ અને આત્મ વિશુદ્ધિ ગ્રંથના કર્ત્તા પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયકેશરસૂરિશ્વરજી મહારાજનો જન્મ જૈનોના પુનિત ધામ શ્રી શત્રુંજયતીર્થમા સ ૧૯૩૩ ના પોષ સુદિ પુર્ણિમાના દિવસે થયો હતો તેમની ૧૬ વર્ષની ખીલતી વયમા હજુ જે સમય વડીલોની હુંફની જરૂર હતી તે સમયમા જ આ બાળકને એકલો અટુલો મુકીને માતા પરલોકમાં સિધાવ્યાં થોડા સમય બાદ પિતા પણ આ બાળકને જાણે પ્રભુના ચરણુમાં જ સોપતા હોય તેમ છોડીને માતાના પગને સિધાવ્યા માતાપિતાના મૃત્યુથી હૃદયને ઘણો આઘાત લાગ્યો તેની સાથે અંતરમા કોઈ જુદો પડઘો પડયો અને પૂર્વની સાધના પૂરી કરવા માટે દીનપ્રતિદિન વૈરાગ્ય વધવા લાગ્યો તેઓશ્રીએ સ ૧૯૫૦ ના માગશર વદી ૧૦ ના દિવસે વડોદરામા આચાર્ય શ્રી વિજય કમનસૂરિશ્વરજી મહારાજ પાસે ભાગવતી દીક્ષા અગીકાર કરી

દીક્ષા અગીકાર કર્યો બાદ તરત જ પૂર્વના યોગના અભ્યાસને અનુસારે યોગની પરાકાષ્ટાએ પહોચવા માટે પ્રયાણ શરૂ કર્યુ પોતે જ આનુ આસ્વાદન કરે એટલી સકુચીત ભાવના આ મહાત્માની ન હતી પણ જૈન જૈનેતર સહુ કોઈ માનવગણ યોગના જ્ઞાનનો અનુભવ મેળવે સામાન્ય જનતા પણ આનો લાભ લઈ શકે તે માટે સરલ અને ભાવવાહી ભાષામાં પુસ્તકો દ્વારા એ જ્ઞાન પ્રકાશિત કર્યુ એ ગ્રંથમા પ્રભુને પથે જ્ઞાનનો પ્રકાશ, આત્માનો વિકાસ ક્રમને મહામોહનો પરાજય પ્રમોધ ચિંતામણી, ધ્યાનદીપીકા, મહાવીર તત્ત્વ

પ્રકાશ, આત્મવિશુદ્ધિ, નિતીવિચાર રત્નમાળા, ધર્મોપદેશ તત્ત્વપ્રકાશ, શાન્તિનો માર્ગ, ગ્રહસ્થ ધર્મ, નીતિમય જીવન, યોગશાસ્ત્ર ભાષાંતર, મહાબલ મલયાસુંદરી, રાજકુમારી સુદર્શના, યાને સમળીવિહાર, આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા, આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર, સમ્યગ્ દર્શન, આદિ અનેક ગ્રંથોમાં આત્મજ્ઞાન વિસ્તૃત કર્યું છે.

મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશમાં તેમને મહાવીર પ્રભુના સિદ્ધાંતો પર પ્રકાશ ફેંકયો છે. અને ગ્રંથ નવ પ્રકરણોમાં સમાપ્ત કરવામા આવ્યો છે. વાચનારને રસ પડે તેમજ સરલ રીતે સમજાય તેમ આ ગ્રંથ લખવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથમા આત્માનું સ્વરૂપ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ અને આત્મા અનાદિકાળથી સાચા સુખથી વિમુખ થઈ ભવ ભ્રમણ કરે છે, તે માટે શું કરવું જોઈએ તેનું માર્ગદર્શન કરાવ્યુ છે. વિભાવદશામાથી સ્વરૂપ સ્થિરતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવો તેના માટે આ ગ્રંથ ભોમિયા સરખું કામ કરે છે. પરમાત્મા આપણા હૃદયમાં જ રહેલો છે. તેને બીજે શોધવાના જરૂર નથી. વિગેરે હકીકતો સહેલાઈથી સમજાય તેવી સુદર શૈલીથી પ્રકાશિત કરી છે.

આત્મ વિશુદ્ધિ ગ્રંથમાં આત્માના પ્રદેશોની સાથે રહેલી ભાવમય મલીનતા કેવી રીતે દૂર થાય તે સ્ફુટ રીતે બતાવ્યુ છ. આત્મા જો કર્મના બંધનમાથી મુક્ત થાય તો જ તેનું ઉર્ધ્વગમન થાય છે. વિગેરે હકીકત સુંદર ભાષામાં સમજાવવામાં આવી છે.

તેઓશ્રી ધણા જ ગંભીર અને સરલ હૃદયના હતા અધ્યાત્મિક માર્ગમાં ચાલવા છતા સંપૂર્ણ વ્યવહાર કુશલ હતા. તેમની વ્યવહારમાં કુશલતાથી અનેક ગામોના અને ગચ્છના ઝગડાઓનો ઉકેલ આણી આપ્યો હતો.

તેઓશ્રીની વ્યાખ્યાન શૈલીમાં અધ્યાત્મ રસનો જે ઝરો વહેતો

હતો અને અમે તેઓના હૃદયને પીગળાવી સત્ય માર્ગે દોરવવાની તેમનામાં અપૂર્વ કળા હતી વળી તેઓશ્રીના વિશ્વ વ્યાપી પ્રેમના આકર્ષણને લીધે જ્યાં તેમના પુનિત પગલાં થતા ત્યાં જૈન જૈનેતર ભાઈ–બ્હેનોના ટોળેટોળા ઉભરાતા અને વચનામૃતોનુ આસ્વાદન કરી તૃપ્ત થતા તેઓશ્રી પોતાના વાત્સલ્ય ભાવથી જેમ માતા તરફ પોતાનુ બાળક આકર્ષાય તેમ જૈન જૈનેતર દરેક કોમનો પ્રેમ એક સરખો હતો

તેઓશ્રીનુ જીવન બાહ્ય રીતે પ્રવૃત્તિમય હોવા છતા દીવસ રાત્રમા નવ કલાક યોગનો અભ્યાસ કરતા હતા તેની સાથે ૩૦૦૦૦ નો ॐ અર્હં નમ એ મંત્રનો જાપ કરતા યોગના ઉચ્ચ ભુમિકા પર આરૂઢ થવા માટે તેઓશ્રી મોટે ભાગે જંગલમાં તેમજ ગીરિ ગુફા જેવા નિર્જન પ્રદેશમા રહેતા અને સમાધિમા ઘણો સમય વ્યતિત કરતા યોગની સાધના કરવા તારંગા તથની ગુફામા રહેતા શરદીના ભયંકર હુમલો થયો ત્યાં શ્વાસ અને તેની સાથે કેસરની ભયંકર બીમારી આવી એ ભયંકર બીમારીથી શરીર એકદમ કૃશ થઈ ગયુ અને સં ૧૯૮૭ મા શ્રાવણ વદિ પાંચમે રાજનગરમા કાળ ધર્મ પામ્યા યોગના અભ્યાસીઓ અને દરેક સામાન્ય જનના આ મહાપુરુષના ગ્રંથોનુ વાચન, મનન સાથે નિશદિન ધ્યાન કરી પોતાના આત્માને ઉચ્ચ ભુમિકા એ આરૂઢ કરે એજ અંતિમ ભાવના

લી યોગનિષ્ઠ શ્રીમાન્ વિજય કેશરસૂરિશ્વરજી
મહારાજના અંતેવાસિ શિષ્ય
પં. ચન્દ્રવિજયજી

અનુક્રમણિકા

શુદ્ધિ અશુદ્ધિ પત્રક

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	લીટી	પાનું
બન્ન	બન્ને	૬	૧
કેવળ	કેવળ	૧૧	૩
તરીક	તરિકે	૪	૫
કોય	હોય	૧૫	,,
સ્વવિકલ્પ	સવિકલ્પ	૨૦	૭
કષય	કષાય	૮	૧૦
યોગાદિક	યાગાદિક	૧૪	,,
કરે	કરે છે	૨૨	,,
બોલવામાં	બોલવામા જુદો	૭	૧૨
મનિન	મલીન	૧૦	૧૪
થય	થાય	૨	૧૪
૦	જ્યાં	૧૯	૧૫
ગુણીો	ગુણીનો	૯	૧૬
હયાતિ	હૈયાતિ	૧૨	,,
ચરિણામી	પરિણામી	૩	૧૯
અધર્મનુ સુખ છે અને જ્ઞાન આત્માને પરિણમે તેજ		૯	,
તરફથી	તરફની	૧૨	૨૧
એ	એક	૧૧	૨૪
પુદ્ગલોમાં	પુદ્ગલો	[illegible]	૨૫
યદ્ગલને	પુદ્ગલને	૪	,,
જેમ	જેમાં	૧૬	૨૬
નિરાશ	નિરાશા	૧૯	૨૭
લોકમા	લોકમા	૨૩	,
૦	ને	૫	૨૯

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	લીટી	પાનું
o	નું	૪	૩૧
હયાતિ	હૈયાતિ	૧૦	,,
જુદો	જુદા	૨૭	,,
કર્મો	કર્મ	૩	૩૨
o	મા	૧૨	,,
સંયોગી	સયોગી	૧૧	૩૪
o	છે	૨૨	૩૫
ચતો	ચતાં	૨૨	૩૮
કર્મોના	કર્મના	૮	૩૯
અગ્નિ ઉપર રાખ નાખવાથી કે દીવા ઉપર બીજુ કોઈ વાસણ આદિ વસ્તુ		૧૬	૩૯
પરિણામ	પરિણામે	૨	૪૦
અશક્ત	આશક્ત	૩	,,
વિર્ય	વીર્ય	૧૯	૪૧
,,	,,	૨૧	,,
o	પણ	૪	૪૨
તેવો	તેનો	૧૨	૪૪
વિષયમાં	વિષયોમા	૬	૪૫
કરે છે	કરે છે	૮	,,
મિથ્યાત્ય	મિથ્યાત્વ	૨૩	૪૬
કર્મબંધન	કર્મબધતું	૫૪	૫૪
શતું	શકતુ	૨૧	૫૫
આત્મ	આત્મા	૧૧	૫૬
કર્મના	કર્મને	૧૦	૫૭
ઘેરાયેલા	ઘેરાયેલ	૧૭	,,

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	લીટી	પાનું
કર્મ	કર્મબંધ	૭	૫૯
દ્વરા	પ્રવૃત્તિદ્વારા	૧૩	,,
રાગદ્વેષથી થતો બંધ જેવો આત્માને હાનીકારક થાય છે તેવો કેવળ		૧૭	૫૯
કોઈ રક્ષણ કરતું નથી કે કોઈ પીડા પણ કરી શકાતું નથી છતાં		૬	૬૧
૦	મરણ પણ	૯	૬૨
લેપાતા	લેપાતો	૧૭	૫૬
પાપ્તિ	પ્રાપ્ત	૧૪	,,
પ્રતિફળ	પ્રતિકુળ	૯	૬૯
પર્યંત	પર્યન્ત	૧૨	,
ચેતન ચને	ચેતન અને	૨૧	૬૩
વિભાગ	વિભાવ	૮	૭૪
રાગદ્વષને	રાગદ્વેષને	૧૦	,
પ્રાપ્તિ	પ્રાપ્તિ	૧૨	૭૬
ઉપતોગ	ઉપયોગે	૧૫	,,
ભોગવે	ભોગવે છે	૧૭	૭૭
દેવપણે	દેવે	૬	૭૯
તેણુ	તેજે	૧૮	૮૦
સ્મૃતિ	સ્તુતિ	૨૨	૮૧
છે	૦	૫	૮૨
કોઈ	કોની	૪	૮૫
એકાગ્રહ	એકાગ્ર	૯	૯૪
દેવાની	દેવાથી	૧૦	
એને	અને	૨૧	૯૫
આત્રવાવાળા	આ રવાળા	૧૮	૯૫

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	લીટી	પાનું
ઉદાસીન	ઉદાસી	૧૨	૯૭
આપનર	આપનાર	૨૩	૯૯
અજ્ઞાનીમાં	જ્ઞાનીમા	૨૨	૧૦૫
પણ કેમ ન જાણે ?	પણ નથી	૩	૧૦૭
પતિબિંબ	પ્રતિબિંબ	૧૯	૧૦૮
ધા	ઘાત	૧૭	૧૧૬
એને	અને	૧૫	૧૨૦
વિભાત્ર	વિભાવ	૫	૧૨૧
વયોવૃદ્ધ	વિલમ્બ	૬	૧૨૨
બુદ્ધ	શુદ્ધ	૧	૧૨૮
અભ્યાસ	અભ્યાસ	૫	૧૪૫
ચરણથી	ધર્માચરણુ	૬	૧૪૭
જાગ્રત	જાગ્રતી	૧૯	"
ધણુ	પણુ	૨	૧૪૮
ઉપયોગીની	ઉપયોગની	૧૮	૧૪૯
વિક્રિતા	વિક્રિયા	૩	૧૫૮
સ્વરૂપેને	સ્વરૂપને	૧૩	૧૬૩
કરતાં નથી	કરતો નથી	૧	૧૬૪
નિમિત્તકારણે	નિમિત્તકારણુ	૯	"
તેમતેવા રંગનો	તેવો તે મણી	૧૬	"
	આત્મજાગ્રતિ	૩	૨૭૫
સતાપત	સત્તાગત	૯	"
આલ્માના	આત્માના	૧૮	"
આલ્મા	આત્મા	૨	૧૬૬
પણુ	પણે	૧૬	"

॥ ॐ श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥

મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ.

પ્રકરણ પહેલું

આત્મ સ્વરૂપ

કર્મ સબંધ રહિત, જ્ઞાનતત્ત્વ, અમર, સહજસ્વરૂપ સિદ્ધ પરમાત્માને, મારા આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે હુ નમન કરૂ છુ

આ વિશ્વમા ચૈતન્ય અને જડ એ બે વસ્તુને મૂકીને બીજી કાઈપણ વસ્તુ નથી આત્મ સ્વભાવ પ્રગટ કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ તે બન્ને લક્ષણો જાણવા જોઈએ જેઓ આ બન્નેના સ્વરૂપને પરમાર્થ દષ્ટિએ જાણે છે તે અજીવનો ત્યાગ કરી જીવતત્ત્વમાં લીન થયા છે જીવતત્ત્વમા લીન થતા રાગદ્વેષનો નાશ થાય છે, રાગદ્વેષ દૂર થતા નવીન કર્મો આવતા અટકે છે અને પૂર્વે બધાયેલા કર્મો ઓછા થઈ જાય છે, આમ નવીન કર્મોનુ બધ થવાથી અને જુના કર્મોનો નાશ થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

આત્માનુ લક્ષણ

ઉપયોગ એ આત્માનુ લક્ષણ છે આત્મા પોતાની

શક્તિનો પોતાની મેળે તથા સાધનો દ્વારા પ્રકાશ કરે છે, તેને ઉપયોગ કહે છે. તે ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે. એક દર્શન ઉપયોગ અને બીજો જ્ઞાન ઉપયોગ. દર્શન ઉપયોગ એટલે વસ્તુનું સામાન્ય જ્ઞાન દર્શન એટલે જોવું. જેમ કોઈ દૂરથી વૃક્ષ કે મનુષ્ય દેખાય તે દેખાયું કે જોયું કહેવાય, પણ તેટલાથી તે વસ્તુની બધી બાજુનું એટલે તે દ્રવ્યરૂપ વસ્તુનું, તે કયા ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલું છે, કયા કાળમાં બનેલું છે, તેનો રંગ, સ્વભાવ વિગેરે શું છે વિગેરેનું જ્ઞાન થતું નથી, એટલે આ સ્થળે દર્શન ઉપયોગની સાથે જ્ઞાન ઉપયોગની જરૂરીયાત પડે છે. એટલે દર્શન કે ઉપયોગનો અર્થ અહિં એટલો જ કરવાનો છે કે વસ્તુનો સામાન્ય બોધ તે દર્શન. આ ઉપયોગ કોઈની મદદ સિવાય પોતાની મેળે પ્રવર્તે છે. તેમજ ઇન્દ્રિયોની મદદથી પણ પ્રવર્તાવાય છે. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પૂર્ણ પ્રગટયાથી જે ઉપયોગ પ્રવૃત્તિ કરે છે તે તદ્દન નિર્મળ અને આવરણ વિનાનો ઉપયોગ છે. તેને લઈને આત્મા એકજ સમયમાં આખા વિશ્વને સામાન્ય રીતે જાણી શકે છે. કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્માનો આ ક્ષાયક ગુણ કહેવાય છે. તેને કેવલ દર્શન કહે છે.

કર્મના ક્ષયોપશમથી એટલે કાંઈક કર્મો સત્તામાં દબાયેલાં રહે છે તેને ઉપશમ કહે છે, અને કેટલાંક ઉદય આવેલાં કર્મો ક્ષય પામતાં રહે છે, તેને ક્ષય કહે છે, આ ક્ષય અને ઉપશમની એકી સાથે પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેને ક્ષયોપશમ કહે છે. આ ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલી

આત્માની ઉપયોગ શક્તિને અવધિ દર્શન કહે છે આ ઉપયોગથી જીવ ઇન્દ્રિયોની મદદ સિવાય સામાન્ય રીતે વિશ્વના ઘણા ભાગને અમુક મર્યાદામા જોઈ શકે છે ઇન્દ્રિયોને મુખ્ય કરીને આત્મા વસ્તુનો સામાન્ય બોધ કરે છે, તેને ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન કહે છે અહિ આત્મા સ્વતત્ર કામ કરતો નથી પણ ઇન્દ્રિયોની મદદથી જોવા વિગેરેનુ કામ કરે છે જો ઇન્દ્રિયો રૂપી હથીયાર બગડેલા કે જોખમાયેલા હોય તો આત્માની આ જોવા સાભળવા આદિની ગતિ કુઠિત થાય છે—અટકી પડે છે માટેજ આ દર્શનને પરોક્ષ દર્શન કહે છે અને ઉપર બતાવેલા અવધિ અને કેવળદર્શનને પ્રત્યક્ષ દર્શન કહે છે, કેમકે તેમને ઇન્દ્રિયોની મદદની જરૂર પડતી નથી, પણ સ્વત તે જોઈ શકે છે

અહિ ચક્ષુ દર્શનમા નેત્રો લીધા છે ત્યારે અચક્ષુ દર્શનમા બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો લીધી છે તેમા મનુષ્ય જીવનમા નેત્રોની મુખ્યતા છે આખો વિનાનુ જીવન દુ ખ રૂપ છે, અને બીજી ઇન્દ્રિયો કરતા નેત્રનો વિષય ઘણો છે તેથી ઇન્દ્રિયાધિન સામાન્ય બોધવાળા દર્શનના બે ભાગ પાડયા છે એક ચક્ષુદર્શન અને બીજુ અચક્ષુદર્શન, આ પાચે ઇન્દ્રિયોથી જે સામાન્ય બોધ થાય છે તે ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન છે તેમા ઉપર કહેલા અવધિ અને કેવલ દર્શન ભેગવના દર્શન ઉપયોગના ચાર ભેદ કહેવામા આવ્યા છે

વસ્તુના વિશેષ બોધને—આકારને જાણનાર તે જ્ઞાન ઉપયોગ છે. જ્ઞાન વસ્તુની તમામ બાજુઓને ભૂતકાળના, વર્ત્તમાનકાળના અને ભવિષ્યના પદાર્થો અને વારંવાર બદલાતા તેના પર્યાયોને જાણે છે, માટે જ જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા એ શુદ્ધ આત્માનું પૂર્ણ લક્ષણ છે.

આ જ્ઞાન પણ સ્વતઃ-પોતાની મેળે કોઈની પણ મદદ સિવાય વસ્તુ તત્ત્વને જાણી શકે છે, તેમજ ઇન્દ્રિયોની મદદથી પણ વસ્તુને જાણે છે. જે પૂર્ણ જ્ઞાન જેને કેવળજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, અને જ્ઞાનના આવરણ કરનાર કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી જે પ્રગટે છે તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. શુદ્ધ છે અને કોઈની મદદ સિવાય તે વિશ્વના સર્વ પદાર્થોને જાણી શકે છે. આ આત્માનો ક્ષાયક ગુણ કહેવાય છે. અને તેને કેવળજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

કર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતા જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, એટલે તેના સાત ભેદ છે જો કે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમથી આ જ્ઞાન પ્રગટે છે, છતાં આત્મદૃષ્ટિ જાગૃત થયેલ જીવ વસ્તુતત્ત્વને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જાણે છે ત્યારે, તેનું જ્ઞાન તે સમ્યક્-જ્ઞાન કહેવાય છે, અને વિપરીત રીતે વસ્તુતત્ત્વને જાણનારનું જ્ઞાન તે મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે. માટે પ્રથમના ચાર જ્ઞાન તે સમ્યક્‌જ્ઞાન છે, અને તે પછીનાં ત્રણ જ્ઞાન તે મિથ્યાજ્ઞાન છે,

વસ્તુતત્ત્વનુ ખરૂ સ્વરૂપ.

દરેક પદાર્થો પોત પોતાના સ્વભાવમા રહેલા છે તેના સ્વભાવમા સયોગ સબધથી ફેરફાર થતો નથી, સયોગ સબધ એટલે એક પદાર્થની સાથે એકજ સ્થાનમા અનેક પદાર્થોનુ જોડાઇને રહેવાપણુ થાય છે તે દષ્ટાન તરીકે જીવ અને પુદ્ગલો–કર્મો એક સાથે રહેવા છતા જીવ એ જડ પુદ્ગલ રૂપ થતો નથી અને પુદ્ગલો તે જીવ થતા નથી આકાશમા અનેક જીવ પુદ્ગલો રહ્યા છે તે છતા આકાશ તે રૂપ થતુ નથી, તેમ તે આકાશ રૂપ થતા નથી તેવી રીતે દેહમા આત્મા રહેલ છે છતા દેહ એ આત્મા થતો નથી અને આત્મા એ દેહ થતો નથી વસ્તુના પર્યાયો બદલાય છે, પણ વસ્તુનો નાશ થતો નથી વસ્તુ તે મૂળ દ્રવ્ય, તે જુદા જુદા આકારોમા ગોઠવાય એ રૂપે તેની ઉત્પત્તિ કહેવાય, પૂર્વના આકારનો ત્યાગ એ નાશ કહેવાય, છતા આ ઉત્પત્તિ અને નાશ એ બન્ને સ્થાને તે મૂળ વસ્તુની હૈયાતિ કાયમજ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય આ દ્રવ્ય સાથે તે દ્રવ્યનો સ્વભાવ કે જે કોઈ દિવસ તેનાથી જુદો ન પડી શકે તે ગુણ કહેવાય, અને આકાર વિગેરેમા ફેરફાર થયા કરે તે પર્યાય કહેવાય. આવા ગુણ પર્યાયવાળી વસ્તુ તે દ્રવ્ય છે આમ એક દ્રવ્યમા ગુણ અને પર્યાય સાથે જોવામા આવે, અને તે જોતા પણ દ્રવ્યને ભૂલાય નહિ, એજ રીતે આત્મ દ્રવ્ય જ્ઞાનાદિ ગુણવાળુ છે જુદા જુદા ઉપયોગો બદલાવા તે તેના પર્યાયો છે આ પર્યાયની અપેક્ષાએ

આત્મા અનિત્ય છે. દ્રવ્યની-પોતાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. એ અનિત્યમાં નિત્યને જોવો-ભુલવો નહિ અને નિત્યમાં પણ અનિત્ય પર્યાયને ભૂલવો નહિ એ વસ્તુતત્ત્વનું ખરૂં સ્વરૂપ છે અને તેનેજ સમ્યક્જ્ઞાન કહે છે.

પાચ જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન છે ત્યારે પછીનાં ત્રણ જ્ઞાન તે મિથ્યાજ્ઞાન છે. મન તથા ઇન્દ્રિયોથી-ઇન્દ્રિયોની મદદથી થતું જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન છે. સિદ્ધાંતથી-સાંભળવાથી થતા જ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાન કહે છે. અથવા શબ્દ અને તેના અર્થના વિચારને અનુસારે ઈન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તે જે બોધ થાય તે શ્રુતજ્ઞાન છે. જ્ઞાનાવરણીયકર્મના વિશેષ ક્ષયો-પશમથી અને ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના રૂપી પદાર્થના થતા જ્ઞાનને અવધિજ્ઞાન કહે છે, છતાં પૂર્ણ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ આ જ્ઞાન મર્યાદિત છે અને પ્રસંગે તે જ્ઞાન ચાલ્યું પણ જાય છે માટે તે દેશ પ્રત્યક્ષ છે. મનના પર્યાયને જાણનાર જ્ઞાન તે મનઃપર્યવજ્ઞાન છે. આમાં પણ ઈન્દ્રિયોની મદદની જરૂર નથી છતાં તે પૂર્ણ તો નથી અને પ્રમાદ દશામાં તે જ્ઞાન ચાલ્યું પણ જાય છે અર્થાત્ તેના ઉપર આવરણનો પડદો આવી જાય છે છતાં તે સમ્યક્જ્ઞાન છે.

મિથ્યાજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે છે પ્રથમનાં બે મિથ્યામતિ અને મિથ્યાશ્રુત એ સર્વ જીવોને હોય છે, કેમકે આટલું પણ જ્ઞાન ન હોય તો તે જીવ અને અજીવમાં પછી તફાવત નજ રહે. ત્રીજું વિભંગજ્ઞાન એમાં મિથ્યામતિશ્રુત કરતાં અધિકતા તો છે, તે ઈન્દ્રિયોની મદદ વિના રૂપી દ્રવ્યને જોઈ

જાણી શકે છે; છતા વસ્તુના ખરા સ્વરૂપનો તેને અનુભવ થતો નથી, તેમજ બહારથી દેખાતા પદાર્થો જે દૂર દૂરના તેના જોવામા આવે છે તેમા અસ્પષ્ટતા અને વિપરીત દેખાવાપણું પણ હોય છે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બન્ને જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે તે સિવાયના સાતજ્ઞાન અને ત્રણદર્શન તે કર્મોના ક્ષયોપશમથી થાય છે ખરી રીતે જ્ઞાન એક છે, અને દર્શન પણ એક છે, છતા કર્મની ઉપાધિના ભેદે ભેદ પાડવામા આવ્યા છે આ જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ દ્વારા આત્મા પોતાની શક્તિ પ્રકાશે છે અને વિશ્વના સર્વ પદાર્થોનો વિષય કરે છે અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોને દર્શન અને જ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને જુવે છે આ આત્માનુ પૂર્ણ સ્વરૂપ છે આટલી કોટિ સુધી આત્માનો વિકાસ થાય ત્યારે તે પૂર્ણ વિકાસ થયો સમજવો બહારના પદાર્થોની અપેક્ષાએ તે જ્ઞાતા દષ્ટા છે, પણ જ્યારે તે અતરમુખ સ્થિતિએ પોને પોતામા સમાઈ રહે છે ત્યારે તેમા અખડ આનદ અને પૂર્ણ સ્થિરતા હોય છે જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ કર્મોનો ક્ષય થતા આ જ્ઞાન દર્શન એકી સાથે ઉત્પન્ન થાય છે, તે સિવાયના જ્ઞાનાદિ અનુક્રમે થાય છે જ્ઞાન ઉપયોગ તે સાકાર છે દર્શન ઉપયોગ નિરાકાર છે જ્ઞાન ઉપયોગ સ્વવિકલ્પ છે, દર્શન ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ છે આ બન્ને ઉપયોગો સ્વભાવ અને વિભાવ પણ છે મન તથા ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જ્યારે જ્ઞાન ઉપયેગની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે વિશેષ ઉપયોગ હોય છે, તેમા પણ શુભ કાર્યમા પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે શુભ ઉપયોગ કહેવાય

છે. અશુભ કે અશુદ્ધ ભાવપણે અનાદિની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે અશુભ કે અશુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગ હોય છે, અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન હોય ત્યારે શુદ્ધ ઉપયોગ હોય છે. દર્શન ઉપયોગ પણ જ્ઞાન ઉપયોગની માફક શુદ્ધ શુભ અશુભ અને અશુદ્ધ હોય છે. સહજ સ્વરૂપે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમાં પરિણમી રહેવાની સ્થિતિ તે શુદ્ધ ઉપયોગ છે. આ સ્થિતિ નિરાકાર અવસ્થાની સ્વરૂપ સ્થિરતાની ઉત્તમોત્તમ છે તેવીજ રીતે ધર્મધ્યાનાદિ શુભમાં પ્રવૃત્તિ હોય તે શુભ ઉપયોગ છે. વિષય વાસનાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ તે અશુભ ઉપયોગ છે અને રૌદ્રધ્યાન તીવ્ર ક્રોધાદિ મારવા મરવાના વિચારો અને વર્તન ઈત્યાદિ અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ છે. આમાં દર્શન ઉપયોગ સામાન્ય છે, અને જ્ઞાન ઉપયોગ વિશેષ છે. એ બંનેની યથાયોગ્ય ઘટના કરી લેવી. શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી કર્મની નિર્જરા અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ. શુભ પ્રવૃત્તિથી દેવ મનુષ્યની ગતિ, અશુભ પ્રવૃત્તિથી તિર્યંચની ગતિ અને અશુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગથી નરકની ગતિ લાયક કર્મ બંધાય છે. સમ્યક્ત્વના સંબંધથી તે જ્ઞાનાદિ સમ્યક્ —ખરોખર કહેવાય છે, અને મિથ્યાત્વના સંબંધથી તે મિથ્યાજ્ઞાનાદિ કહેવાય છે.

જે જ્ઞાનમાં વસ્તુતત્ત્વનો વિપરીત બોધ હોય છે તેને મિથ્યાત્વ કહે છે. બગીચાનાં વૃક્ષો જેમ પાણીથી વૃદ્ધિ પામે છે તેમ આ વિપરીત બોધ રૂપ મિથ્યાત્વથી કર્મરૂપ વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે.

મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે, એક દર્શનમોહનીય અને બીજો ચારિત્રમોહનીય દર્શનમોહનીય કર્મ સત્ય વસ્તુમા શ્રદ્ધા કે દૃઢતા થવા દેતુ નથી, અને ચારિત્રમોહનીય કર્મ જાણવા પ્રમાણે વર્ત્તન કરતા અટકાવે છે જ્ઞાન અને દર્શનના આવરણો દૂર થતા વસ્તુને વસ્તુ રૂપે જાણી જોઈ શકાય છે, પણ તે સાથે આ દર્શનમોહનીય કર્મ ઓછુ થયુ હોય તોજ તે વાત યથાર્થ છે, એવી તેના ઉપર શ્રદ્ધા આવી શકે છે, અને તે શ્રદ્ધા આવ્યા પછી ચારિત્રમોહની કર્મ ઓછુ થતા તે પ્રમાણે વર્ત્તન કરાય છે

આ દર્શનમોહનીકર્મનો ઉદય તેજ મિથ્યાત્વ છે આ મિથ્યાત્વના અભિગ્રહિક, અનભિગ્રહિક અભિનિવેશિક, અનાભોગિક અને સાશયિક એમ પાચ ભેદ પડે છે ૧ અનાદિ કાળથી આ જીવને સત્ય વસ્તુનુ ભાન નથી અને તેને લીધે જ તે સત્ય વસ્તુના સ્વાનુભવથી વેગળો રહેલો છે આ અનાભોગિક મિથ્યાત્વ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિના એક ઇદ્રિયવાળાજીવોમા તથા વિકલેદ્રિય અને અસજ્ઞી પચેદ્રિયમા હોય છે, કેમકે તેને તેવી મિથ્યાપ્રવૃત્તિમા કોઈએ પ્રેરણા કરી નથી એટલે તેમા તે સ્વાભાવિક છે જે જીવ કોઈ દિવસ ઉભો થયો નથી તેને પડવાની વાત ક્યા રહી ? ૨ સત્ય તત્ત્વને નહિ જાણનારા ગુરુએ કોઈને કોઈ માર્ગે પ્રેરણા કરીને આ જીવને ધર્મ સબધી મિથ્યા પ્રવૃત્તિ કરાવી હોય છે આ પ્રવૃત્તિ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપના માર્ગને સરલ કરી આપવાને બદલે ઉલટો વધારે મુશ્કેલી

અને ગુંચવણ ભર્યો કરી આપતી હોવાથી વિપરીત પ્રવત્તિ કહેવાય છે. ઉત્તર દિશા તરફ જવાની જરૂર છતાં દક્ષિણ તરફનો માર્ગ તે ગુરૂઓએ બતાવેલો હોવાથી તે જીવનું ઇચ્છિત સ્થાન વિશેષ દૂરને દૂર જાય છે, આવી પ્રવૃત્તિવાળા માર્ગને અભિગ્રહિકમિથ્યાત્ત્વ કહે છે. આ માર્ગમાં આત્મા કે પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરવો તે ધ્યેય હોતું નથી, પણ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયો, લક્ષ્મી, માન, અધિકાર, રાજયની પ્રાપ્તિ અને દેવાદિની પદવી મેળવવાની મુખ્યતા હોય છે. રાગદ્રેષથી ભરપૂર, વિષય કષયમાં આશક્ત, બીજાનો નિગ્રહ કે અનુગ્રહ કરવાની લાગણી વિગેરે ધરાવનારા દેવો અને ગુરૂઓ આ માર્ગમાં મદદગાર સહાયકો હોય છે. તેઓનાં કર્ત્તવ્યો દેવ દેવીને જીવોનાં બળીદાન આપવાં, જીવ હિંસાવાળા યજ્ઞ યોગાદિક કરાવવા, નદીઓમાં સ્નાન કરવાં, વૃક્ષોને પૂજવાં, અને બદલાની આશા રાખી દાન આપવાં વિગેરે હોય છે. ૩ સાંશયીક મિથ્યાત્ત્વવાળાને સત્ય વસ્તુમાં સંશય હોય છે. આ સાચું કે તે સાચું તેનો નિશ્ચય તે કરી શકતો નથી. ૪ અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્ત્વવાળા જીવો બધા ધર્મને સાચાને સારા માને છે સારાસારની તત્ત્વાતત્ત્વની પરીક્ષા કરી શકતા નથી અને સૌને માની લ્યો સૌને પુજી લ્યો એમ કહી ગોળ ખોળને સરખા માને છે. ૫ અભિનિવેશિક મિથ્યાત્ત્વવાળા જીવો જાણી બુજીને અસત્યપ્રરૂપણા કરે તે, ખરી વાત ખરૂં તત્ત્વ સમજાયા છતાં આગ્રહમાં પડી જવાથી લોકો પાસે ખરૂં તત્ત્વ કહેતા નથી

પોતાની પ્રથમ કહેલી અસત્ય વાતને જ પુષ્ટી આપ્યા કરે છે જ્યાસુધી સત્ય તત્ત્વ જે આત્મા છે તેનો નિશ્ચય જીવ નથી કરી શકતો, ત્યાસુધી ધતુરાના ઘેનવાળો જીવ જ્યા સોનુ નથી ત્યા સોનુ માની બેસે છે, તેમ તે જીવની અત ત્ત્વમા તત્ત્વને માની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને કોઈ ને કોઈ માયિક પદાર્થને માટે તે સત્ય સમજીને પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે

આ મિથ્યત્ત્વ જ્યાસુધી જીવમા હોય છે ત્યાસુધી તેનામા ક્રોધ ઘણો હોય છે ક્રોધને લઈ કોઈ જીવનુ ખુન કરતા તેને જરાપણ દયા આવતી નથી, સામાના પ્રાણ જાય છતા તે પોતાની નિ ંચતા છોડતો નથી, તેની આગળ ગમે તેવી આજીજી કરો છતા તેના નિષ્ઠુર હૃદયમા જરાપણ સારી લાગણી પ્રગટતી નથી પોતાના સ્વાર્થ સિવાય મોજ શોખને ખાતર હાલતા ચાલતા મોજ માજમા અનેક જીવોનો તે સહાર કરે છે રમત ગમતને ખાતર નિર્દય રીતે અનેક જીવોને તે મારે છે વેર વિરોધને તે એટલા લબાવે છે કે છેવટે મરવા પડે તોપણ વેર છોડતો નથી, અને કોઈ કોઈ વખત તો પોતાના વશના મનુષ્યોને મરતો મરતો પણ વેર લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવતો જાય છે

આ મિથ્યાત્ત્વવાળા જીવોમા અભિમાન પણ એટલુ બધુ હોય છે કે શુદ્ધ દેવ ગુરૂ કે ધર્મને તે માનતો નથી, નમતો નથી, પોતાની મિથ્યા પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવા બીજા જીવોના દુ ખની દરકાર કર્યા વિના મહાન મુશ્કેલીઓમા ઉતારે છે મિથ્યા માન મેળવવા નિર્દોષ ને દોષવાળા કરાવે

છે. લાંચ રૂશ્વતો આપીને પણ મોટા સમુદાયને વિપત્તિમાં નાંખે છે, પોતાનું ધાર્યું કાર્ય પાર ઉતારવા અનેક જીવોનો સંહાર કરે છે, અને જીવતાં સુધી આ અભિમાનનો ત્યાગ કરતો નથી.

આ મિથ્યાત્વવાળો જીવ માયાવી અને કપટી પણ હોય છે. પોતાના સ્વાર્થને ખાતર બીજા જીવોને ખોટી રીતે મુશ્કેલીમાં ઉતારે છે. બોલવામાં અને ચાલવામાં જુદો જ હોય છે. પોતાના નજીવા સ્વાર્થને ખાતર એવા પાશ રચે છે, કે તેમાં બિચારા બુદ્ધિ વિનાના ભોળા જીવો સપડાય છે, અને તેના ભોગે પોતે આનંદ કરે છે, મોજ શોખ માણે છે. આવી માયાજાળ તે જીવન પર્યંત મૂકતો નથી પણ "ખાડો ખોદે તે પડે" એ ન્યાયે તેનો બદલો તો તેને મળ્યા સિવાય રહેતો નથી.

આ મિથ્યાત્વવાળા જીવમાં લોભ પણ હદપાર હોય છે. પોતાના પેટને ખાતર ન કરવાનાં કાળાં ધોળાં કરે છે. નજીવા લાભને ખાતર બીજાના પ્રાણ જાય તેની પણ તે દરકાર કરતો નથી. પોતાની પાસે જીવન પર્યંત ન ખુટે તેટલાં સાધનો હોવા છતા રાત્રિ દિવસ ધન મેળવવા પાછળ પ્રયત્ન કરે છે અનાર્ય દેશોમાં જાય છે. જીવ હિંસા થાય તેવા અનેક ધંધાઓ કરે છે બીજાની વસ્તુ પડાવી લેવા પ્રયત્ન કરે છે, તેને માટે ખુનખાર લડાઈઓ કરે છે. અનેક જીવોનો સંહાર તેમાં થાય છે, છતાં પોતાના સ્વાર્થ આડે તે જીવોની જરા પણ તે પરવા કરતો નથી. પોતાના

દેખતા આવા હજારો પૃથ્વિપતિઓ માટીમા મળી ગયા એ નજરે જોવા છતા પોતાના દુષ્કર્ત્તવ્યો માટે તેને જરા પણ વિચાર આવતો નથી નથી પોતે ખાતો, નથી બીજાને ખાવા દેતો પણ કેવળ સચય કર્યા જ કરે છે આ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ મિથ્યાત્વના જોરને લીધે તે જીવ કરે છે તે સાથે અનતાનુબધી ચારે કષાયો વર્ત્તતા હોય છે

આમ આ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની પ્રબળના બની રહેવી તે મિથ્યાત્વને પોષણ આપનારી છે આ સાથે વિપરીત ભાવના-વિપરીત બોધના કાળા પુદ્દગલો અને મલિન પરિણામ રૂપ મિથ્યાત્વમોહનીય, અરધા કાળા અને અરધા ધોળા મિથ્યાત્વના પુદ્દગલ રૂપ મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વના ધોળા પુદ્દગલ રૂપ સમકિતમોહનીય તે, સાત પ્રકૃતિઓનો નાશ કરવામા આવે તો ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે કષાયનો સર્વથા ક્ષય તો અહિ થતો નથી, પણ જેને અનતાનુબધી ક્રોધ માન, માયા લોભ કહે છે, તેનો ક્ષય અહિ થાય છે એક વખત ક્રોધના, માનના, માયાના કે લોભના અગે એવી કિલષ્ટ લાગણી થાય કે જેને લીધે અનત તીવ્ર રસ તેમાં હોય છે અર્થાત્ ક્રોધાદિની છેલ્લી હદ તેમા ઘણાજ ક્રુર પરિણામ થાય છે, તેને અનતાનુબધી ક્રોધ કહે છે આવાજ માન માયા અને લોભના પરિણામ થાય છે તેથી તેને અનતાનુબધી કષાય કહેવામા આવે છે તેનો ક્ષય થતા આત્માની ઉજ્વળતા અને દૃઢ શ્રદ્ધા રૂપ ક્ષાયક સમકિત પ્રગટે છે મિથ્યાત્વમોહની, મિશ્રમોહની,

સમકિતમોહની રૂપ દર્શનમોહની ત્રણ પ્રકૃતિ અને ચાર અનંતાનુંબંધી કષાય એમ સાતનો ઉપશમ થય, તેનો બહાર વિપાક ઉદય ન હોય, પણ સત્તામાં રાખથી ભારેલા અગ્નિ પેઠે પડી રહે તેને ઉપશમ સમકિત કહે છે. આજ સાત પ્રકૃતિ કાંઈક દબાયેલી ઉપશમેલી સત્તામાં પડી હોય અને કાંઈક બહાર આવતી હોય તેને ભોગવીને ક્ષય કરાતો હોય તેને ક્ષયોપશમિક સમકિત કહે છે.

કર્મો આઠ છે જેનો વિસ્તાર આગળ ઉપર આવશે. આ કર્મો પુદ્ગલ-જડ છે, અને જીવની આત્મભાન વગરની સ્થિતિમાં રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનતાવાળી લાગણીથી તેનો આત્મા સાથે દુધ અને પાણીની માફક સંબંધ થાય છે, તેને લીધે આત્મા ઉપર આવરણો આવે છે. આમાં પરિણામની મુખ્યતા છે. જેનું બીજું નામ ઉપયોગ છે. આ શુભ અશુભ કે અશુદ્ધ ઉપયોગે જીવ વારંવાર પરિણમે છે. તે પરિણમવાથી ઉત્પન્ન થતા વિવિધ વિકલ્પો અને વર્તનો તેમાંથી આ સર્વ કર્મનુ મંડલ ઉત્પન્ન થાય છે. આખા વિશ્વની વિવિધતાનું કારણ પણ એ કર્મોજ છે.

આ ઉપયોગને કયા ભાવે પરિણમાવવો અને કયા ભાવે ન પરિણમાવવો એની જાગૃતિની ક્ષણે ક્ષણે જીવને બહુજ અગત્યતા છે. શુદ્ધ ઉપયોગ જે નિરાકાર દર્શન છે, જે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ છે, તેમાંજ શાંતિ આનંદ અને કર્મ ક્ષય કરવાનું સામર્થ્ય છે, તે સિવાયના શુભ, અશુભ અને અશુદ્ધ ઉપયોગે જ્ઞાન ઉપયોગે કે દર્શન ઉપયોગે પરિણમવવાથી

તમામ સુખ દુ ખની ઉત્પત્તિ થાય છે જેમ જેમ આ જીવ શુદ્ધ ઉપયોગે પરિણમવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ તેમ આત્માનો વિકાશ વધતો જાય છે, અને જેમ જેમ શુભ અશુભ અને અશુદ્ધ ઉપયોગે પરિણમવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ આત્માનો વિકાશ અટકે છે અટકે છે એટલુ જ નહિ પણ તેની અધોગતિ પણ થાય છે શુદ્ધ ઉપયોગને લક્ષમા રાખીને તેમા સ્થિરતા કરી ન શકવાથી શુભ ઉપયોગે પરિણમવામા આવે છે તો શુદ્ધ ઉપયોગમા જવા માટે કેટલીક સરલતા થાય તેવા સાધનો જીવને મળી આવે છે એ અપેક્ષાએ શુભ ઉપયોગ ઠીક છે બાકી શુદ્ધ લક્ષ સિવાયનો વિશ્વની ભાવાને ઉદ્દેશીને કરાતો શુભ ઉપયોગ એ ભાવી દુ ખનુ જ કારણ થાય છે

આત્મા કેવડો છે ?

આત્મા જ્ઞાન પ્રમાણે છે જ્ઞાન એ જ્ઞેય પ્રમાણે છે, જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય કોઈપણ પદાર્થ જ્યા જ્યા જાણવા યોગ્ય પદાર્થ છે ત્યા ત્યા જ્ઞાન તેને જાણે છે આજ્ઞેય લોક અને અલોક રૂપ વિશ્વ છે અર્થાત્ આખુ વિશ્વ જાણવા યોગ્ય છે માટે જ્ઞેયની સાથે જ્ઞાન પણ સર્વત્ર છે જેમા આ જડ અને ચૈતન્ય રહેલા છે તેને લોક કહેવામા આવે છે, અને જ્યા કેવળ આકાશ છે, બીજા કોઈપણ પદાર્થો નથી તેને અલોક કહેવામા આવે છે આ લોકાલોક એ જ્ઞાનનો વિષય છે અર્થાત્ જ્ઞાન તેને જાણી શકે છે, માટે જ્ઞાન પણ આ અપેક્ષાએ વિશ્વ વ્યાપિ છે કર્મના બધન

માંથી મુક્ત થયેલા આત્માનું જ જ્ઞાન વિશ્વને જોઈ શકે છે. બાકી સામાન્ય જીવોનું જ્ઞાન તો જ્ઞાનાવરણ કર્મના આવરણથી દબાયેલું હોવાથી તે અમુક મર્યાદા પ્રમાણે જ જાણી શકે છે. જો આત્માથી જ્ઞાન અધિક હોય અથવા આત્માથી જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય પદાર્થ અધિક હોય તો જ્ઞાન અને આત્માનો લક્ષ્ય લક્ષણ ભાવ-ગુણ ગુણી ભાવ ન જ બની શકે. જ્ઞાન ગુણ છે અને ગુણવાળો આત્મા ગુણી છે. ગુણને મૂકીને ગુણી ન હોય અને ગુણીને મૂકીને ગુણ ન હોય. આમ ગુણ ગુણીને તદ્રુપ સંબંધ છે. એમાંથી એકનો અભાવ કરતાં બન્નેનો અભાવ થાય. અને જ્યાં એકની હૈયાતિ હોય ત્યાં બીજાની પણ હયાતિ હોય જ. જ્ઞાનનો સ્વભાવ જાણવાનો હોવાથી જ્યાં જાણવા યોગ્ય પદાર્થ છે. ત્યાં તેને જાણનાર જે હોય તે જ્ઞાન જ છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મથી છુટો થયેલ આત્મા તેના જ્ઞાનગુણથી વિશ્વને જાણી શકે છે. આ જ્ઞાતા ગુણવડે-યા જ્ઞાતા ગુણની અપેક્ષાએ આત્મા વિશ્વ વ્યાપી ગણાય છે.

જેમ દુધમાં નાખેલું ઈન્દ્રનીલરત્ન પોતાના તેજ વડે દુધને સર્વ બાજુએથી વ્યાપી રહે છે. બધું દુધ તેની પ્રભા વડે લીલું દેખાય છે. લીલાશ દુધમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે તેમ જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય પદાર્થ ઉપર-પદાર્થની અંદર નાખેલું જ્ઞાન-મુકેલું જ્ઞાન તે જ્ઞેયમાં બધી બાજુથી વ્યાપિ રહે છે. અર્થાત્ બધી વસ્તુને જાણે છે. રત્ન એક સ્થળે રહેવા છતાં તેની પ્રભા દુધમાં વ્યાપિ રહે છે. તેમ

આત્મા એક સ્થાને રહેવા છતા તેનુ જ્ઞાન સર્વ પદાર્થનો બોધ કરી લે છે

જેમ આખો રૂપને-પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે, છતા રૂપસ્વરૂપ-પદાર્થ સ્વરૂપ આખો થતી નથી, તેમ જ્ઞાન જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જાણે છે, છતા તે પદાર્થ સ્વરૂપ થઈ જતુ નથી દૂર રહેલા પદાર્થને પણ જ્ઞાન સ્વભાવિક રીતે જાણી શકે છે

જ્ઞાન પોતાને અને પરને જાણે છે

જેમ દીપક પદાર્થોને પ્રકાશીત કરે છે, તેમ પોતાને પણ પ્રકાશીત કરે છે પોતાને પ્રકાશીત કરવાને બીજા દીવાની જરૂર પડતી નથી, તેમ જ્ઞાન બીજા પદાર્થોને પણ પ્રકાશીત કરે છે, એવીજ રીતે પોતાને પણ પોતા વડે પ્રકાશીત કરે છે તેને પોતાને પ્રકાશીત કરવાને બીજા આત્માની જરૂર પડતી નથી, એટલે આત્માનો ધર્મ સ્વ-પરને પ્રકાશ કરવાનો-જાણવાનો છે જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ સબધ છે

જ્ઞાનાવરણ કર્મના તમામ આવરણો વિશુદ્ધ ધ્યાનથી દૂર થતાં, ઇન્દ્રિય તથા મનાદિની મદદ વડે થયેલુ ક્ષાયો પશમિક જ્ઞાન નિવૃત્ત થાય છે, અને નિત્ય ઉજ્વલ ક્ષાયક જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે આ સર્વોત્કૃષ્ટ અને વ્યાઘાત વિનાનુ ક્ષાયિકજ્ઞાન ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમા થઈ ગયેલા, થતા અને થવાના તમામ પદાર્થોને એકી સાથે જાણે છે અને જુએ છ, અનતા પદાર્થો ને દરેકના છે, દે

જે અતીતકાળમાં થઈ ગયા અને ભવિષ્યકાળમાં થવાના છે. અતીત અને ભાવી બધા પદાર્થો પોત પોતાના કાળમાં જેમ રહેલા હોય તેમ વર્ત્તમાનકાળમાં કેવલજ્ઞાનીઓ જાણે છે. જો આ જ્ઞાન એકી કાળે એકી સાથે સર્વ પદાર્થોને ન જાણતું હોય તો તે એક પણ પદાર્થને કોઈ વખત જાણી ન શકે. કેમકે એક પદાર્થમાં અનંત પર્યાયો રહેલા છે, તે બધાને જો જ્ઞાન એક પછી એક એમ અનુક્રમે જાણવા માંડે તો ઘણા કાળે પણ જાણી ન શકે, માટે ત્રણે કાળના પદાર્થોને એ જ્ઞાન એકી સાથે જાણી શકે છે.

આત્માનું સ્વરૂપ જુઓ

ઈન્દ્રિયોના વ્યાપારો જે જોવા સાંભળવા વિગેરે છે. તેને બંધ કરીને, મનને સંકલ્પ વિકલ્પ વિનાનું બનાવી દ્રષ્ટાની સ્થિતિમાં રહેતા જે દેખાય તે શુદ્ધ સ્વસંવેદન છે. પોતાને પોતાનો અનુભવ થાય છે, તે આત્માનું સ્વરૂપ છે.

જેઓ આત્મ વિચારના જ્ઞાન વડે રાગાદિ રહિત શુદ્ધ ચૈતન્યતાને પામ્યા છે, તેવા જ્ઞાનીઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા કેવલજ્ઞાન વડેજ પોતાના આત્માને જાણે છે, ત્યારે બીજાઓ નિર્દોષ શ્રુતજ્ઞાનવડે આત્માને જાણે છે.

જ્યારે રાગદ્વેષની પરાધિનતા વિનાનું જ્ઞાન જીવમાં વર્ત્તતું હોય ત્યારે આત્માના કર્મ મળનો નાશ કરનાર તે ચારિત્ર કહેવાય છે. જ્યાંસુધી જ્ઞાન ક્રોધાદિ કષાયોથી દૂષિત હોય છે, ત્યાંસુધી અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને

સગ ત્યાગ એ રૂપ વ્યવહાર ચારિત્ર પણ ટકી શકતુ નથી, જે વખતે જ્ઞાન આત્માના સ્વરૂપમાજ સમાઈ રહે છે અર્થાત્ જ્ઞાન આત્માકારે પરિણામી રહે છે, ત્યારે હિસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર–મૈથુન અને પરિગ્રહાદિ એ બધુ કોણ જાણે કયાએ નાશી જાય છે તેની હૈયાતી ત્યા રહેતી નથી પણ પાછુ જ્ઞાન વિષયાકારે પરિણમે છે, કે તરતજ હિસાદિ અને ક્રોધાદિ બધા આવી ને ઉભા રહે છે આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે, વિષયાકારવૃત્તિ થની–જ્ઞાનનુ વિષયાકારે પરિણમવુ તેજ આત્માના સ્વભાવ રૂપ ધર્મનુ મૂળ છે

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ નિરજન આત્મસ્વરૂપનુ યેગીઓ જ્યારે ધ્યાન કરે છે, ત્યારેજ કર્મોનો ક્ષય થાય છે, અને આત્માનુ મુક્ત સ્વરૂપ પ્રગટે છે, એમા જરા પણ સશય નથી

જે મનુષ્ય આત્માથી પરાઙ્મુખ થઇ પરદ્રવ્યમા રાગ કરે છે, ત્યારે તેનામા જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય–જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ટકી શકતા નથી, અને તેને ચારિત્રમા ગતિ–પ્રગતિ કરનાર પણ નજ કહેવાય જેઓ ચારિત્રના ખરા સ્વરૂપને જાણવા વાળા છે, તેઓ આત્માની સાથે અભેદ રૂપ શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમા પ્રગટપણે નિરતર પ્રવૃત્તિ કરે છે

વ્યવહાર ચારિત્રાદિ

આચાર વિચારનુ જાણવુ તે જ્ઞાન, તત્ત્વની રૂચિ થવી –તત્વ રૂચવા તે દર્શન, સમ્યક્ત્વ અને તપશ્ચર્યા કરવી, તેનો ધારણ કરવા તે વ્યવહાર ચારિત્ર છે

નિશ્ચય ચારિત્રાદિ.

આત્મા આત્માવડે આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરે તે નિશ્ચય ચારિત્ર છે. આત્મા આત્માવડે આત્માને જાણે તે નિશ્ચય જ્ઞાન છે. અને આત્મા આત્માવડે આત્માને જુવે તે નિશ્ચય દર્શન છે. વ્યવહાર સાધન છે. નિશ્ચય સાધવા યોગ્ય સાધ્ય છે, માટે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જીવોએ આત્માનું જ્ઞાન કરીને શ્રદ્ધાપૂર્વક તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, કેમકે મોક્ષની પ્રાપ્તિનો બીજો કોઈ ઉપાય આના જેવો સરલ નથી

પોત પોતાના વિષયોથી ઈન્દ્રિયોને રોકીને ચિત્તને વિકલ્પો વિનાનું બનાવીને સ્વરૂપ સ્થિરતાનો અભ્યાસ કરનારને તત્ત્વથી આત્માનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ દેખાય છે-અનુભવાય છે.

આત્માનું સ્વરૂપ કેવું હશે !

તે સ્વરૂપ સ્વસંવિદિત છે. પોતાનેજ પોતાનો બોધ અને અનુભવ થાય છે. તેને ઈન્દ્રિયો જોઈ શકતી ન હોવાથી તે ઈન્દ્રિયાતીત છે પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટયા પછી તે જતું નથી. કેવળજ્ઞાન સિવાય બીજું આત્માનું સ્વરૂપ શું હોઈ શકે ? અર્થાત્ તે સિવાય બીજું સ્વરૂપ નથી. ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા-મદદ વિના પોતાને પોતાનો બોધ થવો-અનુભવ થવો અને તે પણ કોઈ વખત નાશ ન થાય તેમ ટકી રહેવો તે કેવળજ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે.

રાગ બંધન કર્તા છે.

જે મનુષ્યને આત્મા સિવાય અન્ય વસ્તુમા જ્યાં

સુધી એક અણુ જેટલો પણ રાગ છે ત્યાસુધી પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટતુ નથી, કદાચ તે આત્મસ્વરૂપને શાસ્ત્રોદ્વારા જાણતો હોય છતા રાગાદિના કારણે તે પાપો વડે બધાયા વિના રહેતો નથી

ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય બધ

જે મનુષ્ય પોતના આત્મ સ્વરૂપને મૂકીને પચપરમેષ્ટિ –જે અરિહત સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ રૂપ છે, તેની સેવા કરે છે, તેના ગુણ ગાય છે, તે ઉત્કૃષ્ટ– ઉત્તમ પુન્ય બધ બાધે છે, પણ પોતાના શુદ્ધ આત્માના ધ્યાન સિવાય કર્મનો ક્ષય કરી શકતો નથી આત્માથી અન્ય બધા પરદ્રવ્યને દૂર કરીને આત્મતત્ત્વમા રતિ-પ્રીતિ કર્યા વિના આવતા કર્મ રોકવાને કોઈ પણ સમર્થ થતો નથી આ વાત ચોક્કસ છે જે મનુષ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાએ પરદ્રવ્યની-આત્મ સિવાયની ઉપાસના કરે છે તે હિમવત પર્વત તરફ જવાની ઈચ્છા કરીને તેની વિરોધી બાજુએ સમુદ્ર તરફ પ્રયાણ કરનારના જેવુ કરે છે એમ હુ માનુ છુ, કેમકે તે તરફથી પ્રવૃત્તિથી તેને તે વસ્તુ મળવાની નથી, પણ ઉલ્ટો તે તેનાથી વધારે વેગળો રહે છે જે આત્મા પરદ્રવ્યનુ ચિતન કરનાર છે, તે પરદ્રવ્યમા તદાકાર થાય છે, અને તેને પ્રાપ્તિ પણ તેનીજ થાય છે જે શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન કરે છે, તેમા જ તદાકાર થાય છે, તેને તેનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે કેમકે વસ્તુમા જે ગુણ હોય તેજ પ્રગટે, બીજો કયાથી આવે?

આત્મામાં કર્માદિ નથી.

જ્ઞાનાવરણુ આદિ આઠ કર્મો તે પુદ્ગલનાં બનેલાં છે. પુદ્ગલો છે તે આત્મામાં નથી. ઇન્દ્રિય આદિ પર્યાપ્તિઓ તે આત્મા નથી. પાંચ વર્ણો, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, અને સચિત્ત અચિત્ત મિશ્ર શબ્દ અને દેહ એ ચેતન નથી. શુદ્ધ સ્ફટિકને રાતાં પુષ્પાદિનો સંબંધ થવાથી જેમ તેમાં રતાશ દેખાય છે, પણ તાત્ત્વિક રતાશ સ્ફટિકમાં નથી તેમ શરીરના યોગથી આત્માને વર્ણ ગંધાદિક કહેવાય છે પણ તાત્ત્વિક રીતે તે આત્મામાં નથી. રાગ, દ્વેષ, મદ, ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ ઉદયિક ભાવના દોષો સંસારી જીવોને સદા ઉદયમાં હોય છે, પણ તે આત્માના ધર્મો નથી. પણ જડ પુદ્ગલના દોષો છે. જો આ ક્રોધાદિ દોષો આત્માના સ્વભાવ ધર્મ હોય તો મોક્ષ પામેલા જીવોને પણ હોઈ શકે, પણ તેમ નથી. તે ઉદયિક દોષો છે. કર્મની સત્તામાંથી બહાર આવેલા છે, અને ભોગવીને દૂર કરી શકાય તેવો છે, માટે આત્માના સ્વભાવિક દોષો નથી. ગતિ, જાતિ, ઈન્દ્રિય, વેદ, કષાય, મનાદિયોગ અને ગુણઠાણાં ઈત્યાદિ પણ કર્મના સંબંધથીજ ઉત્પન્ન થયેલાં છે. તે જીવનું શુદ્ધ લક્ષણ નથી. આ સિવાય જે ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનાદિ ભાવો છે તે પણ તત્ત્વથી વિચારીએ તો વિશુદ્ધ જીવનું લક્ષણ નથી. શુદ્ધ આત્મામાં કર્મની મલીનતા જેટલા ભાગે ઓછી થાય છે તે તે ભાગને ચડતાં ગુણઠાણાનાં નામો આપેલાં છે. બાકી શુદ્ધ આત્મામાં દેહ કર્માદિ કાંઈ ન હોવાથી સિદ્ધના આત્માની માફક ગુણઠાણું પણ નથી.

સમગ્ર રાગદ્વેષ મોહાદિ રહિત, જડથી ભિન્ન, મળ ને વિકાર વિનાનો, જ્ઞાન દર્શન સ્વભાવમય અને જન્મ મરણ રહિત એવા આત્મતત્ત્વનુ જેઓ નિરતર ધ્યાન કરે છે, તેઓ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શકે છે

॥ ઇતિ પ્રથમ આત્મસ્વરૂપાધિકાર સમાપ્ત ॥

અજીવ અધિકાર

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્ગલ આ પાચ અજીવ છે જીવના લક્ષણથી અજીવનુ લક્ષણ તદ્દન જુદુ છે જીવમા ચેતન્ય લક્ષણની મુખ્યતા છે અજીવમા જડ લક્ષણની મુખ્યતા છે, જીવને જેમ દ્રવ્ય કહેવામા આવેલ છે, તેમ આ અજીવના પાચે ભાગોને પણ દ્રવ્ય કહેવામા આવે છે એટલે બધા મળી વિશ્વમા છ દ્રવ્યો છે જેમા ગુણ અને પર્યાય હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે "ગુણ પર્યાયવાન્ તે દ્રવ્ય" એ સામાન્ય રીતે દ્રવ્યનુ લક્ષણ છે ગુણ પર્યાયને દ્રવે-ઝરે તે દ્રવ્ય આ દ્રવ્યો સત્તામય અને અવિનાશી છે

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ એમ ત્રણ પ્રકારે તે સત્તા છે સર્વ પદાર્થોમા આ ત્રણે સત્તા વ્યાપ્ત છે એક પર્યાયને અને અનત પર્યાયને ધારણ કરનારી છે ઉત્પન્ન થતી પદાર્થમા ઉત્પન્ન થવા રૂપે સત્તા રહેલી છે વ્યય-નાશ પામતા પદાર્થમા વ્યય રૂપે સત્તા રહેલી છે અને સ્થિર રહેતા પદાર્થમા સ્થિર રૂપે સત્તા રહેલી છે

આ એક એકની અપેક્ષાએ તે 'સત્તા એક રૂપે પણ છે. ઘટપટાદિ સર્વ પદાર્થમાં તે રહેતી હોવાથી અનેક રૂપ પણ કહેવાય છે. સર્વ પદાર્થમાં તે સત્તા એક સ્વરૂપે રહેતી હોવાથી એક સ્વરૂપ છે, અને ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપે રહેતી હોવાથી તે અનેક સ્વરૂપ પણ છે. એક પર્યાયમાં રહેતી હોવાથી એક પર્યાય રૂપ છે, અને પદાર્થના અનંત પર્યાયમાં રહેતી હોવાથી અનંત પર્યાય સ્વરૂપ પણ છે.

મૂળ છ દ્રવ્યો કહ્યાં છે. તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોઈ પણ પદાર્થ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ નાશ પણ થતો નથી. દ્રવ્ય સદાકાળ છે ને છેજ. પર્યાયની અપેક્ષાએ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, અને નાશ પણ પામે છે. એ આકાર બદલી બીજો આકાર ધારણ કરવો, એક ઉપયોગ બદલી બીજો ઉપયોગ ધારણ કરવો એ પર્યાય કહેવાય છે. જે આકાર કે ઉપયોગ બદલાવ્યો તેનો નાશ થયો. જે આકાર કે ઉપયોગ ધારણ કર્યો તેની ઉત્પત્તિ થઈ. આમ પર્યાયોની અપેક્ષાએ છએ દ્રવ્યોમાં ઉત્પતિ અને વિનાશ થયા કરે છે, છતાં તે ઉત્પત્તિ અને નાશના બન્ને પ્રસંગમાં જે વસ્તુનું મૂળ દ્રવ્ય છે તે તો કાયમજ રહે છે, પુદ્ગલના ગમે તેટલા આકારો બદલાય પણ મૂળ દ્રવ્ય કાયમજ રહે છે, તેમજ આત્માના ગમે તેટલા ઉપયોગો બદલાય પણ આત્મ દ્રવ્યતો બન્યું બન્યુંજ રહે છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ બધાં દ્રવ્યો અવિનાશી છે.

ગુણ અને પર્યાય વિનાનું કોઈ દ્રવ્ય નથી, અને દ્રવ્ય

વિના ગુણ કે પર્યાય પણ હોતા નથી આત્મામા જ્ઞાનાદિ ગુણો છે પુદ્ગલમા રૂપ રસાદિ ગુણો છે ધર્માસ્તિકાયમા જીવ અને પદ્ગલોમા જતા હોય તેને ચાલવામા સહાય આપવાનો ગુણ છે અધર્માસ્તિકાયમા જીવ પદ્ગલને સ્થિરતા કરવી હોય ત્યારે સ્થિરતા આપવાનો ગુણ છે આકાશાસ્તિકાયમા જીવ પુદ્ગલને અવકાશ-માર્ગ આપવાનો ગુણ છે કાળમા નવા પુરાણા કરવાનો ગુણ છે

ધર્માસ્તિકાય અમુક જીવ પુદ્ગલને ગતિમા મદદ આપતી વખતે જે આકાર ધારણ કરે છે, તેજ આકાર બીજાને મદદ આપતી વખતે હોતો નથી પદાર્થની જાડાઈ લબાઈ થોડા ઝાઝા વિગેરેની અપેક્ષાએ તેને પોતાનો આકાર ફેરફાર કરવો પડે છે, આ અપેક્ષાએ તેના પર્યાયો બદલાવ્યા કરે છે તેમજ અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાળ દ્રવ્ય પણ પોતાના પર્યાયો ધરાવે છે ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ થય છે અને મૂળ દ્રવ્ય ટકી રહે છે

આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા વિશ્વમા કોઈ પદાર્થ નાશ પામતો નથી અને પોતાના પર્યાયોમા ફેરફાર કરી શકે છે આ અપેક્ષાએ દરેક પદાર્થો નિત્ય અને અનિત્ય કહેલા છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય-અવિનાશી છે પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય વિનાશી છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, લોકાકાશ, અને એક જીવ દ્રવ્ય એ ચારેના પ્રદેશો અસખ્યાતા અને સમાન છે એકના બે ભાગ ન થાય તેવો પરમાણુ જેટલી આકાશની જગ્યાને વ્યાપીને રહે છે તેટલા અશને પ્રદેશ કહેવામા

આવે છે. પરમાણું દ્રવ્ય પોતેજ આદિ મધ્ય અને અંત સ્વરૂપ છે. તે પરમાણુંના વિભાગો થતા નથી એટલે તેને અવિભાગી દ્રવ્ય કહેલ છે. આ પરમાણુ સામાન્ય મનુષ્યની અપેક્ષાએ અતીંદ્રિય છે, એટલે છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે પરમાણુંને જોઈ શકતો નથી, તે એટલો બારિક છે કે અગ્નિ કે શસ્ત્રાદિથી તેનો નાશ કરી શકાતો નથી. જ્યારે તે ઘણા અણુઓ એકઠા થઈ તેના સ્કંધો બંધાય છે–સ્થૂળ રૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે તે જોઈ શકાય છે. પરમાણુંના સ્વરૂપને અતિશયવાળા જ્ઞાનીઓ જોઈ શકે છે. સામાન્ય મનુષ્યોનો તે ઘણાં ભેગાં થઈ સ્થૂળ આકાર ધારણ કરે ત્યારેજ જોઈ શકે છે. આ પુદ્ગલ પરમાણુ અનંતા અનંત છે.

લોકાલોકરૂપ આકાશના પ્રદેશો અનંતા છે, લોકાકાશની અંદર ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાળ પુદ્ગલ અને આત્મા રહેલા છે. આકાશ આધાર છે અને આ દ્રવ્યો આધેય છે–તેને આધારે રહેવાવાળાં છે. આ પાંચ દ્રવ્યો જેમ રહે છે તે લોકાકાશ કહેવાય છે. અને તે દ્રવ્યો જેમાં નથી એવો આકાશ તે અલોકાકાશ કહેવાય છે. આ લોકાકાશ કરતાં અલોકાકાશ અનંતો છે.

ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને આ લોકાકાશને વ્યાપિને રહેલા છે. પુદ્ગલોના સ્કંધો આકાશના એક પ્રદેશથી માંડીને અસંખ્યાતા પ્રદેશોમાં રહેલા છે. એક પરમાણું રૂપે હોય ત્યારે તે આકાશના એક પ્રદેશમાંજ રહે છે. ઘણા ભેગા થયેલા હોય તો તે આકાશના એક પ્રદેશમાં

તેમજ સખ્યાતા તથા અસખ્યાતા પ્રદેશમા રહી શકે છે એક જીવ લોકના અસખ્યાતા ભાગમા રહેલો છે તે જીવના પ્રદેશો દીવાની માફક સકોચ વિકાશ કરી શકે છે કેવળી સમુદ્દઘાતની અવસ્થામા જીવના પ્રદેશો આ આખા લોકમા વ્યાપિ રહે છે સમુદ્ઘાત સિવાય જેવડુ શરીર ધારણ કર્યું હોય તે શરીર પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશો રહે છે

પુદ્ગલો ચાર પ્રકારે રહેલા છે સ્કધ દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ પરમાણુઓનો સમૂહ તે સ્કધ, તેનો અમુક ભાગ તે દેશ, એકના બે વિભાગ થઈ ન શકે છતા જે દેશ કે સ્કધની સાથે જોડાયેલા હોય તે પ્રદેશ કહેવાય છે અને તે પ્રદેશ તેનાથી જુદો પડે ત્યારે તેને પરમાણુ કહે છે વસ્તુ સ્થિતિએ તો પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરમાણુ રૂપજ છે તેવા અનેક પરમાણુઓ જોડાઇને આકૃતિ બધાય છે, તેના સ્કધ દેશ, પ્રદેશ એવા વિભાગો કલ્પાય છે બાકી વસ્તુ ગતિએ એ બધા પરમાણુઓજ છે અને તેનેજ પુદ્ગલ કહેવામા આવે છે તેમા જડતાનો ગુણ મુખ્ય હોવાથી તેને જડ પણ કહે છે સુદર આકૃતિઓ બધાઇને પાછી વિખરાઈ જતા વાર લાગતી નથી, મોહકસ્વરૂપ બતાવીને થોડા વખતમા તેજ પાછુ નિરાશ ઉત્પન્ન થય તેવુ ઉદ્વેગકારક બની જાય છે માટે તેને માયા પણ કહેવામા આવે છે જેમ ઘડો ધુવાડાથી પૂર્ણ ભરવામા આવ્યો હોય એટલે ધુવાડો ઘડામા જેમ વ્યાપી રહે તેમ આ વિચિત્ર પ્રકારના અનત પુદ્ગલો સ્થુળ–વિશેષ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ વિશેષ સૂક્ષ્મપણે લોકોમહે

વ્યાપી રહેલાં છે, આખો લોક આ પરમાણુથી માંડીને સ્થૂળ પદાર્થો- પુદ્દગલોથી ભરેલો છે, છતાં ધુંવાડાથી ઘડો ભર્યો હોય છતાં બીજા પદાર્થને પેસવાનો માર્ગ તેની અંદર રહે છે, તેમ જીવાદિ પદાર્થ આ લોકમાં એક બીજાની સાથે રહેલા છે. બારિક પુદ્દગલો બીજાઓ અવકાશ આપે છે. પરસ્પર પ્રવેશ કરે છે. અન્યોઅન્ય મળે છે, છતાં પોત• પોતાનો સ્વભાવ તેઓ મૂકતા નથી.

પુદ્દગલોને મૂકીને પાંચે તત્ત્વો અમૂર્ત્ત છે. તેમજ નિષ્કિ યપણ અપેક્ષાએ છે. જેમા શબ્દ રૂપ રસ, ગંધ, અને સ્પર્શની વ્યવસ્થા રહેલી છે તે મૂર્ત્ત કહેવાય છે. જે દ્રવ્યના ગુણો ઈન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થઈ શકે તેમ હોય તે મૂર્ત્ત દ્રવ્ય છે, અને જેના ગુણો અતીદ્રિય શક્તિથી-આત્માથી ગ્રહણ કરી શકાય છે તે દ્રવ્યને અમૂર્ત્ત કહે છે.

સંસારમાં રહેલા જીવો જેમ અન્યોઅન્ય ઉપકારં કે અપકાર કરે છે તેમ આ સંસાર અટવીમાં ભ્રમણ કરનારા જીવોને પુદ્દગલો પણ જીવન (આયુષ્ય) મરણ, સુખ, દુઃખ, હર્ષ, શોક, રૂપે ઉપકાર ને અપકાર કરે છે. આ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ ઉપકાર કે અપકાર છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પોતપોતાના સ્વભાવમાં મગ્ન થયેલા પદાર્થોમાંથી કોઈપણ કોઈ ને કોઈ કાળે કાંઈ પણ કરતા નથી, અર્થાત્ તેના સ્વરૂપમાં કાંઈ પણ ફેરફાર કરી શકતા નથી.

જીવ જ્યારે કર્મ ભોગવે છે—વેદે છે ત્યારે કર્મ વેદતાં શુભાશુભ પરિણામ થાય છે, તે શુભાશુભ ભાવથી

આકર્ષાયેલા શુભાશુભ ભાવમા જોડાયેલા પુદ્ગલો કર્મપણાને પ્રાપ્ત થાય છે-કર્મપણે પરિણમે છે, અને તે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મમા વ્હેચાઈ જાય છે આ શુભાશુભ મન વચન કાયાના યોગો-શક્તિ સાથે કષાય જે ક્રોધ માન માયા લોભ ભળે છે આ કષાયવાળા પરિણામો કર્મોને ખેચી લાવે છે જો કષાયો તેમ દાખલ ન થાય-મદદગાર ન થાય તો તેટલા બધા કર્મો એકલા મન વચન કાયાની શક્તિથી ખેચાઈ આવતા નથી

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય નામ, ગોત્ર, અને અતરાય આ આઠ કર્મો છે આનો વિસ્તાર આશ્રવના વિચાર વખતે આવશે આ આઠે કર્મો જડ પુદ્ગલોજ છે, પણ જીવની સાથે મળ્યા પછી તે બહુ બળવાન થઈ પડે છે વખત આવ્યે આત્માની મહાન્ શક્તિને થોડા વખત માટે કુંઠિત-અશક્ત બનાવી દે છે

જીવ ભાવનો કર્ત્તા છે

કર્મના ઉદયથી જે જીવનો શુભાશુભ ભાવ-પરિણામ થાય છે, તે ભાવનો કર્ત્તા જીવ છે કર્મના ઉદયથી રાગ દ્વેષાદિ વિભાવ આત્મામા ઉત્પન્ન થાય છે તેને લઈને આત્મા રાગી-દ્વેષી વિગેરે કહેવાય છે આ ભાવનો કર્ત્તા જીવ છે પણ કર્મનો કર્ત્તા નથી જેમ વિવિધ પ્રકારના પરમાણુઓ પોતાની મેળેજ સ્કધપણાને પામે છે, કેમકે પરમાણુમા સ્નિગ્ધતા-ચિકાશપણાનો ગુણ રહેલો છે, તેને લઈને તેવા સજાતિય અને વિજાતિય પરમાણુઓનો જથ્થો

તેના તરફ ખેંચાઈ આવીને સ્કંધરૂપે સ્થૂલ ભાવે સંગ્રહ થાય છે. એકની સાથે, બે, ત્રણ, ચાર, સંખ્યાતા અસંખ્યાતા અને અનંતા અણુઓ મળીને પોતાની મેળેજ સ્કંધ રૂપે પરિણમે છે. તેમ જીવના શુભાશુભ પરિણામોમાં પણ રાગ દ્વેષની લાગણીઓ રૂપ ચિકાશ રહેલી હોવાથી તે ચિકાશના તરફ પુદ્‌ગલ પરમાણુઓ–કર્મને યોગ્ય પુદ્‌ગલોનો જથ્થો સ્વભાવિક ખેંચાઈ આવીને તે શુભાશુભ પરિણામોની સાથે સંબંધમાં આવીને કર્મની સાથે જોડાઇને કર્મ રૂપે પરિણમી બીજ રૂપે આત્મ પ્રદેશોની સાથે સત્તામાં જમા થાય છે, અને તેની પરિપકવ દશાએ–ભોગવવાને યોગ્ય વખત આવ્યે તેનાં શુભાશુભ વિપાકો ઉદય આવે છે. એ ઉપરથી એ નિર્ણય થાય છે કે પુદ્‌ગલોને કર્મસ્વરૂપે પરિણમવામાં અન્ય જીવાદિ કારણો નથી પણ શુભાશુભ પરિણામોની સાથે સબધ થતાં તે પુદ્‌ગલો જ કર્મરૂપે પરિણમી જાય છે. જો આ પુદ્‌ગલોને કર્મરૂપે પરિણમવા ન દેવાં હોય તો શુભાશુભ પરિણામને જીવે કરવાં ન જોઇએ. પછી કારણ વિના કાર્ય થશે નહિ.

આમ કર્મનાં અણુઓનો આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે, છતાં ચેતના–જીવ કોઇ વખત કર્મપણાને પ્રાપ્ત થતો નથી, તેમ કર્મ પણ ચૈતન્ય ભાવને પ્રાપ્ત થતાં નથી. પોત પોતાના સ્વભાવમાં જીવ પુદ્‌ગલ બન્ને અલગજ રહે છે.

વ્યવહારે જીવ કર્મનો કર્તા છે.

કારણ બે પ્રકારનાં છે, એક ઉપાદાન કારણ બીજું

નિમિત્ત કારણ જેવુ ઉપાદાન કારણ હોય તેવુ જ કાર્ય થાય કેમકે જ્યાસુધી કાર્ય બન્યુ રહે ત્યાસુધી ઉપાદાન કારણ અભેદ ભાવે તેની સાથેજ રહે છે ઉપાદાન એટલે મૂળ કારણ, જેમ ઘડા ઉપાદાન કારણ માટી છે માટીના જેટલા કાર્યો થશે–ઘડા, માટલા, હાડલા, તાવડી, કથરોટ, કુડા વિગેરે–તે સર્વમા તમને માટીજ માટી દેખાશે, તે ફુટી જશે તો પણ માટીજ રહેવાની, આ ઉપાદાન કારણ કહેવાય છે હવે ઘડો બનાવવામા નિમિત્ત કારણ કુભાર, ચાકડો, ચક્ર, દોરી વિગેરે છે પણ તેઓની હયાતિ આ માટીના ઘાટ બન્યા રહે ત્યાસુધી રહે કે ન પણ રહે, કેમકે નિમિત્ત કારણ કાર્ય થયા પછી નાશ પામે તો પણ કાર્યોએ નાશ પામવુ જ જોઈએ એવો કાઈ નિયમ નથી આનુ નામ નિમિત્ત કારણ છે ઉપાદાન કારણમા તો એવો નિયમજ છે કે, કાર્યના અણુએ અણુમા ઉપાદાન કારણે અભેદ રૂપે વ્યાપક થઈ રહેવુ જ જોઈએ આમ હોય તેજ ઉપાદાન કારણ થઈ શકે છે

હવે આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ કર્મનુ ઉપાદાન કારણ આત્મા નથી પણ નિમિત્ત કારણ છે જો કર્મનુ ઉપાદાન કારણ આત્મા માનવામા આવે તો આત્મા ચૈતન્ય છે,અને કર્મ જડ છે, છતા તેનુ ઉપાદાન કારણ આત્મા માનીએ તો કર્મોને પણ ચેતન માનવા પડશે વળી આત્માથી કર્મો અલગ થઇ શકે છે, તે થશે નહિ કેમકે ઉપાદાન કારણ અભેદ રહે છે, તે જુદુ પડી શકેજ નહિ અને કર્મ તો જુદો પડે છે તે વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવ ગમ્ય છે કર્મો ભોગવાયા

પછી જુદાં પડી જાય છે, માટે જડ કર્મોનું ચૈતન્ય આત્મા ઉપાદાન કારણ થઈ શકેજ નહિ. જો આત્માનું ઉપાદાન કારણ કર્મો માનો તો જીવને અચેતનપણું પ્રાપ્ત થશે, કેમકે ઉપાદાન કારણજ જડ હોવાથી જીવ પણ જડ થશે, માટે કર્મ આત્માનું ઉપાદાન કારણ થઈ શકતું નથી.

આ પ્રમાણે જો ચેતનનું ઉપાદાન કારણ જડ અને જડનું ઉપાદાન કારણ ચેતન માનવામાં આવે તો ચેતન અને જડ દ્રવ્યની ભિન્નતા–વિશેષતાના અભાવ રૂપ દોષ પણ સર્વથા દૂર ન કરી શકાય તેવો પ્રાપ્ત થશે.

આથી એ નિશ્ચય થયો કે કુંભાર અને ચાકડો આદિ નિમિત્ત કારણો માટીથી જેટલાં દૂર અને જુદાં છે તેટલોજ આત્મા કર્મોથી જુદો અને દૂર છે. કુંભાર વાસણો નિમિત્ત કારણ રૂપ હોવાથી, તથા તેને વાસણોમાં પોતાપણાની લાગણી હોવાથી વાસણો વેચવા કે વાપરવાથી કે નાશ પામવાથી તેના ફળ રૂપ હર્ષ શોક કે લાભની અસર તેને થાય છે. તેમ જીવને તે નિમિત્તે હર્ષ શોક કરવો પડે છે. એથી એ નિર્ણય થયો કે કર્મો આત્માથી જુદાં છે, જડ રૂપ છે અને તે અલગ કરી શકાય છે.

જીવ અને કર્મનો અન્યો અન્ય સંબંધ.

સરાગી જીવનો આશ્રય લઈને પુદ્‌ગલો કર્મપણાને પામે છે, તેમ જીવ પણ કર્મોનો આશ્રય લઈને સરાગીપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મભાન ભૂલી કર્મના ઉદયને

લઈને જીવ રાગ દ્વેષ પણે પરિણમે છે તે વખતે આ વિશ્વમાંથી તેને લાયક પુદ્ગલો આકર્ષીને જીવની સાથે સબધ કરે છે રાગદ્વેષના નિમિત્તે પુદ્ગલો કર્મ રૂપે પરિણમે છે, અને જ્યારે પુદ્ગલો કર્મરૂપે પરિણમે છે, ત્યારે જીવ કર્મના નિમિત્તે રાગી દ્વેષી થાય છે

આ પ્રમાણે વિચારતા રાગ દ્વેષાદિ ભાવો કર્મ કરે છે તો પછી જીવને કર્મનો કર્ત્તા કેમ કહેવાય ? અર્થાત્ નજ કહેવાય નિશ્ચય દ્રષ્ટિએ આત્મા પોતાના આત્મિક ભાવને –પરિણામને મૂકીને બીજુ કાંઈ કરતો નથી જે કાર્ય કરે તે કર્તા રાગ દ્વેષ કર્મ કરે છે માટે કર્ત્તા પણ તે રાગાદિજ કહેવાય કર્મથી રાગાદિ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને રાગાદિ ભાવથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે આમ ભાવ અને કર્મનુ અન્યોઅન્ય કર્ત્તાપણુ છે જે વખતે ભાવ કર્મને કરે છે ત્યારે કર્ત્તા ભાવ છે, અને જે વખતે કર્મ ભાવને કરે છે તે વખતે કર્મ કર્ત્તા છે આ પ્રમાણે ભાવ કર્ત્તા અને કર્મ છે અને કર્મ પણ કર્તા અને કર્મ છે

વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કર્ત્તા જીવ છે

જેમ પદાતિ-સુભટોઓ જીતેલુ યુદ્ધ રાજાએ જીત્યુ એમ કહેવાય છે, તેમ રાગદ્વેષાદિએ કરાયેલું કર્મ, જીવે કર્યું એમ કહેવાય છે નિશ્ચય દ્રષ્ટિથી વિચારતા યુદ્ધમા વિજય મેળવનારા સૈન્યના મનુષ્યો છે, છતા વ્યવહારે રાજાનો વિજય કહેવાય છે, એમ વાસ્તવિક રીતે તો કર્મના કરવાવાળા

ક્રોધાદિભાવો છે છતાં વ્યવહારથી કર્મનો કર્ત્તા જીવ કહેવાય છે.

તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ.

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ આ પાંચ શરીરો, વજ્રઋષભનારાચાદિ શરીરનાં છ સંઘયણો, સમચોરસ આદિ છ શરીરના સંસ્થાનો, મનુષ્ય દેવાદિ ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જાતિ વિગેરે પુદ્‌ગલના કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા વિકારો છે. તે ચૈતન્ય રૂપ નથી પણ જડ પુદ્‌ગલો છે.

મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, મિશ્ર, અવિરતિસમ્યગ્દ્રષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, સૂક્ષ્મ સંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ અને સંયોગીકેવલી આ તેર ગુણઠાણાં પુદ્‌ગલિક છે, અને કર્મપ્રકૃતિની વૃદ્ધિ હાનીથી બનેલાં છે. કર્મની પ્રકૃતિ–ભેદો પુદ્‌ગલિક છે. તેથી ઉત્પન્ન થયેલાં ગુણસ્થાનો પણ પુદ્‌ગલિક છે. મિથ્યાત્ત્વાદિ ગુણસ્થાનો કર્મની પ્રકૃતિથી બનેલાં છે, કેમકે ગુણસ્થાનની ઉત્પત્તિમાં મોહનીય કર્મ અને મનાદિયોગો કારણ છે, પ્રથમના ચાર ગુણસ્થાને દર્શન મોહનીય કર્મના નિમિત્તથી બનેલાં છે. પાંચમાથી બારમા ગુણસ્થાન સુધીનાં ગુણસ્થાનો ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી બનેલાં છે. તેરમું ગુણસ્થાન મનાદિ યોગોને લઈને ટકી રહેલું છે, માટે તે બધાં પુદ્‌ગલિકજ છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં મનાદિ યોગોનો અભાવ છે, માટે તે પુદ્‌ગલિક નથી.

વિચાર બે દ્રષ્ટિથી કરાય છે. આત્મિક દ્રષ્ટિથી અને

પુદ્દગલિક દ્રષ્ટિથી આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, કર્મરહિત છે, એ દ્રષ્ટિ નિશ્ચયની છે અને તે તાત્ત્વિક છે, તે દ્રષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો જે જે ગુણસ્થાનમા આત્માની પૂર્ણતામા ઓછાશ લાગે છે, ત્યા ત્યા વિચાર કરતા સમજાય છે કે તેટલો કર્મભાગ–મલીનતાવાળો ભાગ પુદ્દગલનો છે અમુક પ્રકૃતિની સત્તા કે ઉદય જ્યા હોય તે અમુક ગુણસ્થાન કહેવાય, એટલે કર્મ પ્રકૃતિનો ઉદય અને કર્મ પ્રકૃતિની સત્તા, આ મલીનતા આત્માના ઘરની નથી પણ પુદ્દગલના ઘરની છે એટલે શુદ્ધ સત્તાવાળી નિર્મળ દષ્ટિએ આ બધા તેરે ગુણસ્થાનો જડ પ્રકૃતિને લઈને બનેલા છે એમ સમજાયા વિના નહિ રહે

પુદ્દગલિક દ્રષ્ટિથી વિચાર કરવામા આવે તો આ ગુણ સ્થાને આ કર્મ ઓછુ થયુ એટલો આત્મગુણ પ્રગટયો એમ આગળ જેમ જેમ વધવામા આવે–આગળના ગુણસ્થાનો પ્રાપ્ત થતા જાય, તેમ તેમ કર્મ પુદ્ગલો ઓછા થતા જાય અને આત્મગુણ પ્રગટ થતો રહે, એમ ચૌદમે ગુણસ્થાને બધા કર્મ નાશ પામે અને પૂર્ણ આત્મ સ્વરૂપનો વિકાશ થાય આ દ્રષ્ટિએ ગુણસ્થાનકોને ગુણરૂપ–આત્માના વિકાસ-રૂપ વ્યવહારથી માનીએ તો તે યોગ્ય છે બન્ને સ્થાને અપેક્ષાવાદ લાગુ પાડવાથી બરાબર વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાય તેમ છે જેઓ દેહ તથા ચૈતન્યને એક માને છે તેઓ ગુણસ્થાનને જીવ રૂપે કહે છે, પણ જેઓ વિવેક જ્ઞાનમા પ્રવિણ છે તેઓ ગુણસ્થાનોને જીવ કહેતા નથી

કોઈ શકા કરે કે "ગુણસ્થાન જીવ સ્વરૂપ નથી,

તો તે તે ગુણસ્થાનની સ્તુતી કેમ કરાય છે અને તે તે ગુણસ્થાનમાં રહેલા મુનિઓને વદંન કેમ કરાય છે?”

ઉત્તરમાં કહેવાનું કે-છઠ્ઠા પ્રમત્તગુણસ્થાનથી મુનિપણાની શરૂઆત થાય છે. તેથી જીવ એમ જાણે છે કે છઠ્ઠા આદિ ગુણસ્થાનો મુનિઓને હોય છે, અને તેથી મુનિઓને વંદના કરાય છે.’ અને તેની ઉપાસના પણ કરાય છે અહિં વિચાર કર વાનો એ છે કે ગુણસ્થાન આધારછે અને તેનો ધારક જીવ આધેય છે એટલે ગુણસ્થાન આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી, તે ગુણસ્થાનનો આત્મા સાથે અભેદ નથી પણ અપેક્ષા એ ભેદ છે-જીવથી ગુણસ્થાન કથંચિત્ ભિન્ન છે. અહિં વિશેષતા એ છે કે આ વંદના જીવને શુભ ઉપયોગનું કારણ છે. વંદના કરનારનો શુભ ઉપયોગ તે વખતે હોય છે, અને આ શુભ પરિણામ જીવને વિધવિધ પ્રકારના સંસાર સુખના કારણરૂપ પુન્ય આપે છે.

ચક્રવર્તિ, ઈન્દ્ર, તીર્થંકર પદ આદિની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ પુન્ય છે. આ પુન્યની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ શુભ ઉપયોગ છે અને શુભ ઉપયોગનું કારણ આ મુનિને કરાતી વંદના વિગેરે છે. એટલે પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનોને કરાતી વંદના સંસારિક કલ્યાણનું કારણ છે. તે નિરર્થક તો નથી જ. પણ તેથી નિરાબાધ સુખ શાંતિવાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેને માટે તો શુભાશુભ બન્ને પ્રકારનાં બંધનોનો નાશ કરવો જોઈએ, અને શુદ્ધચિદ્રુપ આત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. કેવળ ગુણસ્થાનની વંદનાથી જીવને વિતરાગ સ્વસંવેદનતાવાળું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી એ કહેવાનો આશય છે.

જેમ મીયાનનું વર્ણન કરવાથી ખડ્ગનુ વર્ણન થતુ નથી, થયુ મનાતુ નથી, તેમ અચેતન દેહની સ્તુતિ કર વાથી જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માની સ્તુતિ થઈ નજ ગણાય, જેમ ખડ્ગથી ફાડવુ, ચીરવુ, કાપવુ આદિ કાર્ય થાય તે મીયાનથી થતુ નથી, માટેજ મીયાનથી ખડ્ગ જુદા છે તેથી મીયાનનુ વર્ણન કરવાથી ખડ્ગનુ વર્ણન થતુ નથી તેની માફક સાત ધાતુવાળુ શરીર અચેતન છે, તેના વર્ણનથી આત્માનુ વર્ણન થતુ નથી જ્ઞાન લક્ષણવાળો આત્મા ચેતન છે તે ચેતન કામ જડ શરીર કરી શકે નહિ તેથી દેહની સ્તુતિથી આત્માની સ્તુતિ ન મનાય પણ આત્માની સ્તુતિથી આત્માની સ્તુતિ મનાય

જેની પ્રતીતિ થવા છતા પણ જે કોઈ વખત પ્રતીત થતુ નથી તે તેનાથી સર્વથા ભિન્ન છે જેમ રસથી રૂપ ભિન્ન છે શરીરની પ્રતીતિ થવા છતા ચૈતન્યની પ્રતીતિ થતી નથી માટે દેહ ચૈતન્યથી જુદુ છે પણ જ્ઞાન લક્ષણથી આત્મા જુદો નથી જો દેહ રૂપ આત્મા મનાય તો દેહની પ્રતીતિ થાય છે તે વખતે આત્માની પ્રતીતિ થવી જોઇએ તે થતી નથી રસના પ્રતીતિ કાળમા રૂપની પ્રતીતિ થતી નથી, એટલે રસથી રૂપ જુદુ છે, તેમ શરીરની પ્રતીતિથી આ ત્માની પ્રતીતિ થતી નથી માટે શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે જ્ઞાન આત્માનુ લક્ષણ છે તેથી જ્ઞાનની આત્માથી ભિન્નતા નથી જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા છે

ઇન્દ્રિયો વડે જે દેખાય, જણાય અને અનુભવાય તે સર્વ આત્માથી બાહ્ય છે જુદુ છે, વિનાશ પામનાર છે

અને અચેતન છે. જ્યારે આત્માનો મોક્ષ થાય છે ત્યારે રાગ દ્વેષ આદિનું સ્વરૂપ કાંઈ રહેતું નથી માટે આ સર્વ પુદ્ગલિક અચેતન છે. જેમ વાદળો આડે આવવાથી વાદળોને લીધે સૂર્યમાં અનેક પ્રકારના વિકારો જણાય છે તેમ રાગદ્વેષ મોહ મદ આદિ જે જે વિકારો આત્મામાં દેખાય છે તે તે સર્વ વાદળોની માફક કર્મની ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલા છે.

સૂર્ય અખંડ તેજના પુંજ રૂપ અને પ્રકાશ સ્વભાવ-વાળો છે છતાં તેની આડે વાદળો આવી જવાથી તેના તેજ અને પ્રકાશ ગુણમાં ઓછાશ અને અન્ય વિકારો દેખાય છે. જ્યારે વાદળાં ખસી જાય છે ત્યારે સૂર્ય પોતાના મૂળ સ્વરૂપે છે તેવો દેખાવ આપે છે, તેમ આત્મા પ્રકાશ સ્વરૂપે છે છતાં કર્મનાં આવરણોથી નર નરકાદિ ગતિ જાતિમાં રાગદ્વેષ અજ્ઞાન રૂપે દેખાય છે તે સર્વ કર્મના વિકારો છે આત્માના નથી, તે દૂર થતાં આત્મા પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે આ ઉપરથી નિર્ણિત થાય છે કે રાગાદિ ભાવો કર્મથી ઉત્પન્ન થનાર છે, આત્માના ઘરના નથી.

સોનું ખાણની અંદર માટીની સાથે લાંબા વખતથી હોય છે છતાં સોનું એ માટી રૂપ થતું નથી, અને માટી સોના રૂપે થતી નથી, તેમ જીવને કર્મની સાથે અનાદિ સંબંધ હોવા છતાં જીવ કર્મપણાને પ્રાપ્ત થતો નથી. અને કર્મ જીવપણાને પ્રાપ્ત થતો નથી.

સાચું સુખ આત્મામાં છે, કર્મના અભાવવાળી દશામાં

છે આત્મા પોતે કર્મ ઉપાર્જન કરતો નથી પણ રાગ દ્વેષાદિ ભાવોથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે માટે રાગાદિભાવ અને કર્મોને આપસમા કાર્ય કારણ ભાવ છે, આત્માને તથા કર્મોને કાર્ય કારણ ભાવ નથી, શાસ્ત્રોની અદર કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉદયિક, ઉપશમિક અને ક્ષયોપશમિક ભાવો વિવિધ પ્રકારે વર્ણન કરેલા છે તે બધા ભાવો અપેક્ષાએ અચેતન-જડ છે

જે ભાવો-લાગણીઓ કર્મોના ઉપશમ થવાથી થાય તે ઉપશમિક ભાવ છે કર્મના ક્ષયથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષાયિકભાવ છે કર્મના ક્ષયોપશમથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષયોપશમિક છે કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિક ભાવ છે અને જેમા કર્મનો ઉપશમ, ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉદય કારણ રૂપ ન હોય અને જે જીવના સ્વભાવથી જ થાય તે પરિણામિક ભાવ છે

જે લાગણીઓ બીજી લાગણીના બળે દબાયેલી રહે, બીજી લાગણી વિદ્યમાન હોય ત્યારે પ્રગટ ન દેખાય તે ઉપશમ છે જેમ અગ્નિ કે દીવાદિકનો પ્રકાશ. અગ્નિ ઉપર વસ્તુ ઢાંકી દેવાથી તેનો પ્રકાશ કે ગરમી દબાયેલી રહે છે, પણ તેનો નાશ થતો નથી, તેમ અમુક પ્રકારના ઉત્તમ પરિણામના બળે કેટલીક કર્મની પ્રકૃતિઓ તે વખતે ઉદયમા આવી પોતાનો પ્રભાવ જીવને બતાવી નથી શકતી તે ઉપશમ ભાવ છે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનોજ ઉપશમ ભાવ થાય છે, તેથી ઉપશમસમ્યક્ત્વ અને ઉપશમચારિત્ર

પ્રગટે છે. દર્શનમોહ અને ચારિત્રમોહ એ બન્નેને વિશુદ્ધ પરિણામ દબાવી શકાય છે. મનુષ્ય જેમ બીજા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને તેમાં અશક્ત હોય ત્યારે પોતાની સારી કે ખરાબ આદતોને થોડા વખતને માટે જેમ ભૂલી જાય છે. તેમ સારા વિચારો કે સારા સહવાસના કારણે જીવ આ બન્ને પ્રકૃતિઓને દબાવી શકે છે, પણ તેનો ક્ષય થયો ન હોવાથી તેવી પ્રવૃત્તિ કે તેવા નિમિત્તના અભાવે અને તેની વિરોધી પ્રવૃત્તિ કે વિરોધી નિમિત્તો આવી મળતાં પાછી તે પ્રકૃત્તિઓ સત્તામાંથી બહાર આવીને પોતાનો પ્રભાવ બતાવે છે એટલે આ ઉપશમભાવ પણ કર્મની પ્રકૃત્તિના અંગે હોવાથી તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ નથી.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુ-દર્શન, અવધિદર્શન, ક્ષયોપશમિકભાવનાદાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય, ક્ષયોપશમિક ભાવનું સમ્યક્ત્વ, સરાગચારિત્ર, અને દેશવિરતિ, આ અઢાર પ્રકૃત્તિઓ ક્ષયોપશમભાવની છે. આમાં ઉદય આવેલા કર્મનો ક્ષય થાય છે અને ઉદય નહિં આવેલી પ્રકૃત્તિઓને ઉપશમાવવામાં આવે છે. અથવા વિપાકદ્વારા તે પ્રકૃત્તિઓ ભોગવવામાં આવતી નથી પણ પ્રદેશદ્વારા તેનો ઉપભોગ કરાય છે. જેમ અગ્નિ ઉપર રાખ નાખીને અગ્નિ ભારવામાં આવે છે તેથી બહારથી અગ્નિ દેખાતો નથી તેટલો ઉપશમ છે. પણ તેની બારિક વરાળદ્વારા અગ્નિની ઉષ્મા–ગરમી બહાર આવે છે, તેમ

અમુક કર્મની પ્રકૃતિ વિપાક દ્વારા ભોગવવા યોગ્ય દબાયેલી રહે છે અને પ્રદેશ દ્વારા તે ભોગવાય છે માટે તેને ક્ષયોપશમ ભાવ કહે છે આમા પણ પ્રકૃતિને દબાવવા કે ક્ષય કરવાનીજ વાત હોવાથી આ ભાવ પણ પુદ્‌ગલિક છે, ચેતન નથી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી આ ચારગતિ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાય, સ્ત્રીવેદ પુરૂષવેદ, નપુસકવેદ આ ત્રણ વેદ, મિથ્યાત્ત્વ અજ્ઞાન અસયમ, અસિદ્ધત્વ, કૃષ્ણ નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ આ છ લેશ્યા આ એકવીશ ઉદયિક ભાવની પ્રકૃતિ છે જે ગતિમા જીવ જાય ત્યા તેને યોગ્ય આ એકવીશ પ્રકૃતિ માહેલી પ્રકૃતિ ઉદયમા આવ્યાજ કરે છે આમા પણ કર્મ પ્રકૃતિનો ઉદયજ હોવાથી આ ભાવ પણ અચેતન પ્રકૃતિ જન્ય હોવાથી જડ ભાવ છે, ચેતન ભાવ નથી

દર્શન અને ચારિત્રમોહ ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ ક્ષાયિકસમ્યક્‌ત્વ અને ક્ષાયિકચારિત્ર રૂપ આત્માની નિર્મળતા જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના સર્વથા ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ ક્ષાયિક (કેવળ) જ્ઞાન અને ક્ષાયિક (કેવળ) દર્શન, અતરાયકર્મ ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ ક્ષાયિક ભાવના દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને ક્ષાયિક વિર્ય, એ ચાર ઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ અનતજ્ઞાન, અનન્તદર્શન અનતઆનદ અને અનતવિર્ય એ આત્માના ગુણો હોવાથી એ ચેતન ભાવ છે

અને જીવત્ત્વ-જીવપણું, ભવ્યપણુ, અભવ્યપણુ આ

ત્રણ પારિણામિક ભાવ છે. આ ભાવો જીવના સ્વભાવ ભૂત છે એટલે ભવ્યમાં ભવ્યત્વ અને જીવત્વ, અભવ્યમાં અભવ્યત્વ અને જીવત્વ એ સદા સાથે પ્રગટ રહેતા હોવાથી એ ત્રણ ભાવ ચેતન છે. બાકીના બધા ભાવો અચેતન જડ છે. નિમિત્તસંયોગથી સંયોગ સંબંધે આવે છે અને તેનો જીવથી વિયોગ–જુદાપણું પણ થઇ શકે છે, માટે તે અજીવ છે.

આ બધી હકીકત જણાવીને કહેવાનો આશય એ છે કે જીવતત્ત્વથી અજીવતત્ત્વ સર્વથા ભિન્ન છે. એ બરાબર જાણવાની જરૂર છે. આ પ્રકૃતિઓમાં વિવિધ પ્રકારના સુંદર કે અસુંદર વિકારો–પરિણામો જણાય છે છતાં તે સર્વ જડ છે, પુદ્ગલના ધર્મ છે, તેને જે બરોબર તેના મૂળ સ્વરૂપ સાથે એક કરવા સુધી જાણતો નથી તે વ્યવહારે ચારિત્રવાન હોય છતાં નિર્દોષ શુદ્ધ આત્મા જે પરમાત્મા સ્વરૂપ છે તેને પામી શકતો નથી. આ પ્રકૃતિઓ કેટલીક તો એવી છે કે આત્માના જેવા દેખાવ કરે છે છતાં પુદ્ગળોનોજ વિકાર છે, તે બરોબર લક્ષમાં રાખવાથી જડ ચૈતન્યનું વિવેકજ્ઞાન બરાબર થઈ શકશે.

॥ ઈતિ અજીવ અધિકાર ॥

આશ્રવ અધિકાર.

આત્મા જ્યારે પોતાના નિર્મળ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ આત્મ સ્વરૂપમાં રહે છે. ત્યાંસુધી શુભાશુભ કોઈક કર્મ બંધ

થતો નથી, પણ તે શુદ્ધ સ્વભાવને ભૂલીને શુભાશુભ ઉપયોગે પરિણમે છે તેથી નવીન બંધનની શરૂઆત થાય છે, એટલે શુભ અને અશુભ ઉપયોગમાથી કર્મનો જન્મ થાય છે આ શુભાશુભ ઉપયોગ મન વચન અને શરીરને પ્રવૃત્તિ કરાવે છે એટલે સામાન્ય રીતે શુભાશુભ ઉપયોગ, મન વચન ને શરીર ઉપર અધીકાર જમાવે છે,તેથી તે પ્રમાણે મન આદિની પ્રવૃત્તિ થાયછે આ પ્રવૃત્તિને લીધે કર્મ બધનને લાયક પુદ્ગલો આત્મા તરફ આકર્ષાય છે કર્મનુ બીજ શુભાશુભ ઉપયોગમા છે પણ તે ઉપયોગ જાતે પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી એટલે હથીયાર તરિકે મન વચન કાયાને વાપરે છે જેમ શકિત મનુષ્યના હાથમાછે છતા હથીયારની મદદથી તે શકિત વાપરીને બીજાનો બચાવ કે નાશ તે કરી શકે છે, તેમ મન આદિમા ઉપયોગ ભળીને મનાદિને પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, છતા હજી તેમા પૂરૂ બળ પ્રગટ થતુ નથી, એટલે એ મનાદિની સાથે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને ક્રોધાદિકષાય ભળે છે આ ચાર હેતુઓથી વિશેષ પ્રકારે કર્મનો સગ્રહ જીવ કરે છે આ મિથ્યાત્વાદિ ચાર આવ્યા એટલે તેમના નાયક-રાજામા મોહ, અજ્ઞાન વિગેરે પણ પ્રગટ થાય છે, હવે જીવની મુશ્કેલી વધે છે, વિશેષ પ્રકારે તે પોતાનુ સ્વભાન ભૂલતો જાય છે પોતાનો અને પારકાનો વિવેક-સત્યાસત્યનો નિશ્ચય કરવાની શક્તિ તે ગુમાવી બેસે છે આત્મામા અનત શક્તિ છે, તે આખા વિશ્વનો પ્રકાશક છે આખા વિશ્વને ધ્રુજાવવાનુ બળ તેનામા છે, પણ તે બધુ શુદ્ધ ઉપયોગમા હોય ત્યારેજ-

એ વિજયિશિખરથી નીચા પડયા પછી કર્મને આધીન તેનું જીવન થઈ જાય છે, એક ભૂલ હજારો ભૂલો ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ હવે આગળ વધવાને બદલે તે પાછો હઠતો જાય છે. કર્મનું જાળું ઉકેલવાને બદલે હવે તે જાળામાં વધારેને વધારે સપડાતો અને ગુંચવાતો જાય છે. બકરાના ટોળામાં રહેલું સિંહનું બચ્ચું પોતાને જેમ બકરૂં માની સાથેના બકરાઓના જેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેને પોતાની જાત કે બળનું ભાન નથી રહેતું, તેમ આત્મા આ કર્મના કે અજ્ઞાનતાના ટોળામાં ભળીને પોતાને પુરૂષ, સ્ત્રી, પશુ, બાળક, નાલાયક, અશક્ત વિગેરે માને છે અને એ કર્મની પ્રકૃત્તિઓ જે જે ઉદયિક ભાવો લાવી આપે છે તેમાં આશક્ત બનીને તદાકાર રૂપે પરિણમી તેવો અનુભવ લે છે. એ અનુભવ લેવામાં રાગદ્વેષ કરે છે, એ પરવસ્તુનો સંગ્રહ કરે છે, તેને પોતાની માને છે, ને મમત્વને લીધે કોઇને આપતો નથી, કોઈ બળાત્કારે લે છે તો તેની સાથે મરવું કે મારવું તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. આવા વખતે મોહ રાજાના મિથ્યાત્વાદિ સુભટો આવી તેને વિશેષ પ્રકારે કર્મોથી બાંધે છે. ભક્ષાભક્ષ ખાવા પીવા માટે લલચાવે છે. ગમ્યાગમ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અર્થાત્ દારૂ માંસ અને બીજી અભક્ષ વસ્તુઓ ખાય છે, વેશ્યા પરસ્ત્રી આદિની સાથે ગમન કરે છે, પોતાની સ્ત્રીમાં આશક્તિ ખુબ રાખે છે, વિષયો મેળવવા જીવોની હિંસા કરે છે, જુઠું બોલે છે, ચોરી કરે છે, ધન્ય ધાન્ય જમીન સોનું રૂપું આદિનો સગ્રહ કરે છે. આવા વખતે

ક્રોધ માન માયા લોભ આદિ મોહરાજાના સુભટો તેને ઘેરી લે છે પોતે આત્મા છે એ ભાન ભૂલ્યો હોવાથી હવે દેહને આત્મા માને છે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આદિ ગુણો તેના છે તેને બદલે ક્રોધી, માની, કપટી, લોભી, રાગી દ્વેષી તે બને છે, તેને પોતાના ગુણો માને છે પછી તે શરીર તથા મનને અનુકૂળ લાગે તેવા પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવૃત્તિ કરે છે તે ઇષ્ટ અને અનુકૂળ હોય તો ખુશી થાય છે, અને પ્રતિકૂળ હોય તો નારાજ થાય છે, દ્વેષ કરે છે, સ્હેજ સાજમા અભિમાન સ્ફુરે છે, માન પાનની હવે તેને બહુજ કિંમત લાગે છે, તેનેજ પોતાનુ સર્વસ્વ માને છે, તેવુ માન કદાચ પૈસાથી મળતુ હોય તો તે લેવાને ચુકતો નથી, મહેનતથી મળતુ હોય તો તેમ પણ મેળવે છે હવે લોભ ગળે વળગે છે ગમે તે ભોગે પૈસો મેળવવોજ દુનિયામા 'વસુ વિના નર પશુ' આ કહેવત તે ખરી માને છે પૈસા માટે વિશ્વાસ ઘાત, લાચ, રૂશ્વત, કપટ-પ્રપચ કરવાને હવે તે ચુકતો નથી, દેશ પરદેશ ખેડે છે, રાત્રી દિવસ મહેનત કરે છે, ન કરવાના ધધા વ્યાપારો કરે છે, આરભ સમારભના કામો કરતા અચકાતો નથી, અનેક યત્રો ચલાવે છે, વન કપાવે છે, ઇટ નિભાડા પકાવે છે, ખાણો ખોદે છે જમીન ફોડે છે, ભાડાઓ કરે છે દાતનો, લાખનો, પશુઓનો, દારૂ આદિનો, અફીણ આદિનો પણ વ્યાપાર કરે છે આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી પાપથી પૈસો પેદા કરે છે, અને પછી લોકોમા સારો ધર્મિષ્ઠ ગણાવા આબરૂ વધારવા ધર્મને નામે

પૈસા અભિમાનવૃત્તિથી ખરચે છે. દુનિયા વાહવાહ બોલે તેથી તે પોતાને કૃતાર્થ માને છે. આ સ્થળે ધર્મનું નામ નથી છતાં મિથ્યાઅભિમાનમાં ધર્મનો ધોરી ગણાવવા મહેનત કરે છે. કોઈ સત્ય માર્ગ બતાવે તો પોતાનું અપમાન સમજે છે. વિશેષમાં સ્વાર્થી ગુરૂઓના પાસમાં તે સપડાઇને અધર્મને ધર્મ માનતો થાય છે. આ બધાં કર્મ આશ્રવને આવવાનાં કારણો છે. આત્મધર્મના અપ્રમત્તતાના શિખરથી પડેલા આત્માની કેવી કેવી વિશ્વમાં વિટંબના થાય છે, તેનો અનુભવ તો હવે આ જીવને આગળ થાય છે. પૂર્વના પુન્ય બળે કાંઈક પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો, માન, સત્કાર અનુકૂળ સંયોગો મળે છે તો તેમાં આ જીવ પોતાને મોટાઈ અને કૃત્ય કૃત્ય માની બેસે છે. હજી આત્મમાર્ગના સન્મુખ તેણે એક ડગલું પણ ભર્યું હોતું નથી, છતાં આ વસ્તુનો મિથ્યા સંગ્રહ અને તેમાં મારા પણાની માન્યતા, અનેક પ્રકારની ઇચ્છાઓ, વિવિધ કષાયોની ઉત્કટતા અને મન વચન શરીરની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ આ બધાં કર્મ બંધનનાંજ કારણો છે. આ કારણો જેમ જેમ આ જીવ સેવતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાં મોહનો વધારો થતો જાય છે. સત્ય સમજતો ન હોવાથી અજ્ઞાન વધે છે. આવા ઘોર કર્મના આશ્રવમાં ડુબેલા જીવનો ઉદ્ધાર થતો નથી.

આ કર્મ જનિતદ્રવ્યો મારાં છે, અને હું તેમનો છુ. આવી બુદ્ધિ જ્યાંસુધી નિવૃત્ત ન થાય ત્યાંસુધી તેનામાંથી મિથ્યાત્ત્વ જતું નથી, કેમકે આ કર્મથી પ્રાપ્ત થતાં દ્રવ્યો

જડ છે, તેમાથી હુ અને મારા પણાની બુદ્ધિ ન જાય ત્યા સુધી આત્મ દૃષ્ટિ આવેજ નહિ આ પ્રથમનીજ ભૂલ છે, કે જે વસ્તુ પોતાની નથી તેમા જીવે પોતાપણુ માન્યુ છે આજ ભૂલે હજારો ભૂલો કરાવી છે, જ્યાથી ભૂલ ખાધી છે ત્યાથી પાછા વળવાની જરૂર છે, તે પછીજ માર્ગ હાથમા આવે છે આ દેહ આદિનો હુ માલીક છુ, આ વસ્તુઓ મારી માલીકીની છે, ભવિષ્યમા તેનો માલીક હુજ રહીશ, આ મિથ્યા ભ્રાતિ છે જડ-પર વસ્તુને પોતાની માની ત્યારથીજ આ જીવે અવળી ગતિ પકડી છે તેના ત્યાગથીજ-સત્ય સમજણ પછીથીજ તેનો માર્ગ સવળો થાય છે, નહિતર કર્મ આગમનનો આજ માર્ગ છે આત્માથી જુદા જે ચેતન કે અચેતન પદાર્થો છે, તેમા પોતાપણાની બુદ્ધિ કામ કરતી રહે છે, ત્યાસુધી કર્મ માર્ગ, અટકાવી શકતા નથી, પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને પર વસ્તુમા સત્યતા માની તે માટે પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કર્મને આવવાના દ્વારો પોતાને હાથે ખુલ્લા કરી દેવા બરોબર છે જીવ શુભાશુભ પરિણામો કરે છે, આ પરિણામોનો આશ્રય લઇને-પરિણામોના નિમત્તને માન દઇને કર્મો તેના તરફ ધોધ પ્રવાહ રૂપે ચાલ્યા આવે છે આ કર્મો સત્તામા જમે થાય છે. જ્યારે તેનો ઉદય થાય છે એટલે જ્યારે તે કર્મોનુ સ્વતત્ર સામ્રાજ્ય પ્રગટે છે એટલે પોતાની જાતીના કર્મોને તેઓ આમત્રણ આપીને જીવની ચારે બાજુ તેનોજ વિસ્તાર જમા કરી દે છે, અર્થાત્ જીવને જરા વાર પણ છુટો કે

એકલો રહેવા દેતા નથી. જો થોડીવાર પણ જીવ આ કર્મોના તિવ્ર ઉદયથી અલગ થાય તો જરૂર તે પોતાના ખરા સ્વરૂપને સંભારે અને પોતે મહાન્ દુઃખી છે તેનું ભાન થાય, અને આ કર્મોને અલગ કરવા મહેનત કરે, પણ રાજદ્વારી અને તેમાં ખરા મુસદ્દી પુરૂષો જેમ રાજાની આગળ પાછળ પોતાનાં જ માણસો ગોઠવી દે છે અને રાજા બીજા વિરોધી પુરૂષોના સહવાસમાં ન આવે, તે માટે બહુ સાવચેતી રાખે છે, જો બીજું કોઈ મળી જાય તો જરૂર રાજાને ખરી હકીકત માલુમ પડી આવે અને આ મુસદ્દી પુરૂષોની જાળને તે તોડી નાખે, પણ એવો પ્રસંગ રાજાને તેના જીવનમાં ભાગ્યે જ આવે છે, તેમ મોહ રાજાએ પણ આ મિથ્યાત્વ, અનેક પ્રકારની ઈચ્છાઓ, ક્રોધાદિકષાયો અને મન વચન શરીર આદિ પોતાના માણસોને આત્મદેવની–આત્મારૂપી મહારાજાની આસપાસ ગોઠવી દીધાં છે. જાળ બીછાવી છે અને એ જાળમાં આત્માને સપડાવ્યો છે. જો તેને એકલો મૂકવામાં આવે તો જરૂર ધર્મ રાજાના વિવેક, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, સંતોષ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઈચ્છા નિરોધ, સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ સુભટો આવીને તેનાં બંધનો તોડી નાખે અને દુઃખમાંથી મુક્ત કરે, આત્મભાન જાગૃત કરાવે અને તેની દબાઈ ગયેલી અનંત શક્તિઓ પ્રગટ કરાવે, પણ આવો સદ્ભાગ્યનો દિવસ ક્યાંથી પ્રગટે કે એવા સમર્થ સદ્ગુરૂના શરણે જઈને કર્મના પાશથી આત્મા છુટો થવા પ્રયત્ન કરે.

જેમ પ્રજ્વલ ત સૂર્યને મેઘમ ડળ ઢાકી દે છે, તેમ જીવને મલીન કર્મો આચ્છાદિત કરે છે, કર્મ બે પ્રકારના છે દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મ કર્મ સ્વરૂપે પરિણમેલ પુદગલ પિ ડ તે દ્રવ્યકર્મ દ્રવ્યકર્મના ફળ તે ભાવકર્મ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મ તે દ્રવ્યકર્મ છે, અને રાગ દ્વેષ ક્રોધાદિ તે ભાવકર્મ છે આ બન્ને પ્રકારના કર્મોથી જીવ ઢકાયેલો છે જેમ સરોવરમા નીક દ્વારા પાણી આવીને એકઠુ થાય છે તેમ કપાય રૂપ નીક દ્વારા કર્મ આવીને જીવની અ દર રહે છે આત્મા મા કર્મ લાવવા માટે ક્રોધાદિનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે જો ક્રોધાદિ રહિત જીવમા કર્મ આવના હોય તો પછી કોઈ દિવસ કોઈ પણ જીવની મુક્તિ થાયજ નહિ

એક દ્ર યના પરિણામ તે બીજા દ્રવ્યના પરિણામ થના નથી જો તેમ થાય તો સ્વપર દ્રવ્યની વ્યવસ્થા ટકી શકે નહિ જ્ઞાન દર્શન આદિ ચેતનના–આત્માના પરિણામ છે અને અચેતનના–પુદ્ગલ દ્રવ્યના રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છે ચેતનના પરિણામ જડના થાય અને જડના પરિણામ ચેતનના થાય એમ કોઈ દિવસ બનતુ નથી જો તેમ બને તો કાનો બન્ને જડ થાય અને કાતો બન્ને જ્ઞાનાદિરૂપ ચેતન થાય, તે કોઈ રીતે ઇષ્ટ નથી કર્મથી બ ધાયેલા આત્મા કર્મના પરિણામે કરીને રાગાદિ પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ શુદ્ધ થયેલ મુક્ત આત્મા આવા પરિણામે પણ પરિણમતો નથી તે તો પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપેજ પરિણમી રહે છે પ દ્રવ્ય તરફથી સુખી થવાની આશા કે દુ ખી

થવાનો ભય જ્યાંસુધી આજીવ રાખે છે, ત્યાંસુધી આશ્રવનો માર્ગ તેના માટે બંધ થતો નથી. પરદ્રવ્ય સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ધન, ધાન્ય, માન, યશ આદિથી સુખી થવાની આશા અને શત્રુ, રોગ અપયશ વ્યાઘ્ર, સિંહ, સર્પોદિથી દુઃખી થવાની લાગણી ઉત્પન્ન થવી, અનુકુળતામાં હર્ષ અને પ્રતિકુળતામાં ખેદ-શોક થવો આ સર્વ રાગદ્વેષની લાગણીઓ છે. આ લાગણીઓ કર્મને આવવાનાં કારણો તે-આશ્રવ છે. સુખ આત્મામાં છે સુખનાં કારણો પણ આત્માના પરિણામ છે. શુભ પરિણામે જીવ પુન્ય ઉત્પન્ન કરે છે જુઓ કે આ પુન્ય પણ આશ્રવ છે. કર્મ છે, છતાં વ્યવહારિક સુખનું મૂળ કારણ આ પુન્યવાળાં શુભ પુદ્ગલો છે, તે હોય તોજ સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ધન, લાજ, આબરૂ, કુટુંબ વિગેરે સુખનાં કારણ થાય અને તે પુન્ય ન હોય તો જે પોતાની પાસે અનુકુળ સંયોગો હોય તે ચાલ્યા જાય અથવા પ્રતિકુળપણે પરિણમે, સુખને બદલે દુઃખદાઇ થાય. તે વસ્તુ બની રહે તો પણ પાપના ઉદયે તેને અશાંતિનુંજ કારણ થાય. આમ બધું પ્રત્યક્ષ અનુભવાય-સમજાય તેવી વાત છે છતાં જીવ આ વાતને સમજતો કે તે પ્રમાણે જરૂરીયાતો માટે પ્રયત્ન કરતો નથી તો પછી એ પુન્ય પણ પરદ્રવ્ય છે, એ પણ દગો દેનાર છે, નાશ પામે તેવું છે, તેનો પણ ત્યાગ કરી કોઈ દિવસ નાશ ન પામે તેવું સ્થાયી પરિણામે સદા શાંતિ આપનાર આત્મિક સુખ તેજ સાચું સુખ છે, તે સમજવા કે મેળ-

વવા સર્વ પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરવા આ જીવ કેમ તૈયાર થઈ શકશે ? અર્થાત્ વ્યવહારમાં પરદ્રવ્ય સુખ દુ ખમાનિમિત્ત કારણ છે પણ ખરી રીતે તો પોતાની લાગણીઓજ સુખદુ ખમા કારણરૂપ છે, તેનેજ સુધારવાની જરૂર છે એવા શુભાશુભ પરિણામે આત્માએ પરિણમવુજ બધ કરવુ જોઈએ, તેથીજ આવતા આશ્રવો બધ થાય તેમ છે આ આશ્રવો બધ કરવા માટે જીવને આવા તત્ત્વજ્ઞાનની બહુ જરૂર છે આ જ્ઞાનના અભાવે પોતાના કે પરના અચેતન દેહમા પણ ચેતનતાનો આરોપ કરે છે અને તે મેળવવા કે તેનો ઉપભોગ લેવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે જ્યાસુધી પોતાનુ કે પારકુ, વિનાશી કે અવિનાશી, સુખદાઈ કે દુ ખદાઈ, ચેતન કે અચેતન એના ભેદને આ જીવ જાણતો નથી, ત્યાસુધી તે પરદ્રવ્યમા પોતાપણાની કે ઈષ્ટ િષ્ટપણાની બુદ્ધિ કરવાનોજ, અને ત્યાસુધી આશ્રવનો માર્ગ પણ ખુલ્લોજ રહેવાનો

ઉપયોગથી કષાયો ઉત્પન્ન થતા નથી અને કષાયોથી ઉપયોગ ઉત્પન્ન થતો નથી જે મૂર્તિમાન્ હોય તે અમૂર્તને ઉત્પન્ન કરે નહિ અને જે અમૂર્તિમાન છે તે મૂર્તિમાનને ઉત્પ ન કરે નહિ, એટલે કષાય અને ઉપયોગનો જન્ય જનકભાવ-ઉત્પન્ન થનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર ભાવ થાય નહિ ઉપયોગ બે પ્રકારના છે જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ આ ઉપયોગ ચેતના શક્તિના અનુયાયિ છે જ્યા ચેતના છે ત્યા નિયમથી જ્ઞાન દર્શન રહે છે તે અમૂર્ત

આત્માના અમૂર્ત્ત ગુણ છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ કષાયથી તે મૂર્ત્તિમાન્ પુદ્ગલનાં પરિણામ છે, જડરૂપ છે, આત્માથી ભિન્ન છે, માટે ઉપયોગથી કષાયની ઉત્પત્તિ અને કષાયથી ઉપયોગની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

કષાયવાળા જીવને કષાય પરિણામ હોય છે કેમકે તે પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે સિદ્ધના જીવો અકષાયવાળા હોવાથી તેમને પરિણામ હોતા નથી. કેવળજ્ઞાનીઓને પણ સર્વથા કષાય પરિણામ હોતા નથી, તેથી તે કર્મબંધન પામતા નથી જીવ જો અપરિણામે રહેવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેને કષાયો ઉત્પન્ન થતા નથી અને કષાયો ઉત્પન્ન ન થતા હોવાથી તેના અપરિણામી ધર્મમાં વધારો થયા કરે છે. અભ્યાસથી કષાયોની જડ ઉખડી જતાં તે બરોબર અપરિણામી આત્મસ્વરૂપ થઈ રહે છે, ઘાતિકર્મનો સંબંધ દૂર થતાં આત્મા અપરિણામી સદાને માટે થઈ રહે છે કેવળજ્ઞાની જીવોને ઘાતિકર્મો ન હોવાથી કષાય ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી તે અપરિણામી છે. તે જીવોને કષાયથી આવતો આશ્રવ બંધ થાય છે–અટકી જાય છે.

જીવ તથા કર્મને અન્યોઅન્યના ગુણોનું કર્ત્તાપણું નથી, કેવળ એક બીજાના નિમિત્તથી એકબીજાના પરિણામની ઉત્પત્તિ થાય છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ–નિશ્ચય દૃષ્ટિએ જીવ તથા કર્મોને પોતપોતાના ગુણોનુ કર્ત્તાપણું છે જીવ તથા કર્મ એક બીજાના ગુણો કરે છે તે વાત વ્યવહારની અપેક્ષાએ કહેવાય છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણો જીવના છે.

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણાદિ આવરણો તે કર્મના ગુણો છે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન આદિ તથા ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુ ર્શન, અવધિદર્શન આદિ જીવના પરિણામ–પર્યાય છે મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુદર્શનાવરણ,અચક્ષુ દર્શનાવરણ આદિ તથા ક્રોધમાનાદિ કર્મના પરિણામ–પર્યાયો છે અહિ કર્મ, જીવના જ્ઞાનદર્શન આદિ ગુણોનો કર્ત્તા નથી અને જીવ પણ કર્મના જ્ઞાનાવરણ આદિ ગુણોનો ઉત્પન્ન કર્ત્તા નથી પણ કર્મના નિમિત્તથી જીવમા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, આદિ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, અને જીવના નિમિત્તથી મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ચક્ષુદર્શનાવરણાદિ કર્મના પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે નિશ્ચયદષ્ટિએ જીવ પોતાના ગુણોનો કર્ત્તા અને કર્મો પોતાના ગુણોનો કર્ત્તા છે વ્યવહારે કર્મ, જીવના ગુણોનો કર્ત્તા છે, અને જીવ, કર્મના ગુણોનો કર્તા છે જેમ જીવમા પુદ્ગલની અપેક્ષાએ રાગદ્વેષાદિ ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ઉદયિક ભાવોની પણ પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિ થાય છે કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિકભાવ કહેવાય છે, તે પણ જડપુદ્ગલોજ છે આ ભાવોને પણ જે મિથ્યાત્વથી મોહિત અંત કરણવાળો પોતાના માને છે તે નિરંતર પાપ આશ્રવનુ ગ્રહણ કરે છે પરપદાર્થો મારા છે અને હુ તેમનો છુ આવી અભેદ એકતાવાળી કલ્પના કરનાર પોતાપણાને અને પારકાપણાને જાણતો નથી આ અજ્ઞાન પણ આશ્રવનુ કારણ છે

જેની મનોવૃત્તિ, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને ધનાદિના સંચય કરવામાં લાગી હોય-વર્ત્તતી હોય તે અવિરતિ–અચારિત્ર યા વિપરીત વર્ત્તન કરાવનાર કર્મને આવવાનો માર્ગ–કારણ છે. અવિરતિ એટલે ઇચ્છાઓને કાબુમાં ન લેતાં ઇચ્છાનુસાર છુટી મુકવી. વ્રતાદિના નિયમો ઇચ્છાઓ ઉપર અંકુશ મૂકે છે. વધારે ફેલાવો પામતી ઈચ્છાઓને અટકાવે છે. આવા વ્રતાદિ કરીને ઇચ્છાઓને નિયમમાં રાખવી નહિં તેને અવિરતિ કે મિથ્યાવર્ત્તન કહેવામાં આવે છે. આ અવિરતિ કર્મના શુભાશુભ આશ્રવને આવવાનું કારણ છે, સમ્યક્ ચારિત્ર-પાંચ મહાવ્રતાદિમાં પ્રવૃત્તિ ન કરનાર જીવ રાગદ્વેષને લઇને પરદ્રવ્યમાં શુભાશુભ ભાવ–પરિણામ કરે છે, તે વખતે તે જીવમાં મિથ્યાચારિત્ર–વિપરીત વર્ત્તન હોવાથી તેવા પરિણામ દ્વારા તે પુન્ય અથવા પાપ આશ્રવને ગ્રહણ કરે છે. આ સ્થિતિમાં વર્ત્તતા આત્મામાં સમ્યક્ ચારિત્ર તે વખતે હોતું નથી. આ શુભાશુભ આશ્રવને લઇને તે જીવ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને સ્વર્ગની ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં કર્મથી ઉત્પન્ન થતાં શારીરિક તથા માનસિક સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આ વિષયોથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ દેવગતિમાં મળે છે પણ તે તૃષ્ણા અને મનને સંતાપ દેવાવાળું હોવાથી વસ્તુગતે તે દુઃખજ છે. જે સુખ અનિત્ય, પીડાકારી, તૃષ્ણાને વધારનારૂં કર્મબંધન કારણ, ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થનારૂં અને પરાધિન છે, જ્ઞાનીઓ તે સુખને દુઃખજ કહે છે. આ વિશ્વમાં પાંચ ઇન્દ્રિયોના

વિષયવાળા જે જે સુખ છે તે બધા દુ ખથી કોઈ પણ રીતે વિશેષતાવાળા કે ચડીયાતા નથી આ સમજ જે જીવમા પ્રગટ નથી થઈ તેને ચારિત્રવાન્ કહી શકાયજ નહિ પુન્ય અને પાપ બન્ને બ ધન રૂપ હોવાથી સ સારની વૃદ્ધિના કારણો છે પાપ કરતા પણ પુણ્ય આત્મભાન વિશેષ પ્રકારે ભૂલાવનાર છે અભિમાનનુ કારણ છે પ્રમાદનુ ઘર છે, અવિરતિનુ સ્થાન છે વિવિધ ઇચ્છાઓનુ પ્રેરક અને પોષક છે, આત્મભાન વિનાનાને વિશેષ પાપ કરાવીને દુર્ગતિમા લઈ જનાર છે પાપથી જીવ દુ ખી થાય છે, તેનુ અભિમાન ગળી જાય છે, દુ ખ તેને જાગૃત કરે છે, તે દૂર કરવા માર્ગ શોધાવે છે, વિનય અને વિવેક, નમ્રતા અને સ્વાશ્રયતા શીખવાડે છે આ પાપના ઉદયે સ સ્કારી જીવ જાગૃત થાય છે અને સુખી થવાના માર્ગે તે ચાલે છે, આમ પુન્ય કરતા પાપનો ઉદય કોઈ અપેક્ષાએ ઠીક છે બાકી આશ્રવ તો આત્માને આવરણ કરનારા ધોળા અને કાળા બન્ને પ્રકારના વાદળ જ છે તેમા પણ જે જીવ કષાય ભાવમા વર્ત્તતો હોય અને કદાચ પાપના આર ભનો ત્યાગ કરીને ઉત્તમ વ્રતોનુ પાલન કરતો હોય છતા તેવા જીવો કર્મોથી મુક્ત થઇ શકતા જ નથી કેમકે વ્રતો તે પાળે છે પણ કષાયો દ્વારા તે જીવમા પાપના આશ્રવો આવવાના ચાલુ જ રહે છે આ કષાયની હૈયાતિમા પાપના આર ભનો ત્યાગ અને ઉત્તમ ચારિત્રનુ આચરણ કાઈ કાર્ય કરી શકતુ નથી આશ્રવથી જીવને બચાવી શકતુ નથી, માટે કષાયનો ત્યાગ કરવાની મુખ્ય આવશ્યકતા છે

નિશ્ચયથી લોભ, મોહ, કામ, ક્રોધાદિ દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે છતાં તે દોષોથી જીવની સાથે કર્મનો જે સંબંધ થાય છે તે નિશ્ચયથી થતો નથી પણ વ્યવહારથી થાય છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ બે નય છે. નિશ્ચય નય મૂળ સ્વરૂપનો વિષય કરનાર છે. વ્યવહાર નય બાહ્ય સંબધ-સચોગ સંબંધ કરનાર અને બહારનો વિષય કરનાર છે લોભ મોહાદિની ઉત્પત્તિ નિશ્ચય નયનો વિષય એટલા માટે છે કે તે પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ છે, અને પુદ્ગલનો કોઈ વિશિષ્ટ આકાર ધારણ કરે છે, એટલે તે પરમાણુ આદિની થતી આકૃતિ મૂળ દ્રવ્ય રૂપ છે, ત્યારે શુદ્ધ નિશ્ચય નયે આત્મ શુદ્ધ નિષ્કલંક છે, તેની સાથે કર્મનો જે સંબંધ થાય છે તે વ્યવહારથી છે. કેમકે આત્મા અને કર્મ બન્ને ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્યો છે તેમનો અભેદ સંબંધ થતો નથી. પણ સંયોગ સંબંધ થાય છે, એટલે તે બન્ને સાથે રહે છે, પણ તેટલાથી કાંઈ એક બીજા રૂપે, પુદ્ગલ જેમ પુદ્ગલની સાથે પરિણામ પામીને રહે છે, તેમ આત્મા અને કર્મ પરિણામ પામી રહેતાં નથી એટલેજ કહેવામાં આવે છે, કે નિશ્ચયથી આત્મામાં આશ્રવ બંધ થતો નથી, પણ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ થાય છે

આથી એ ફલીતાર્થ થાય છે કે મિથ્યાજ્ઞાન-વિપરીત જ્ઞાનની સાથે મન વચન કાયાની શક્તિ ભળતાં તેમાંથી અનેક કલ્પનાઓ થાય છે. વચનદ્વારા તે કલ્પનાઓ પ્રગટ કરાય છે અને શરીર દ્વારા તે કલ્પનાઓ પ્રમાણે વર્ત્તન

બને છે આની સાથે અવિરતિ ભળે છે ઈચ્છાઓ પ્રવૃત્તિનુ રૂપ ધારણ કરે છે તેની સાથે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ જોડાય છે હવે કલ્પનાઓ અને પ્રવૃત્તિનુ જોર વધે છે અનાદિ યોગનુ બળ પણ હવે અખડ પ્રવાહે આગળ વૃદ્ધિ પામે છે, આ સ્થળે આ બધા સાધનોને લઈને આત્મા રાગદ્વેષાદિના, અથવા શુભાશુભ પરિણામોના ભાવો ઉત્પન્ન કરે છે આ ભાવો કર્મ આશ્રવને અનુકૂળ માર્ગ કરી આપે છે, એટલે કર્મ આશ્રવો આવીને જમા થાય છે તેના ઉદય-માથી ફરીને રાગદ્વેષાદિ ભાવો પરિણામ પામે છે આ ભાવો કર્મના આત્મા તરફ ખેચે છે આમ આ કર્મનુ ચક્ર-આશ્રવનો પ્રવાહ આત્માની બધી બાજુ મજબુત કિલ્લો બાધે છે અને આત્મા પોતાના પ્રકાશને પોતામા દબાવીને આ કર્મના કિલ્લામા લાબા કાળ સુધી ઘેરાયેલા રહે છે

જે આત્માને સ્વ પરનુ-જડ ચૈતન્યનુ ભાન થાય છે, શુભાશુભ પરિણામો અને તેના અગે ઉત્પન્ન થતી વિવિધ કલ્પનાઓ-જલ્પનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓને જે પર રૂપે સમજે છે, તેનો ત્યાગ કરીને પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગે સ્થિર થાય છે તેજ આત્મા આ આશ્રવના પ્રવાહને રોકી કર્મના કિલ્લાને તોડીને પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપે વિશ્વમા પ્રકાશીત થાય છે

॥ શ્રી આશ્રવ અધિકાર સમાપ્ત ॥

કર્મબંધ અધિકાર.

જેમ દુધમાં પાણી મળે છે, જેમ લોઢામાં અગ્નિ મળે છે તેમ ક્રોધાદિ કષાય અને મન વચન કાયાની શક્તિ વડે જે પુદ્ગલો જીવે ગ્રહણ કર્યાં છે.તે આત્માના સર્વ પ્રદેશોની સાથે મળીને રહે છે, તેને કર્મબંધ કહેછે. કર્મ પુદ્ગલ રૂપછે, તેમાં રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ વિગેરે છે. જે વખતે કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલોની સાથે ક્રોધાદિ કષાય અને મનાદિ યોગોનો સંબંધ થાય છે તે વખતે તે પુદ્ગલો કર્મરૂપે પરિણમી જાય છે અને આત્મ પ્રદેશોની સાથે એક રસ થઈને રહે છે, આને બંધ કહે છે. આ બંધથી જીવ કર્મને આધિન થઈ જાય છે.

આ બંધ ચાર પ્રકારે છે પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ. પ્રકૃતિબંધ એટલે કર્મનો સ્વભાવ, ૧. સ્થિતિબંધ એટલે એ કર્મ ટકી રહેવા માટેની કાળની મર્યાદા—શુભાશુભ અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરેલાં કર્મનાં દલીયાં તે કેટલા વખત સુધી ભોગવવાં પડે તેનો નિશ્ચય ૨. કર્મનાં પુદ્ગલોના શુભ કે અશુભ અથવા ઘાતિ કે અઘાતિપણાવાળો જે રસ તે રસબંધ ૩. સ્થિતિ તથા રસની અપેક્ષા વિના કર્મ પુદ્ગલોના દલીયાંનું ગ્રહણ કરવું તે પ્રદેશબંધ અથવા કર્મ અને આત્માના પ્રદેશો આપસમાં મળી રહે તેવો પ્રદેશોનો સમૂહ તે પ્રદેશબંધ. ૪. કર્મની સ્થિતિ, કર્મનો રસ અને કર્મના પ્રદેશો—દલીયાં એ ત્રણ બંધનો જે સમુદાય અને તેમાંથી જ્ઞાન દર્શન ઈત્યાદિ આત્મિક શક્તિઓને

દબાવવાનો જે સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકૃતિબધ કહેવાય છે આ કર્મનો ચાર પ્રકારનો બધ આત્મા ઉપર આવરણ કરે છે

જીવ જ્યારે રાગ દ્વેષના પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે, રાગ દ્વેષમા એક રસ થઈ રહે છે ત્યારે કર્મનો બધ થાય છે રાગ દ્વેષ સિવાય એકલા મન વચન શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવાથી તેવો કર્મ થતો નથી, એટલે કર્મબધનમા મુખ્ય કારણ રાગ દ્વેષ છે જ્યાસુધી રાગદ્વેષ હોય છે ત્યાસુધી આ ચારે પ્રકારનો બધ થાય છે રાગદ્વેષ જો ન હોય અને મન વચન શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તો તેથી તેવો બધ થતો નથી રાગ દ્વેષના પ્રમાણમા કર્મની સ્થિતિનો બધ અને રસનો બધ થાય છે મન વચન કાયાની શક્તિ—પ્રવૃત્તિ દ્વારા પ્રકૃતિબધ અને પ્રદેશબધ થાય છે આ રાગ દ્વેષ અને મનાદિની પ્રવૃત્તિ સાથેની વાત છે પણ જો એકલા મનાદિ યોગો હોય તો આ મનાદિથી થતો પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબધ તે બધ છતાં બધ ન હોય તેનો સામાન્ય થય છે કેવળ મનાદિ યોગોથી થતો બધ નુકશાનકારક થતો નથી માટેજ કહ્યુ છે કે " રાગ દ્વેષના અભાવમા કર્મનો બધ થતો નથી "

જેનુ શરીર તેલ ઘી આદિ ચીકાશવાળા પદાર્થોથી ખરડાયેલુ નથી હોતુ પણ નિર્મળ—શુદ્ધ હોય છે તેવો મનુષ્ય સજીવ નિર્જીવ કે બન્નેની મિશ્રતાવાળી વસ્તુઓનુ છેદન ભેદન કરે, વળી તે વસ્તુઓની અદર હેરફેર આવ જાવ કરે છતા

તે મનુષ્ય ધૂળ આદિ રજથી લેપાતો નથી. તેમ રાગ દ્વેષ વિનાનો જીવ કોઇ પદાર્થનું છેદન ભેદન કરે છતાં તે કર્મથી બંધાતો નથી.

અહિં ચીકાશ વિનાનું શરીર હોવાથી તે ધૂળથી ખરડાતું કે મેલું થતું નથી, એ કહેવાનો આશય એ છે કે શરીરને ધૂળ પ્રમુખથી ખરડાવામાં કે મેલુ થવામાં મુખ્ય કારણ ચીકાશ છે, તે ન હોવાથી શરીર મેલું થતું નથી. તેમ જીવ પણ સજીવ નિર્જીવ કે મિશ્ર પદાર્થોનો નાશ કરવા છતાં રાગ દ્વેષ રૂપી ચીકાશ વિનાનો હોવાથી—રાગ દ્વેષ કરતો ન હોવાથી પાપથી બંધાતો નથી. પાપ કર્મ બાંધવામાં મુખ્ય કારણ રાગ દ્વેષ છે, તે સિવાય બંધ થતો નથી.

જેમ ચીકાશવાળા પદાર્થથી ખરડાયેલા શરીરવાળો મનુષ્ય છેદન ભેદનની પ્રવૃત્તિ પોતે કરતો નથી પણ તેવી પ્રવૃત્તિ જ્યાં થાય છે ત્યાં પોતે બેઠો હોય છે તેથી વિવિધ પ્રકારની રજ વડે તેનું શરીર મલીન થાય છે, તેમ ક્રોધાદિથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળો મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રકારના પાપના આરંભો પોતે જાતે કરતો નથી પરંતુ મન વચન કાયાના શુભાશુભ વ્યાપારના વચમાં રહ્યો હોય છે તેથી તે પાપોથી બંધાય છે.

છેદન ભેદન આદિ પ્રવૃત્તિ શરીરથી કરે યા ન કરે પણ તેલાદિની ચીકાશ તેના શરીર ઉપર હોવાથી ધૂળથી તે લેપાય છે-ખરડાય છે, તેમ મનુષ્ય જાતે આરંભ કરે કે ન કરે તો પણ રાગ દ્વેષાદિ બંધનાં કારણની હૈયાતિ તેનામાં

હોવાથી જીવ બધાયા વિના રહેતો નથી રાગ દ્વેષ ન હોય તો બધ થતો નથી

પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ આત્મા અરૂપિ છે એટલે અરૂપિ આત્માને કોઈ મારી શકતુ નથી તેમ જીવાડી પણ શકતુ નથી, કોઈ દુખ આપી શકતુ નથી, તેમ સુખ પણ આપી શકતુ નથી, છતા જીવ તેવા તેવા મારવાના જીવાડવાના સુખી દુખી કરવાના પરિણામ કર્યા કરે છે આ પરિણામ વખતે આત્મ જાગૃતિ હોતી નથી તેથી આત્મ ભાન વિનાનો આ જીવ આવા પરિણામ કરીને નિરતર વિવિધ પ્રકારના કર્મ બાધે છે

સુખ, દુખ, જીવન, મરણ, રક્ષણ કે પીડન એ સર્વ આમા જીવના બાધેલા કર્મમાથીજ પ્રગટ થાય છે છતા, હુ બીજાને સુખી કરીશ, દુખી કરીશ, જીવાડીશ કે મારીશ, રક્ષણ કરીશ કે પીડા કરીશ ઈત્યાદિ કરવાના અભિમાન વાળો જીવ તે નિમિત્તે તેવા તેવા પરિણામ પોતામા ઉત્પન્ન કરે છે અને તે પરિણામો નવીન કર્મ બધન થવામા કાર ણરૂપ થાય છે

નિશ્ચય દ્રષ્ટિએ આત્મા અરૂપિ છે, એટલે જેમ અરૂપિ આકાશમા તલવાર મારવાથી આકાશ કપાતુ નથી, તેમ અરૂપિ આત્મા પણ મરતો કે કપાતો નથી, સુખી દુખી થતો નથી, તેને કોઈ બચાવતુ કે પીડા કરતુ નથી, છતા વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ કહેવાય છે કે અમુક મરી ગયો, અમુકને

મારી નાખ્યો, જીવાડયો, સુખી કર્યો કે દુઃખી કર્યો સુખી છે કે દુઃખી છે. આ સર્વ વ્યવહારે મનાય છે.

સંસારી જીવને શરીરના સંબંધથી કર્મ બંધાય, છે અને તે કર્મ દ્વારા વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ જીવ મરે છે, સુખી દુઃખી થાય છે. મરાય છે, જીવાડાય છે, સુખી દુખી કરાય છે. એ બધું બને છે. કોઈ જીવ કોઇને કાંઈ આપતો નથી એ પણ અપેક્ષાએ બરોબર છે. જે કર્મમાંથી આ ફળો પેદા થાય છે તે કર્મો તે જીવે પોતેજ બાધેલાં છે. તે ઉદય આવતાં તેમાંથી સુખ દુઃખ જીવન પણ પ્રગટ થાય છે. બીજા જીવો તેમાં નિમિત્ત કારણ થાય છે પણ તાત્ત્વિક દ્રષ્ટિએ જો વિચાર કરવામાં આવે તો તે જીવ તેનાં પોતાનાં કરેલાં કર્મોથીજ સુખી અને દુઃખી થાય છે. આ અપેક્ષા એજ કહેવામાં આવે છે કે 'એક જીવ બીજા જીવને મારી કે જીવાડી શકતો નથી, તેમજ સુખી કે દુ.ખી કરી શકતો નથી.'

આ જીવમાં એટલી બધી અજ્ઞાનતા છે કે, જેને લઈને તે માને છે કે હુંજ બીજાને મારીશ, મેંજ બીજાને માર્યો, મેં અમુકને જીવાડયો, હું અમુકને જીવાડું છું, અથવા જીવાડીશ, હું બીજાને સુખા કે દુઃખી કરૂ છું, સુખી કે દુઃખી અમુકને મેં કર્યા, અથવા અમુકને સુખી કે દુઃખી કરીશ. આમ મારવા કે બચાવવાના નિમિત્ત પ્રસંગે તે જીવના પરિણામોમાં રાગ દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, અને આ રાગ દ્વેષ કરીને દરેક ક્ષણે આ જીવ નવીન કર્મનો બંધ કરતો રહે છે.

બીજાને હાથે જીવવાના, મરવાના કે પીડાવાના અથવા

બીજાને મદદ કરવાના, મારવાના, જીવાડવાના કે દુખી કરવાના વિચારો—કે બુદ્ધિ થવી તે જીવને કેવળ મોહથી ઉત્પન્ન થતી કલ્પનાઓજ છે અથવા તે મોહથી કલ્પેલી છે તાત્વિક નથી

ઉપકારીનો ઉપકાર અનુભવતા અથવા ઉપકાર કે અપકારનો બદલો લેતાં દેતા મોહને લઈને આ જીવ અનેક પ્રકારની મિથ્યા કલ્પનાઓ કર્યા કરે છે, પણ જ્યારે આ જીવને આત્મતત્ત્વનુ જ્ઞાન થાય છે, તેનો મોહ તેને લઈને દૂર થાય છે ત્યારે તે એમ પણ સમજવા લાગે છે કે 'હુ તો કેવળ ચિદાનદ સ્વરૂપ છુ, મારામા કે બીજામા રાગ દ્વેષાદિ વિકારો જે ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોને લઈનેજ છે અત્યાર સુધીની મારી વિવિધ કલ્પ-નાઓ કેવળ તાત્વિક સ્વરૂપના અભાવનેજ આભારી હતી, આવી જાગૃતી આવતા આત્મા પોતાના નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના આનદમા સ્થિર થાય છે

કોઈ કોઇને ઉપકાર કે અપકાર કરતુ નથી

કોઈ પણ જીવ કોઈ પણ જીવને ઉપકાર કે અપકાર કરતુ નથી હુ બીજાને ઉપકાર કરૂ છુ કે નુકશાન કરૂ છુ એ મિથ્યા બુદ્ધિ છે હા સહકારી કારણ-નિમિત્ત કારણ રૂપે એક મનુષ્ય બીજાને સુખ દુખ આપે છે, અને એક બીજાને નિમિત્તે સુખી દુખી થાય છે, પણ તાત્વિક દ્રષ્ટિએ વિચારતા જેટલા જેટલા સકલ્પ વિકલ્પો કરાય છે તે બધા તે જીવના કરેલા કર્મ બધનમાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે

માટીનો ઘડો બનાવવામાં ચાકડો. કુંભાર, દોરી, દંડ વિગેરે સહકારી કારણ મનાય છે. માટી ઉપાદાન કારણ-મૂળ કારણ છે. તેમ જીવને સુખ દુઃખ જન્મ મરણ આદિ જે કાંઇ થાય છે તેની ઉત્પત્તિમાં મૂળ કારણ—ઉપાદાન કારણ કર્મ છે અને તેને સુખી કે દુઃખી કરનાર બીજા જીવો તે સહકારી કારણ-નિમિત્ત કારણ છે. આ ખરા કારણના જ્ઞાનના અભાવને લીધે, આ જીવ એમ માને છે કે હું બીજાને ઉપકાર કરૂં છું કે નુકશાન કરૂં છું પણ આ વિચાર સર્વથા ભ્રાંતિવાળો અને મિથ્યા છે. ઉપાદાન કારણ રૂપે ઉપકાર કે અપકાર કરનાર તો તેનાં શુભાશુભ કર્મજ છે.

જેમ મેલ કપડાંને પોતાની સોબતથી મલીન કરે છે અને બીજાને પણ મલીન દેખાડે છે. તેમ મિથ્યાજ્ઞાન, આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણને પોતાની સોબતથી મલીન કરે છે અને વિશ્વના જીવો તે જીવના જ્ઞાનાદિમાં વિપરીતતા જુવે છે. જેમ પાણી સાબુ આદિની સોબતથી કપડાનો મેલ દૂર થાય છે અને લોકો તે કપડાને ઉજ્વળ રૂપે જુવે છે, તેમ સમ્યક્ જ્ઞાનાદિના યોગે બહારથી આવી મળેલા કર્મ મળ આદિ દૂર થાય છે, ત્યારે આત્મા નિર્મળ થાય છે અને વિશ્વના જીવો તેને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જાણી શકે છે.

અનાદિ સંસ્કાર.

આ જીવ મિથ્યાજ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ત્રણનો લાગણી પૂર્વક સ્વીકાર કરે છે, પણ સ્વભાવથી નિર્મળ થયેલા સુત-

ણુંની માફક સમ્યદ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો સ્વીકાર કરતો નથી નીચાણવાળા પ્રદેશ તરફ પાણીની ગતિ સહજથી વહ્યા કરે છે અથવા ઢોળાવવાળા પ્રદેશ તરફ—અનુશ્રોતમા જીવોને ચાલવુ અનાદિકાળના અભ્યાસને લીધે સારૂ લાગે છે, સ્હેલુ થઈ પડે છે પણ સામા પૂરે ચાલનાર જીવો તો વીરલાજ હોય છે

નિરાગી બધાતો નથી.

કાદવમા રહેવા છતા પણ શખ કાળો થતો નથી, તેમ નિરાગી મનુષ્ય કારણસર દોષવાળો આહાર ગ્રહણ કરે અથવા સચિત્ત આહાર વાપરે તો પણ તે કર્મથી બધાતો નથી ભુખ્યો રહેવા છતા પણ રાગી મનુષ્ય પાપકર્મથી બધાય છે જુઓ ! તદુલીયો મચ્છ પોતે જાતે જીવને મારતો નથી તેમ ખાતો પણ નથી, છતા કષાયના દોષથી પાપ બાધીને નરકમા જાય છે શુદ્ધ સોનુ મેલની સાથે રહેવા છતા પણ મેલથી લેપાતુ નથી, તેમ વિષયોનો સગ હોવા છતા, વિષયોના સગમા રહેવા છતા જ્ઞાની વિષયોવડે લેપાતા નથી જે મુનિ પોતે આહાર કરે છે, પકાવે છે બીજા પસે કરાવે છે અને કરનારની અનુમોદના કરે છે તે નિમિત્તે તે કર્મ બધાય છે, પણ રાગ દ્વેષ નહિ કરનાર નિરાગી મુનિ આહારાદિ કરવા છતા કર્મથી બધતા નથી મયમના સાધનરૂપ શરીર ટકાવવા માટે યોગીને આહારાદિ કરવો પડે છે, પરતુ તે તેમા નિસ્પૃહ હોવાથી આહારાદિ નિમિત્તે થતી હિસાનુ

પાપ તેને લાગતું નથી, પણ જો તે ભોજન આદિમાં તેને રાગ હોય તો અવશ્ય પાપનો બંધ થાય છે. જો પર વસ્તુમાં રહેલા દોષ વડે નિરાગી જીવ ને કર્મ બંધાતા હોય તો પછી તે જીવોની ક્યારે કોનાથી કયા સ્થાને શુદ્ધિ થાય? અર્થાત નજ થાય. પણ તેમ નથી. જે મનુષ્ય દોષ કરે છે તે દોષના નિમિત્તે તે બંધાય છે. કર્મ કોઈ કરે અને બીજાને કર્મ બંધાય એમ બનતું નથી. જો તેમ માનવામાં આવે તો, કોઈ કાળે કોઇને મોક્ષ થાય નહિં. માટે નિરાગી આત્મા કર્મોથી બધાતો નથી, એ નિયમ ચોકસ છે. નિરાગી યોગી વિષયોને જાણવાથી બંધાતો નથી, જો તેમ ન હોય તો વિશ્વને જાણનાર કેવલીઓ પણ બંધાવા જોઈએ; પણ તે બંધાતા નથી. જ્ઞાની સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે પણ અનુભવતા નથી, અજ્ઞાનીઓ સર્વ દ્રવ્યને જાણુતા નથી પણ અનુભવે છે, તેથીંજ તે બંધાય છે. વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે, તેવું બરોબર જાણુવું તેને જ્ઞાનીઓ જ્ઞાન કહે છે. જાણવું કહે છે. અને રાગદ્વેષ મદ ક્રોધાદિ સહિત જાણવું તેને વેદવું–અનુભવવું કહે છે. અર્થાત્ તે જાણવામાં રાગદ્વેષ કરવો તે વેદવું અનુભવવું છે.

દ્રવ્ય તેવા પર્યાય.

અજ્ઞાનમાં જ્ઞાન પર્યાય નથી અને જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન પર્યાય નથી. લોઢામાં સોનાના પર્યાય નથી અને સોનામાં લોઢાના પર્યાય નથી. પર્યાય અને પર્યાયવાળો તેમાં અભેદ

સબધ છે લોઢાના પર્યાય લોઢામા રહે છે, અને સોનાના પર્યાય સોનામા રહે છે, તેમ જ્ઞાનના પર્યાય જ્ઞાનમા રહે છે, અજ્ઞાનના પર્યાય અજ્ઞાનમા રહે છે તેવી રીતે અજ્ઞાનથી થવા વાળો બધ જ્ઞાન થવાથી થતો નથી, જ્ઞાની છે તે જ્ઞાનના પર્યાયવાળો છે તે પાપનો બધ કરતો નથી, અજ્ઞાની અજ્ઞાન સ્વરૂપવાળા પર્યાય વાળો છે માટે તેને બધ વાય છે, પાપ બધમા અજ્ઞાન કારણ છે, જ્ઞાન નહિ તેથી અજ્ઞાનીને પાપનો બધ થાય છે જ્ઞાનીને બધ થતો નથી ઉદય આવેલા કર્મો જ્યારે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સુખ અથવા દુ ખ હાજર કરે છે—આપે છે ત્યારે જ્ઞાની તેના સ્વરૂપ જાણે છે અને જો તે સ્થાને અજ્ઞાની હોય તો તેને ભોગવે છે તેમા રાગદ્વેષ કરે છે તેથી જ્ઞાની કર્મ બાધતો નથી અને અજ્ઞાની કર્મ બાધે છે સુખ દુ ખ એ કર્મના રૂપો છે ઉદય આવેલ કર્મ જ્ઞાનીને સુખ કે દુ ખ આપે છે ત્યારે તે જ્ઞાની એમ સમજે છે અને એમ માને પણ છે કે 'આ સુખ દુ ખ કર્મમાથી આવે છે અને તેના માલીકને સુખ દુ ખ આપવા તે કર્મનો સ્વભાવ છે હુ શરીર નથી પણ આત્મા છુ સુખ દુ ખ શરીર તથા મનને અસર કરનાર છે, મને નહિ ' અજ્ઞાની જીવ શરીરને પોતાનુ માને છે તેથી જ્યારે કર્મ ઉદય આવી સુખ દુ ખ આપે છે ત્યારે તે સુખી તથા દુ ખી થવા લાગે છે જ્ઞાનીને રાગદ્વેષાદિવાળા પરિણામ ન હોવાથી કર્મ બધ થતો નથી, અજ્ઞાની અજ્ઞાનને લીધે ઉદય આવેલ સુખ દુ ખને નિમિત્તે કરાયાદિવાળા પરિણામ કરતો હોવાથી કર્મબધ કરે છે

કર્મથી પ્રાપ્ત થતી ગતિ.

જીવો કષાયવાળાં પરિણામથી કર્મ ગ્રહણ કરે છે તે કર્મના બળથી સુગતિ કે દુર્ગતિમાં જાય છે. સુખની અપેક્ષાએ દેવની ગતિ સુગતિ કહેવાય છે જુઓ કે તે દેવગતિમાં પણ કેટલાક હલકા દેવોની સ્થીતિને કુગતિ કહેવામાં આવે છે. મોક્ષ માર્ગ આરાધવાનાં અનુકૂળ સાધનો મનુષ્યગતિમાં હોવાથી મનુષ્યની ગતિ સુગતિ કહેવાય છે. તિર્યંચ તથા નરકની ગતિ તે કુગતિ છે તેમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેમ અજ્ઞાન તથા દુઃખની અધિકતા છે. તિર્યંચગતિમાં કેટલાક કારણને પામીને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ તેની સંખ્યા અલ્પ હોય છે. સુગતિ કે દુર્ગતિ પામીને જીવ ત્યાં નવીન શરીર ગ્રહણ કરે છે, તે શરીરમાં ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઇન્દ્રિયોદ્વારા વિષયો ગ્રહણ કરતાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે રાગદ્વેષથી કર્મનો સંગ્રહ થાય છે, તે કર્મના સંગ્રહથી જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. તે પરિભ્રમણ કરવામાં અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે દુઃખ ભોગવવાની જેમની ઇચ્છા ન હોય તેમણે કષાયોનો ત્યાગ કરવો. કષાયો ત્યાગવાથી આવતાં કર્મો બંધ થાય છે, અને આવતાં કર્મો અટકવાથી પરિણામે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

જેને સજીવ નિર્જીવ કે મિશ્ર વસ્તુમાં રાગાદિ હોય છે, પછી તે રાગાદિ પ્રશસ્ત હોય કે અપ્રશસ્ત હોય-સારા રાગાદિ હોય કે નઠારા હોય, તેથી સારા કે નઠારા પરિ-

ણામ થાય છે તે સારા પરિણામોનુ ફળ પુન્ય અને અશુભ પરિણામનુ ફળ પાપરૂપ આવે છે આ બન્ને ફળ પુન્ય અને પાપરૂપ પુદ્‌ગલના બનેલા છે, મૂર્તિમાન છે અને સુખ દુખ આપનાર છે

સ સારી જીવોનો એક આવો સ્વભાવ હોય છે કે પુત્ર સ્ત્રી મિત્ર સ્વજન સ બ ધી આદિ સજીવ વસ્તુ, વસ્ત્ર, ધન, સુવર્ણાદિ અજીવ વસ્તુ, અને સુવર્ણાદિ સહિત સ્ત્રી આદિ તે મિશ્ર ઈત્યાદિ અનુકુળ વસ્તુને પામીને તેમા રાગ કરે છે, ત્યારે પોતાને પ્રતિકુળ શત્રુ, કાટા, કાકરા, ટાઢ, તાપ, રોગ આદિમા દ્વેષ કરે છે, આ ઇષ્ટ નિષ્ટમા રાગદ્વેષ કરવાનુ પરિણામ એ આવે છે કે તે નિમિત્તે જીવ પુન્ય પાપનો બધ કરે છે, અને આ બધના કારણે લાબા વખત પર્યંત તે સ સારમા પરિભ્રમણ કરે છે

પુન્ય પાપનુ ફળ મૂર્ત્ત થઈ ભોગવે છે

તે પુન્ય પાપના સુખ દુ ખ રૂપ ફળ ભોગવવા જીવ મૂર્તિમાન્ થાય છે, કેમકે મૂર્ત્ત કર્મનુ ફળ પણ મૂર્ત્ત હોય છે તે અમૂર્ત્ત આત્માવડે ભોગવાય નહિ કર્મો પુદ્‌ગલનોજ વિકાર છે તેમા શબ્દ રૂપ રસ ગ ધ અને સ્પર્શ છે, તેથી તે મૂર્ત્ત છે—આકૃતિવાળા છે જેવુ ઉપાદાન તેવુ કાર્ય થાય છે સુખ દુ ખનુ ઉપાદાન કારણ મૂર્ત્ત હોવાથી સુખ દુ ખ રૂપ ફળ પણ મૂર્ત્ત છે જે મૂર્તિક હોય છે તે મૂર્ત્તનુ ફળ ભોગવે છે, એથી નિશ્ચય થાય છે કે મૂર્ત્ત કર્મ ફળ

ભોગવનાર સંસારી જીવ કથંચિત્-કોઈ અપેક્ષાએ મૂર્તિમાન્ કહેવાય છે. આત્મા અમૂર્ત્ત છે, છતાં પુન્ય પાપે વશ કરેલો હોવાથી તે મૂર્ત્ત થાય છે. જ્યારે તે પુન્ય પાપથી મુક્ત થાય છે ત્યારે તે અમૂર્ત્ત—દેહ વિનાનો થઈ રહે છે. વિકારી કર્મો આત્માને વિકારી જેવો કરી દે છે, છતાં પણ જેમ આકાશને વાદળો વિકારી બનાવે છે તે વાદળો જવાથી આકાશ પાછું સ્વચ્છ સ્વસ્વભાવમય થઈ રહે છે, તેમ કર્મના વિકારો દૂર થતાં આત્મા નિર્મળ શુદ્ધ સ્વરૂપ થઈ રહે છે.

પુન્ય પાપનાં કારણો.

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુએઃ રૂપ પંચ પરમેષ્ઠિની પરમ ભક્તિ મન વચન શરીરથી કરવી, વિશ્વના તમામ જીવો ઉપર કરૂણા કરવી, તેમને દ્રવ્ય અને ભાવથી મદદ કરવી, ભાવ મદદ તે તેમનામાં સુતી પડેલી આત્મશક્તિને જાગૃત કરાવવી, અને પવિત્ર ચારિત્રમાં પ્રીતિ કરવી એ પુન્ય બંધનું કારણ છે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, દેશવિરતિ, સમ્યક્‌દ્રષ્ટિ ઈત્યાદિ પૂજ્ય પુરૂષોની નિંદા કરવી, જીવો તરફ નિર્દયતા રાખવી-વાપરવી, નિંદનીક આચરણ કરવાં, તેમાં પ્રીતિ રાખવી તેથી પાપનો બંધ થાય છે. નિત્ય શાશ્વત સુખને નહિં માનનારા, મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા જીવો પુન્યથી સુખની પ્રાપ્તિ અને પાપથી દુઃખની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી પુન્યને સારૂં માને છે અને પાપને ખરાબ માને છે. પણ પુન્ય અને પાપ બન્ને સરખાં છે. કેમકે પુન્ય તથા પાપ બન્નેથી જન્મ મરણ રૂપ સંસાર

અટવીમા પરિભ્રમણુ કરવું પડે છે પુન્યથી આત્મા કાઈ નિમળ—શુદ્ધ થતો નથી એટલે આત્માની નિર્મળતાને જોવા ઈચ્છતા જીવો તો પુન્ય અને પાપમા ખાસ કાઈ વિશેષતા અગિકાર કરતા નથી—માનતા નથી

જે મનુષ્ય વિષય સુખથી પાછો હઠીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમા સ્થિરતા કરે છે તે પુન્ય પાપ બુદ્ધિનો–પુન્ય પાપ રૂપે પરિણમવાના પરિણામનો ત્યાગ કરે છે કેમકે આ શુભાશુભ પરિણામોજ સસાર અટવીમા દુખરૂપ વાઘના મોઢામા જીવને લઈ જનારા છે આ પરિણામોનો ત્યાગ કરનારાજ કર્મ મળ રહિત થઈ શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરી મોક્ષમા જાય છે

વિષય સુખથી પાછા હઠવાની આત્મ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓને ઘણી જરૂર છે, કેમકે વિષય વાસનાથી ચિત્તમા ચચળતા ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે પરિણામની નિશ્ચળતા થાય છે ત્યારે આત્મ સ્વરૂપમા સ્થિરતા થાય છે, જ્યાસુધી આત્મામા નિશ્ચળતા થતી નથી ત્યાસુધી વાર વાર જન્મ મરણ આપનાર પુન્ય પાપની કર્ત્તવ્ય પણાની બુદ્ધિનો આ જીવ ત્યાગ કરી શકતો નથી, જ્યાસુધી પુન્ય પાપનો ત્યાગ કરાતો નથી ત્યાસુધી કર્મબધ ચાલુ રહે છે અને જ્યાસુધી કર્મબધ ચાલુ રહે છે ત્યાસુધી મહાન્ શાતિ દાયક મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે મોક્ષની ઈચ્છાવાળા જીવોએ વિષયો તરફની પ્રવૃત્તિ પ્રથમ બધ કરવી અને આત્મ સ્વરૂપમા સ્થિર થવુ

ઇતિ બધ અધિકાર સમાપ્ત.

---

૫. સંવર અધિકાર.

કર્મોને આવવાના માર્ગોને રોકવા તે સંવર કહેવાય છે. આ સંવરના બે ભેદ છે, એક દ્રવ્યસંવર અને બીજો ભાવ સંવર. ક્રોધાદિ કષાયોને રોકવા-ઉત્પન્ન થવા ન દેવા તે ભાવ સંવર છે, તે કષાયો રોકવાથી કષાયો દ્વારા આવતા કર્મ આશ્રવનું જે રોકવું થાય છે, તેને દ્રવ્ય સંવર કહે છે. કષાયોવાળી મન વચન શરીરની શુભ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ કરવા વડે જે કર્મો આવે છે તે આશ્રવ છે. તે આશ્રવને રોકવા તે સંવર છે. ભાવ રૂપ કષાયોને રોકવા તે ભાવ સંવર છે, અને તે કષાયો રોકવાથી જે કર્મ દ્રવ્યનું આવવું બંધ થાય છે તે દ્રવ્યસંવર છે. કષાયોથી કર્મ આવે છે અને કર્મથી કષાયો ઉત્પન્ન થાય છે, માટે કર્મ અને કષાય બન્નેનો નાશ થવાથી આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધિ પ્રગટે છે. કષાય તે ભાવ કર્મ છે અને કર્મ તે દ્રવ્યકર્મ છે. દ્રવ્યકર્મ અને ભાવ કર્મને આપસમાં બીજ અને વૃક્ષ જેવો અન્યોઅન્ય ઉત્પન્ન કરવાનો સંબંધ છે. વૃક્ષ પહેલું કે બીજ પહેલું તે કહી શકાતું નથી, તેમ દ્રવ્યકર્મ પહેલાં કે ભાવકર્મ પહેલાં તે કહી શકાય તેવું નથી, છતાં વૃક્ષનો નાશ થવાથી આગળ ઉપર તેની પરંપરા ચાલતી નથી, તેમ કષાય અને કર્મનો નાશ થવાથી તેની આગળ વધતી પરંપરા નાશ પામે છે, અને તેથી આત્માની પરમ વિશુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. કષાયોથી કલુષિત-મલીન થયેલ જીવ પર દ્રવ્ય—જડ માયામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં આત્મજ્ઞાન દબાય

છે—આત્મ શક્તિને હાની પહોચે છે આત્મબોધની હાની થતા મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે કર્મ બધના કારણ રૂપ કષાયોનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો

કષાય દૂર કરવાના સાધનો.

વિવિધ પ્રકારના હિસામય આરભોનો તથા કષાયોનો ત્યાગ કરવો, જડ અને ચૈતન્ય બન્નેનુ સારી રીતે જ્ઞાન કરવુ, પુન્ય તથા પાપની ઈચ્છાઓ મૂકી દેવી લોક વ્યવહાર કે જેમા ધર્મ નથી પણ ગાડરીયા પ્રવાહની માફક નિશાન બાધ્યા વિના ચાલવાનુ હોય તેનો ત્યાગ કરવો, તે તરફ ઉદાસીનતા રાખવી અને વિશુદ્ધ દર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્રમય નિર્મળ આત્માનુ અતરાત્માવડે ધ્યાન કરવુ તે કષાયો દૂર કરવાના સાધનો છે

કષાય તથા આરભમા પ્રવૃત્તિ કરવી, જડ ચૈતન્યના ભેદનુ જ્ઞાન ન કરવુ, પુન્યમા અભિલાષા રાખવી, લોક વ્યવહારમા આશક્ત થવુ અને વિશુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન ન કરવુ એ સર્વ કષાયોની વૃદ્ધિ થવાના કારણો દૂર કર્યા સિવાય કષાયોનો નાશ નજ કરી શકાય, માટે ઉપર જણાવેલ કષાયોનો નશ કરવાના સાધનો સેવવા જોઈએ

આ પુદ્ગલો વર્ણ ગધ રસ શબ્દ અને સ્પર્શ વાળા છે શુભ અને અશુભ છે ચેતન અને અચેતન છે મૂર્તિમાન છે, તેને આત્માની સાથે સબધ ન હોવાથી આત્માને તે સુખ દુખ કેવી રીતે આપી શકે ? અર્થાત્ નજ આપી શકે

છતાં અજ્ઞાની જીવો તે પુદ્ગલમાં રાગદ્વેપ કરે છે. કોઇ પણ પુદ્ગલ, આત્માનો નિગ્રહ કરવા કે આત્માને અનુગ્રહ કરવાને શક્તિમાન્ નથી માટે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ જીવોએ તે પુદ્ગલોને વિષે કોઈ પણ સ્થળે રાગદ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી

જે પુદ્ગલનાં પરમાણુ઒ રાગ દ્વેપ, ક્રોધ માન આદિ ભાવ કર્મ રૂપે પરિણમ્યાં છે તે અપેક્ષાએ તે ચેતન રૂપ મનાય છે. રાગ દ્વેષાદિ પુદ્ગલના પર્યાયો છે છતા તે આત્માના વિભાગ પરિણામ કહેવાય છે, આ અપેક્ષાએ પુદ્ગલને અમૂર્તિક કહેલાં છે. નહિંતર પુદ્ગલો મૂર્તિમાન કહેવાય છે અને રાગદ્રેષને અચેતન મનાય છે.

આ પુદ્ગલોથી આત્માનું સ્વરૂપ ભિન્ન છે, છતાં અજ્ઞાનતાને લીધે ઉત્તમ–સારાં પુદ્ગલાદિકમાં રાગ અને નિંદિત પુદ્ગલમાં દ્વેપ કરે છે.

રાગ દ્વેપ ક્યાં કરૂં ?

સારા તરફ ઉપકાર કરનાર કે અપકાર કરનાર તરફ હું જ્યારે જોઉં છું, ત્યારે મને બીજાનું યા તેનું અચેતન શરીર દેખાય છે, પણ ચેતન આત્મા દેખાતો નથી, તો તેના કરેલા ઉપકાર કે અપકારમાં ક્યાં રાગ અને ક્યાં દ્વેષ કરૂં ? અર્થાત્ તે શરીર ઉપર રાગ દ્વેષ કરવો નકામો છે. શત્રુ, માતા, પિતા, સ્ત્રી, સ્વજનો, ભાઇઓ, બ્હેનો અને પુત્ર પુત્રીઓ તે સર્વ આ શરીરને મદદગાર થાય છે અથવા તો તેનો નાશ કરે છે પણ મને ચેતનાત્માને તેઓ કાંઈ

કરતા નથી-કરી શકતા નથી ખરેખર મૂર્તિમન્ શરીર અમૂર્ત આત્માને અનુગ્રહ કે નિગ્રહ કરી શકતા નથી તત્ત્વથી હુ જે ચેતન સ્વરૂપ છુ તેનાથી અચેતન જુદુ છે, માટે તે વિષે રાગ દ્વેષ કરવો તે યુક્ત કેમ ગણાય? હુ મારા શત્રુ કે મિત્રોના અચેતન શરીરો દેખુ છુ પણ આત્માને જોઈ શકતો નથી તો પછી તેઓને અનુગ્રહ કે નિગ્રહ હુ કેવી રીતે કહી શકુ? શત્રુ કે મિત્રના શરીરને ઉપકાર કરવાથી કે નુકશાન કરવાથી તેના આત્માને ઉપકાર કે અપકાર થઈ શકતો નથી, કેમકે શરીર આત્માથી ભિન્ન છે

આ મારો દેહ પણ મને અનુગ્રહ કે નિગ્રહ કરવાને સમર્થ નથી, તે શરીરનો હુ નિગ્રહ કે અનુગ્રહ કરૂ તો હુ માનુ છુ કે તે મારી બુદ્ધિ વૃથા છે અર્થાત્ મારી મહેનત નકામી છે

કર્ત્તા હર્ત્તાની કલ્પના મિથ્યા છે.

બીજો કોઈ મનુષ્ય મને ગુણ કરવાને કે મારા ગુણનો નાશ કરવાને સમર્થ નથી, તેમ હુ પણ કોઇને ગુણ કરવાને કે તેના ગુણોનો નાશ કરવાને સમર્થ નથી હુ કોઈને ગુણ કરૂ કે ગુણોનો નાશ કરૂ અથવા બીજો મનુષ્ય મને ગુણ કરે કે મારા ગુણોનો નાશ કરે તે બધી કલ્પનાઓ મિથ્યા છે અને મોહાધિન જીવો જ આ મિથ્યા કલ્પનાઓ કરે છે જ્ઞાનાદિ ગુણ આત્માનો સ્વભાવ છે તેનો નાશ થતો નથી,

એટલે સમ્યક્જ્ઞાનાદિ ગુણો હું કોઈને ઉત્પન્ન કરી આપું કે તેના ગુણોનો નાશ કરૂં, કે કોઈ મારા તે ગુણોને ઉત્પન્ન કરે અથવા તે ગુણોનો નાશ કરે આ સર્વ અજ્ઞાની મોહાભિભૂત જીવોની કર્ત્તા હર્ત્તા પણાની મિથ્યા કલ્પનાઓ છે.

ઇન્દ્રિયોના વિષયો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો નાશ કરતા નથી. તેમ નિરંતર સેવા કરાયેલ ગુરૂ આદિ તે જ્ઞાનાદિ ગુણોને કરતા નથી, આપતા નથી. પરિણામી જીવને તે ગુણો પોતાની મેળે પર્યાય રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને પર્યાય રૂપે વિનાશ પામે છે, પોતે પણ તે ગુણો કરી શકતો નથી તેમ બીજો પણ કોઇ વખત તેનો નાશ કરી શકતો નથી

ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો નાશ થાય છે. અને ગુર્વાદિની સેવા કરવાથી જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ-ઉત્પતિ થાય છે, આ વાત વ્યવહાર દૃષ્ટિએ બરોબર છે. તાત્વિક દૃષ્ટિએ તપાસતાં માલુમ પડે છે કે આત્મા જ્યાંસુધી પરિણામી હોય છે-શુભાશુભ ઉપયોગ પરિણમે છે, ત્યાંસુધી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવ જ્ઞાનપણે પરિણામ પામ્યા કરે છે, આ પરિણામો પણ એક અપેક્ષાએ આત્માના છે. આમાં આત્માના નવીન ગુણો ક્યાંઇથી આવતા નથી તેમ તેનો નાશ પણ થતો નથી. જો ગુણનો નાશ થાય તો આત્માનો પણ નાશ થાય, કેમકે ગુણ અને ગુણીનો અભેદ સંબંધ છે. વિભાવિક ગુણો તો દૂર થઈ શકે છે પણ સ્વભાવિક ગુણોનો નાશ થતો નથી, તેમ તેની ઉત્પત્તિ પણ થતી નથી. આત્માના પર્યાયોમાં

-ગૌણ મુખ્યતા બને છે-પણ સર્વથા ઉત્પત્તિ કે સર્વથા નાશ બનતો નથી એ કહેવાનો આશય છે

શરીર, ઇન્દ્રિયો, દ્રવ્ય, વિષય, વૈભવ, સ્વામી, સેવક એ સર્વ મારા છે તેમ વ્યવહારે કહેવાય છે પણ તત્ત્વથી કહેવાય નહિ, જો તત્ત્વથી-નિશ્ચયથી તે શરીરાદિ જીવના હોય તો તે આત્માથી જુદા હોવા ન જોઈએ, તેમજ શરીરાદિમા અને આત્મામા ભેદ પણ ન હોવો જોઈએ આ ભેદ તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે માટે શરીરાદિ આત્માના નથી એ તાત્ત્વિક દષ્ટિ છે

આ પ્રમાણે જેઓ સ્વપર દ્રવ્યને જાણીને સ્વદ્રવ્યને સ્વપણે અને પરદ્રવ્યને પરપણે સદા માને છે તે આત્મ તત્ત્વમા રક્ત થયેલો યોગી, સવર કરે છે, અર્થાત્ આવતા કર્મને અટકાવી શકે છે

દ્રવ્યપર્યાયની અપેક્ષાએ ફલના ભોક્તાની વિવિધતા.

એક જીવ કાંઈક શુભ કે અશુભ કર્મ કરે છે અને તેનુ ફળ બીજો ભોગવે તે એમ બનતુ નથી જે જીવ શુભાશુભ કર્મ કરે છે તેજ જીવ તેનુ ફળ ભોગવે છે આ બન્ને વાતો અપેક્ષાએ સાચી છે તે અપેક્ષા આ પ્રમાણે છે એક મનુષ્ય શરીરના પર્યાય રૂપે રહીને પુન્ય કરે છે અને દેવના પર્યાય રૂપે રહીને તેનુ ફળ દેવરૂપે ભોગવે છે અહિ પર્યાયની મુખ્યતા છે આત્મ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ મનુષ્ય ગતિમા રહીને જે આત્મા પુન્ય કરે છે, તેજ આત્મા

દેવગતિમાં તેનું ફળ ભોગવે છે. અહિં આત્મ દ્રવ્યની મુખ્યતા છે.નય એટલે અભિપ્રાય–અપેક્ષા.નય બે છે.દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નય. મૂળ દ્રવ્યને–વસ્તુને લક્ષમાં રાખીને જે વસ્તુનો નિર્ણય કરે છે-દ્રવ્યનો વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિક નય છે, અને જે પર્યાય તરફ લક્ષ આપીને પર્યાયની વાતો કરે છે–પર્યાયનો વિષય કરે છે તે પર્યાયાર્થિક નય છે.

દ્રવ્ય પર્યાયની અપેક્ષાએ એકતા અને અનેકતા.

જે વખતે આત્માની સાથે પર્યાયાર્થિક નયનો સંબંધ જોડવામાં આવે છે તે વખતે આત્મા એક હોવા છતાં અનેક આત્મા કહેવાય છે,કેમકે આત્મા કોઈવખતે મનુષ્ય થાય છે, કોઈ વખતે દેવ થાય છે, કોઈ વખતે તિર્યંચ થાય છે તો કોઈ વખતે નારકી થાય છે. આવાં અનેક રૂપો ધારણ કરતો હોવાથી એક આત્મા હોવા છતાં પર્યાયની અપેક્ષાએ તે અનેક થાય છે અને અનેક કહેવાય છે.

હવે જે વખતે દ્રવ્યાર્થિક નયનો આત્માની સાથે સંબંધ રાખીને વાત કરવામાં આવે છે તે વખતે એક આત્મા કહેવાય છે. અર્થાત્ મનુષ્યાદિ અનેક સ્વરૂપો થવા છતાં તે બધામાં આત્મ દ્રવ્ય તો એક જ છે. માટેજ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે પર્યાયોની અપેક્ષાએ કોઇ કર્મ કરે છે અને તેનાં ફળ બીજો કોઇ ભોગવે છે. જે મનુષ્યે અમુક પ્રકારનું શુભ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું તે મરીને દેવ થયો. એટલે

મનુષ્યે શુભ કર્મ કર્યું અને તેનુ ફળ દેવપણે ભોગવ્યુ કેમકે મનુષ્ય પર્યાયથી દેવ પર્યાય જુદો છે

દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જે કર્મ ઉપાર્જન કરે છે તેજ તેનુ ફળ ભોગવે છે જે આત્માએ મનુષ્યમા રહીને શુભ કર્મ બાધ્યુ હતુ તેજ આત્મા દેવ પણે ઉત્પન્ન થઇને તેનુ ફળ તે દેવપણામા ભોગવે છે કેમકે જે મનુષ્ય અવસ્થામા આત્મા હતો તેજ આત્મા દેવ અવસ્થામા છે અહિ આત્મા જે મૂળ વસ્તુ છે તેની મુખ્યતા વાળી અપેક્ષા છે પ્રથમમા આત્માના દેહવાળા પર્યાયની અપેક્ષા હતી

નિત્યા નિત્ય આત્મા

આત્મને નિત્યા નિત્ય સ્વરૂપવાળો માનવાથી ઉપર બતાવેલી બધી વાતો બધ બેસતી થાય છે પણ આત્માને એકાત નિત્યજ માનવાથી કે એકાત અનિત્ય માનવાથી તેમા આ દ્રવ્યની તથા પર્યાયની અપેક્ષાઓ કોઈ પણ રીતે સભવતી નથી આમ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે અને પર્યાયની આપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે આત્મા દેવ મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિ પર્યાયો ધારણ કરે છે તે અપેક્ષાએ અનિત્ય છે અને ગમે તેટલા તથા ગમે તેવા પર્યાયો ધારણ કરે પણ આત્માનો નાશ થતો નથી, દરેક પર્યાયમા તે આત્માની હૈયાતી કાયમ રહે છે તે અપેક્ષાએ આત્મા અમર છે નિત્ય છે જો આત્માને સર્વથા નિત્ય કુટસ્થ માનવામા આવે તો તેનામા વિવિધ પર્યાયો–સ્વરૂપો ધારણ

કરવાપણું સંભવે નહિં. હવે જો સર્વથા અનિત્ય-મરણ ધર્મવાળો માનવામાં આવે તો જે કર્મ કરે તેજ ભોગવે તે બની શકે નહિં. તેમજ સુખ દુઃખ ભોગવવામાં ફળ આપનાર કર્મ ભોગવવા માટે આત્માની હૈયાતિનોજ અભાવ થશે. આ નિત્યાનિત્ય અવસ્થા દરેકના અનુભવવામાં આવે તેવી છે એટલે અપેક્ષાએ આત્માને કથંચિત્ નિત્યાનિત્ય માનવાની જરૂર છે.

ઉદયિક ભાવથી જીવ કર્મનો કર્ત્તા ભોકતા છે.

આ જીવ ઉદયિક ભાવના ઉદયથી કર્મ કરે છે અને ભોગવે છે, તે ઉદયિક ભાવનો નાશ થવાથી કાંઇ પણ કર્મ કરતો નથી અને ભોગવતો પણ નથી.

જીવ જ્યારે કર્મ કરે છે તે વખતે ઉદયિક ભાવ તેમાં નિમિત્ત કારણ થાય છે, એટલે જ્યારે આત્મામાં નરક તિર્યંચ મનુષ્ય દેવગતિ, ક્રોધ માન માયા લોભ કષાય, પુરૂષ, સ્ત્રી, નપુંસક આ ત્રણ વેદ મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયમ, અસિદ્ધત્વ; કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજુ, પદમ, અને શુક્લ આ છ લેશ્યા એમ એકવીશ ઉદયિક ભાવનો ઉદય થાય છે ત્યારે જીવ શુભાશુભ કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે. અને સુખ દુઃખાદિ તેમાં ફળો ભોગવે છે જ્યારે આ ઉદયિક ભાવની સત્તા નાશ પામે છે, ત્યારે નવીન કર્મ જીવ બાંધતો નથી અને તેનાં ફળને ભોગવતો પણ નથી

વિષયો સુખ દુ ખ આપતા નથી

અચેતન એવા પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો આ જીવને કાઈ પણ સુખ દુ ખ દઈ શકતા નથી પણ જીવ પોતાની કલ્પના વડે માની લે છે કે આ વિષયો મને દુ ખ દે છે અને આ વિષયો મને સુખ આપે છે રૂપ રસ ગ ધ શબ્દ સ્પર્શ એ ઇન્દ્રિયોના વિષયો છે તે અચેતન છે, તે ચેતન આત્માને સુખ દુ ખ આપી શકતા નથી, છતા અજ્ઞાની જીવ વિકલ્પો કલ્પનાઓ વડે તેમા સુખ દુ ખ આપવાનો આરોપ કરે છે

સ કલ્પથી ઇષ્ટા નિષ્ટ થાય છે

બુદ્ધિથી સમજી શકાય તેવા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયો સ કલ્પ કર્યા વિના આત્માને ઇષ્ટ કે અનિષ્ટતા માટે થતા નથી કોઈ પણ દ્રવ્યના ગુણ કે પર્યાયમા મારા પણાનો કે પારકા પણાનો, સારાપણાનો કે ખોટાપણાનો, સુખદાઈતાનો કે દુ ખદાઈતા પણાનો સ કલ્પ ઉઠયો કે તરતજ તેમા અથવા તે માટે થતા કે કરાતા રાગદ્વેષથી જીવનુ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ થવાનુ જ જો તે સારા કે નકારા દ્રવ્ય ગુણપર્યાયમા જરા પણ તે નિમિત્તે સ કલ્પ વિકલ્પ ન જ ઉઠે–ન જ કરે તો તેનાથી તે નિમિત્તે જીવનુ ભલુ કે બુરૂ થતુ નથી તેથી નિશ્ચય થાય છે કે જીવના ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ થવામા સ કલ્પ વિકલ્પ કારણ રૂપ છે

સાભળવામા આવતા નિ દા કે સ્તુતિના વચનો જીવને

કાંઈ પણ નુકશાન કરતાં નથી, કેમકે તેનો આત્મા સાથે કાંઇ સંબંધ નથી, છતાં જો નિંદા કે સ્તુતિનાં વચનો સાંભળી ને જીવ શોક કે હર્ષ, દ્વેષ કે રાગ કરે તો જીવને દુઃખદાઈ બંધ થયા વિના રહેતો નથી. નિંદા સ્તુતિનો સંબંધ શરીર કે ઇન્દ્રિયો સાથે છે થાય છે છતાં જીવ ફોગટ તેમાં રોષ કે તોષ કરે છે.

આ સર્વ શુભાશુભ ઇન્દ્રિયોના વિષયો રૂપ બહારનાં કારણો આત્માને મોહના દોષને લઇનેજ સુખ દુઃખ કરનારાં થાય છે, જો મોહ હોય તો કોઇપણ પદાર્થમાં એવી તાકાત નથી કે જીવને સુખ દુ ખ આપી શકે. સુખ દુ ખમાં નિમિત્ત કારણ મોહ છે. મોહને લીધે જીવ જ્યારે તે તે પદાર્થમાં રાગ કે દ્વેષ કરે છે ત્યારે તેનામાં સ્વપરનું જ્ઞાન-વિવેક જ્ઞાન જાગૃત હોતું નથી તેથી તે તે પદાર્થને ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ માનીને ઇષ્ટના સંયોગથી પોતાને સુખી અને અનિષ્ટના સયોગથી દુઃખી માને છે. અથવા સુખી દુ ખી થાય છે.

વાસ્તવિક રીતે વચન વડે કોઇ નિંદાતો નથી તેમ સ્તવાતો-સ્તુતિ કરાતો નથી. કેમકે આત્મા વચનાતિત છે. વચનની પેલી પાર છે. વચનમાં આવી શકે તેવો નથી. છતાં મોહના સંબંધથી જીવ એમ માની લે છે કે આણે મારી સ્તુતિ કરી અને આણે મારી નિંદ કરી. જો આ વચનો તે ગ્રહણ ન કરે તો તેની અસ જરા પણ તેના મન ઉપર થતી નથી. એક મનુષ્યને કો ગાળો આપે છે છતાં તે સાંભળતો ન હોવાથી તે ગ્રહ

કરતો નથી તો તેની અસર તેના મન ઉપર જરા પણ થતી નથી, તેમ મનુષ્ય સાભળવા છતા જો તેની ઉપેક્ષા કરી શકે તે તરફ ઉદાસીનતા ધારણ કરે, સાભળ્યુ ન સાભળ્યુ કરે તો તેની અસર રાગ દ્વેષ રૂપે જરા પણ થતી નથી

અન્યના દોષ કે ગુણ અન્યને આનદ કે વિષાદ કરી શકતા નથી કેમકે તેના ગુણ કે દોષ બીજામા પ્રવેશ કરી શકતા નથી, છતા બીજાના ગુણ કે દોષો જોઇને આ જીવ તેમા રાગ કે દ્વેષ કરે તો પોતાની સમહન શીલના રૂપ ભૂલને લઇને તે જીવ સુખી કે દુખી થાય છે અમુક મનુષ્ય મારૂ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ ચિતવે છે એવી બુદ્ધિ કરવી કે એવો વિચાર કરવો તે પણ વૃથા-નકામો છે કેમકે પારકા ચિતવન કરવાથી બીજો મનુષ્ય પીડાતો નથી કે રક્ષણ પણ પામતો નથી બીજો માણસ આપણ બુરૂ ચિતવે કે આપણુ સારૂ ચિતવે-આપણા તરફ સારી લાગણી રાખે તેથી કાઈ આપણુ બુરૂ થઈ જતુ નથી કે સારૂ પણ થઈ જતુ નથી જો તેમજ સારૂ બુરૂ વગર કારણે થયા કરતુજ હોય તો આ દુનિયામા કોઈ સુખી ન રહે, અથવા કોઈ દુખીજ ન થાય, કેમકે કોઇને કોઈ આપણ સારૂં કે બુરૂ ચિતવતુ તો હશેજને? પણ ખરી રીતે આપણા કર્ત્તવ્યોજ સારા હોય કે નઠારા હોય તો તેના જોખમદારી આપણા ઉપર આવી પડે છે તેના ફળો આપણેજ ભોગવવા પડે છે, પણ અન્યના સારા કે ખોટા વિચારોના આપણે જોખમદાર નથી

તેવીજ રીતે આપણા શુભાશુભ કર્મ વિના

કોઈના આશીર્વાદથી કે કોઈના શ્રાપથી આપણને કાંઇ પણ વૃદ્ધિ કે હાની થતી નથી. કોઈની સંપત્તિ કે વિપત્તિ વધતી કે ઘટતી નથી. જો બીજાના શ્રાપ કે આશીર્વાદથી અનિષ્ટ કે ઇષ્ટ થતું હોય તો કોઈના ઘણા મિત્રો કે શુભ ચિંતકો હોય તો તેનું અનિષ્ટ કોઈ દિવસ થવું ન જોઈએ. અને કોઇને ઘણા દુશ્મનો હોય તો તે તેનું નિરતર અનિષ્ટ ચિંતવ્યાજ કરે તો સદાને માટે તેનું અનિષ્ટ થયાજ કરે, પણ તેમ થતું દેખાતું નથી. ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ થવું તે, તે તે જીવના કર્મ પ્રમાણે જ બને છે માટે કોઈના આશીર્વાદ કે શ્રાપથી બીજાને લાભ કે ગેર લાભ થતો નથી. આ વાત અંતરમાં સમજવાની છે

તત્ત્વ દષ્ટિએ વિચાર કરતાં જણાય છે કે કોઈ પણ દ્રવ્ય ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ છેજ નહિ. ઈષ્ટ પદાર્થ પણ મોહને લઇને અનિષ્ટ લાગે છે અને અનિષ્ટ પદાર્થ ઇષ્ટ લાગે છે. શીયાળાનાં ગરમ સાધનો શીયાળામાં સારા લાગે છે તેજ સાધનો ઉનાળામાં ઠીક લાગતાં નથી. ઉનાળાનાં ઈષ્ટ સાધનો શીયાળામાં અનિષ્ટ લાગે છે. યુવાવસ્થાનાં સાધનો વૃધ્ધાવસ્થામાં અનિષ્ટ થઈ પડે છે અને વૃધ્ધાવસ્થાનાં સાધનો યુવાનીમાં અનિષ્ટ લાગે છે. આ સર્વમાં મોહનીજ મુખ્યતા છે. ખરી રીતે પદાર્થોમાં ઈષ્ટાનિષ્ટતા નથી

આત્મા નિર્મળ છે. સ્વતઃસુખ સ્વરૂપ છે.

શંખ સ્વભાવથી જ નિર્મળ છે તેને શ્વેત-ધોળો કોણે બનાવ્યો ? કોઈએ નહિં. તેમ આત્મા પોતે સ્વભાવથી જ

સુખ સ્વરૂપ છે, પવિત્ર છે, જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયમય છે તેને બીજા તરફથી મદદ મળે તેવી કાંઈ પણ અપેક્ષા નથી જરૂર નથી

શંખ ચા ચુનાનુ ચુર્ણ કોઈ મદદ લઈને બીજાની ભીત દીવાલ આદિને ઉજ્વળ કરે છે ? અર્થાત્ કોઈની પણ મદદ-આશ્રય લીધા વિના પોતા વડે પોતેજ બીજાને ઉજ્વળ બનાવે છે તેમ આત્મા પોતેજ પોતાની શક્તિથી પરદ્રવ્યને જાણે છે, જોવે છે અને સદ્દહે છે બીજા પદાર્થોની મદદની તેને જરૂર હોતી નથી, કેમકે તે જોવુ જાણવુ વિગેરે આત્માનો સ્વભાવજ છે મોહ પોતાની સોબતથી જીવને મલીન કરે છે રાતા પુષ્પો ઉજવળ સ્ફટિકને શુ લાલ નથી બનાવતા ? અર્થાત્ બનાવે છે આ લાલ પુષ્પની ઉપાધિ સ્ફટિક રત્ન પાસેથી દૂર કરવામા આવે તો સ્ફટિક પોતાના ખરા સ્વરૂપમા પ્રકાશે છે તેમ આ મોહને આત્મા પાસેથી દૂર કરવામા આવે તો આત્મા પોતાના નિર્મળ સ્વરૂપે પ્રકાશી રહે છે

આ પ્રમાણે આત્માની મલીનતાના કારણને સમજીને દુ ખના બીજ રૂપ મોહનો જેઓ ત્યાગ કરે છે તે જીવો આવતા કર્મને અટકાવવા રૂપ કર્મનો સવર કરે છે જે મનુષ્યો શુભાશુભ પરદ્રવ્યમા રાગદ્વેષ કરે છે તેઓ ઘણા લાબા વખત સુધી તપ કરે તો પણ તેઓની શુદ્ધિ કોઈ પણ પ્રકારે થતી નથી એક માણસ સ્નાન કરીને તરત જ ધૂળમા-કીચડમા આળોટે તો તેનુ સ્નાન નિષ્ફળ છે, કેમકે

સ્નાન કરવાનો ઉદ્દેશ મેલ દૂર કરવાનો છે, તે ધૂળમાં આ-ળોટવાથી નિરૂપયોગી થાય છે, તેમ તપ કરવાનો ઉદ્દેશ કર્મ મળને શુષ્ક કરીને નિર્જરી નાખવાનો-દૂર કરવાનો છે, તે રાગદ્વેષ કરવાથી પાર પડતો નથી, માટે આત્માની વિશુદ્ધિને અર્થે પ્રથમ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જો તેનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો કર્મનાં ફળ ભોગવતાં દુઃખની પરંપરાના કારણરૂપ આઠ પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. જેઓ કર્મના સર્વ પાકને-ઉદયને પુદ્ગલ રૂપ સમજીને તેમાં આશક્ત ન થતાં તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે તે સર્વ કર્મ રહિત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ થઈ રહે છે. જેઓ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહે છે તેઓ કર્મ ગ્રહણ કરતા નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ કર્મનો ત્યાગ કરે છે. જેઓ મિથ્યા જ્ઞાનથી મલીન છે, શુભાશુભ ઉપયોગે પરિણમી રહ્યા છે, તેઓ કર્મ ગ્રહણ કરે છે, અને મૂકયા કરે છે.

પ્રતિક્રમણથી સંવર.

જેઓ ભક્તિ પૂર્વક સામાયિક ચૈત્યસ્તવ, ગુરૂવંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પચ્ચખાણમાં વર્તે છે તેમને સંવર થાય છે. આત્મતત્ત્વમાં સ્થિર થઈને સર્વ દ્રવ્યના સમૂહમાંથી-સર્વ પદાર્થોમાંથી રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરે છે તે સમભાવની સ્થિતિને **સામાયિક** કહે છે. સમય એટલે આત્મા તે આત્મામાં રહેવું તે સામાયિક. તે અવસ્થામાં રાગદ્વેષ ન હોવાથી સંવર થાય છે. આવતાં કર્મ અટકાવવાં તે સંવર છે. આ સંવરની સાથે કર્મની નિર્જરા પણ હોય છે, છતાં અહિં સંવરની મુખ્યતા છે. ૧

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય સ્વરૂપ-શુદ્ધ ચૈતન્ય મય-કર્મ ઉપાધિથી રહિત આત્માની જઓ નિરતર સ્તુતિ કરે છે તેને જ્ઞાનીઓ સ્તુતિ કહે છે કોઈ પણ દેહની સ્તુતિ નહિ પણ વિશુદ્ધ આત્માની સ્તુતિ-પ્રશસા કરવી તે વાસ્ત વિક સ્તુતિ છે, તેનાથી કર્મનુ આગમન રોકાય છે ચોવીશ તીર્થકરની સ્તુતિ કરવી તેને ચતુર્વિંશતિસ્તવ કહે છે તે સ્તુતિમા અમુક તીર્થકર વિશેષની સ્તુતિ છે ત્યારે શુદ્ધ આત્માની સ્તુતિ કરવી તે પવિત્રાત્માની સામાન્ય સ્તુતિ છે બને કરવા યોગ્ય છે ૨

પવિત્ર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય ઉત્તમ આત્માને વદના-નમસ્કાર મન વચન કાયા વડે કરવો તેને વદના કહે છે આમા ગુર્વાદિક જે આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને મુનિ રૂપ છે તેને વદના કરવી તે વિશેષ રૂપ વદના છે પવિત્ર આત્માને નામરૂપની કલ્પના વિના જે વદના કરાય તે સામાન્ય રૂપે વદના છે બનેને કરાતી વદના લાભ દાયક છે છતા શુભ ઉપયોગવાળી વદના પુણ્ય ફળદાતા છે અને શુદ્ધ પવિત્રાત્માકારે પરિણમવા રૂપ વદના સવરનુ કારણ છે ૩

પૂર્વે કરેલા કર્મોમાથી જે કર્મો અત્યારે ફલ દેવા આવેલા છે-ઉદયમા આવેલા છે તે કર્મ ભોગવવામા મારા પણાનો ત્યાગ કરવો, શુભાશુભ સુખ દુખના પ્રસગોમા મારાપણુ ન માનવુ તેને પ્રતિક્રમણ કહે છે પૂર્વે જે વખતે આ જીવે કર્મનો બધ કરેલ છે તે વખતે તેને પોતાનુ

આત્મભાન જાગૃત ન હતું તેથી જ કર્મનો બંધ થયેલો છે. એ ભૂલ થઈ છે તે ભૂલ ત્યારે જ સુધરે કે જ્યારે આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં જાગૃત થાય અને તે, તે વખતે જ કહી શકે કે મનમાં માની શકે કે આ ઉદય આવેલ કર્મો તમે મારાં નથી, તમે અત્યારે જે મને સુખ દુઃખ રૂપ ફળ આપવા આવ્યાં છો તે મારી ભૂલનું જ પરિણામ છે, એમ કહી તે સમભાવે ભોગવી લે અને તે ભોગવતા નવાં કર્મ ન બાંધે તેનું નામ પ્રતિક્રમણ. પ્રતિક્રમણ એટલે પાછું હઠવું, સ્વભાવને ભૂલી વિભાવમાં ગયો હતો ત્યાંથી પાછો ફરીને પાછો સ્વભાવમાં આવ્યો માટે તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે ૪

જે મનુષ્ય શરીરને અચેતન, કર્મથી બનાવાયેલું અને અંતે વિનાશ પામનારૂ છે એમ જાણીને શરીરના કાર્યને બહુ મહત્ત્વ આપતો નથી, તેમજ શરીરના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી તે મનુષ્ય કાયોત્સર્ગ કરી શકે છે. તે કાયોત્સર્ગના વખતમાં કોઈ પણ પ્રકારે શરીર ઉપર સમત્વ રાખતો નથી, શરીરને સ્થિર રાખે છે અને ધર્મધ્યાનમાં આત્મ જાગૃત રહી પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને કાયોત્સર્ગ કહે છે. કાયાનો ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ, કાયામાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઈ આત્મામાં ઉપયોગ રાખવો—આત્માકારે ઉપયોગ પરિણમાવવો તે કાયોત્સર્ગ છે. ૫

કર્મથી આત્માને ભિન્ન જોનાર મનુષ્ય જ્યારે ભવિષ્યમાં થનારા બંધનના નિમિત્ત રૂપ રાગદ્વેષાદિ ભાવોનો ત્યાગ કરે છે તેને પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. પ્રત્યાખ્યાન એટલે ત્યાગ,

જે જે લાગણીઓથી-પરિણામોથી ભવ ભ્રમણ કરાવનાર કર્મો આવે છે તે તે ભાવેનો-લાગણીઓનો ત્યાગ કરવો તે પ્રત્યાખ્યાન છે ૬

જે યોગી આળસનો ત્યાગ કરી, આત્મ તત્ત્વમા લક્ષ રાખીને આ ૭ આવશ્યક કરે છે તેના કર્મોનો ક્ષય થાય છે મિથ્યા જ્ઞાનનો ત્યાગ કરનાર, આત્મ અનાત્મનો વિવેક કરી સમ્યક્જ્ઞાનમ લીન થાય છે તેજ આવતા કર્મોનો નિરોધ કરી શકે છે

દ્રવ્ય ભાવ ભોક્તા.

જ્ઞાની દ્રવ્યથી-વ્યવહારે વિષયો ભોગવે છે પણ ભાવથી ભોગવતો નથી, ત્યારે અજ્ઞાની જીવ, દ્રવ્યથી-વ્યવહારે વિષયો ભોગવતો નથી પણ ભાવથી ભોગવે છે જ્ઞાની પુરૂષ આત્મ અનાત્મનો-જડ ચૈતન્યનો ભેદ જાણતો હોવા છતા કર્મની પ્રબળતાને લઈ તેનો ત્યાગ કરવાની પોતાની અસમર્થતાને લીધે દ્રવ્યથી-દેખવા માત્ર વ્યવહારથી પાચ ઇન્દ્રિયોના ખાવા પીવાદિ વિષયો ભોગવે છે પણ તેમા તેની આસક્તિ ન હોવાથી ભાવથી તે તેનો ભોક્તા નથી ભાવથી ભોક્તા નથી એટલે તે કર્મ બધ કરતો નથી બીજો અજ્ઞાની મનુષ્ય અજ્ઞાનતાને લીધે પોતાનુ હિત અહિત જાણતો નથી છતા દ્રવ્યથી-વ્યવહારે ઉપવાસાદિ કરીને ખાવાપીવાદિ ભોગોનો ત્યાગ કરે છે, તો પણ તેની તે તે વિષયોમા આસક્તિ ગયેલી ન હોવાને લીધે દ્રવ્યથી તે ભોગો ન ભોગવતા છતા

ભાવથી તે તે વસ્તુઓનો ભોક્તા થાય છે. થોડા વખત માટે થોડા ભોગોનો ત્યાગ. ફરી ભવિષ્યમાં લાંબા વખત માટે વધારે ભોગો મેળવવા પ્રયત્ન કરવો તે પણ અંદરની આશક્તિ સૂચવે છે એટલે પરિણામ અનુસારે કર્મનો બંધ થાય છે. એકલા બહારના વર્ત્તન ઉપર કર્મ બંધનો આધાર નથી, પણ અંદરની લાગણી અને તેના ઉદ્દેશ ઉપર પણ આધાર રહે છે.

વ્યવહારે જે મનુષ્ય નિવૃત્ત થાય છે–ત્યાગ કરે છે, ત્યાગી થાય છે તેને વ્યવહાર પરાયણ લોકો પૂજે છે, પણ જે અંદરથી-ભાવથી ત્યાગી થયો છે, વિષયોથી પાછો હઠયો છે તે તત્ત્વજ્ઞ લોકો વડે—મોક્ષાભિલાષી જીવો વડે પૂજાય છે. વ્યવહારજ્ઞ લોકો વ્યવહાર પરાયણને અધિક માને છે, તત્વજ્ઞ લોકો તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોમાં અધિકતા જોવે છે અને તેના પ્રમાણમાં જ તેના તરફથી લાભ મેળવી શકે છે.

જે મનુષ્ય દ્રવ્ય માત્રથી–વ્યવહારે ત્યાગી થયો છે તેને આવતાં કર્મો બંધ થવા રૂપ સંવર થતો નથી પણ જે ભાવથી નિવૃત્ત થયો છે-પાછો હઠયો છે તેને નિશ્ચયથી કર્મોનો સંવર થાય છે–આવતાં કર્મો બંધ થાય છે.

આ પ્રમાણે વસ્તુ તત્વના પરમાર્થને સમજીને વ્યવહારે-દ્રવ્યથી મન વચન શરીર વડે નિવૃત્તિ કરીને-ત્યાગી થઈ ને સર્વથા આવતાં કર્મો અટકાવવા માટે ભાવથી-અંતરની લાગણીથી નિવૃત્તિ પરાયણ થવું.

દ્રવ્યથી વિષયોની નિવૃત્તિ કરતા ભાવથી નિવૃત્તિ કરવી તે ઉત્તમ છે પણ કેવળ ભાવથી નિવૃત્તિ કરતા સર્વથા સવર થઈ શકતો નથી માટે વ્યવહારે દ્રવ્યથી મન વચન કાયાએ નિવૃત્તિ કરવાની પણ જરૂર છે

મોક્ષ પ્રાપ્તિમા વેષની મુખ્યતા નથી

શરીર જડ રૂપ હોવાથી જેમ આત્માથી જુદુ છે તેમ સાધુઓના લિન્ગ-વેષ પણ જડ રૂપ હોવાથી આત્માથી ભિન્ન છે, માટે તત્ત્વ દૃષ્ટિએ જોતા લિગ-સાધુનો વેષ તે મોક્ષમા ખાસ અગત્યનુ-મુખ્ય કારણ નથી મોક્ષમા જતા જેનો ત્યાગ કરવામા આવે છે અર્થાત્ મોક્ષમા જે સાથે જઈ શકતુ નથી તે મુક્તિનુ મુખ્ય કારણ ન કહેવાય અને તેનાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી ભિન્ન કારણ હોવા છતા જો સાધુ વેષને મોક્ષ પ્રાપ્તિમા કારણ માનવામા આવે તો આત્માથી ભિન્ન કર્મને પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિમા કારણ માનતા કોણ અટકાવી શકશે ? માટે સાધુ વેષ રૂપ લિગ મોક્ષમા કારણ નથી

વ્યવહારમા સાધુનો વેષ અને શરીર એ મોક્ષમા નિમિત્ત કારણ છે પણ નિશ્ચયથી શરીર કે વેષ મોક્ષમા કારણ નથી જેની સાથે અભેદ સબધ હોય તે મોક્ષમા વિદ્યમાન રહે છે અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની માફક મોક્ષમા કારણ પણ તેજ ગણાય છે

સંવર માટે શું કરવું ?

સંવર કરવાના અર્થિ જીવોએ સંવરને માટે પોતાના આત્મામાં રહેલ સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની સેવા કરવી અને સર્વ ચેતન અચેતન વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. રાગદ્વેષ વિનાનું અને સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી ભરપૂર એવું આત્મતત્ત્વ છે તેજ મુક્તિનો માર્ગ છે એવું જેઓ જાણે છે તેઓ તેના વિરોધિ પરિણામોનો ત્યાગ કરવા રૂપ સંવર તત્ત્વને પામી શકે છે. આવતાં કર્મોને તેઓ અટકાવી શકે છે.

ઇતિ સંવર અધિકાર સમાપ્તઃ

નિર્જરા અધિકાર.

પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલાં કર્મનો થોડે કે ઘણા ભાગે ક્ષય કરવો, આત્મ પ્રદેશથી તે કર્મોને અલગ કરવાં તેને નિર્જરા કહે છે. આ નિર્જરાના બે ભેદ છે. એક અકામ નિર્જરા અને બીજી સકામ નિર્જરા. કર્મની સ્થિતિ પરિપક્વ થવાથી પૂર્ણ થઈ જવાથી જે કર્મો ઉદય આવીને પોતાની મેળે ખરી પડે છે તે અકામ નિર્જરા છે. આ નિર્જરા દરેક નાના મોટા સંસારી જીવોને દર ક્ષણે થયા કરે છે. બીજી સકામ નિર્જરા છે તે કર્મની સ્થિતિ પૂરી થઇ હોય કે ન હોય છતાં તપ જપ ધ્યાનાદિ કરીને તે કર્મની સ્થિતિ જે સત્તામાં છે તેને ઉદીરણા કરીને ઉદયમાં લાવીને ભોગવી લેવી–પુરી કરી દેવી તેને કહે છે. જે કર્મો લાંબા વખતે

ઉદયમા આવવાના હતા તેને કર્મની અવધિ પૂરી થયા પહેલા, પુરૂષાર્થ કરીને નજીકમા ઉદયમા લાવીને ભોગવીને કાઢી નાખવા તે સકામ નિર્જરા છે સવર થયા પછી આ સકામ નિર્જરા આવે છે તે મોક્ષપ્રાપ્તિમા મુખ્ય સાધન છે અકામ નિર્જરાને સવિપાક નિર્જરા પણ કહે છે અને સકામ નિર્જરાને કોઇ અવિપાક નિર્જરા પણ કહે છે

અકામ નિર્જરામા જે કર્મો પાકી ગયા છે, ફલ દેવાને સન્મુખ થયા છે બહાર આવ્યા છે–જે કર્મની સ્થિતિ પૂર્ણ થઈ છે તે કર્મનોજ ક્ષય થાય છે સકામ નિર્જરામા તો પાકેલા અને નહિ પણ પાકેલા બન્ને કર્મોની નિર્જરા થાય છે જેમ વનમા દાવાનળ લાગવાથી સુકા અને લીલા બન્ને પ્રકારના વૃક્ષો બળીને ભસ્મ થાય છે, તેમ ધ્યાનના અભ્યાસ વડે પાકેલા અને નહિ પાકેલા કર્મના સચયો બળી જય છે–ખરી પડે છે કષાયોને દૂર કરીને જે સાધુ વિશુદ્ધ ધ્યાનનો અભ્યાસ કરે છે તેને કર્મની સકામ નિર્જરા થાય છે નિર્જરામા મુખ્ય કારણ ધ્યાન છે કષાયનો ત્યાગ કરીને ધ્યાનનુ આલબન લેવાથી ધ્યાન સફળ થાય છે જેઓ આત્મતત્ત્વમા રક્ત થઈ કર્મોનો સવર કરી નિત્ય ધ્યાનમા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેજ કર્મની નિર્જરા કરે છે સવર કર્યા વિના સાધુને પણ સકામ નિર્જરા થતી નથી, ખરી વાત છે કે નવું પાણી આવ્યાજ કરતું હોય તો સરોવર કયાથી ખાલી થાય? જે સરોવરમા નાળા દ્વારા પાણી આવ્યા કરતુ હોય તે સરોવર ખાલી થઈ શકતુ નથી,

તેમ જ્યાંસુધી કષાયાદિ દ્વારા જીવ રૂપ સરોવરમાં કર્મ રૂપી પાણી આવ્યા કરતું હોય ત્યાંસુધી આત્મારૂપી સરોવર કેવી રીતે ખાલી થઈ શકે ? અર્થાત્ નજ થઈ શકે. અર્થાત્ આવતાં કર્મને અટકાવવારૂપ સંવર કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી સકામ નિર્જરા થતી નથી.

આત્માના સ્વભાવરૂપ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની એકાગ્રતા પૂર્વક ધ્યાન કરવાથી કર્મનો ક્ષય થાય છે. ધ્યાનમાં મનની મુખ્યતા છે, તે મન જડ માયામાં વારંવાર દોડાદોડ કરે છે, ત્યાંથી પાછું ખેંચી લાવીને આત્મામાં એકાગ્રહ કરવાથી આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણમાં જોડી દેવાની કર્મની નિર્જરા થાય છે.

બાહ્ય પરિગ્રહ ધન ધાન્ય સ્ત્રી પુત્રાદિ, અને અભ્યંતર પરિગ્રહ રાગદ્વેષાદિ આ બન્ને પ્રકારની ગ્રંથીનો ત્યાગ કરનાર, લોકાચારથી પરાઙ્મુખ થનાર—લોકાચારની દરકાર ન કરનાર, ઈંદ્રિયોને વશ કરનાર અને મનને સંકલ્પ વિકલ્પના વ્યાપાર રહિત બનાવનાર મનુષ્ય સર્વ કર્મોને ધોઈ નાખે છે.

શુભ અશુભ અને શુદ્ધ એમ ત્રણ પ્રકારની ભાવ—લાગણીઓ છે, તેમાંથી જે મનુષ્ય પ્રથમની શુભાશુભ એ લાગણીઓનો ત્યાગ કરી છેલ્લી શુદ્ધ લાગણી ધારણ કરે તેના કર્મ ક્ષય થાય છે. શુભ ભાવથી પુન્યબંધ, અને અશુભ ભાવથી—પરિણામથી પાપનો બંધ અને વિશુદ્ધ પરિણામથી નિર્મળતા થાય છે. જેઓનાં પરિણામ શુભાશુભ હોય છે તે પુન્યપાપ ઉપાર્જન કરી ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કર્યા

કરે છે, પણ વિશુદ્ધ ભાવથી કર્મની નિર્જરા કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે

શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને જાણ્યા વિના બાહ્ય તપ કરવાથી કે અભ્યંતર તપ કરવાથી કર્મની નિર્જરા થતી નથી શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને જાણ્યા પછીજ બાહ્ય કે અભ્યંતર તપ કરવાથી કર્મોની નિર્જરા થાય છે તેજ તપ જો અજ્ઞાન પૂર્વક કરવામા આવે તો પુન્ય કર્મનો બંધ થાય છે, તપ કરનારાઓએ પ્રથમ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણીને પછી કર્મક્ષય કરવા તપ કરવો જોઈએ આત્મતત્ત્વનુ જ્ઞાન કરીને વીતરાગ દેવોએ બતાવેલ પવિત્ર સંયમ માર્ગ પાળવા કે આદરવા વડે કર્મની નિર્જરા થાય છે આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન વિના સંયમ આદરવા કે પાલવાથી પણ કર્મની નિર્જરા થતી નથી, તેમજ આત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન કરીને પણ સંયમ ન પાલવાથી કર્મની નિર્જરા થતી નથી સકામનિર્જરા કરવામા આત્મજ્ઞાન અને સાથે પવિત્ર સંયમ પાળવાની જરૂર છે, તે બન્ને સાથે રહેવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે

લોકાચાર કે જે ગાડરીયા પ્રવાહ જેવો કેટલેક ભાગે હોય છે તેનો ત્યાગ કરી આત્મતત્ત્વના આચરણમા આદરવાવાળા રહી સંપૂર્ણ સંયમવાન્ યોગી કર્મોની નિર્જરા કરે છે જે લોકોત્તર આચાર જ્ઞાની પુરૂષોનો ઉપદેશેલો છે અને આત્મમાર્ગને અનુકૂળ છે તેનો ત્યાગ કરીને જે ગાડરીયા પ્રવાહ રૂપ લોકાચારનુ આચરણ કરે છે તેનો નિર્જરામા કારણરૂપ સંયમ નાશ પામે છે જે પવિત્ર ચારિત્રનુ આચ

રણ કરે છે છતાં વાસ્તવીક રીતે નિશ્ચય વ્યવહારરૂપ જ્ઞાનીઓના અપેક્ષાવાદમાં શ્રદ્ધા કરતા નથી તેની આત્મશુદ્ધિ થતી નથી. શુદ્ધિ ન થવાનું કારણ એ છે કે પવિત્ર વર્તન સાથે જ્ઞાનની પણ જરૂર છે તે સાથે દર્શનરૂપ શ્રદ્ધાની પણ જરૂર છે. એકલા જ્ઞાનથી એકલા દર્શનથી કે એકલા ચારિત્રથી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થતી નથી પણ તે જ્ઞાનાદિ ત્રણે સાથે હોય તેજ મોક્ષનો માર્ગ છે અને તેથીજ પૂર્ણતા પ્રગટે છે.

જે સંયમી આદરવા યોગ્ય વિવિધ પ્રકારના આચારમાં પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે છતાં જે જ્ઞાની પુરૂષોએ નિશ્ચિત કરેલા સિદ્ધાતોને જાણતો નથી તે કેવળ આંધળા મનુષ્યના જેવો છે. જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા—ચારિત્ર એકલું ઉપયોગી નિવડતું નથી, આંધળા મનુષ્યની ગમે તેટલી સારી પ્રવૃત્તિ હોય છતાં આંખો વિના તે સદાને માટે યોગ્ય રસ્તા ઉપર ચાલી શકે નહિં. કાકતાલીય ન્યાયે કદાચ તે યોગ્ય રસ્તા ઉપર આવી જાય છતાં પણ તેની પ્રવૃત્તિ સ્વપર ઉપયોગી તો નજ થાય. આંધળો બીજાને રસ્તે તો ચડાવી નજ શકે, માટે ચારિત્ર સાથે જ્ઞાનની પણ જરૂર છે સિદ્ધાંત—શ્રુતજ્ઞાન એ સાધુઓનાં નેત્રો છે. એકેન્દ્રિયાદિને ઈન્દ્રિયો તેજ ચક્ષુ છે. દેવોને અવધિજ્ઞાન રૂપ નેત્રો છે અને નિર્વાણ પામેલાને કેવલજ્ઞાનરૂપ નેત્રો છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને ઇન્દ્રિ નેત્રની ગરજ સારે છે. સિદ્ધાંતરૂપ નેત્રોદ્વારા સાધુઓ જુએ છે અને તે દ્વારા જાગૃતિ મેળવી આત્મજ્ઞાનમા આગળ વધે છે. દેવો અવધિજ્ઞાનવડે પોતાનું હિત અહિત જાણે છે. અને સિદ્ધના

જીવો સર્વ નેત્રવાળા છે—કેવળ જ્ઞાનવડે વિશ્વને જુવે છે માટે આગમમા કહેલા અનુષ્ઠાન કરવા તે નિર્જરાનુ કારણ થાય છે

અજ્ઞાની બધાય છે ત્યા જ્ઞાની મુક્ત થાય છે

ઈન્દ્રિયોના વિષયો સેવતા જ્યા અજ્ઞાનીઓ બધાય છે ત્યાજ જ્ઞાનીઓ કર્મોથી મુક્ત થાય છે આ કાઈ જેવુ તેવુ આશ્ચર્ય નથી ! શુભાશુભ વિકલ્પો વડે શુભાશુભ કર્મ આવે છે પણ બેમાથી એકે જાતનો વિકલ્પ ન કરનાર સર્વ દ્રવ્ય ભોગવવા છતા નિર્જરા કરે છે, પદાર્થને સારા કે ખોટા માનવાથી રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે રાગદ્વેષ વડે કર્મ બધ થાય છે અજ્ઞાની પદાર્થનો ભોગ ઉપભોગ કરતા તેમા રાગદ્વેષ કરતો હોવાથી બધાય છે જ્ઞાની તે પદાર્થના ભોગોપભોગ વખતે મધ્યસ્થ રહે છે ઉદાસીન રહે છે—રાગદ્વેષવાળા વિકલ્પો કરતો નથી, તેથી તે બધ પણ પામતો નથી અને જે કર્મ તેણે ભોગવ્યા તે પૂર્વના કર્મ ભોગવીને નિર્જરા કરે છે આત્માને ઉજ્વળ કરે છે

જ્ઞાનીની માન્યતા

'હુ કોઈનો નથી અને મારૂ અન્ય કોઈ નથી, પદાર્થો બધા મારાથી પર છે આ પ્રમાણે દૃઢ માન્યતાવાળો ત્યાગી યોગી બધા કર્મોને ધ્રુજાવે છે મારા તારા પણાના વિકલ્પો દૂર થતા આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા આવી રહે છે એ સ્વરૂપ સ્થિરતાની પ્રખર ઉષ્માથી—ગરમીથી કર્મનો રસ શોષાઈ જાય છે રસ દૂર થતા પવનના ઝપાટાથી સુકા

પાંદડાંઓ જેમ છુટી ઉડી નીચાં ખરી પડે છે. તેમ કર્મો નિર્જરી જાય છે, આત્માથી અલગ થાય છે, અને તેમ થતાં આત્મા ઉજ્વળ થાય છે.

શુદ્ધ આત્માની ઉપાસના કરો.

શુદ્ધ નિર્મલ આત્માને મૂકીને મોક્ષને માટે જેઓ અન્ય અન્ય જડ સાધનો સેવે છે! રાગી દ્વેષી દેવોની ઉપાસના કરે છે. મોહમાં ફસાયેલા ગુર્વાદિનું આલંબન લે છે તે મૂઢ–અજ્ઞાની મનુષ્યો ટાઢ દૂર કરવા માટે અગ્નિ એ ખરો ઉપાય છે તેને મૂકીને હિમની–બરફની ઉપાસના કરે તેના જેવું કરે છે. જેમ ટાઢ દૂર કરવાનો ઉપાય ગરમી–અગ્નિ છે, તેમ આત્માને નિર્મળ કરવાનો ઉપાય શુદ્ધ આત્માની ઉપાસના–સેવા કરવી તે છે આ સાચા ઉપાયને મૂકીને જેઓ ટાઢ દૂર કરવા જેમ હીમની ઉપાસના કરે છે, કે જે લાભદાયક તો નથી પણ ઉલ્ટી હાની કર્ત્તા છે તેમ શુદ્ધ આત્માને મૂકીને પરમ શાંતિ મેળવવા વિષયોની સેવા કરવી તે લાભને બદલે વિશેષ હાની કર્ત્તા છે. કર્મોથી છોડાવવાને બદલે ઉલ્ટા વિશેષ પ્રકારે આત્માને બંધનમાં સપડાવે છે. આજ પ્રમાણે રાગદ્વેષને ઉશ્કેરનારા કે પોષણ આપનારા દેવો અને ગુર્વાદિ પણ બંધનમાંથી છોડાવતા નથી પણ વિશેષ બધનમાં ફસાવે છે, માટે મોક્ષને અર્થે શુદ્ધ આત્માની ઉપાસના કરવી તે યોગ્ય સાધન છે.

પરમાત્મા દેહમાં છે.

આત્માજ એ પરમાત્મા થાય છે એટલે પરમાત્મા આ-

પણ દેહનાંજ અંદર છે છતાં તે દેવને જેઓ બહાર બીજા સ્થળે શોધે છે તેઓને માટે હું એમ માનું છું કે પોતાના ઘરમાં રંધાયેલું અન્ન તૈયાર હોવા છતાં તે મૂઢ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ભિક્ષાને માટે બહાર ભમે છે

કર્મ સાથે બંધાયેલ છે, ત્યાંસુધી તે સંસારી જીવ કહેવાય છે, કર્મો દૂર થતાં આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે તેજ પરમાત્મા છે આ આશય ઉપર લક્ષ રાખીને શાસ્ત્રકાર જ્ઞાનીઓ કહે છે કે જેને માટે તમે બહાર શોધ ખોળ કરો છો, તે પરમાત્મા તમારા શરીરમાંજ રહેલ છે, તેને નિર્મળ કરવાનું મૂકીને—પ્રગટ કરવાનું ભૂલીને બહાર તમે શા માટે ભમ્યા કરો છો ? તે પરમાત્મા તે તમારા આત્મામાંથીજ પ્રગટ થવાનો છે બહાર ક્યાંઈથી આવવા નો નથી

કપાયથી જીવ બંધાય છે.

ક્રોધાદિ કષાયોમાંથી ઉત્પન્ન થતાં કર્મરૂપ દોરડાઓ વડે જીવ બંધાય છે, તેજ બંધનો કષાયો શાંત થતાં સહજ વારમાં તુટી જાય છે કર્મનાં બંધનોમાં બંધાવાનું કારણ કષાયો છે તેને દૂર કરવા પુરૂષાર્થ કરવાની જરૂર છે, કે નથી જીવ પોતાના અવળા કર્ત્તવ્યોથી બંધાય છે અને પોતાનાજ સવળા કર્ત્તવ્યથી બંધનોમાંથી છુટે છે

પ્રમાદથી જીવ બંધાય છે

પોતાનામાં પ્રમાદને રહેવાની જગ્યા આપનાર જીવ

જગતમાં સર્વત્ર પાપો વડે બંધાય છે, તેજ પ્રમાદને પોતાની બહાર કાઢવાથી-પ્રમાદના દોષથી મુક્ત થતાં જીવ બંધનથી મુક્ત થાય છે. મદ અથવા મદ્ય-દારૂ, પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયો. ચાર કષાય, નિદ્રા અને વિકથા, સ્ત્રી દેશ ભોજન અને રાજાની કથા કરવા રૂપ વિકથા એ પ્રમાદ કહેવાય છે. આ પ્રમાદમાં જીવન પસાર કરનાર જીવ જ્યાં જાય છે ત્યાં કર્મોથી બધાય છે. તેજ જીવ જ્યારે પ્રમાદનો ત્યાગ કરી તે પ્રમાદના વિરોધી અપ્રમત્ત દશાને-આત્માની જાગૃત દશાને પોતાના નિવાસનું સ્થાન બનાવે છે, સદા આત્માની જાગૃત દશા રૂપ અપ્રમત્ત દશામાં રહે છે, ત્યારે જીવ જે જે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે તે સર્વ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના રૂપમાં પલટાઈને કર્મનાં બંધનો તોડી નાખે છે.

આત્મ તીર્થમાં સ્નાન કરો.

આત્મા રૂપિ નિર્મળ પવિત્ર તીર્થને મૂકીને જે જીવો આત્માની શુદ્ધિને માટે અન્ય જળાશયાદિ તીર્થમાં સ્નાન કરે છે, હું માનું છું કે તે મલીન મનુષ્ય સરોવરનો ત્યાગ કરીને કાદવવાળા ખાબોચીયાનો આશ્રય લે છે, નદીઓ અને સમુદ્રો એ કાંઇ તાત્ત્વિક તીર્થ નથી. જે તારે તે તીર્થ, આત્મા સિવાય કોઈ તારનાર નથી, માટે આત્માજ તાત્ત્વિક સુખરૂપ અને નજીકના તીર્થને મૂકીને આત્મશુદ્ધિ માટે જેઓ નદીઓ આદિ તીર્થો વડે આત્માની શુદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સત્યમાર્ગના અજાણ છે.

નદીનાં જળો શરીરની શુદ્ધિ કરશે, ગરમીની ઉષ્માને

શાત કરશે પાણીની તૃષા મટાડશે, પણ આત્મ જાગૃતિ તો તે નહિ જ આપે, ક્રોધાદિની ગરમી શાત નહિ કરે, મનને નિર્મળ નહિ કરે ક્રોધાદિને શાત કરનાર તો સયમ રૂપ પાણીથી ભરેલી આત્મા રૂપી નદીજ છે

મુશ્કેલીઓ સહન કરો

પોતાના આત્મામા સ્થિરતા કરવા ઇચ્છનારા મનુષ્યોએ જે જે મુશ્કેલીઓ આવી પડે તે તે સમ ભાવે સહન કરવી જોઈએ જે જે પરિષહો કે ઉપસર્ગો બીજાઓ તરફથી આવે તે સહન કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ આ મુશ્કેલીઓ સહન ન કરી શકનારનુ આત્મજ્ઞાન તેવા મુશ્કેલીના પ્રસગો આવી પડતા નાશ પામે છે સુખમય સ્થિતિમા રહીને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરેલુ હોય છે તે દુખ આવી પડતા ખસી જાય છે, વિક્ષેપો ઉત્પન્ન થતાની તેની નિશ્ચળતા ટકી રહેતી નથી, માટે શક્તિ અનુસારે સુખની માફક દુખદ પરીષહો સહન કરવાની ટેવ પાડવી, ઈચ્છાનુસાર જાણી જોઇને ક્ષુધા સહન કરવી, તૃષા સહન કરવી, ટાઢ તાપ સહન કરવા, વસ્ત્રો ઓછાથી ચલાવી લેવુ, રૂપવાન સ્ત્રીઓ દેખી મનને ડગવા ન દેવુ, કોઈ આક્રોશ કરે, તાડના તર્જના કરે, નિદા કરે, તે સમભાવે ક્ષમાપૂર્વક સહન કરવી, કોઈ પ્રશસા કરે, કોઈ સારો સત્કાર કરે, કે કોઈ તિરસ્કાર કરે તો જરા પણ અભિમાન કે ગુસ્સો ન કરવો, રોગ આવે તો શાંતિથી સહન કરવો, ધારેલી કે જરૂરીયાતની વસ્તુ ન મળે તો તેના વિના ચલાવી લેવાની ટેવ પાડવી, રહેવા સુવાની જમીન ખાડાખેયાવાળી હોય

કે બહુ હવાવાળી ન હોય તો પણ તેનાથી ચલાવી લેવાની ટેવ પાડવી, સારી બુદ્ધિ હોય તો તેનો અહંકાર ન કરવો, અને જ્ઞાન ન આવડે તો શોક ન કરવો, પણ તેને માટે પુરૂષાર્થ કરવો. આવી આવી બીજી પણ ઈષ્ટના અભાવવાળી કે અનિષ્ટના સંયોગવાળી સ્થિતિ આવી મળતાં સમભાવ રાખી આત્મભાન બરાબર ટકાવી રાખવા પ્રયત્ન કરવો.

આગ્રહ ત્યાગ

કર્મોની નિર્જરા કરવાની ઈચ્છાવાળા જીવોએ સુખ કે દુઃખમાં તેમજ બીજી બાબતોમાં પણ આગ્રહ ન રાખવો. આગ્રહ રાખવાથી આર્ત્તધ્યાન થાય છે આર્ત્તધ્યાનથી જીવ કર્મો કાઢવાને બદલે ઉલ્ટો વધારે કર્મોનો સંચય કરે છે.

આજ જોઈએ અને આ નજ જોઈએ. આ હોય તો ઠીક પડે અને આ ન હોય તો ન ઠીક પડે, એવો આગ્રહ કે એવી અપેક્ષા આત્માર્થી જીવોએ રાખવી નહિં, પણ પૂર્વે બાંધેલાં પોતાનાં શુભાશુભ કર્મમાંથી સુખ કે દુઃખ જે વખતે જે ઉદય આવે તે સમભાવે સહન કરતા રહેવું. અમુક વસ્તુનો આગ્રહ બંધાવો કે અમુક વિના નજ ચાલે તેવી લાગણીઓ આર્ત્તધ્યાનરૂપ અશુભ ધ્યાન ઉત્પન્ન કરનારી છે. આર્ત્તધ્યાનથી જીવ ઘણાં નવીન અશુભ કર્મ બાંધે છે, માટે જે વખતે જે વસ્તુ મળી આવે તેમાં સંતોષ માનતાં અને તેનાથી ચલાવી લેતાં ટેવાવું જોઇએ.

આત્મ જ્ઞાનથી શુદ્ધિ થાય છે

વિપરીત દષ્ટિવાળા ઘણા જીવો બીજા ઉપાયોથી શુદ્ધિ

પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, અને તે માટે પ્રયત્નો પણ કરે છે છતા આ તો જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચયજ છે કે આત્માના જ્ઞાન વડેજ આત્માની શુદ્ધિ થાય છે આત્મા સિવાય અન્ય પદાર્થ જે જડ પુદ્ગલ–માયા રૂપ છે યા અજીવ છે તે પદાર્થોનુ તો આત્માની આડે આવરણજ છે 'આ આવરણ એજ અશુદ્ધિ છે, તે પદાર્થથી આત્માની શુદ્ધિ થઈ શકેજ નહિ તેના ત્યાગથીજ શુદ્ધિ થાય, અથવા આવરણના વિરોધી તત્ત્વથી આવરણ જાય–શુદ્ધિ થાય જેમ તાપથી ગાઢ જાય છે તેમ આ જડ માયાનો વિરોધી ચૈતન્ય ભાવ છે, તે ચૈતન્યનો જ્ઞાન એ ગુણ છે જો અજ્ઞાનતાથી કર્મો આવે છે તો તેના વિરોધી ભાવ રૂપ જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી કર્મો આવતા અટકી શકે છે અને પૂર્વના બાધેલા કર્મો ચાલ્યા જાય છે એટલે આત્મજ્ઞાન વડે આત્માની શુદ્ધિ થઈ શકે છે પણ બીજા કોઇ પદાર્થથી આત્માની શુદ્ધિ થતી નથી

આત્મા પરદ્રવ્યોથી તદ્દન જુદો છે એટલે ગમે તેવા સારા પરદ્રવ્યો વડે સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરો છતા આત્મા શુદ્ધ થવાનો નથી, તેમજ તે પરદ્રવ્યો આત્માનો સ્પર્શ પણ કરી શકવાના નથી, પરદ્રવ્ય જે શુભાશુભ કર્મો તેને આત્માથી અલગ કરવા હોય તો આત્મ સ્વરૂપની ભાવના કરવી, હુ આત્મસ્વરૂપ છુ તે હકીકતનુ અખડ સ્મરણ કર્યા કરવુ, આત્મસ્વરૂપનો વિચાર નહિ કરનાર પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી શકતો નથી

આત્માના દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો વિચાર કરવો, હુ આત્મા

છું એવી પ્રબળ ભાવના વધારવી, આત્માની અનંત શક્તિનો તેમજ તેના જ્ઞાતા દ્રષ્ટા પણાના ગુણનો વિચાર કરવો. આત્માના દરેક પ્રદેશમાં હું અનંત બળવાન જ્ઞાનવાન આત્મા છું એવી જાગૃતિ કરી મૂકવી તે, પરદ્રવ્યને આત્માથી અલગ કરવાનો ઉપાય છે.

પરદ્રવ્યને પણ જાણો ઓળખો.

આત્માથી પરદ્રવ્યને અલગ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ પરદ્રવ્યને પણ જાણવું જોઈએ, જે પરદ્રવ્યને જાણતો નથી તે આત્મદ્રવ્યને ગ્રહણ કરી શકતો નથી. ખરાબ પદાર્થોની હૈયાતિને લીધેજ સારા પદાર્થની કિંમત થઇ શકે છે. દુઃખ છે તો સુખની અધિકતા સમજાય છે. દુઃખદાઈ પદાર્થો છે તો જીવો સુખદાઈ પદાર્થોની ઈચ્છા કરે છે પરદ્રવ્ય અહિતકારી છે એમ જાણવા પછી જ આત્મા હિતકારી છે એ તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. જ્યાંસુધી આ પરદ્રવ્યના સ્વરૂપને જીવ જાણી કે સમજી શકતો નથી, ત્યાંસુધી આત્મદ્રવ્ય તરફ જીવ પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી.

જગત્નો સ્વભાવ વિચારો.

પરદ્રવ્યથી વિરક્ત થવા અને સ્વતત્ત્વ તરફ પ્રેમ રાખવા માટે તથા સર્વ કર્મોથી છુટા થવા અર્થે આ જગતના સ્વભાવનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

પદાર્થોની અનિત્યતા, જીવોની અશરણતા, સંસારની

ત્રિવિધતા, કરેલ કર્મોનુ જીવને એકલાને ભોગવવા પણ, દેહ આત્માની ભિન્નતા, શરીરની અશુચિતા, કર્મને આવવાના માર્ગો, કર્મને આવતા અટકાવવાના ઉપાયો, આત્માથી કર્મને અલગ કરવાના પરિણામો વિગેરેનો વિચાર કરવો, જન્મ, મરણ, આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિઓની વિષમતા, અને પાચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોના વિરસપણાનો વિચાર કરવો, તે પછી આ સસારના સુખનો અને આત્માની શાતિનો મુકાબલો—સરખામણી કરી જોવી તેથી સસારની અસારતા સમજાયા વિના રહેશે નહિ

અતરગ લાગણીવાળા 'હિસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને અસતોષ રૂપ પાચ પાપોથી જીવ બધાય છે તેજ પાપોને જો અતરગ લાગણીમાથી બહાર કાઢવામા આવે તો તે પાપો જીવને બાધી શકતા નથી

જે પાસે હોય તે અપાય

જે મનુષ્ય જ્ઞાનની આરાધના કરે છે તેને જ્ઞાન, જ્ઞાન આપે છે જે અજ્ઞાનની આરાધના કરે છે તેને અજ્ઞાન, અજ્ઞાન આપે છે વાત ખરી છે કે જે પોતાની પાને વિદ્યમાન-હૈયાત હોય તેજ અપાય છે,

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીમા ભેદ નથી

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીમા ભેદ બીલકુલ નથી, કેમકે જ્ઞાનને જાણવાથીજ જ્ઞાની કહેવાય છે વ્યવહારદ્રષ્ટિએ જ્ઞાન ગુરુને

જ્ઞાની ગુણી—એમ ભેદ કહેવાય, છે પણ તાત્ત્વિક દ્રષ્ટિએ વિચાર કરતાં જ્ઞાન તેજ જ્ઞાની છે અને જ્ઞાની તેજ જ્ઞાન છે. કેમકે ગુણ અને ગુણીને અભેદ સંબંધ છે. તે જુદાં પડતાં નથી, એટલે જ્ઞાનનું જ્ઞાન થતાં જ્ઞાની આત્માનુ જ્ઞાન અવશ્ય થાય છે.

પોતાનામાં—આત્મામાં જ્ઞાન છે એ બધા પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે. જે જ્ઞાનના અનુભવ વિનાના છે તેને પદાર્થનું જ્ઞાન થતું નથી, જ્ઞાન અમૂર્ત્ત આત્માનો ગુણ હોવાથી અમૂર્ત છે. ઇન્દ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ તેનો અનુભવ થતો નથી છતાં 'હું જાણું છુ" ઇત્યાદિ પોતાના અનુભવથી તે બરોબર અનુભવાય છે, જેને જ્ઞાનનો અનુભવ હોય છે તેજ જ્ઞાનદ્વારા અન્ય પદાર્થોને જાણી શકે છે.

જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ થતું નથી?

કેટલાએક સંપ્રદાયવાળા જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ નથી માનતા પણ પરોક્ષ માને છે, તેઓએ જાણવું જોઇએ કે ભલે તમે જ્ઞાનને પરોક્ષ માનો, પણ જો તે પરોક્ષ જ્ઞાન વડે વિષયોનો બોધ તમને થાય છે તો તે પરોક્ષ જ્ઞાન વડે આત્માનો બોધ શા માટે ન થઈ શકે! અર્થાત્ તે પરોક્ષ જ્ઞાન વડે તે જ્ઞાનની પણ પ્રતીતિ શા માટે ન થાય! થવી જ જોઇએ. જે જ્ઞાન વડે પદાર્થ જાણી શકાય તે જ્ઞાન વડે જ્ઞાની—જ્ઞાનવાન શા માટે ન જાણી શકાય? જે દીવા વડે ઘટ પટાદિ પદાર્થો પ્રકાશીત થાય છે તે દીવા વડે તે દીવો બરોબર શા માટે ન દેખાય! દેખાવોજ જોઈએ.

જે મનુષ્ય જાણવા યોગ્યને જાણે છે તે જાણવાવાળાને બહારના બીજા કોઈ બંધનો નથી કે કોઈ બાધનાર પણ કેમ ન જાણે ? પ્રકાશવા લાયક પદાર્થોને જુવે છે પણ પ્રકાશ કરનારને જોતો નથી એ ખેદની વાત છે અર્થાત્ એ કહેવુ તે આશ્ચર્ય ભરેલુ છે

પરમાત્મ સ્વરૂપ જાણવા યોગ્ય છે તેને જાણવા યોગ્ય લક્ષ રૂપે જાણીને તે લક્ષથી પાછા ફરીને લક્ષ રૂપે શુદ્ધ આત્માને રાખીને તેનુ ધ્યાન કરવુ તેથી કર્મોનો નાશ થાય છે પ્રથમ પરમાત્માનુ જ્ઞેય રૂપે-જાણવા યોગ્ય રૂપે જ્ઞાન કરીને, તેના જેવોજ પોતાનો શુદ્ધ આ મા છે એમ ધારીને, પછી પોતાના શુદ્ધ આત્માને જ્ઞેય રૂપે રાખીને તેનો અનુભવ કરવો આ અનુભવથી કર્મનો નાશ થઇ આત્માજ પરમાત્મા રૂપે થઇ રહે છે સાધ્ય સિદ્ધ થયા પછી આલબન મૂકી દેવુ જોઇએ મોટા વાસણમાથી કડછી વડે ભોજન બહાર કાઢયા પછી છેવટે તે કડછી મૂકી દેવામા આવે છે, તેમ ઇન્દ્રિય મનાદિકની તથા દેવ ગુર્વાદિકની સહાયથી આત્માને જાણીને તે જાણવાના હથીયારો-આલબનો મૂકી દેવા ભોજન રૂપ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી કડછીને પકડી રાખવી તે જેમ નિરર્થક છે, તેમ ઈન્દ્રિય મન અને પરમાત્માદિ સહાયકોની મદદથી આત્માનુ સ્વરૂપ જાણી જોઇ અનુભવી લીધા પછી તેના સહાયકો-આલબનોને પકડી રાખવાની જરૂર નથી

ભોજનની ઈચ્છાવાળાને ઈષ્ટ ભોજન મળવાથી જેમ આનદ થાય છે તેમ આત્મ દષ્ટિવાળાને આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ

થતાં આનંદ થાય છે. જ્ઞાનીઓનો પ્રેમ અવિનાશી હોય છે. દુઃખથી ભય પામેલા મનુષ્યો જેમ દુઃખનાં નિમિત્તાનો રાજીખુશીથી ત્યાગ કરે છે, તેમ આત્મતત્ત્વમાં સુખ માનનારા મનુષ્યો વિષયોને દુઃખદાઇ જાણીને રાજીખુશીથી ત્યાગ કરી દે છે. સોનાને શુદ્ધ કરનાર જેમ શુદ્ધ સુવર્ણ મેળવે છે અને લોઢાને શુદ્ધ કરનાર શુદ્ધ લોઢું મેળવે છે, તેમ જ્ઞાનને શોધનાર જ્ઞાન મેળવે છે અને અજ્ઞાનને શોધનાર અજ્ઞાન મેળવે છે. આરિસાની અંદર મનુષ્યાદિની સંગતથી તેવું પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ નિર્મળ ચૈતન્યમાં કર્મની સોબતથી પ્રતિબિંબ રૂપે મોહ દેખાય છે. દર્પણ શુદ્ધ હોય છે તેમાં વાસ્તવિક રીતે પ્રતિબિંબ હોતું નથી, છતાં તે દર્પણની નજીકમાં કોઈ મનુષ્ય પશુ પક્ષી કે વસ્તુ સામી આવવાથી તેમાં તેવું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેમ તાત્ત્વિક દ્રષ્ટિએ આત્મા નિર્મળ છે. પણ સંયોગ સંબંધે કર્મની ઉપાધિ આવવાથી–તેના સંગથી આત્મામાં મોહ દેખાઈ આવે છે. વાસ્તવિક રીતે આત્મામાં તેવું કાંઇ નથી અને મોહ એ આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પણ નથી, તે તો દર્પણમાં પડેલા પતિબિંબની માફક આગંતુક છે, બહારથી આવેલ છે, જે આવે છે તે જઇ પણ શકે છે.

વાસના તેવું ફળ.

જો આ જીવને ધર્મ વડે વાસિત કરવામાં આવશે તો જીવ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરશે, પાપમાં પ્રવૃત્તિ નહિં કરે, પણ જો તેને પાપ વડે વાસિત કરવામાં આવશે તો તે

નિરતર પાપમા પ્રવૃત્તિ કરશે પણ ધર્મમા પ્રવૃત્તિ નહિ કરે, તેમ જ્ઞાન વડે વાસિત-ભાવિત થયેલ જીવ જ્ઞાનમા પ્રવૃત્તિ કરશે, અજ્ઞાનમા પ્રવૃત્તિ નહિ કરે જો આમજ છે તો પછી આત્માની વિશુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પોતાની બધી પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનમયજ કરવી જોઈએ, શુદ્ધ કરેલુ સુવર્ણ જેમ કોઇ પણ પ્રકારે ફરીને મલિન થતુ નથી તેમ નિર્મળતાને પામેલો જ્ઞાની પછી અજ્ઞાનતાનો સ્વીકાર કરતો નથી

વિદ્વાનોને શિખામણ

ઓ વિદ્વાનો ! તમે એવો અભ્યાસ કરો, એવુ ધ્યાન કરો, એવુ ભણો, એવી રીતે મનને સ્થિર કરો, એવી આરાધના કરો, એવુ બીજાને પૂછો, એવુ બીજા પાસેથી સાભળો, એવુ જાણો, એવુ બીજાને કહો, એવી પ્રાર્થના કરો, એવુ જુવો, એવુ પ્રાપ્ત કરો, એવુ વશીકરણ કરો અને એવુ કાઈ પણ સ્પર્શો કે જેનાથી તમને નિરતર કાયમને માટે આત્માની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય

આ પ્રમાણે પરદ્રવ્યના પ્રસગને દુર કરનાર યોગી, ઈન્દ્રિયોના સમૂહને અત્યત ચપળ જાણીને, અતર્મુખ દ્રષ્ટિ કરી, નિર્મળ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સ્વભાવવાળા આત્માનુ ધ્યાન કરી, કર્મોની નિર્જરા કરી, નિત્ય જ્યોતિ સ્વરૂપ નિરૂપમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે

ઈતિ નિર્જરા અધિકાર સમાપ્ત

---

૭. મોક્ષ અધિકાર.

બંધનાં કારણ બંધ થતાં આવતાં કર્મો સર્વથા બંધ થાય છે અને નિર્જરા વડે પૂર્વનાં બાંધેલાં કર્મો આત્માથી સદાને માટે અલગ થાય છે. તે સ્થિતિને મોક્ષ કહે છે. આ મોક્ષમાં સદાને માટે જ્ઞાનનો પ્રકાશ પ્રકાશતોજ રહે છે, અને જન્મ મરણો સદાને માટે બંધ થાય છે. આ મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં આ છેલ્લા મનુષ્યના દેહમાં રહેતાં જેમ અંધકાર દૂર થતાં આકાશમાં પ્રકાશ સ્વરૂપ દેદીપ્યમાન સૂર્ય ઉદય પામે છે. તેમ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મનો ક્ષય થતાં કેવલજ્ઞાન ઉદય પામે છે, પ્રગટ થાય છે. જેમ અંધકાર સૂર્યના પ્રકાશનું પ્રતિબંધક છે તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મો કેવલ જ્ઞાનાદિ આત્મ ગુણના પ્રતિબંધક છે. અંધકાર દૂર થતાં સૂર્ય પ્રકાશી રહે છે તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ દૂર થતાં કેવલ જ્ઞાનાદિ ચાર ગુણો પ્રગટે છે. મેલથી મલિન થયેલા આરિસામાં કાંઈ પણ રૂપ-પ્રતિબિંબ દેખાતું નથી, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોથી મલિન આત્મામાં કેવલ જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થતા નથી. જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય આ ચાર કર્મો સાથે નાશ પામે છે, અને તેને લઇને યોગીને અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઆનંદ અને અનંતવીર્ય-શક્તિ આ ચાર ગુણો સાથે પ્રગટ થાય છે. જેમ વજ્ર વિના પહાડ ભેદી શકાતો નથી, તેમ શુદ્ધ આત્માના ધ્યાન વિના મોહાદિનો નાશ કરી શકાતો નથી. વિશાળ અને

મજબુત પહાડોને તોડવા એ મુશ્કેલીવાળુ કામ છે, છતા તેની ઉપર વજ્રના પ્રહારો કરતા થોડા વખતમા તેના કકડે કકડા કરી શકાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મ રૂપ પહાડો તોડવા એ મુશ્કેલીવાળુ કામ છે, છતા વિશુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન કરવા રૂપ વજ્ર વડે ઘણી સ્હેલાઈથી તે તોડી શકાય છે ધ્યાન કરવાથી—ધ્યાનની સ્થિરતા રૂપ અગ્નિ વડે કર્મોમા રહેલા રસ શોષી નાખવાથી કર્મો નિરસ થઈ ઘણા થોડા વખતમા આત્મ પ્રદેશથી ખરી પડે છે જુદા થઈ જાય છે, માટે મોક્ષના અર્થી જીવોને કર્મો દૂર કરવા શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન કરવુ તે યોગ્ય માર્ગ છે જેમ વ્યાધિવાળા મનુષ્યનો અસાધ્ય જેવો પણ વ્યાધિ ઔષધો વડે દૂર થતા તેને જે આનદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો પણ તાત્વિક આનદ, મહાન ક્લેશકારી અને દુખે દૂર કરી શકાય તેવી કર્મની અસાધ્ય જેવી જણાતી વ્યાધિને શુદ્ધ ધ્યાન રૂપ ઔષધ વડે દૂર કરવાથી આ યોગીને પ્રાપ્ત થાય છે

આ કેવલજ્ઞાની કેવલ જ્ઞાનરૂપ નેત્રો વડે ઇન્દ્રિયાતીત પદાર્થોને સાક્ષાત્ જોઇને જીવોની યોગ્યતાનુસાર ધર્મોપદેશ આપવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ મહાન્ પુન્યવાન હોવાથી દેવો આઠ મહા પ્રતિહાર્ય તેમની સેવા અર્થે બનાવે છે, તેમની દેશના અમોઘ હોય છે એટલે તેમના ઉપદેશની અસર જીવો ઉપર થયા વિના રહેતી નથી

તીર્થંકરો જ્યારે ધર્મનો બોધ આપે છે, ત્યારે દેવો તેમના સમવસરણમા દેશના દેવાના સ્થાને એક અશોકવૃક્ષ

બનાવે છે, તેની છાયામાં આવેલા જીવોને તેટલા વખત માટે કોઈ પણ પ્રકારનો શોક કે ઉદ્વેગ રહેતો નથી. આ અશોકવૃક્ષ આખા સમવસરણના સ્થાન ઉપર લંબાયેલો પથરાયેલો—ઘેરાયેલો દેખાય છે ૧ દેવો સુંદર સુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ જાનું પ્રમાણે સમવસરણમાં કરે છે. ૨ આનંદદાયક પ્રભુની દેશનાની ધ્વનિ સાથે દેવો સુર પૂરે છે ૩ બન્ને બાજુ દેવો ચામર વિંજે છે. ૪ પ્રભુને દેશના દેતી વખતે બેસવા માટે દેવો સિંહાસન સ્થાપે છે. ભગવાનના પાછળના ભાગમાં ભામંડલ મૂકવામાં આવે છે. ૭ દેવો દેવ દુંદુભી (દિવ્ય વાજીંત્ર) વજાડે છે, ભગવાનના મસ્તક ઉપર દેવો છત્ર ધરાવે છે. ૮ પુન્યની પ્રબળતાથી આ આઠ પ્રતિહાર્યો હોય છે. તીર્થંકરની દેશનાથી આત્મજાગૃતિ વધે તેવો ઉત્તમ લાભ થાય છે, ને પ્રભુની વાણી મનુષ્યો, દેવો અને પશુઓ પણ પોત પોતાની ભાષામાં સમજે છે.

જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણ છે, વાયુનો સ્વભાવ—ચપળ છે અને ચંદ્રનો સ્વભાવ શીતળ છે તેમ આત્માનો સ્વભાવ—સ્વરૂપ તે જ્ઞાન છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ વડે વિશ્વને જાણે છે. આત્માનું સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે, તે ચૈતન્ય જ્ઞાનમય છે, જ્યાંસુધી જ્ઞાનના સામર્થ્યને અટકાવનાર—પ્રતિબંધકનું સામર્થ્ય પ્રબળ હોય છે, ત્યાંસુધી જ્ઞાન પોતાના વિશ્વ દૃષ્ટાપણાના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી. આત્મામાં અનંત સામર્થ્ય છે, અનંતજ્ઞાન વિદ્યમાન છે છતાં તે શક્તિને અટકાવનાર જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની હૈયાતિ હોય

છે ત્યાસુધી જ્ઞાન પોતાનુ વિશ્વજ્ઞાતાપણાનુ સામર્થ્ય પ્રગટ કરી શકતુ કે વાપરી શકતુ નથી જ્ઞાનાવરણ દૂર થતા આત્મા લોકાલોક પ્રકાશપણાની પોતાની શક્તિ પ્રગટ કરી તેનો અનુભવ લે છે

જેમ અગ્નિના સ્વભાવને અટકાવનાર ચદ્રકાન્તમણિ અથવા મત્રાદિ પ્રતિબધક રૂપ ન હોય તો અગ્નિ બાળવા યોગ્ય પદાર્થને બાળ્યા સિવાય રહેતો નથી, તેમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનનુ પ્રતિબધક જ્ઞાનાવરણ કર્મ ન હોય તો તે પોતાની જ્ઞાયક શક્તિથી જ્ઞેયને—જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જાણ્યા વિના અજ્ઞ રહી શકતો નથી

આત્મજ્ઞાનને દેશકાળાદિનો પ્રતિબધ નથી.

જેમ સૂર્યને પ્રકાશમા દેશ કાળ કે સ્વભાવ પ્રતિબધક રૂપ નથી, તેમ આત્માને પણ દૂર પ્રદેશ આદિનો પ્રતિબધક નથી એ પ્રગટ અનુભવ સિદ્ધ છે

મેરૂપર્વત એ દેશ-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દૂર પ્રદેશ છે રામ લક્ષ્મણાદિ ઘણા વખત પહેલા થઈ ગયા તે કાળની અપેક્ષાએ દૂર છે પરમાણુ એ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી સ્વભાવની અપેક્ષાએ દૂર મનાય છે આમ દેશની અપેક્ષાએ સૂર્ય દૂર હોવા છતા પદાર્થોને પ્રકાશવાનુ કાર્ય સૂર્યને માટે અશક્ય નથી, કેમકે સૂર્યનો સ્વભાવ સદા પ્રકાશવાનોજ છે આજ દ્રષ્ટાન્તે દેશ કાળાદિની અપેક્ષાએ પદાર્થો દૂર હોવા છતા જ્ઞાન સર્વ પદાર્થોને સ્પષ્ટપણે જાણે છે મેરૂપર્વત,

રામ લક્ષ્મણ અને પરમાણું આદિ દેશ કાળ અને ભાવથી વિપ્રકૃષ્ટ–દૂર હોવા છતાં તેને જાણવામાં જ્ઞાનને જરાપણ અડચણ કે મુશ્કેલી પડતી નથી. સૂર્ય જે સ્થાને રહ્યો છે તે સ્થાનેથી દૂર આવેલા પદાર્થને પ્રકાશવાનું કાર્ય સૂર્યને જેટલું સ્હેલું છે, શકય છે તેટલુંજ દેશ કાળાદિથી દૂર આવેલા પદાર્થો હોવા છતાં તે સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવાનું કામ આત્માને માટે સ્હેલું અને શકય છે. દેશ કાળાદિ વિપ્રકૃષ્ટ–દૂર હોવા છતાં તે જ્ઞાનને જાણવામાં પ્રતિબંધક નથી એ સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ છે. વિશેષ એટલો છે કે આ વાત કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સમજવાની છે. આ પૂર્ણ જ્ઞાન જે કેવળજ્ઞાન તેને દેશકાળાદિ કોઈ પ્રતિબંધક નથી, પણ જે દેશ–થોડું પ્રત્યક્ષ એવાં મતિજ્ઞાનાદિ છે તેમાં તો દેશાદિથી વિપ્રકર્ષ–દૂર પદાર્થો તેનું જ્ઞાન થવામાં જ્ઞાનાવરણ પ્રતિબંધક છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થયો કે જેમ સૂર્યને પ્રકાશ કરવામાં પ્રતિબંધકરૂપે વાદળોનો સમૂહ છે પણ દેશકાળાદિ પ્રતિબંધક નથી, તેમ વિશ્વના સર્વ પદાર્થોને આત્મા જાણી શકે છે. તેમાં દેશકાળાદિ પ્રતિબંધક નથી, પણ જ્ઞાનાવરણી કર્મ છે તેજ પ્રતિબંધક છે.

જ્ઞાન વિશેષ પદાર્થોને પણ જાણી શકે છે.

જેમ સામાન્ય પદાર્થનો સ્વભાવ જ્ઞાનના વિષય થવા રૂપ છે તેમ વિશેષ પદાર્થનો પણ સ્વભાવ વિષય થવા રૂપ છે, એટલે વિશેષ પદાર્થનું પણ જ્ઞાન થઈ શકે છે. સાક્ષાત્ જ્ઞાન જે કેવલજ્ઞાન વિના પદાર્થના વિશેષ (પૂર્ણ) સ્વભાવનું

જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ હોવાથી તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, જો આત્માને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી માનવામા ન આવે તો તેનામા જ્ઞાન સ્વભાવતા સભવી શકે નહિ

પદાર્થમા બે પ્રકાર છે એક સામાન્ય બીજો વિશેષ ઘડો કહેવાથી સામાન્ય રીતે બધા ઘડાનુ જ્ઞાન થાય છે, પણ પીળો ઘડો કહેવાથી તે એક પીળા ઘડાનુ જ જ્ઞાન થાય છે ઘડો એ સામાન્ય જ્ઞાન છે, અને પીળો ઘડો એ વિશેષ જ્ઞાન છે જુઓ કે સામાન્ય રીતે એક ઘડો દેખવાથી બધા ઘડા આવા હોય છે એમ બધા ઘડાનુ જ્ઞાન થાય છે પણ આ ઘડો પીળો છે, શરદઋતુમા બનાવેલો છે, પાણી ઠરવાના ગુણવાળો છે એ વાત તો કોઈ વિશેષ જ્ઞાનથીજ જાણી શકાય છે

આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ હોવાથી તે બધા પદાર્થને જાણશે અને દર્શન સ્વભાવે બધા પદાર્થને જોશે જે બધા પદાર્થને જાણે અને દેખે તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કહેવાય જો મેરૂ આદિ પદાર્થોના સામાન્ય વિશેષ સ્વભાવને આત્મા ન જાણે તો આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ કહેવાયજ નહિ તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ હોવાથી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે બધુ જાણે અને બધુ દેખે છે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી આત્માને કેવળજ્ઞાન છે તે કેવળજ્ઞાન નથી સામાન્ય પદાર્થની માફક આત્મા ભૂતકાળમા થઈ ગયેલા, વર્તમાનકાળમા જેમ તેટલા દૂર પદાર્થ હોય—યા સૂક્ષ્મ

હોય અને ભવિષ્યમાં તે પદાર્થોના પર્યાયોમાં જે વિશેષ ફેરફાર થવાનો છે તે સર્વ વિશેષને પણ જાણે છે. એટલે દેશ, કાળ અને ભાવથી જે જે પદાર્થો-દ્રવ્યો દૂર કે નજીક રહેલા હોય તેનું પણ સ્પષ્ટતાથી વિશેષ જ્ઞાન આત્માને થાય છે.

અઘાતિ કર્મના ક્ષયથી મોક્ષ.

આ કેવલજ્ઞાની શુક્લધ્યાન રૂપ શસ્ત્ર વડે વેદની, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્રકર્મ એ ચારે કર્મને એકી સાથે છેદીને નિર્વાણ પામે છે.

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મ કહેવાય છે કેમકે તે કર્મો આત્માના ગુણનો ઘાત કરનારાં-દબાવી રાખનારાં છે તે ચાર કર્મનો ક્ષય થતાં કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, અનંત આનંદ અને અનંત શક્તિ પ્રગટે તે. આ ચાર ગુણવાળી શક્તિ જેને પ્રગટ થાય છે તેનેજ જીવનમુક્ત કહેવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિએ પહોંચેલ આત્મા જીવતાં છતાં મુક્ત આત્માનો આનંદ અનુભવે છે. તે દેહમાં રહેવા છતા મુક્ત થવા બરાબર છે કેમકે આત્માની શક્તિનો ઘા કરનાર કર્મો નાશ પામેલાં હોવાથી તેને હવે તે કર્મો બંધનમાં નાખી શકતાં નથી. પાછળનાં વેદની, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચાર કર્મને અઘાતિ કર્મ કહે છે, તે કર્મો વિદ્યમાન હોય છે છતાં આત્માને વિશેષ નુકશાન કરવાની તાકાત

તેમનામા રહી નથી, જેમ સર્પના મુખમાથી ઝેરની કોથળી કાઢી લેવામા આવ્યા પછી તે સર્પ, સર્પના આકારે તો રહે છે પણ સર્પપણાનો ઝેરી ભાવ ભજવી શકતો નથી, તેમ આ કર્મો પણ હવે નવીન કર્મના બધન કરવાવાળા થતા તેની હયાતિ જ્યાસુધી હોય છે ત્યાસુધી આ દેહનો સર્વથા ત્યાગ આત્મા કરી શકતો નથી તેમ છતા આ સ્થિતિમા તે કેવલજ્ઞાની મહાત્મા પોતાની અમોઘ દેશનાના બળે અનેક જીવોને આત્મભાવમા જાગૃત કરી મોક્ષના માર્ગની સન્મુખ ચાલનારા–મોક્ષ માર્ગના પથિક બનાવે છે તે ચાર કર્મો પૂર્ણ થતા શુકલધ્યાનના ત્રીજા અને ચોથા ભેદ વડે આત્મ પ્રદેશથી કર્મના બધા પ્રદેશોને દૂર કરી પરમ શાતિમય, સ્વસ્વભાવ રમણતા રૂપ મોક્ષ સ્થાનમા જઇને રહે છે આ આઠે કર્મો આત્મ પ્રદેશથી સદાને માટે જુદા થાય તેને મોક્ષ કહે છે

વ્યવહાર દૃષ્ટિએ શુકલધ્યાન કર્મોનો નાશ કરે છે, કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે અને મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરે છે એમ કહેવાય છે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો આત્માને કર્મ લાગતાજ નથી એટલે નવીન મોક્ષ પ્રાપ્ત થતુ નથી આત્મા મોક્ષ સ્વરૂપજ છે એટલે કર્મોનો નાશ અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતી નથી આ કથન અપેક્ષાએ યોગ્ય છે

કર્મો દૂર થયા પછી રાગદ્વેષાદિની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી કર્મો જવા પછી આત્મા શુદ્ધજ બન્યો રહે છે કર્મોના રાગ અને રાગદ્વેષાદિ આત્માની સાથે નિત્યપણે જોડાયેલા

નથી. અર્થાત્ આત્મા અને કર્મનો અભેદ સંબંધ નથી સંયોગ સંબંધ છે અને તેથીજ કર્મો આત્માથી દુર થઈ શકે છે.

મુક્તાત્મા સંસારમાં આવતો નથી.

મોક્ષ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ અને અવ્યાબાધ (કદી નાશ ન પામે તેવાં,) અને બાધા પીડા વિનાના સુખમાં મગ્ન આત્મા ફરીને સંસારમાં આવતો નથી ખરી વાત છે કે સદા સુખદાઈ સ્થાનનો—પદનો ત્યાગ કરીને દુઃખદાઈ સ્થિતિનો કોણ સ્વીકાર કરે ?

અર્થાત્ કોઈજ નહિં શરીરના કારણભૂત કર્મો નાશ પામ્યા પછી તે સિદ્ધ આત્મા ફરીને શરીર ગ્રહણ કરતો નથી. કારણનો નાશ થયા પછી કોઇ પણ સ્થળે કાર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી.

કોઇ સંપ્રદાયવાળા જ્ઞાનને પ્રકૃતિનો ધર્મ માને છે, તેને ઉદ્દેશીને જણાવવામાં આવે છે કે બુદ્ધિમાનો ! જ્ઞાન એ પ્રકૃતિનો ધર્મ નથી, કેમકે પ્રકૃતિ એ અચેતન છે. અચેતન પ્રકૃતિમાં કોઇપણ સ્થળે કોઈપણ કાળે જ્ઞાન રહેલું દેખાતું નથી. જ્ઞાન ચેતન રૂપે છે તે જડ પ્રકૃતિનો વિકાર હોઇ શકેજ નહિ.

કોઈ સંપ્રદાયવાળા મોક્ષમાં જ્ઞાન હોતું નથી પણ જ્ઞાન નાશ પામે છે એમ માનનારાઓએ વિચારવું જોઈએ

કે સોનાનો મેલ નાશ થવાથી કાંઈ સોનાપણાનો નાશ થતો નથી, તેમ નિર્વાણ પામેલા આત્માના ઉપરથી પુન્ય પાપ રૂપ કર્મના આવરણો નાશ પામે છે, પણ તેથી કાંઇ જ્ઞાનનો નાશ થતો નથી જો જ્ઞાનાદિ ગુણો મોક્ષમા ગયેલ આત્મામા નજ હોય તો આત્માની વ્યવસ્થાજ રહી શકતી નથી કેમકે વસ્તુનુ લક્ષણ દૂર થતા લક્ષ્ય કોઈપણ સ્થળે નિરાધાર રહી શકતુ નથી જ્ઞાન એ આત્માનુ લક્ષણ છે, તે નાશ પામતા લક્ષ્ય રૂપ આત્મા રહી શકેજ નહિ માટે મોક્ષ અવસ્થામા કર્મોની માફક જ્ઞાન ગુણનો નાશ થતો નથી હા એટલી વાત ધ્યાનમા છે કે પ્રકૃતિના વિકારવાળા રાગ દ્વેષથી મલિન જ્ઞાન જેને અજ્ઞાન રૂપે આગળ વર્ણવામા આવ્યા છે તે તથા ક્ષયોપશમજન્ય જ્ઞાન એ મોક્ષમા હોતા નથી પણ આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવ રૂપ જ્ઞાનની હૈયાતિ તો મોક્ષમા હોયજ છે તે જ્ઞાન ન હોય તો આત્મા પણ નજ હોય

પ્રયત્ન વિના મુક્ત ન થવાય.

જેમ કેદખાનામા પડેલો અપરાધી મનુષ્ય પુરૂષાર્થ રૂપ ઉપાય કર્યા વિના મુક્ત થતો નથી, તેમ વિવિધ પ્રકારના જડ ચૈતન્યના, બધ મોક્ષના જ્ઞાનને જાણવા છતા તેના નિવારણ માટે શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે વર્તન કરવા રૂપ ઉપાય કર્યા વિના કર્મથી બધાયેલો આત્મા મુક્ત થઈ શકતો નથી પણ જે મનુષ્ય આત્મા અને કર્મના ભિન્ન

ભિન્ન લક્ષણો વડે બન્નેના ભેદોને સમજીને શુદ્ધ આત્મ-તત્ત્વમાં સ્થિરતા કરવા રૂપ સદ્‌ઉપાય કરે છે તે આત્મા કર્મોથી મુક્ત થાય છે. આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ કરી બતાવી કે કર્મોથી મુક્ત થવાનો ઉપાય કેવલજ્ઞાનજ નથી પણ તે જ્ઞાનની સાથે આત્મા સ્વરૂપે—આત્માકારે પરિણમી રહેવા રૂપ ક્રિયા કે જે બંધનથી મુક્ત થવાનો ઉત્તમોત્તમ ઉપાય છે, તે પણ સાથે કરવાની જરૂર છે.

સોનું એક જાતનું હોવા છતાં જેમ વ્યવહારી લોકો તેને શુદ્ધ અશુદ્ધની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનું કહે છે કે આ સોનું શુદ્ધ છે, આ સોનુ અશુદ્ધ છે. તેમ આત્મા તો તેનો તે એક હોવા છતાં આ શુદ્ધ આત્મા છે, આ અશુદ્ધ આત્મા છે. એમ શુદ્ધ અશુદ્ધની અપેક્ષાએ આત્માને બે પ્રકારનો લોકો કહે છે.

શુદ્ધ નયની અપેક્ષાએ આત્મામાં ભેદ નથી, છતાં વ્ય-વહાર નયની અપેક્ષાએ કર્મના સંબંધવાળા આત્માને અશુદ્ધ એને સંસારી આત્મા કહેવામાં આવે છે અને કર્મરહિત આત્માને શુદ્ધ એને મુક્ત આત્મા કહેવામાં આવે છે. સંસારી આત્મા કર્મ યુક્ત છે, અને મુક્ત આત્મા કર્મ વિયુક્ત છે, સંસારી આત્મા અશુદ્ધ છે. મુક્ત આત્મા શુદ્ધ છે આત્મા અને તેથી અન્ય જે કર્મ તેનો સંયોગ થવો, આ સંયોગને ભવ (સંસાર) કહેવામાં આવે છે. અને આ ભવનો અભાવ તેને કર્મનો વિયોગ કહે છે. આ ભવનો વિયોગ કે કર્મનો વિયોગ થવા પછીથી ફરી જન્મ થતો નથી.

મુક્ત આત્માની સ્થિતિ

મુક્તાપણાની સ્થિતિમા આત્માને પર પદાર્થને સયોગ હોતો નથી ત આત્મા પોતાના સ્વભાવમા પરિણમી રહે છે તેને લઇને તેને કોઈપણ પ્રકારની ઉત્સુકતા હોતી નથી મેરૂની માફક સ્વભાવે અડોલ સ્થિર તો હોય છે, વિભાગમા પરિણમવાપણુ ન હોવાથી ત્યા કોઈપણ પ્રકારનો ક્લેશ નથી તેમજ સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થયેલ હોવાથી તે કૃતાર્થ થયેલ છે એટલે હવે તેને કાઈપણ કરવાપણુ રહેતુ નથી કર્મ રૂપ મળ ન હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થનારી બાધા પીડા પણ તે મને નથી, તે સિદ્ધ આત્મા નિરતર આત્માની આનદમય સ્થિતિમા રહે છે

ધ્યાનનુ ફળ.

પૂર્ણ પરમાત્મ સ્વરૂપની–પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થવી તે ધ્યાનનુ મુખ્ય ફળ છે આ ફળ એકાતિક છે તેમા અપવાદ નથી, તેમજ તે અનુભવગમ્ય–આત્મગમ્ય છે અને તે અનુત્તરફળ છે તેનાથી આગળ બીજુ ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય કોઈ નથી, માટે બુદ્ધિમાનોએ વાદપ્રતિવાદ આદિ વાસનાઓનો ત્યાગ કરી આ પરબ્રહ્મરૂપ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે અહિજ પ્રબળ પુરૂષાર્થ કરવો વાદવિવાદ કરવાથી વસ્તુ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ કામ કરવાનો ખરો વખત નકામો ચાલ્યો જાય છે માટે અહિજ આ ભવમાજ આ માના

શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાને જેટલા બને તેટલા પ્રયત્ન કર્યા જ કરવા.

મહાત્માઓના હિતાપદેશ.

ધ્યાન માર્ગના જાણકાર અને ધ્યાન વડે કર્મના ક્ષય કરનાર યોગીઓ, ભાવી યોગીઓના હિત અર્થે અંધકારમાં દીપક સમાન આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે કે જેમ ચાલવામાં વયોવૃદ્ધ કે આળસ કરનાર મનુષ્ય માર્ગના પાર પામી શકતો નથી તેમ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવવાની ઈચ્છા વિનાના વાદ અને પ્રતિવાદ કરનારા તત્ત્વજ્ઞાનનો પાર પામી શકતા નથી. જેમ ચાલવામાં પ્રમાદ નહિં કરનાર પોતાના અખંડ પ્રયાણ વડે ધારેલે સ્થાને પહોંચે છે તેમ શુદ્ધ ચૈતન્યનું ઉપયોગની અખંડ અને નિશ્ચળ જાગૃતિ પૂર્વક ધ્યાન કરનાર કર્મનો ક્ષય કરી આ ભવસમુદ્રને ઓળંગીને પોતાની મુસાફરી પૂર્ણ કરી પરમ શાંતિ પામે છે. ધ્યાન એજ કર્મ ક્ષય કરવાનો યા મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે, એમ જ્ઞાનીઓએ જાણ્યું અને અનુભવ્યું છે, જેમ મંત્ર ભણવાથી મંત્ર ઘોર વિષનો નાશ કરે છે તેમ આત્મા પણ ધ્યાન કરવા વડે અનેક ભવનાં ઉપાર્જન કરેલાં કર્મોનો નાશ કરે છે.

ચિંતામણિ ચિંતવેલું આપે છે, કલ્પવૃક્ષ કલ્પેલું આપે છે પણ શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન તો ચિંતવી ન શકાય અને સંકલ્પી પણ ન શકાય; તેવી આત્માની અનંત શક્તિ

આપે છે શુદ્ધ આત્માના ધ્યાન વડે દુખે દૂર કરી શકાય તેવા જન્મ, મરણ, અને વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ રોગોનો સહેલાઈથી નાશ કરી શકાય છે તે શુદ્ધ આત્માને કામદેવનો–કામવાસનાનો પરાજય કરવામા કે નાશ કરવામા જરાપણ પ્રયાસ કરવો પડતો નથી, અર્થાત્ આત્મ ધ્યાનથી કામને પણ સહેલાઈથી જીતી શકાય છે માટે હે મહાનુભાવો ! વાદવિવાદને મૂકીને અધ્યાત્મનુ ચિતન કરો આત્મ ઉપયોગ સ્થિર કરો, વારવાર વિભાવ દશામા ઉપયોગ ચલિત થઈ જાય છે તેને સ્વસ્વભાવે રમાવો, અજ્ઞાન અધકારને દૂર કર્યા વિના જ્ઞાન અનત જ્ઞેયને વિષય કરી શકતુ નથી, જોવા જાણવા લાયક પદાર્થને પ્રકાશી શકતુ નથી ઉપાયથી ઉપેયની–પ્રાપ્ત કરવા યોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે ઓ બુદ્ધિમાનો ! તમે સદ્ઉપાયમા મહાન્ આદર રાખો આત્મચિતન કરવા જેવો બીજો કોઈ સારો ઉપાય નથી, પણ આ ઉ–પાય મોહના પાશમા સપડાયેલા જીવોને પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે

આત્મસિદ્ધિનાં બાહ્ય સાધનો

ઉત્સાહ, નિશ્ચય, ધૈર્ય, સતોષ, તત્ત્વદર્શન અને લોકત્યાગ આ બાહ્ય સાધનો આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં ઉપયોગી છે શુદ્ધ આત્મધ્યાન એ અતરગ સાધન છે

આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા ઇચ્છના સાધકનો ઉત્સાહ એટલો બધો પ્રબળ હોવો જોઇએ કે કાતો કાર્ય સિદ્ધ કરૂ કુ

અને કાંતો દેહનો નાશ થાય છે. મતલબ કે દેહનો નાશ થાય તો પણ પોતાના ઉત્સાહને નબળો પડવા ન આપે. નિશ્ચય પણ તેનો તેટલોજ દૃઢ હોય છે કે સર્વસ્વના ભોગે પણ તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા પુરૂષાર્થ કરે છે. ધારેલ કાર્ય સિદ્ધ ન થાય ત્યાંસુધી તે બીજું કાર્ય હાથ ધરતો નથી. અને જંપીને નિરાંતે સુનો પણ નથી સેંકડો વર્ષો વીતી જાય પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની તેની ધીરજ ખુટતી નથી, અનેકવાર નિરાશા મળે છતાં તે કાર્યને છોડતો નથી, પણ જરૂરીયાતવાળાં સાધનોનો સંગ્રહ કરીને ફરી પાછો પુરૂષાર્થ શરૂ કરે છે. જ્યાં જયાં પોતાની ન્યુનતા જણાય ત્યાં ત્યાં તે તે ન્યુનતા પૂરી કરીને કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના રહેતો નથી. ફળ ન જણાય તો પણ તેની ધીરજ ખુટતી નથી, તે નાશીપાસ થતો નથી, અનેક ભવોને આંતરે પણ છેવટે પોતાની ધીરજના બળે તે સિદ્ધ થાય છે. તેનો સતોષ પણ અગાધ હોય છે. સેજ સાજ ગુણની પ્રાપ્તિ થતાં આ વિશ્વના મનુષ્યો અભિમાની વૃત્તિના અંગે જે સંતોષ પકડે છે, આગળ વધતાં અટકે છે, આ કાંઈ સતોષ નથી પણ આળસ છે જે કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો છે તે કાર્યની સિદ્ધિ થતાં સુધી વચમાં ન અટકતાં પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી પુરૂષાર્થ કરે છે, છતાં સંતોષ રાખે છે. કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જેમ સામાન્ય મનુષ્યો કાર્ય સિદ્ધ થવામાં વિલંબ લાગતાં હતાશ અને નિરાશ થઇ બીજાની આગળ રોદણા રોયા કરે છે કે શું કરીએ ભાઈ! પાંચમો આરો, દુષમકાળ,

છેવટનુ સઘયણ, સારા નિમિત્તોનો અભાવ ઈત્યાદિ કારણોને લીધે આવા કાળમા તે આત્મજ્ઞાન ક્યાથી પ્રગટે ! ધ્યાન તે કેમ બની શકે ! આવા રોદણા રોનારો તે ન હોય, પણ આ કાળમા પણ પોતાના અનિવાર્ય પુરૂષાર્થને અગે જે પ્રાપ્ત થયુ હોય તેમા સતોષ માને અને તે પૂર્ણ કરવા અથાગ પુરૂષાર્થ કરે, આને સતોષ કહે છે આવો પુરૂષાર્થ કરવા માટે પરિચિત દેશ, અને પરિચિત મનુષ્યોના સગનો ત્યાગ કરવો જોઇએ કેમકે પરિચયવાળા મનુષ્યોના સસગથી અભ્યાસ આગળ વધી શકતો નથી, અભ્યાસ માટે તેઓ વિઘ્નરૂપ છે પ્રખર તાપવાળો, જીવજતુના ઉપદ્રવવાળો, અને તેવીજ ધ્યાનમા વિઘ્નરૂપ દેશ હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ આ બધા સાધનોની મદદથી સાધકને તત્વદર્શન થાય છે તત્વદર્શનથી તેનામા કોઈ અપૂર્વ ઉત્સાહ સાથે બળ પ્રગટે છે, તેથી શ્રેણિબધ પરિણામની ધારા-વીર્યનો ઉલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે આ બધા સાધનો ધ્યાનના કારણો છે આગમના જ્ઞાન વડે, અનુમાનથી અથવા તર્કવિતર્ક દ્વારા કરેલા વસ્તુના નિશ્ચયથી અને તે પછી ધ્યાનના અભ્યાસના રસ વડે બુદ્ધિને વિશુદ્ધ અને તિક્ષ્ણ બનાવનાર મનુષ્ય પવિત્ર ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરી શકે છે આત્મ ધ્યાનમા પૂર્ણ પ્રેમરસ પ્રગટ થવો તે વિદ્વતાનુ પરમ ફળ છે જો આવી પ્રખર વિદ્વતા મેળવવા છતા આત્મધ્યાન તરફ તેની પ્રવૃત્તિ નજ હોય પણ કેવળ સર્વશાસ્ત્રો ભણવા અને બીજાને ઉપદેશ કરવો તેટલામાજ તે વિદ્વાન અટકી જાય તો જરૂર

સમજવું કે આત્મ ધ્યાન વિના આ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન એ કેવળ સંસારજ છે–સંસારનુંજ કારણ છે. જેમ મૂઢચિત્તવાળા અજ્ઞાની જીવોને પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્યાદિ એ સંસાર છે, તેમ આત્મજ્ઞાન વિનાના પંડીતોને શાસ્ત્ર જ્ઞાન એ પણ એક કમાઈ ખાવાનું સાધન છે. રૂપાંતરે તે પણ એક સંસારજ છે આ કર્મભૂમિમાં મનુષ્યપણા સાથે પરમ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન રૂપ બીજને મેળવીને જે જીવો આત્મધ્યાન રૂપ ખેતીની તરફ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તેઓ અલ્પબુદ્ધિવાળા બાળ જીવોજ છે એમ સમજવું.

અહા ! શું મોહનું જોર છે ! માછલીઓને પકડવાના કાંટા ઉપર રહેલ માંસના ટુકડા તરફ લલચાઈ રહેલી માછલીની માફક, આ વિશ્વના વિષય સુખમાંથી છુટા થવું તે મુશ્કેલી ભરેલું કામ છે. આ ભોગ સુખમાં આશક્ત થયેલા જીવો ઉત્તમ ધ્યાનનો પણ ત્યાગ કરે છે. અને ભાવી દુ:ખ રૂપ વિષયો તરફ ઘસડતા જાય છે, આવા મોહને ધિક્કાર હો.

આત્મતત્ત્વને નહિ જાણનારા, વિપરીત જ્ઞાન તરફ પ્રવૃત્તિ કરી રહેલા, હિત અહિતના વિવેક વિના અંધ જેવા જણાતા અને વર્ત્તમાન કાળનેજ જોનારા, ભવિષ્યનો વિચાર કે દરકાર નહિ કરનારા જીવો ભાવિકાળમાં અનેક યાતનાઓ–પીડાઓ સહન કરતા રહે છે. અહા ! આ આધિ માનસીક પીડાઓ, વ્યાધિ શારીરિક પીડાઓ, વૃદ્ધાવસ્થા, જન્મ, મરણ અને શોકાદિ ઉપદ્રવવાળો ભીષણ સંસાર તરફ ઓ મનુષ્યો ! જરા નજર તો કરો, એ સંસાર કેટલાં

કેટલા દુખોથી ભરપુર છે, છતા પણ હે મોહાધિન જીવો ! તમે તેનાથી કેમ ઉદ્વેગ નથી પામતા ! તમને વૈરાગ પ્રગટતો નથી એ મહાન્ ખેદની વાત છે

પામા—ખસના રોગ વાળા મનુષ્યો ખરજ ખણવામાં સુખ માને છે, પણ પરિણામે અશાંતિ વધે છે, તેમ કેટલાં એક મનુષ્યો કર્ત્તવ્યને અકર્ત્તવ્ય રૂપે અકર્ત્તવ્યને કર્ત્તવ્ય રૂપે અને દુખને સુખ રૂપે માને છે, પણ પરિણામે તે વિપરિત પ્રવૃત્તિ તેમને દુખદાઈ નિવડે છે

ખારા પાણીને દૂર કરી ખેતરમા મીઠા પાણીનો યોગ કરવાવી બીજ જેવી રીતે ઉગી નીકળે છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાન સાભળવાથી, તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ મીઠા પાણીના સીચનથી ધ્યાન રૂપ મીઠા ફળોનો ઉદય વૃદ્ધિ પામે છે ખારા પાણી સર ખી ભોગ બુદ્ધિનો—વિષયો તરફની લાગણીનો નિરતર ત્યાગ કરવો અને મધુર પાણી સમાન તત્ત્વજ્ઞાનનુ શ્રવણ કરવા રૂપ સિચન કરવુ એટલે બોધિબીજ વૃદ્ધિ પામી મોક્ષ રૂપ ફળ આપશે. આજ આપણુ જીવનનુ ધ્યેય અને પ્રાપ્તવ્ય છે, કુતર્કો અને વિતર્કો એ મનના વ્યાધિ છે, ધ્યાનના તે શત્રુ છે જ્ઞાનને અટકાવનાર છે, શાતિના વિરોધી છે, શ્રદ્ધાનો નાશ કરનાર છે, અભિમાનને પોષણ આપનાર છે, માટે મોક્ષની ઈચ્છાવાળા જીવોએ કુતર્કો અને વિતર્કોમા મિથ્યા અભિનિવેશ—કદાગ્રહ રાખવો યોગ્ય નથી પણ મોક્ષ મહેલમા પ્રવેશ કરાવનાર આત્મ તત્ત્વ તરફ લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે

જેઓ પરમ શુદ્ધ અને બુદ્ધ આશયવાળા જીવો આદર પુર્વક નિરંતર આ પ્રમાણે શુદ્ધ ચૈતન્યનું ચિંતન કરે છે, તેઓ દુઃખના સ્થાન રૂપ કર્મનો અને ભવનો ત્યાગ કરીને નિરૂપમ, અખંડ, અનંત, અતીંદ્રિય અને અવિનાશી આત્મિક સુખ પામી સદા આનંદમય સ્થિતિ પામે છે.

ઇતિ મોક્ષાધિકાર સમાપ્ત.

પ્રકરણ આઠમું.

ચારિત્ર અધિકાર.

આ સાત અથવા પુન્ય પાપને જુદાં ગણવામાં આવે તો નવતત્ત્વ થાય છે. આ તત્ત્વના જ્ઞાનથી જાણવા, ગ્રહણ કરવા અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુ તત્ત્વનો નિશ્ચય થાય છે કે, જીવ અને અજીવ જાણવા યોગ્ય છે. આશ્રવ અને બંધ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને સંવર નિર્જરા તથા મોક્ષ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. આ બધો નિશ્ચય કર્યા પછી આવતાં કર્મો કેવી રીતે અટકાવવાં અને પૂર્વનાં કર્મો કેવી રીતે કાઢી નાખવાં તે માટેનો પ્રયત્ન કરવો એ બાકી રહે છે. તેને માટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે એટલે આ અધિકારમાં ચારિત્ર સંબંધી હકીકત આપવામાં આવશે દેશ કાળનો વિચાર કરી, પોતાની સબળતા કે નિર્બળતા તપાસી, પોતાની શક્તિને કોઈ પણ રીત ન છુપાવતાં આત્માર્થી જીવોએ ચારિત્રના માર્ગમાં પુરૂષાર્થ કરવો.

ઇચ્છા ઘણી પ્રબળ હોવા છતાં, જે શરીર દ્વારા

સ્થિરતા અને પુરૂષાર્થ કરવાનો છે, તે તો શરીરના પ્રમાણમા થઈ શકે છે મનુષ્ય ઘણો બળવાન હોય છતા તેને વાપરવાના-કામ કરવાના હથીયારો મજબુત અને ટકાઉ ન હોય તો તેનો પુરૂષાર્થ તેટલો ઉપયોગી થતો નથી અર્થાત્ હથીયારના પ્રમાણમાં પુરૂષાર્થ થઇ શકે છે હથીયાર નબળા હોય અને જોર વધારે વાપરવામા આવે તો હથીયાર તુટી જાય છે, તેમ શરીર રૂપ હથીયાર નિર્માલ્ય-નિર્બળ હોવાથી તેના માપ પ્રમાણે, તે સહન કરી શકે તેટલો પુરૂષાર્થ કરવામા આવે તો તે સફળ થાય છે, જો વધારે પડતા પ્રમાણમા મહેનત કરવામા આવે તો શરીર કામ કરતુ અટકી જાય છે, અને અંતે આગળ જઇ પાછા પડવા જેવું પરિણામ આવે છે, માટેજ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે વજ્રરૂષભનારાચમ ઘયણ—વજ્ર જેવી મજબુતાઈ વાળા શરીર દ્વારાએજ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેના અભાવે બીજા સઘયણોવાળા શરીર વડે મોક્ષ મળતુ નથી એ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે જેમ મોક્ષ મેળવવામા બીજા સાધનો ઉપયોગી છે, તેમ શરીર પણ તેટલુજ ઉપયોગી સાધન છે છતા મનુષ્યોએ હિમ્મત હ ર વાનુ કઈ કારણ નથી આ શરીર દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય તો પણ એક ભવ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય તેવુ એકાવતારી પણ અત્યારે મેળવી શક ય છે, છેવટે બે પાચ દશ કે પન્નર ભવે પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, માટે છેવ ના સઘયણ વાળા શરીર વડે પણ પુ ષાર્થ કરવામા ક ચાશ ન રાખવી કોઈ મનુષ્ય ઉતાવળો ચાલે અને કોઈ ધીમો ચાલે,

કોઈ સિધ્ધે સરલ રસ્તે થઇને જાય, અને કોઈ વાંકા ચક-રાવા વાળા રસ્તે થઇને જાય, આમ ગતિ અને માર્ગમાં ફેર હોવા છતા—ભિન્નતા હોવા છતાં પણ પહોંચવાનું સ્થાનતો એકજ છે. કરવાનું કાર્યતો એકજ છે, અને તે સર્વ શુભાશુભ કર્મનો ક્ષય કરીને નિર્વાણ સ્થાન—મોક્ષપદ પામવું તે છે, આ પદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે. જ્ઞાનથી વસ્તુનો બોધ-કર્ત્તવ્યનું ભાન થયા પછી દર્શન દ્વારા તે બાબતમાં દૃઢ શ્રદ્ધાને આવ્યા પછી તે પ્રમાણે વર્ત્તન કરવું અને નિશાનવાળું સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ સમ્યક્ ચારિત્રદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ચારિત્ર એટલે વર્ત્તન, ચારિત્ર એટલે આઠ કર્મનો જે સંચય થયેલો છે, તેને કાઢી નાખવો તે. તેનું ફળ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપવી પ્રાપ્તિ થવી, આત્માની દબાયેલી અનંત શક્તિઓને પ્રગટ કરવી તે છે ચારિત્ર ગ્રહણ કરનાર જીવોનો ઉત્સાહ અને શારીરિક તથા માનસીક બળના પ્રમાણમાં ચારિત્રના અનેક ભેદો છે, તે અપેક્ષાએ સ્થવિર કલ્પી, જિનકલ્પી, સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેક બુદ્ધ એમ ચાર પ્રકારના ચારિત્ર ધારણ કરનાર જીવોના ભેદ છે.

કોઈ પણ જીવની હિંસા પોતે કરવી નહિં, બીજા પાસે કરાવવી નહિં અને હિંસા કરનારને અનુમોદન આપવું નહિં. આ હિંસા મન વચન અને શરીર વડે કરવી નહિ, કરાવવી નહિં અને કરનારની અનુમોદના કરવી નહિં એમ નવ ભેદે પ્રથમ મહાવ્રત પાલન કરવું.

બીજા મહાવ્રતમા મન વચન શરીર વડે અસત્ય બો લવુ નહિ, બીજા પાસે અસત્ય બોલાવવુ નહિ અને અ સત્ય બોલનારાને અનુમોદન આપવુ નહિ એ પ્રમાણે બીજુ મહાવ્રત પાલન કરવુ

ત્રીજા મહાવ્રતમા મન વચન શરીરે કરી નાની મોટી ચોરી કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને ચોરી કરનારની પ્રશ સા પણ ન કરવી અને ધણીની-વસ્તુના માલીકની આજ્ઞાથી, પોતાને ખપી શકે તેવી વસ્તુ ગુર્વાદિની આજ્ઞાએ ગ્રહણ કરવી, એ ત્રીજુ મહાવ્રત છે

ચોથા મહાવ્રતમા મન વચન શરીર વડે દેવ મનુષ્ય અને તિર્યં ચ સ બ ધી મૈથુન સેવવુ નહિ સેવરાવવુ નહિ અને સેવનારાની પ્રશ સા કરવી નહિ એ ચોથુ મહાવ્રત છે

પાચમા મહાવ્રતમા ધન્ય ધાન્યાદિ નવ પ્રકારનો પ રિગ્રહ મન વચન શરીર વડે રાખવાનો, રખાવવાનો અને અનુમોદન કરવાનો ત્યાગ કરવામા આવે છે

આ પ્રમાણે ચારે પ્રકારના સાધુઓને પાચ મહાવ્રતો પાલન કરવાનુ હોય છે વિશેષમા ધર્મોપકરણ સ યમમા સહાયક, વસ્ત્ર પાત્ર ઓછા વધતા રાખવા કે ન રાખવાના સ બ ધમા તેઓ વચ્ચે તફાવત હોય છે

સ્થવિરકલ્પી સાધુઓમા બાલ, ગ્લાન, વૃદ્ધ, તપ-સ્વી, રાજકુમારાદિ અનેકનો સમાવેશ થાય છે, તેઓની

શારીરિક સંપત્તિ નબળી હોવાના કારણે વસ્ત્ર પાત્રાદિની જરૂર રહે છે. આ કલ્પમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પ્રવર્ત્તક, સ્થવિર, ગણાવચ્છેદક આદિની પદવીઓના અધિકાર હોય છે. બધા સમુદાયના ઉપરીને ગચ્છાધિપતિ, આચાર્ય, ગણી વિગેરે કહેવામાં આવે છે. તેઓ શિષ્યોને સૂત્રના અર્થ ભણાવે છે, તેની સાર સંભાળ રાખે છે, ધર્મ માર્ગમાં પ્રેરણા કરે છે, આડે માર્ગે જતા હોય તો વારે છે, વારંવાર પ્રેરણા કરી આગળ વધારે છે. ઉપાધ્યાયજી સૂત્રનો પાઠ આપે છે. પ્રવર્ત્તક ધર્મ ક્રિયામાં પ્રવર્તાવે છે. સ્થવિર જ્ઞાનમાં અને ક્રિયામાં તથા વર્ષોમાં વૃદ્ધ હોય છે, ચારિત્રના માર્ગમાં સિદાતા—ઉત્સાહ ભંગ થતા શિષ્યોને તે ઉત્સાહિત કરે છે, ચારિત્રમાં સ્થિર કરે છે. ગણાવચ્છેદક ગચ્છના સમુદાયને વસ્ત્ર પાત્રાદિની બધી સગવડ કરી આપે છે. આ સર્વ સ્થવિરકલ્પમાં હોય છે સાધ્વીઓમાં પણ મુખ્ય આગેવાનને પ્રવર્ત્તની કહે છે. તેની નીશ્રાએ બીજી બધી સાધ્વીઓ તેની આજ્ઞામાં રહે છે. આ પ્રવર્ત્તની સૂત્રાર્થની જાણકાર હોય છે જ્ઞાન અને ઉંમરમાં પણ વૃદ્ધ—ઠરેલ હોય છે, બધી સાધ્વીઓને યથા યોગ્ય પણે સાધ્વીના માર્ગમાં પ્રવર્ત્તાવે છે, સૂત્રાર્થ ભણાવે છે, ચારિત્રમાં અસ્થિરને સ્થિર કરે છે, એને મહત્તરા પણ કહે છે. આ સ્થવિર કલ્પમાં રજોહરણ અને મુહપત્તિ એ બન્ને તો અવશ્ય હોય છે, ઉપરાંતમાં વસ્ત્રો રાખવામાં આવે છે, એક ગરમ ઉનનું વસ્ત્ર, બે સુતરનાં ઓઢવાનાં વસ્ત્રો, એક ચોલપટ્ટો-નીચે પહેરવાનું, સંથારો પાથરવાનું સુવા માટે, અને તેના ઉપર

પાથરવાને ઉત્તરપટ્ટો, આટલા વસ્ત્રો તેઓ ઓછામા ઓછાં રાખે છે ખાવાને માટે પાત્ર રાખવામા આવે છે, અને પાત્ર રાખવાને ઝોળી પ્રમુખ પાત્ર ઉપયોગી ઉપકરણો હોય છે, આ સિવાય જરૂર પડતા પુસ્તકો ગૃહસ્થો પાસેથી તે ઓ વાચવા ભણવા લે છે અને જરૂર ન હોય ત્યારે પાછા આપી દે છે

સાધુ કરતા સાધ્વીઓને અડચણાદિ કારણે થોડા વિ- શેષ ઉપકરણો હોય છે, તે સાધુ સાધ્વીઓ આઠ મહીના જુદા જુદા સ્થળે વિચરે છે અને ચોમાસાના ચાર માસ એક સ્થળે રહે છે એમ આઠ અને એક ચોમાસાનો મળી નવકલ્પી વિહાર કહેવામા આવે છે શુદ્ધ કાળમા એટલે ચોમાસા સિવાય સાધુઓને એક સ્થળે એક મહીનાથી વધારે વખત રહેવાની આજ્ઞા હોતી નથી, જરૂર પ્રસગે મહીનાની અદર પણ વિ હાર કરી જાય જ્યા તેમણે એક વર્ષ ચોમાનુ કર્યું હોય ત્યા ઓછામા ઓછા બે વર્ષના આતરા સિવાય ચોમાસુ કરવાની મનાઈ હોય છે, એકી સાથે બે ચોમામા કરવાની આજ્ઞા હોતી નથી અને જ્યા એક મહીનો રહ્યા હોય ત્યા પણ બે મહિનાના આતરા સિવાય ફ રિ માસ કલ્પ કરવાનો અધિ કાર નથી કોઈ રોગાદિ કારણે રહેવાની જરૂર પડે તો પણ તે ગામમા બીજુ મુકામ હોય ત્યાસુધી તે મુકામના રહે નહિ અને તેજ મુકામમા રહેવાની જરૂર પડે તો જે સ્થળે માસ કલ્પ કર્યો હોય તેથી બીજા ભાગ કે ખુણા ઉપર જઇને રહે પણ છતી શક્તિએ વધારે વખત ત્યાં રહે નહિ શ-

રીર ચાલી ન શકે તેમ હોય અથવા કોઈ અપૂર્વ જ્ઞાન કે વિદ્યામાં વધારો થતો હોય કે તેવો સમાગમ બીજે ન હોય તો વધારે વખત પૂર્વે કહેલી કલ્પની મર્યાદા સાચવીને રહી શકે, ઓછામાં ઓછા બે સાધુઓ વિચરે. તેમાં પણ એક ગીતાર્થ હોવો જોઇએ, એટલે સૂત્ર અર્થના રહસ્યનો જાણકાર હોય તેની નિશ્રાએ અનેક સાધુઓ વિચરી શકે છે.

સાધુઓ પહેલે પહોરે નવું ભણે, બીજે પહોરે તેનો અર્થ વિચારે. સશક્ત સાધુ દિવસમાં એકવાર ભોજન કરે, ગ્લાન, બાળ, વૃદ્ધ અને વધારે અભ્યાસ કરનાર એકથી વધારે વાર પણ નિર્દોષ આહારાદિ કરી શકે છે. ઉનાળા કરતાં શીયાળામાં અને શિયાળા કરતાં ચોમાસામાં વિશેષ પ્રકારે તપશ્ચર્યા કરવી જોઈએ. ચોમાસામાં મજબુત બાંધાવાળા સાધુઓએ ઘી દુધ આદિ વિકૃતિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. બે વખત પ્રતિક્રમણ નિત્ય કરવું અને રાત્રે સ્વાધ્યાય કરી ધ્યાન કરવું જોઇએ. આપસઆપસમાં ભણવું અને ભણાવવું. દિવસ રાત્રિનો મોટો ભાગ નવીન જ્ઞાનનો અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં નિર્ગમન કરવો જોઈએ.

સાધુ અને સાધ્વીઓનો આચાર પ્રાયે સરખો છે. વિશેષમાં સાધ્વીઓને સાધુ કરતાં થોડાં વધારે વસ્ત્રો રાખવાં પડે છે. એક માસ કલ્પને બદલે બબે મહીનાનો તેમને માસકલ્પ હોય છે. બે મહીના પછી તેમણે અવશ્ય વિહાર કરવો જોઇએ, જ્યાંસુધી ચાલવાની શક્તિ હોય ત્યાંસુધી એક સ્થળે બીજું ચોમાસું ન કરવું. ત્રણ સાધ્વીથી ઓછી

સાધ્વીઓએ વિહાર ન કરવો સાધ્વીઓએ સારા મનુષ્યની વસ્તીવાળા ભાગમા રહેવુ જોઈએ સાધુઓ તો જગતમા પણ રહી શકે છે વૃક્ષોની નીચે પણ રાત્રી વાસો કરી શકે છે નવીન શિષ્યો ગુરૂની પરીક્ષામા પસાર થયા પછી કરવા તેમા પણ તેના માબાપો અને સ્ત્રીની રજા મળ્યા પછી દીક્ષા આપવી સ્ત્રી દીક્ષા લેનારને તેના પતિની મુખ્ય આજ્ઞા જોઈએ પતિના અભાવે તેના પાલક માતાપિતા શ્વસુર વર્ગ અને પુત્રાદિની આજ્ઞા મેળવી દીક્ષા આપવી.

આ સર્વ સ્થવિરકલ્પી સાધુ સાધ્વીઓનો આચાર છે આ પ્રમાણે આચારમા દૃઢ થયેલ મુનિ ભવિષ્યમાં વધારે ક્લિષ્ટ કર્મ ખપાવવા સમુદાયથી અલગ થઈ જિનકલ્પનો માર્ગ આદરે છે આ માર્ગ ઘણો કઠણ છે પૂર્વે બતાવેલા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પ્રવર્ત્તક, સ્થવિર અને ગણાવચ્છેદક વિગેરે આ માર્ગમા પ્રાયે વિશેષતાએ જોડાય છે

જિનનો કલ્પ–આચાર તે જિન કલ્પ જિનેશ્વરની માફક મહાન્ શુરવીરતા વાળી નિરપેક્ષતાવાળી–નિરાધારતાવાળી, સ્વાવલબી પ્રવૃત્તિ આ માર્ગમા હોય છે આ જિનકલ્પીઓ કોઈ વસ્ત્ર પાત્ર રાખે છે અને કોઇ નથી પણ રાખતા, હસ્ત પાત્રની લબ્ધિવાળાઓ પાત્ર રાખતા નથી તેમજ વસ્ત્ર વિના રહી શકનાર વસ્ત્રનો પણ ત્યાગ કરે છે રજોહરણ અને મુહપત્તિ તો હોય છે આ માર્ગ સ્વીકારવા પહેલાં સ્થવિર કલ્પમા રહીને તેઓ પ્રથમ જિનકલ્પ પ્રમાણે ચાલવાની તૈયારીઓ–તુલનાઓ કરે છે

પ્રથમ તપની તુલના કરે છે, એટલે વિશેષ તપ કરવાની ટેવ પાડે છે. કેમકે કોઈપણ દેવાદિકના ઉપસર્ગ પ્રસંગે ક્ષુધા–ભુખ તેમને પોતાના નિયમિત નિયમોથી ચલાયમાન ન કરી શકે માટે એક ઉપવાસથી લઈ છ મહીનાના ઉપવાસ થાય ત્યાંસુધી ક્ષુધાથી ચલાયમાન ન થાય તેટલી તૈયારી રાખે છે.

બીજી સત્ત્વભાવનાથી તુલના કરે છે. આ તુલનામાં તેઓ ભય તથા નિદ્રા ઉપર કાબુ મેળવે છે. આ માટે પ્રથમ પોતે રહેતો હોય તે મુકામમાં ઊભા ઊભા કાયોત્સર્ગ કરે છે. પછી ઉપાશ્રય બહાર ધ્યાન સ્થિતિમાં ઊભા રહે છે. પછી ચારમાર્ગવાળા ચોકમાં ઊભા રહી કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં ધ્યાન કરે છે. ત્યાર પછી નિર્જન પ્રદેશવાળાં શુન્ય ઘરોમાં કાયોત્સર્ગ કરે છે અને છેવટે શ્મશાન આદિ ભયવાળી ભૂમિમાં નિર્ભયપણે કાયોત્સર્ગમાં રહી ધ્યાન કરે છે. આ પ્રમાણે નિદ્રાનો જય અને પોતાના સત્વને ઉત્તેજીત કરનારી સત્ત્વ ભાવનાની તુલના કરે છે અને પોતાને એમ લાગે કે હવે નિદ્રા કે ભય હેરાન કરે તેમ નથી ત્યાર પછી તેઓ જંગલમાં રહેવાની શરૂઆત કરે છે. ૨

ત્રીજી તેઓ સૂત્ર ભાવનાને કેળવે છે. સૂત્રનું–સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન તે એટલું બધું દૃઢ કરે છે કે લાંબો વખત ગણવાડમાં ન આવે તો પણ પોતાની નામની માફક તે ભૂલતા નથી. સૂત્રનું જ્યારે તેઓ પરાવર્તન કરે છે—ગણે છે ત્યારે તે ઉપરથી કાળનું માપ કાઢી શકે છે કે આટલું ગણતાં આટલા

કલાકો થાય છે અને તે પ્રમાણે જ વખત થયો હોય છે હવે તેમની પાસે પુસ્તકો હોતા નથી તેથી બધુ જ્ઞાન તેમને મોઢે જ હોય છે, ૩

ચોથી એકત્વ ભાવનાને તેઓ કેળવે છે પ્રથમ સાધુના સમુદાયમા રહેવા છતા પણ તેનાથી અલગ હોય તેમ પર સ્પર આલાપ સલાપ કરવા, અન્યો અન્ય કથા પ્રબધ કરવા આદિ બધ કરે છે, આ પ્રમાણે બાહ્ય-ઉપરથી મમત્વ ત્યાગે છે અને દેહ ઉપધિ આદિ અભ્યતર મમત્વને પણ આત્માથી ભિન્ન જાણીને છેવટે તેનો ત્યાગ કરે છે. આ પ્રમાણે એકત્વ ભાવના કેળવ્યાથી જગલોમા વનોમા સ્મશાન આદિ સ્થળે એકલા રહેવાનો પ્રસગ આવે છે, ત્યારે તેમને તે વિષે જરા પણ બેચેની જેવુ કે અણગમતુ લાગતુ નથી પણ એકાતવાસ તેમના જ્ઞાન ધ્યાનના વધારામા મદદગાર થઈ પડે છે ૪

પાચમી બળ ભાવનાની તેઓ તુલના કરે છે-કેળવે છે આ ભાવના કેળવવાની મુખ્ય જરૂર એ છે કે જગલમા, ટાઢ, તાપ, વર્ષાની ઠડી શરદી આદિમાં અને તેમાં પણ વસ્ત્રનો પણ અભાવ હોય તેવી સ્થિતિમા તેમને રહેવુ પડે છે એટલે અત્યારના વખતના મોટા કસરતબાજ સેન્ડોના જેવા તેઓ પોતાના અવયવોને દૃઢ બનાવે છે, જેને લઈને તેઓને ટાઢ તાપ કે શરદીની જરા પણ અસર થતી નથી, એટલે જિનકલ્પી સાધુઓનુ શરીર બળ બીજા કરતાં બહુજ મજબુત હોય છે તે સાથે મનોબળ પણ મજબુત

કરે છે જેથી તપ આદિ કરવાથી શરીરબળ નિર્બળ થાય છતાં ધૃતિબળને લઈ પરિષહ ઉપસર્ગાદિથી પરાભવ પામતા નથી.

આ પ્રમાણે પાંચે પ્રકારની તુલના કરીને પોતાની તે માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની યોગ્યતા જણાતાં સ્થવિરકલ્પનો ત્યાગ કરી જિનકલ્પનો માર્ગ સ્વીકારે છે. તેઓ કોઈ વખતે એકથી વધારે પણ સાથે હોય છે. સાધુના વેષ તરીકે રજોહરણ મુહપત્તિ રાખે છે. અમુકજ જાતનો રજોહરણ રાખવો તેવો આગ્રહ નથી. મયુર પિચ્છનો પણ રજોહરણ હોય છે પરંતુ બહોળે ભાગે ઉનનો જ હોય છે ત્રીજી પોરસીએ-ત્રીજા પહોરે તેઓ ભિક્ષા કરવા નીકળે છે અને કરપાત્ર હોય તે હાથમાં લઈને ખાઈ લે છે, પાણી સાથે પી લે છે. કોઈ વખતે પાણી વિના પણ ચલાવી લે છે. તેઓ નિત્ય એક વખત આહાર કરેજ તેવો નિયમ નથી. ઉપવાસો પણ કરે છે. પણ એક વખતથી વધારે વખત ભોજન લેતા નથી. રોગાદિ કારણે પણ તેઓ અપવાદ માર્ગ સ્વીકારતા નથી. ઔષધ કરાવતા નથી. તેમ બીજાની પાસે સેવા પણ તેઓ કરાવતા નથી. વિહાર કરવો હોય તો પણ ત્રીજી પોરસીએ બપોર પછી કરે છે. ગામની નજીક એક રાત્રી રહે છે, શહેર નજીક પાંચ રાત્રી રહે છે. પરીષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરે છે. ઘણી વખત એકાકી વિચરે છે. ઘણે ભાગે મૌનપણેજ ફરે છે. કોઈ પ્રસંગે ધર્મોપદેશ પણ આપે છે. જમીન ઉપર ઉત્કટિક આસને બેસે છે. સુવાને માટે જમીન અને ઓઢવાને માટે આકાશ હોય છે; જો કોઈ વાઘ સિંહ પ્રમુખ

હિંસક પ્રાણી સન્મુખ આવતું હોય તો તેઓ તેના ભયથી ઉન્માર્ગે ચાલતા નથી પણ એક ખરા વીરને છાજે તેમ સિદ્ધા તેની સામાજ ચાલ્યા જાય છે જ્યા દિવસ આથમે ત્યા જ કાયોત્સર્ગ "ધ્યાન પરાયણ" થાય છે તેના જીવનનો મોટો ભાગ ક્લિષ્ટ કર્મો ખપાવવા, જે જે મુશ્કેલીઓ આવે તે સહન કરવી, સમભાવ રાખવો, ક્રોધાદિને અવકાશ ન આપવો અને ધ્યાન પરાયણ રહી આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવુ તેમા વ્યતીત કરે છે તે એ સ્વાવલબી હોય છે, બીજાના ઉપર આધાર રાખતા જ નથી, બીજાની મદદ લેતા જ નથી ઉદય આવેલ કર્મ સહન કરે છે ઉદીરણા કરીને સત્તામા પડેલા કર્મોને બહાર લાવી સમભાવે ભોગવીને નિર્જરી નાખે છે તેઓનુ જ્ઞાન નવથી દશપૂર્વ સુધીનુ હોય છે અપ્રમત્ત દશા પ્રશસા કરવા જેવી હોય છે તેઓનુ શરીર પ્રથમ સઘયણવાળુ વજ્રના જેવુ મજબૂત હોય છે આ માર્ગને જિનકલ્પીનો માર્ગ કહે છે

સ્વયબુદ્ધ

પોતાની મેળે બોધ પામેલા, આત્મામા જાગૃત થયેલા, સત્યને સમજેલા તેને સ્વયબુદ્ધ કહે છે જો કે પાછલા જન્મોમા તો તેમને પણ ગુરૂ હોય છે પણ આ વાત તો આ ચાલુ ભવ આશ્રયી છે કે,આ ભવમા તેમને કોઇએ બોધ આપેલો હોતો નથી પણ જાતિ સ્મરણ થવાથી-પાછલા જન્મનુ જ્ઞાન થવાથી તેઓ પોતાની મેળે આ માર્ગે ચાલેલા હોય છે, માટે તેમને સ્વયબુદ્ધ

કહે છે. જે સ્વયંબુદ્ધ થાય છે તે સર્વને પાછલા જન્મનું જ્ઞાન હોય છે જ; અને તેથી તેમને સમ્યક્ દર્શન પણ પ્રગટેલું હોય છે. જો તેઓને પાછલા જન્મનું પૂર્વનું ભણેલું જ્ઞાન હોય છે તો તેને દેવો સાધુનો વેશ રજોહરણ મુહપત્તિ આદિ આપે છે, જો પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય અને નવું ભણવાનું હોય છે તો ગુરૂની પાસે જાય છે અને ગુરૂ તેને વેશ આપે છે. સાધુના વેશમાં રજોહરણ, મુહપત્તિ એક ઉનનું અને બે સુતરનાં કપડાં અને પાત્ર આટલું હોય છે તેઓ એકલા પણ રહે છે અને સાધુઓના સમુદાયમાં નવીન જ્ઞાન ભણવા માટે અથવા પોતાની ઈચ્છાથી પણ રહે છે. પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન હોવાથી ધર્મ કર્મના ફળોનો અનુભવ તેમને પ્રત્યક્ષ થયેલો હોય છે એટલે જ્ઞાન ધ્યાનમાં આગળ વધી આત્માને ઉજવળ કરવાનો–આત્માની બધી શક્તિઓ પ્રગટ કરવાનો પ્રબળ પુરૂષાર્થ અપ્રમત્તપણે રહીને તેઓ કરે છે.

પ્રત્યેક બુધ્ધ.

બહારનું કોઈ પણ કારણ દેખીને તે ઉપરથી સંસારની અનિત્યતા જાણીને બોધ પામે તેને પ્રત્યેક બુદ્ધ કહે છે. જેમ કરકંડુ રાજાએ પ્રથમ બહુજ સુંદર અને બળવાન વૃષભને જોયો હતો. તેજ વૃષભને લાંબા દિવસે જરાથી જર્જરીત રૂપવિહીન ગળીગયેલ શરીરવાળો જોઈને પ્રતિબોધ પામ્યા, પોતાના શરીરની પણ ભાવી એવી જ સ્થિતિ સમજી જાગૃત થઈ સાધુ જીવન સ્વીકાર્યું, આજ પ્રમાણે કોઈ વાદળાંને વિખરાઈ જતાં જોઇને, કોઈ સૂર્ય ચંદ્રને

થયેલ રાહુનુ ગ્રહણ જોઈને તો કોઈ થોડાજ વખતમા નવપલ્લવિત આમ્ર વૃક્ષને ઠુઠા જેવું નામ શેષ રહેલુ જોઇને બોધ પામ્યા, જાગૃત થયા તે સર્વે પ્રત્યેક-બુદ્ધ કહેવાય છે આ પ્રત્યેક બુદ્ધોને જાતિ સ્મરણથી પૂર્વ જન્મનુ જ્ઞાન પણ હોય છે, ઓછામા ઓછુ અગીયાર અગના જ્ઞાનથી લઈ દશ પૂર્વમા કાઇક ન્યૂન એટલુ શ્રુતજ્ઞાન હોય છે આ સર્વ પૂર્વ જન્મમા લહેલુ જ્ઞાન હોય છે અને એવા પૂર્વના અભ્યાસને લઇનેજ તેઓ એકાદ આવા ગભીર બનાવને જોઈને એકદમ જાગૃત થઈ જાય છે નહિતર તેથી પણ વિશેષ અનેક બનાવો નજરે જોવા છતા, નથી ઉપજતો વૈરાગ્ય કે નથી થતુ જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન આવા પ્રત્યેક બુદ્ધને દેવો-શાસન દેવો સાધુનો વેશ આપે છે રજોહરણ અને મુહપત્તિ આ બે વસ્તુ સાધુના ચિહ્ન તરીકે તેમની પાસે હોય છે કોઈ વખતે આ સાધુનુ ચિહ્ન તેમની પાસે હોતુ પણ નથી, છતા તેઓનુ વર્તન બહુજ વિશુદ્ધ અને આત્મ જાગૃતિથી ભરપૂર હોય છે આ પ્રત્યેક બુદ્ધો ગચ્છ-સમુદાયમા રહેતા નથી પણ એકાકી વિચરે છે, અને અહર્નિશ આત્મ ધ્યાનમા તત્પર રહે છે

ઉપર પ્રમાણે ચાર પ્રકારના સાધુઓ આચાર ભેદને લીધે બતાવવામા આવ્યા છે તે બધાની હૈયતિ તીર્થંકર દેવ-ભગવાન મહાવીરના વખતમા હતી, દરેકની ક્રિયામા શક્તિના પ્રમાણમા ફેર હોવા છતા બધાનુ સાધ્ય તો એક જ હોય છે

ત્યાગી જીવન.

આ ચારે પ્રકારના સાધુઓ ત્યાગી જીવનવાળા હોઈ ચારિત્રના માર્ગમાં સર્વ પ્રકારના પાપના આરંભોનો ત્યાગ કરે છે. પરાધીનતાના કારણરૂપ ઘર કુટુંબ સ્ત્રી વિગેરે બંધનો મૂકી દે છે. સદા આત્મ ઉપયોગ જાગૃત રાખે છે. શરીરની શોભાના કારણરૂપ સંસ્કારો કરતા નથી. માથાના કેશનો લોચ કરે છે. જેનાથી પ્રમાદ વધે—આત્મભાન ભૂલાય તેવા સંયોગોનો—મનુષ્યાદિનો પરિચય કરતા નથી. પરની અપેક્ષા રાખતા નથી, આત્મબળ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને બધી પ્રવૃત્તિ કરે છે. મનને નિર્વિકારી રાખે છે, બીજાને દયા ઉત્પન્ન થાય તેવી કાંઈપણ યાચના કરતા નથી, પણ ધર્મના નિયમ પ્રમાણે જે સ્વભાવિક ભિક્ષામાં મળી આવે તેમાં સંતોષ માને છે. ક્રોધાદિ કષાયોને દૂર કરે છે, પાંચ ઈન્દ્રિયોને વશ કરે છે—તેના ઇષ્ટ અનિષ્ટ વિષયોમાં રાગદ્વેષ કરતા નથી, જ્ઞાન અને ક્રિયામાં દેશકાળ અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરતા ગુરૂની પાસે દિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

આત્મ જાગૃતિ વિનાના કેવળ કર્મકાંડમાં—ક્રિયામાર્ગમાં આનંદ માનનાર ગુરૂથી આત્મ કલ્યાણ થતું નથી કેમકે તેઓની પ્રવૃત્તિ અંધ માણસના જેવી છે, જેઓ પોતે જ્ઞાન વિના ખરો માર્ગ જાણી શકતા નથી. તેઓ બીજા પોતાના આશ્રિતોને કેવી રીતે આગળ વધારી શકશે ? તેમજ જે જ્ઞાનના જાણકાર હોવા છતાં પોતે તે માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતા

ન હોય તેઓ પણ પ્રભુના માર્ગના નાયક થવાને લાયક નથી, જ્ઞાન દેખતુ તો છે પણ યથાયોગ્યપણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરતુ ન હોવાથી ચાલવાની તાકાત વિનાનુ તે જ્ઞાન પાગળુ છે માટે આત્મજાગૃતિથી ભરપૂર તેમજ તત્ત્વજ્ઞાન અને ઉત્તમ ચારિત્રમા પ્રવૃત્તિવાળા ગુણવાન ગુરૂની પાસે આત્મ કલ્યાણના ઇચ્છક જીવોએ સ સારથી પાર પામવા માટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું અને તેમની પાસે–તેમની નિશ્રાએ રહેવું

પાચ મહાવ્રતો પાળવા સાથે પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનુ પાલન કરવુ, રસ્તે ચાલતા વનસ્પતિ કે ત્રસ આદિ કોઈ જીવની હિ સા કે તેને દુ ખ ન થાય તેની સ ભાળ રાખવી, તેવા જીવોવાળી જમીનથી પડખે થઈને ચાલવુ ચાલતા સાડાત્રણ હાથ જમીન ઉપર દૃષ્ટિ પડે તેવી રીતે નીચી દૃષ્ટિ કરીને ચાલવુ ૧ બોલવામા બહુજ સાવચેતી રાખવી, બની શકે ત્યાસુધી વગર કારણે ન બોલવુ, બોલવુ પડે તો પ્રિય, સામાને હિતકારી અને સત્ય બોલવુ તે સિવાય મૌન રહેવુ ૨ ગૃહસ્થે પોતાને માટે ભોજન તૈયાર કર્યુ હોય તેમાથી સાત્ત્વિક આહાર બેતાલીશ દોષ રહિત, દેહ ટકાવવા અર્થે લેવો ૩ કાઈ વસ્ત્રપાત્રાદિ લેવુ મૂકવુ પડે તે લેતા મૂકતા કોઈપણ જીવને દુ ખ ન થાય જીવની વિરાધના ન થાય તેવી સાવચેતી રાખવી ૪ મૂત્ર, મળાદિ ત્યાગ કરવા પડે તે પણ જીવ વિનાની નિર્દોષ જમીન ઉપર ત્યાગવા, કોઈ જીવને આપણા નિમિત્તે દુ ખ ન થાય તેની સ ભાળ રાખવી ૫

મનમાં કોઈ અશુભ સંકલ્પ ઉઠવા ન દેવો, ઉઠે તો તરત બંધ કરવો, અથવા તે વિચારથી વિરોધી વિચાર વડે તેને બદલાવી નાખવો. સારા વિચારો કરવા અથવા કોઈ પણ સંકલ્પ વિકલ્પ ન ઉઠે તેવી રીતે આત્મ ઉપયોગમાં રહેવું. આ મન ગુપ્તિ છે. ૧. સર્વથા મૌનપણું અમુક વખત સુધી રાખવું અને બોલવું પડે તો સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રિય પથ્ય અને સત્ય બોલવું, આ વચન ગુપ્તિ અને વચન સમિતિ છે. ૩. કાયોત્સર્ગમાં કાયાને સ્થિર રાખવી, ધ્યાનાદિમાં અડોલ સ્થિરતા વધારવી, વગર કારણે ફર્યા ફર ન કરવું પણ અંગોપાંગ સંકોચી સ્થિર થઇને બેસવું. આ શરીરની સ્થિરતા, ધ્યાનાદિમાં મનની સ્થિરતા થવામાં ઉપયોગી સાધન છે એને કાયગુપ્તિ કહે છે. ૩

આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠ પ્રવચન માતા કહેવાય છે. માતા જેમ પુત્રનું પાલન કરે છે તેમ સાધુ જીવનનું રક્ષણ કરનારી આ આઠ માતાઓ છે.

બે વખત આવશ્યક ક્રિયા કરવી. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ઇન્દ્રિય, કષાય વિગેરેમાં જે જે ગુરૂદેવની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ પ્રવર્તાયું હોય, આજ્ઞાનુંસાર પ્રવૃત્તિ ન થઈ હોય તે માટે દિવસમાં સવાર સાંજ બે વખત તેની તપાસ કરી જવા રૂપ આવશ્યક ક્રિયા છે, દોષ લાગ્યો હોય તો તેની માફી માગી, પ્રાયશ્ચિત લઈ પોતાની ભૂલો સુધારવી, શુદ્ધ થવું, તુટેલો ભાગને સાંધી દેવો અને ફરીને તેમાં દોષ લાગવા રૂપ છિદ્ર ન પડે તેની સાવચેતી રાખવી.

ભૂમિ ઉપર સુવુ, એક વખત ભોજન કરવુ, સ્નાનાદિ શુશ્રુષા ન કરવી, આ સર્વ આચારો પાળવા, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો, દરક્ષણે આત્મભાન ન ભૂલાય તેની સાવચેતી રાખવી, આત્મભાન ભૂલાય તો જાગૃતિ વધારતા રહેવુ, આત્મજાગૃતિ વધે તેનો અભ્યાસ વધારવો, તેવા નિમિત્તો સેવવા, જ્ઞાન વધારવુ, ભણેલુ યાદ કરવારૂપ સ્વાધ્યાય કરવો, જડ ચેતનની ભિન્નતા કરવા નવીન જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો, બધા પ્રતિબંધો તોડીને ઉગ્ર વિહારે વિચરવુ, છતી ચારી રની શક્તિએ એક સ્થળે વધારે ન રહેવુ, આઠ માસ વિહાર કરવો, ચોમાસાના ચાર મહિના એક સ્થળે રહેવુ, શક્તિ અનુસાર તપ કરવો, વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર દુધ, ઘી આદિનો ત્યાગ કરવો, જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમા વૃદ્ધિ કરતા રહેવું, સત્ય સમજ્યા પછી જ બીજાને ઉપદેશ આપવો, સ્યાદ્વાદ માર્ગ બરોબર ન સમજાય ત્યાંસુધી મૌન રહીને અભ્યાસમા વધારો કરવો સત્ય સમજ્યા વિના ઉલટા લોકોને ઉન્માર્ગે ચઢાવી દેવાથી સસારની વૃદ્ધિ થાય છે બને તો લોકોને સારે માર્ગે ચડાવવા છતા તેવુ જ્ઞાન ન હોય તો મૌન રહેવુ તે સારૂ છે પણ લોકોને ઉન્માર્ગે ચડાવવા તે ઠીક નથી

ચારિત્રમા મદદગાર ઉપકરણો રહેવાના મુકામ રૂપ-સ્થાનરૂપ વસતી, સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ સઘ, નવ કલ્પી વિહાર, દેહ ટકાવવા માટે આહાર પાણી અને સામાન્ય મનુષ્યો, આ સર્વમાથી જે કોઈ બધનના કારણ રૂપ પ્રતિબધ હોય તે દૂર કરવો તેમને જોઈતી જ્ઞાનાદિની

મદદ આપવી. તેમનામાં સુતી પડેલી આત્માની મહાન્ શક્તિ જાગૃત કરાવવી, તેમાં જરા પણ હરકત નથી, પણ તેમના વિના નજ ચાલે, તે જોઇએજ, તેમના સુખ દુઃખ· થી હર્ષ શોક થાય એ રૂપ પ્રતિબંધ જે બંધનકર્ત્તા છે તેનો ત્યાગ કરવો.

ખાવામાં, પીવામાં, બેસવામાં ઉઠવામાં, રહેવામાં, જવામાં, આવવામા એ સર્વ સ્થાને આત્મા ઉપયોગ જાગૃત રાખવો, લક્ષ ન ચૂકવું, સાધ્ય ન ભૂલવું, એની બરોબર સાવચેતી રાખવી, બીજા જીવોની હિંસા ન થાય તે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવું, પ્રમાદ પૂર્વક જવું આવવું કરનાર સાધુને પણ સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર હિંસા લાગે છે.

જ્વરવાળા મનુષ્યને ઘી ખવડાવવાથી રોગની વૃદ્ધિ થવા સાથે તેના દુઃખમાં વધારો થાય છે, તેજ ઘી તાવ વિનાના મનુષ્યને પુષ્ટિને માટે સુખદાયી થાય છે, તેમજ યતના પૂર્વક- ઉપયોગ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારને આહાર વિહારાદિ ગુણકારી થાય છે, તેજ આહાર વિહારાદિ યતના વિના-ઉપયોગ વિના પ્રમાદી જીવોને કર્મબંધ રૂપ દોષ માટે થાય છે.

પોતે જ્ઞાનવાન હોઇને પણ જો તે પરને પીડા કરતા હોય તો ખરેખર તેનું ચારિત્ર મલિન થાય છે, દીવો પ્રકાશ વાળો હોય છે છતાં વધારે ગરમીવાળો-તાપ વાળો થવાથી મલિન કાજળ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ સાધુ જ્ઞાનના પ્રકાશવાળો હોવા છતાં બીજાને પીડા કરવાથી પાપરૂપ મળ ઉત્પન્ન કરીને પોતાનું ચારિત્ર મલિન કરે છે.

ભવાભિનંદી

સંસારથી વિરક્ત થયેલા જીવો માટે જ ચારિત્ર છે, પણ જેઓ આ માયિક વિષયોમાં તથા સંસારમાં આનંદ માનનારા છે, વિષયમાંજ સુખ છે એમ માનનારા છે અને તેને જ ઇચ્છનારા છે તે જીવોને ભવાભિનંદી કહેવામાં આવે છે તેઓએ કદાચ સાધુનો વેશ લીધો હોય છતાં તેઓમાં ચારિત્ર ગુણ આવી શકતો નથી તેઓનું ચારિત્ર કે ધર્મ ચરણથી બહારથી દેખાય એટલું જ હોય છે, પણ તેની અંદરની લાગણીઓ કેવળ લોકોને ખુશી કરવાની અને વ્યવહારમાં સુખી થવા માટેની હોય છે

અજ્ઞાનદશા, લોભ પરાયણતા ભીરૂતા, ઇર્ષાળુતા અને શઠતા ઇત્યાદિ ભવાભિનંદી જીવોમાં સ્વાભાવિક લક્ષણો મળી આવે છે તેઓએ આરંભેલા મસ્તક પણ નિષ્ફળ નિવડે છે આ દોષોને લીધે તેઓ આગળ વધી શકતા નથી ખરૂં નિશાન બાંધ્યા વિના—આત્મ દૃષ્ટિ જાગૃત થયા સિવાય જે જીવો અંતરમાં અનેક પ્રકારની વાસનાઓ ભરીને, મલિનતા રાખીને લોકોને આરાધવા—અનુકૂળ કરવા, કે પોતાને ઉપયોગી થાય એટલા માટે ધર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે તેનું નામજ લોકપંક્તિ છે, લોકપંક્તિનું બીજું નામ લૌકિક આચાર છે

આવીજ ક્રિયા પણ જેઓ આત્મજાગૃત પૂર્વક આત્માની વિશુદ્ધિ રૂપ ધર્મને અર્થે કરે છે તેને તે ક્રિયા કલ્યાણના સાધનરૂપ થાય છે પણ લોકોને માટે ધર્મ કરવો તે તો અધર્મ કરવા માટેજ થાય છે આ મનન્તરૂપ પ્રગટ કરવા માટેની બધી પ્રવૃત્તિઓ કર્મની શુદ્ધિનું કારણ બને

છે, જેઓ પરમ શાંતિની નજીકની ભૂમિકા સુધી પહોંચેલા હોય છે તેવાઓ જ મોક્ષને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે છે ઘણુ સંસારની વાસનાવાળા જીવો તે તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી. ભોગ અને તેનાં સાધનોનો ત્યાગ કરવામાં આવતાં પાપો અટકે છે. અને પ્રથમનાં પાપોનો ક્ષય થાય છે અને તેથી તેની મુક્તિ થાય છે, આ મુક્તિ તરફ તે ભવાભિનંદી જીવોને દ્વેષ હોય છે. આજ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર ભવબીજ છે. મુક્તિ ઉપર દ્વેષરૂપ ભવબીજનો વિયોગ થવાથીજ જીવ પોતાના મોક્ષ સંબંધી પ્રયાણમાં આગળ વધી શકે છે, જેઓને મોક્ષ ઉપર દ્વેષ નથી તેઓને પણ ધન્ય છે. તે મહાત્માઓ અવશ્ય કલ્યાણરૂપ ફળના ભોગી થાય છે.

મોક્ષનો ઉપાય સમ્યક્‌જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ જે જિનેશ્વર દેવે વર્ણવ્યોછે—બતાવ્યો છે તેના તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી તો દૂર રહો પણ પાપી જીવો તો ઉલ્ટા તે સદ્‌ઉપાયને મલીન કરવાની-વખોડવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે સમ્યક્ જ્ઞાનાદિની અરાધના કરવાનું જેમ મહાન્ ફળ કહેલું છે તેમજ તેની વિરાધના કરનારને મહાન્ અનર્થની પ્રાપ્તિ પણ કહેલી છે. જેમ ઉચા સ્થાન ઉપરથી પડવું અને વિષવાળા અન્નથી તૃપ્તિ કરવી તે દુઃખરૂપ થાય છે. તેમ જ્ઞાનાદિ સમ્યક્ માર્ગને મલીન કરવાથી—તેની નિંદા કરવાથી-તે તરફ દ્વેષ રાખવાથી અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રમાદ.

જીવો મરશે કે પીડા પામશે તેની દરકાર રાખ્યા

વિના અયતનાએ પ્રવૃત્તિ કરતા, જીવો મરે કે ના મરે છતા પ્રમાદી જીવને તો હિસા લાગે જ છે પણ જેઓ નીચી દૃષ્ટિ રાખી ઉપયોગીની જાગૃતિ પૂર્વક ચાલે છે છતા શરીરની અસ્થિરતાને લઈને જીવની વિરાધના થઈ જાય તો પણ યતના પૂર્વક ચાલનારાને-પ્રવૃત્તિ કરનારાને કર્મનો બધ થતો નથી, કેમકે તે પોતાની જાગૃતિનો ઉપયોગ બીજાને નુકશાન ન થાય તેવી લાગણી પૂર્વક કરી રહ્યો છે જેમ આસક્તિ વિનાનાને વસ્તુનો સગ્રહ કર્મ બધનુ કારણ થતો નથી, તેમ પ્રમાદનો ત્યાગ કરનારને મારવાની લાગણી વિના કર્મનો બધ થતો નથી

સર્પ જેમ કાચળીનો ત્યાગ કરે છે પણ વિષયોનો ત્યાગ કરતો નથી, તેમ પ્રમાદી મનુષ્ય ઉપરથી બહારનો પરિગ્રહ ત્યાગી દે છે પણ રાગદ્વેષાદિ અતર ગ્રથીનો ત્યાગ કરતો નથી તેથી તેનો બહારનો ત્યાગ કર્મની નિર્જરા અર્થે થતો નથી અતરની શુદ્ધિ કર્યા વિના બહારના શુદ્ધિ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, અતરની શુદ્ધિ હોય તોજ બહારની શુદ્ધિની કિમત છે બહારથી બગલા ઘણા ધોળા હોય છે પણ અતરની મલિનતાને લીધે અનેક માછલાઓને મારે છે, આ તેનુ મલીન ધ્યાન તેના નાશનુ-અધોગતિનુ કારણ થાય છે જે યોગી છ જીવની કાયાના જીવોના રક્ષણ કરવામા પ્રમાદી બને છે તે યોગી તેના પ્રમાદને લીધે બધાય છે, કમળો જેમ પાણીમા રહેવા છતા નિર્લેપ રહી શકે છે તેમ અપ્રમત્ત યોગી-અપ્રમાદી જીવ ઉપયોગની જાગૃતિને લીધે બધાતો-લેપાતો નથી જેને આલોકની કે પરલોકના સુખની

કાંઈ અપેક્ષા નથી–એટલે હું જે આ ધર્મ પરાયણ થઈને અનેક પ્રકારનાં વ્રત, તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાનાદિ કરૂં છું તેના ફળ તરીકે આ લોકમાં મનુષ્ય મને બહુ માન આપે, મારી પ્રશંસા કરે અને પરલોકમાં કોઈ દેવ તરિકે કે રાજા પણે ઉત્પન્ન થાઉં, મારા ઇષ્ટ મનુષ્યોનો મેળાપ થાય કે મારી ધારણા પ્રમાણે અનુકૂળ સંયોગોની પ્રાપ્તિ થાય એવી એવી કાઇ પણ ઇચ્છા વાસના કે તૃષ્ણા નથી, પણ આ સર્વ ધર્મ ક્રિયાથી મારૂં આત્મ સ્વરૂપજ પ્રગટ થાય એવી જેની લાગણી છે, તથા જેના આહાર વિહારાદિ સાત્વિક અને આત્માની ઉન્નતિને અનુકુળ છે તે સમભાવવાળો શ્રમણ નવાં કર્મ બાંધતો નથી, આવા યોગીઓ ક્રોધાદિ ક્રિયાચોને નિર્બળ બનાવે છે, સ્ત્રીની કથા, દેશની કથા, ભોજનની કથા અને રાજ ખટપટની કથાનો ત્યાગ કરે છે, નિદ્રાનો જય કરે છે, રાગને બદલે વૈરાગ્ય ધારણ કરે છે, ઇન્દ્રિયોનો વિજય કરે છે, જીવન મરણના બન્ને પ્રસંગોને સરખા અનુભવે છે. શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન દૃષ્ટિ ધરાવે છે, તેને સુખ દુઃખ સમાન ભાસે છે, આહારાદિની ગવેષણા કરતાં પણ જેઓ નિરંતર આત્માની શુદ્ધિ કરે છે, પોતાના શરીરની શક્તિને ન છુપાવતાં તપશ્ચર્યા કરે છે, આત્માની શુદ્ધિ કરવામાં દેહની પણ દરકાર કરતા નથી, તેઓ કર્મની નિર્જરા કરીને આત્માને ઉજ્વળ કરે છે

જેઓ આહાર માટે, સંયમ માર્ગમાં ઉપયોગી ઉપકરણો માટે, રહેવાના સ્થાન માટે દેશ કાળ, બળ, પરિશ્રમ, લાભાલાભનો વિચાર કરીને વર્તે છે તેઓને કર્મનો બંધ

ઘણોજ અલ્પ થાય છે, અર્થાત્ નથી થતો જે કામ કરવાથી સયમને ધક્કો પહોચે લોકો વિરોધી થાય, અને પોતાને પરિણામે ક્લેશ થાય તેવુ કાર્ય પ્રભુ માર્ગના પ્રવાસીઓએ કરવુ નહિ

આગમ જ્ઞાન

જ્યાસુધી પ્રત્યક્ષજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થતુ નથી ત્યા સુધી પદાર્થોનો નિશ્ચય આગમથી- શાસ્ત્રોથી થાય છે, માટે મુનિઓએ આગમ તરફ આદરભાવ રાખવો પરલોક સબધી ઘણી હકીકત જાણવામા પ્રાયે કરી શાસ્ત્ર ઉપયોગી છે, એટલે શાસ્ત્ર આધાર ભૂત, છે માટે નજીક ભવી-હળુ કર્મી જીવોને તેમા પરમ આદર હોય છે પૈસા મેળવવા અને કામવાસના તૃપ્ત કરવા, જીવો ઉપદેશ આપ્યા વિના પણ પ્રાયે કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ ધર્મ માર્ગમા પ્રવૃત્તિનો ઉપદેશ વિના નથી કરતા આ ઉપદેશ કેવળજ્ઞાનીઓના પરોક્ષ કાળમાં તેમના કહેલા શાસ્ત્રોથી મળે છે, માટે શાસ્ત્ર તરફ પૂજ્યભાવ રાખવો તે હિતકારી છે જો અર્થ અને કામમા પ્રવૃત્તિ કરવામા ન આવે તો તે મનુષ્યને બન્નેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ જો ધર્મમા પ્રવૃત્તિ કરવામા ન આવે તો અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને વિશેષમા અનર્થની-દુખની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે ધર્મના અર્થી જીવોએ શાસ્ત્ર ભણવામા તથા શ્રવણ કરવાના નિરતર પ્રયત્ન રાખવો આ મોહથી અધકારરૂપ બનેલા જગતમા શાસ્ત્રો પ્રકાશ કરનારા છે આત્મભાન જાગૃત કરનારા છે માયા રૂપ રોગને શાન્ત કરવામા શાસ્ત્ર ઔષધ તુલ્ય છે દ્રવ્યનુ કારણ પણ શાસ્ત્ર

છે, શાસ્ત્ર સર્વગત ચક્ષુ કળીકાળમાં છે, અને સર્વ અર્થનું સાધક શાસ્ત્ર છે જે મનુષ્યોને આ શાસ્ત્ર તરફ ભક્તિ નથી તેની સર્વ ધર્મ ક્રિયા અંધની ક્રિયાની માફક કર્મના દોષને લઈને નિષ્ફળ થાય છે. પાણી વડે જેમ મલીન વસ્ત્રની શુદ્ધિ કરાય છે તેમ રાગાદિ દોષથી મલીન થયેલા મનની શુદ્ધિ શાસ્ત્ર વડે કરાય છે. જે મનુષ્યની બુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં બહુજ તિવ્ર, સૂક્ષ્મ બાબતોનો વિષય કરનારી અને શ્રદ્ધાળુ છે તે બુદ્ધિ ખરેખર મોક્ષરૂપી સ્ત્રીનો મેળાપ કરાવી આપનાર દૂતી સમાન છે, માટે ભવભીરૂ જીવોએ શાસ્ત્ર તરફ ભલી લાગણી રાખવી. જેમ દુઃખે પ્રવેશ કરી શકાય તેવી અટવીમાં ભુલો પડેલો મુસાફર ખાડા પ્રમુખથી દૂર રહીને-ખાડા ટેકરા, જાળાં ઝાંખરાને વટાવીને-ઉલંઘીને પોતાના ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચવાનો માર્ગ પોતાની મેળે પામી શકતો નથી, તેમ આ ભવરૂપ અટવીમાં ભૂલો પડેલ મનુષ્ય, અજ્ઞાનરૂપ ઉન્માર્ગને ઉલ્લંઘીને, શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપ ભોમિચાની મદદવિના મોક્ષમાં પહોંચી શકાય તેવો માર્ગ પામી શકતો નથી.

પરિણામ પ્રમાણે ફળ.

ખેતીમાં પાણી મીઠું હોય, મોળું હોય ઝાઝું હોય, થોડું હોય તેના પ્રમાણમા તેના ફળમાં તફાવત પડે છે તેમ અનેક મનુષ્યોની ક્રિયાઓ એક સરખી દેખાતી હોય છતાં તેના પરિણામના પ્રમાણમાં ફળો સારાં ખોટાં થોડાં ઘણાં એમ તફાવતવાળાં આવે છે મનુષ્યો કર્મનાં ફળો અનેક પ્રકારે ભોગવે છે છતાં તે ફળ ભોગવનાર મનુષ્યોની બુદ્ધિ જ્ઞાન

સમ્મોહ આદિમા ભેદવાળી હોવાથી—રાગદ્વેષ સમતા આદિમા તરતમતા યાને વિવિધતાવાળી હોવાથી તેના ફળોમા પણ તરતમતાવાળી વિવિધતા અનુભવવામા આવે છે

દરેક મનુષ્યોના અભિપ્રાયો બુદ્ધિ જ્ઞાન અને અસ-મ્મોહ રૂપે ત્રણ પ્રકારના હોય છે તેના ભેદને લઈને મનુષ્યોના બધા કર્મોમા ભેદ પડે છે ઇન્દ્રિયોના આશ્રયવાળી બુદ્ધિ કહેવાય છે આગમના આશ્રયવાળુ જ્ઞાન કહેવાય છે અને આત્મ જાગૃતિવાળુ સદ્અનુષ્ઠાન સહિત જ્ઞાન તે અસમ્મોહ કહેવાય છે

જે મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોના આશ્રયવાળી બુદ્ધિ પૂર્વક જેટલા કર્મકાંડ-અનુષ્ઠાન કરે છે તેનો વિપાક વિરસ-ખરાબ આવતો હોવાથી તે કર્મો સસાર ફળને આપે છે તેના તેજ કર્મો પણ જ્ઞાન પૂર્વક કરવામા આવે તો કાળાતરે મોક્ષના હેતુરૂપ થાય છે, કેમકે તે અનુષ્ઠાનમા શ્રુતજ્ઞાનની શક્તિ દાખલ થાય છે તેથી તેનુ ભાવી પરિણામ સુખ રૂપ આવે છે ત્રીજુ અસમ્મોહરૂપ જે કાર્ય કરાય છે તે અત્યત શુદ્ધ હોવાથી પ્રભુના માર્ગના પ્રવાસીને મોક્ષ સુખ દેવાવાળુ થાય છે

કર્મથી ઉત્પન્ન થતા સુખ દુખાદિ ભાવોમા જેનુ મન રાગદ્વેષાદિ પરિણામે પરિણમતુ નથી પણ શાત અને પ્રવૃત્તિ વિનાનુ રહી શકે છે, તેવા ભાવ તથા ભોગોથી વિરકત જીવો મોક્ષ માર્ગના ખરેખરા અધિકારી છે દશા ભેદને લીધે જુદી જુદી ભુમિકામા જુદી જુદી અવસ્થાને લીધે ભેદ તો પડે છે, છતા દરેક જીવ પરત્વે સામાન્ય ધર્મ જેમ એક હોય છે, તેમ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા સર્વ જીવોનો માર્ગ સદા એ

કજ હોય છે, દુર નજીક અતિ નજીક એ સર્વ ભેદો હોવા છતાં તે પ્રભુ માર્ગના સર્વ પથિકો-મુસાફરોજ છે. મોક્ષનો માર્ગ એક છે છતાં કોઈ ઉપશમ ભાવવાળા કોઇ ક્ષયોપશમવાળા તો કોઇ ક્ષાયિક ભાવના માર્ગ પ્રયાણ કરી રહ્યા છે, એ દશાની અપેક્ષાએ ભેદ કહેવાય છે છતાં એકજ સાધ્ય હોવાથી સર્વની ગતી છેવટે એકજ છે

નિશ્ચય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં સંસારની પેલી પારનું નિર્વાણ નામનું તત્વ છે, તે શબ્દના ભેદે જુદું લાગે છે, પણ ખરી રીતે એકજ છે, કોઈ તેને મુક્ત નિવૃત્તિ સિદ્ધ પરબ્રહ્મ અભવ અને શિવ વિગેરે શબ્દોથી સંબોધે છે, છતાં એ બધા શબ્દો સમાન અર્થના-એકજ અર્થના વાચક હોવાથી તેમાં તાત્વિક ભેદ નથી.

મોક્ષના લક્ષણમાં કોઈ પ્રકારનો વિસંવાદ નથી તો પછી તેને કોઈ નિરાબાધ કહે, કોઈ કર્મોથી રહિત કહે, અને જન્મ મરણનો વિયોગ તેમાં હોવાથી કોઇ તેને કાર્ય કારણથી પર કહે તેમાં કાંઈ વાંધો નથી; ભ્રાંતિ રહિત પણે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ નિર્વાણ તત્વને જાણવા પછી તેને ગમે તેવા નામથી બોલાવો તે માટે મુમુક્ષુ જીવોને કાંઈ વિવાદ કરવાનું કારણ નથી. મુક્તિનો માર્ગ સર્વજ્ઞોએ દેખ્યો છે, અને તે સિદ્ધો ને સરળ માર્ગ છે તેમાં કોઈ વખત ભેદ પડતો નથી, છતાં વૈદ્યો જેમ વ્યાધિને અનુસારે ઔષધ આપે છે તેમ આચાર્યો પણ તે જીવોની યોગ્યતા પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારે દેશના-ઉપદેશ આપે છે અને કર્મ રોગ મટાડે છે

અહિં જે આ ચારિત્રનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે

તે વ્યવહાર દૃષ્ટિએ મોક્ષનુ કારણ છે પણ, પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન કરવુ તેજ મોક્ષ-નો માર્ગ છે, વ્યવહાર ચારિત્ર કારણ રૂપે છે અને તેમાથી નિશ્ચય ચારિત્ર રૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાનુ છે, વ્યવહાર ચારિત્ર તેની યોગ્યતામા સુધારો કરીને તેના સાધ્ય તરફ લઈ જાય છે

વ્યવહારનો માર્ગ બે પ્રકારનો છે, એક મોક્ષને અનુકુળ છે અને બીજો સસારને અનુકુળ છે, મોક્ષને અનુકુળ વ્યવહાર માર્ગ આત્મ જાગૃતિ પૂર્વક જિનેશ્વરોએ કથન કરેલો ચારિત્ર માર્ગ છે અને સસારને અનુકુળ વ્યવહાર-માર્ગ તે આ મ દૃષ્ટિ સિવાયનો અસમ્યક્ ચારિત્રની પ્રવૃત્તિ-કરવી તે છે

સમ્યક્ ચારિત્રનુ આચરણ કરતા કષાય તથા ઇંદ્રિ-યોનો જય થાય છે, કષાય તથા ઇન્દ્રિયોના જયથી સ્વાધ્યાયમા વૃદ્ધિ થાય છે, સ્વાધ્યાય કરવાથી ધ્યાન પ્રગટે છે, ધ્યાન છેવટે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે

આત્મ જાગૃતિ પૂર્વક આ ચારિત્રનુ આરાધન કરવાથી શુભ ધ્યાનના જે જે વિરોધી તત્ત્વો છે તેનો વિરોધ થાય છે, આ ધ્યાન સિવાય અનત શક્તિવાન્ શુદ્ધ આત્માને મેળવવાને કોઈ પણ જીવ શક્તિવાન્ થતો નથી

જે બુધ્ધિવાન્ જીવો લોક પ્રવાહની અપેક્ષા રાખ્યા-વિના રાગ દ્વેષ પ્રપચ ભ્રમ મદ કામ ક્રોધ અને લોભાદિથી રહિત પવિત્ર ચારિત્ર આચરે છે અને નિત્ય અનુભવ-ગમ્ય કર્મમળ રહિત આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવનુ ધ્યાન કરે છે, તે કર્મ શત્રુના સમૂહનો નાશ કરીને પરમ સુખમય-

નિર્ભય સિદ્ધિ રૂપ મહેલમાં પ્રવેશ કરીને સદા આનંદ મય થઇ રહે છે.

ઇતિ અષ્ટમ ચારિત્ર અધિકાર સમાપ્ત,

સર્વ તત્ત્વ રહસ્ય.

મુક્ત થયેલ આત્મા જ્ઞાન દર્શન સ્વભાવ વાળો છે અને સદા આનંદમય છે. મુક્ત અવસ્થામાં ચૈતન્ય સ્વભાવનો નાશ થતો નથી. જો ચૈતન્ય સ્વભાવનો નાશ એજ મુક્તિ, એમ માનવામાં આવે તો મુક્ત આત્માનોજ નાશ થશે. ગુણ અને ગુણીનો અભેદ સબંધ છે, જો ગુણનો નાશ માનવામાં આવે તો ગુણીનોજ નાશ થાય કેમકે ગુણ-વાન્ ગુણથી જુદો નથી, કોઇ ચૈતન્યને આત્માનો કર્મજનિત વિભાવિક ગુણ કહે છે પણ તેમ નથી. ચૈતન્ય ને કર્મનો સ્વભાવગુણ કહેવો કે વિભાવિકગુણ કરવો એ વિચારજ યુક્તિ યુક્ત નથી.

જ્ઞાનાદિને જીવનો સ્વભાવ ન માનતાં જો વિભાવિક ગુણ માનવામાં આવે તો તે કર્મનો સ્વભાવિક ગુણ છે કે કર્મનો વિભાવિક ગુણ છે? જ્ઞાન કર્મનો સ્વભાવ ગુણ છે એમ જો માનો તો કર્મ ચૈતન્ય રૂપ થશે. તે વાત યોગ્ય નથી, જો જ્ઞાનને કર્મનો વિભાવ ગુણ કહો તો તે જ્ઞાનને કોનો સ્વભાવ ગુણ માનશો? જો આત્માનો સ્વભાવ ગુણ જ્ઞાન છે એમ કહો તો તે અમે કહીએજ છીએ.

જો ચૈતન્ય કર્મજનિત વિભાવ પર્યાય માનો તો કર્મમાં જ્ઞાન પણું માનવું પડશે. કેમકે કારણના જેવુંજ

કાર્ય થાય છે જ્ઞાન પ્રકૃતિનો ધર્મ નથી, જો જ્ઞાનને પ્રકૃતિ નો ધર્મ માનો તો તેમા ચૈતન્યપણુ માનવુ પડશે, કેમકે જ્ઞાન ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે જો પ્રકૃતિને ચેતન્યપણુ માનો તો કર્મમા અને આત્મામા કાઇ ભેદ રહેશે નહિ અને પ્રકૃતિને અનિચ્છાએ આત્માપણુ માનવુ પડશે માટે જ્ઞાન રૂપ આત્માનો ચૈતન્ય સ્વભાવ છે એ માનવુ યોગ્ય છે તે વિભાવ પર્યાય થઈ શકતો નથી

મોક્ષમા આત્માનો અભાવ થતો નથી

મોક્ષમા આત્માનો અભાવ થાય છે એમ જે કહે છે એ વાત બીલકુલ માનવા જેવી નથી કેમકે જે પદાર્થની અવિચ્છિન્ન-અખડ હયાતિ હોય તેનો અભાવ કહેવો તે યોગ્ય નથી નિર્મળ ચદ્રમા રહેલી કાન્તિ પણ જેમ સદા નિર્મળ હોય છે છતા તેના સ્વભાવમા જે વિકૃતિ દેખાય છે તે વાદળોના આવરણોથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, તેમ નિર્મળ આત્મામા નિર્મળજ્ઞાન સદા રહેલ છે છતા તેના સ્વભાવમા જે વિકૃતિ દેખાય છે તે આઠ કર્મના આવરણોની કરેલી છે વાદળા દૂર થવાથી જેમ ચદ્રમા તેની કાન્તિ પ્રગટ દેખાય છે તેમજ કર્મો દૂર થવાથી આત્માની અદગ્ગ શુદ્ધજ્ઞાન વિકાસ પામે છે

જેમ પ્રચડ પવન સૂર્યની આડે આવેલા વાદળોને વિખેરી નાખે છે તેમ યોગી શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનવડે થોડા વખતમા કર્મના આવરણોને વિખેરી નાખે છે

જે યોગ વડે શુદ્ધ આત્માનુ જ્ઞાન થાય છે તેનેજ જ્ઞાનીઓ યોગ કહે છે, તે યોગથી ઉત્પન્ન થતુ સુખ સર્વ

થી ઉત્તમ છે તે સુખમાં કામ વાસનાની પીડા નથી પણ સમભાવ ભરેલો હોય છે–સ્થિરતા જામેલી હોય છે, તે સુખ આત્માની અંદર છે અને જન્મ મરણ તથા વૃદ્ધાવસ્થાનો નાશ કરનાર તે સુખ છે. જેટલી પરાધીનતા એ બધું દુઃખ છે, અને જેટલી સ્વાધીનતા એ બધું સુખ છે, આ સુખ દુઃખનું ટુંકામાં લક્ષણ છે. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે પુન્યથી ઉત્પન્ન થયેલા ભોગો, પુન્યને આધિન હોવાથી પરવશ હોવાને લીધે દુઃખ રૂપ છે, પણ યોગથી ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ હોવા સાથે સ્વાધીન હોવાથી તે સુખરૂપ છે. જેમ મેલથી અલગ થયેલુ સોનું શુદ્ધ સુવર્ણ કહેવાય છે, તેમ કર્મરૂપ મળ દૂર થવાથી આત્મા શુદ્ધ થાય છે.

આકાશમાં સંધ્યા વેળાએ ગંધર્વનગરના જેવા આકારમાં ગોઠવાયેલાં વાદળોની માફક ક્ષણમાં વિનાશી અને અવાસ્તવિક એવા ભોગોને મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા–અજ્ઞાની જીવો વાસ્તવિક અને સ્થિર સમજે છે.

સંસાર.

આ સંસાર ચિત્તને વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરનાર છે. તીવ્ર રાગદ્વેષાદિને ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે મહાન્ વ્યાધિથી ભરપૂર છે વિવિધ પ્રકારની જન્મ મરણાદિ વિક્તિા ઉત્પન્ન કરનાર છે. વિવિધ પ્રકારની જન્મ મરણાદિ વિક્રિયા- ઉત્પન્ન કરનાર છે. અનાદિ છે અને કર્મોનું કારણ છે. તેમાં એકેંદ્રિયાદિ વિવિધ પર્યાયો ધારણ કરીને આ જીવ પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે.

જન્મ આપનાર સર્વ વિકારોના અભાવે આત્મા મુક્ત થાય છે. મુક્ત થયા પછી ફરીને બંધાતો નથી, સિદ્ધ થયા

પછી ફરીને અસિદ્ધ થતા નથી, જ્ઞાનમય થયા પછી ફરીને અજ્ઞાનમય થતો નથી જેમ બીજને શેકી નાખ્યા પછી કે રાંધી નાખ્યા પછી તેનામા ફરીને ઉગવાની શક્તિ રહેતી નથી, તેમ કર્મોથી મુક્ત થયા પછી ભવની-ફરી જન્મ લેવાની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પછી તો પરમસ્વસ્થતા-સ્વરૂપમા લીનતાજ પ્રાપ્ત થાય છે

અન્ય કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરવા છતા પણ જેનુ મન શુદ્ધ જ્ઞાનમા નિત્ય લીન રહે છે તેવા મનુષ્યમા આસક્તિનો અભાવ હોવાથી ભોગો તેને સસારના કારણરૂપ થતા નથી બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય ઝાઝવાના પાણીને અસત્ય માને છે અને તેના તરફ પાણી માનીને તે લેવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, તેમ વસ્તુગતે જેઓ આ સસારના ભોગોને માયા જેવા જાણે છે તેઓ તે ભોગોમા રહેવા છતા પણ તેનાથી લેપાતા નથી તત્ત્વિક દૃષ્ટિએ જેઓ ભોગોના ખરા સ્વરૂપને દેખે છે, તે ભવમાર્ગમા પાછા આવતા નથી જેના તરફ જેને અભાવ થયો છે તે વસ્તુ તરફ તેઓ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી ઝાઝવાના પાણીને બરાબર ઓળખનાર શુ તેના તરફ પ્રવૃત્તિ કરશે ખરો કે ? નહિજ પણ જે મનુષ્ય ઝાઝવાના પાણીને પાણી છે કે બીજુ છે ? તેવી શકાવાળો થઇને જો હુ તે તરફ પાણી લેવા જઈશ અને તે નહિ મળે તો ખોટો થશે, અથવા તે સાચે સાચુ પાણી હશે અને હુ તે તરફ પાણી માટે નહિ જાઉ તો પાણી વિના રહીશ, આમ સશયવાળો ભયથી ઉદ્વેગી થઈ ત્યાજ ઉભો રહે છે, તેમ નિર્વાણના માર્ગમા પણ ભયથી ઉદ્વેગ પામેલો જીવ, મોક્ષમા તાત્ત્વિક

સુખ હશે કે કેમ ? તે શંકાને લીધે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, અથવા ત્યાં તાત્ત્વિક સુખ-પરમશાંતિ હશે તો હું તે વિના રહી જઈશ, અથવા ત્યાં શાંતિ નહિં હોય તો આ વર્ત્તમાન કાળમાં મળેલા ભોગોનો ત્યાગ કરીને છેવટે હું દુઃખી થઈશ. આમ સંશયાત્મક થઇને ત્યાંથી આગળ ન વધતાં છેવટે ભોગરૂપ માયામાં મોહીત થઇને આગળ વધતા અટકી પડે છે.

પુન્ય પણ સંસારમાં રખડાવે છે.

ચંદનથી ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ પણ શું વસ્તુને બાળતો નથી ? અર્થાત્ બાળે છે. તેમ પુન્યથી પણ પ્રાપ્ત થયેલા ભોગો દુઃખની પરંપરાનેજ આપે છે. વિપત્તિને બ્હેનપણીના સરખી આ લક્ષ્મી વિદ્વાનોને આનંદને માટે થતી નથી, તેમ પાપના મિત્ર સમાન આ ભોગો પણ મનુષ્યોને કલ્યાણકારી-સુખદાઈ થતા નથી. સમ્યક્‌જ્ઞાનરૂપ દીપકના પ્રકાશવડે ભોગોનું નિર્ગુણપણું-નીરસપણું જ્યારે મનુષ્યોના જોવામાં-અનુભવવામાં આવે છે ત્યારે જીવને પરમાર્થિકપણે ભોગ અને સંસારથી નિર્વેદ- વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. અનેક દુઃખોના બીજ તુલ્ય મિથ્યા જ્ઞાનનો નાશ થવા પછી મોક્ષના પરમગુણો જાણવામાં આવતાં મોક્ષ તરફ પરમ ભક્તિ ભાવ જીવને પ્રગટે છે. માટે બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા જીવે પ્રથમ તાત્ત્વિક રીતે આ મિથ્યાત્વનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો.

સૂર્ય જેમ અંધકાર વડે લેપાતો નથી તેમ જ્ઞાની પણ પાપ વડે લેપાતો નથી, લોખંડી બખતર પહેરનારો જેમ બાણ વડે વિંધાતો નથી તેમ નિર્મળ જ્ઞાન પણ વિષયો

વડે વિઘાતુ નથી–નાશ પામતુ નથી જ્ઞાન વડે ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે, મોહરૂપ અધકારને હઠાવી શકાય છે, પુરૂષાર્થમા પ્રેરનાર જ્ઞાન છે, અને મોક્ષનુ સત્ય સાધન પણ જ્ઞાન છે, અનેક ચિતાઓથી નિરાશ થયેલા જીવોએ તે તત્ત્વનુ ચિતન કરવુ કે જેના ચિતનથી વિકારો પણ નિર્વિકારતાને પામે, અને અજ્ઞાન જ્ઞાનતાને ભજે નિરાબાધ, નિરાકુળતામય અને સુખ સ્વરૂપ આત્માની અદર જે નિર્મળ જ્યોતિ છે તેજ પરમ તત્ત્વ છે, તે સિવાય બાકી જે કાઈ આ વિશ્વમા રહેલ છે તે તત્ત્વ નથી, પણ તે નિર્મળ તત્ત્વને પરમ ઉપદ્રવ કરનાર કારણો છે મોક્ષાભિલાષી જીવોએ આત્મતત્ત્વ સિવાય બીજા કોઇ પણ તત્ત્વને વિષે આગ્રહ કરવો નહિ, કેમકે બધી બાજુ તરફથી આશક્તિ ખેચી લીધા પછીજ નિર્વાણ સાધી શકાય છે વધારે આગળ વધ્યા પછી તો " હુ કર્ત્તા છુ, મોક્ષ કાર્ય છે, જ્ઞાન હેતુ છે, સુખ એ ફળ છે " આવો એક પણ વિકલ્પ કલ્પનાતીત મોક્ષ માટે કરવાનો રહેતો નથી

આકાશમા રહેલા પુદ્ગલો આકાશ રૂપ થતા નથી

જેમ આકાશમા રહેલા પુદ્ગલો આકાશપણાને પામતા નથી, તેમ આત્માની અદર રહેલી કર્મની વર્ગણાઓ આત્મપણાને પામતી નથી સૂર્યની નજીક અને આડે આવેલા વાદળાઓ સૂર્યરૂપ થતા નથી, તેમ પૃથ્વી પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિરૂપ સ્થાવર નામકર્મના વિકારો જેઓ આત્માની આજુબાજુ આવેલા છે તે આત્મારૂપ થતા નથી જેમ નિર્મળ શ્વેત સ્ફટિકને પુષ્પોની ઉપાધિથી ઉત્પન્ન

થયેલ લાલ પીળા કાળા આદિ વિકારો મનાય છે, તાત્ત્વિક રીતે તે વિકારો સ્ફટિકના નથી તેમ જીવને કર્મની ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલા રાગદ્વેષાદિ પરિણામો છે. પણ તાત્ત્વિક રીતે તે જીવના પરિણામ નથી. જેમ માટીના પિંડ વડે કુંભ, સરાવ આદિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ બધા કષાયાદિ પરિણામો ચેતનાના નિમિત્તે કરી કર્મો વડે ઉત્પન્ન થાય છે. ઘડાની ઉત્પત્તિમાં માટી ઉપાદાન–મૂલ કારણ છે અને કુંભાર, ચાક, દંડ, દોરી આદિ નિમિત્ત કારણો છે; તેમ આત્મામાં ક્રોધાદિની ઉત્પત્તિ મનાય છે તેમાં ઉપાદાન કારણરૂપ તો કર્મ છે અને ચેતના-આત્મા નિમિત્ત કારણ છે માટે ક્રોધાદિ આત્માનું કાર્ય નથી પણ કર્મોનુ કાર્ય છે.

કષાય એટલે શું?

પાણીમાં જેમ કલ્લોલ-તરંગ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કર્મના ઉદયથી આત્મામાં જે મલીન પરિણામ થાય છે તે કષાય છે. આ મલીનતાનો અભાવ થવાથી કર્મનો પણ અભાવ થાય છે બીજ અને અંકુરાની માફક એકનો નાશ થવાથી બીજાનો નાશ થાય છે. જેમ જેમ સોનાનો મળ દૂર થાય છે તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર તેની શુદ્ધતા પ્રગટતી જાય છે તેમ આ પરિણામી જીવમાંથી મલીનતાનો અભાવ થતો જાય છે, તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર તેનાં પરિણામો શુદ્ધ થતાં જાય છે. મેલ બધો દૂર થતાં સોનુ શુદ્ધ થાય છે તેમ કર્મની મલીનતા સર્વથા દૂર થતાં આત્મા સર્વથા શુદ્ધ થાય છે વાયુ વિના જેમ સમુદ્ર તરંગ વિનાનો થઇ રહે છે. તેમ કર્મની મલીનતાના અભાવે આત્મા નિશ્ચળતા અને નિર્વિકારતા ધારણ કરે છે.

ઇન્દ્રિયજન્ય વિષય જ્ઞાન વિનાનુ જે જ્ઞાન અતરમા પ્રતિભાસે છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાન આત્માનુ સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનીઓ તેને જાણી અને અનુભવી પણ શકે છે જેઓ તે અતીન્દ્રિય જ્ઞાનને જાણી તથા અનુભવી શકે છે તે જ જ્ઞાની કહેવાય છે જે પ્રકાશના અભાવે આ વિશ્વમા બધુ અધકારમય ભાસે છે અને જેમ હૈયાતિથી બધુ પ્રકાશમય અનુભવાય છે તે પરમાત્માની-શુદ્ધ આત્માની જ્યોતિ છે, આ અધકાર અને પ્રકાશ બન્નેને જાણવાની શક્તિવાળી આ જ્યોતિ છે

સર્વ પદાર્થો સ્વભાવથીજ પોતપોતાના સ્વરૂપમા રહેલા છે તેને પર પદાર્થવડે કોઈ વખત અન્યથા કરી શકાતા નથી આકાશની માફક આત્મા નિર્મળ, અમૂર્ત્ત અને અવિનાશી છે સયોગ સબધે આવી મળતા પર દ્રવ્યો તેના સ્વરૂપને પોતાપણે કે અન્યથા રૂપે કરવાને સમર્થ થતા નથી દેહ અને આત્માનો સદા ભેદ છે, કેમકે તે બન્ને ભિન્ન જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે અને ભિન્ન જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનવડે દેહ જાણી શકાય છે અને આત્મા સ્વસવેદન સ્વાનુભવવાળા જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે

જીવ અને કર્મનો અન્યોન્ય વધ્ય ઘાતક સબધ નથી એક મરનાર અને બીજો મારનાર આવા સબધને વધ્ય ઘાતક સબધ કહે છે આવો સબધ જીવ અને કર્મનો નથી પણ સયોગ સબધ છે તેથીજ બન્ને જુદા પડી શકે છે પણ એક બીજાના ગુણનો નાશ કરતા નથી અર્થાત્ કર્મો જીવના ગુણોનો નાશ કરતા નથી અને જીવ

કર્મના ગુણોનો નાશ કરતો નથી, પણ એક બીજાની સાથે એકરસ થઈને ભેગાં મળીને રહે છે. જીવ અને કર્મમાં પરિણામ થયા કરે છે, તે પરિણામમાં જ્યારે એક બીજાની નિમિત્તતા રહેતી નથી ત્યારે પરસ્પર જોડાઈ રહેલા જીવ અને કર્મનું જુદા થવાપણું થાય છે. અને તેનેજ મોક્ષ કહે છે.

પુદ્ગલના જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ આદિ પરિણામ થવામાં, આત્મામાં થતા રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માને થતા રાગદ્વેષાદિ પરિણામમાં જ્ઞાનાવરણ આદિ પરિણામ નિમિત્ત કારણ છે. જ્યારે પુદ્ગલ આત્માના પરિણામમાં કારણ રૂપ થતાં નથી અને આત્મા પુદ્ગલના પરિણામમાં, કારણ રૂપ થતો નથી, ત્યારે આત્મા અને કર્મ બન્ને જુદા પડે છે.

આત્માને આત્માકારે પરિણમાવો.

સ્ફટિકમણિની માફક આત્મા જે જે ભાવો સાથે જોડાય છે ત્યાં ત્યાં તે તે ભાવે તન્મય ભાવને પામે છે. સ્ફટિકમણિની પાસે લાલ પીળું કે કાળા જેવુ પુષ્પ રાખ્યું હોય તે વખતે તે મણિ તેવા રંગનો દેખાય છે, તેમ આત્માની પાસે જે જે શુભાશુભ નિમિત્તો રાખવામાં આવે છે તેવા તેવા પરિણામે આત્મા પરિણમે છે. આ નિમિત્તો બે પ્રકારનાં છે, એક બાહ્ય નિમિત્ત, અને બીજું અંતરંગ નિમિત્ત, બાહ્ય નિમિત્તરૂપે પાંચ ઇન્દ્રિયોના શુભાશુભ વિષયો છે. ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થયા વિના આ નિમિત્તો દેખીને આત્મા શુભાશુભ પરિણામો કરે છે, શુભાંશુભ પરિણામો ઉત્તરોત્તર બીજાં પરિણામો ઉત્પન્ન કરે છે. શુભપરિણામ રાગનું કારણ બને છે. રાગ પુન્યનું કારણ થાય છે. અશુભ પરિણામ

રાગદ્વેષ મોહ અજ્ઞાન અને પાપનુ કારણ બને છે, આ માટે જ જ્યાસુધી વિશ્વના તમામ પદાર્થો ઉપરથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય આત્મજાગૃતિના બળે પ્રગટ ન થાય ત્યાસુધી જ્ઞાનીઓ તેવા નિમિત્તોથી દૂર રહેવા વારવાર ભલામણો કરે છે, કેમકે સત્તામા બીજ પડેલા છે તે દૂર ન થાય ત્યા સુધી બાહ્ય નિમિત્તો તેને તેના માર્ગમાથી ચલિત કર્યા વિના રહેતા નથી

બીજા અભ્યતર નિમિત્તમા સત્તામા રહેલા કર્મનો ઉદય થાય છે, તે છે એટલે સત્તાગત કર્મો ઉદયમા આવીને નિમિત્ત કારણ રૂપ થાય છે તેમાથી રાગ દ્વેષ મોહ અજ્ઞાન પુણ્ય પાપ વિગેરે અનેક ભાવોની વૃદ્ધિ કે હાનિ થયા કરે છે

બહારના કેટલાક સારા નિમિત્તોથી વૈરાગ્ય જાગૃત થાય છે, વિરક્તતા આવે છે, આત્મભાન પ્રગટે છે અને શુભ કે શુદ્ધ કર્ત્તવ્ય તરફ પ્રવૃત્તિ કરવાનુ પ્રોત્સાહન પણ મળે છે તેમજ અતર્ગત સારા કર્મોનો ઉદય થતા પણ જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્ય આત્મજાગૃતિ અને ઉત્તમોત્તમ શુભ કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ તરફ પ્રયાણ કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટે છે

આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે આત્માના પરિણામ શુભ હોય તો આત્મા શુભ રૂપે પરિણમ્યો કહેવાય છે અને જો આત્માના અશુભ પરિણામ થાય તો આત્મા અશુભ રૂપે પરિણમ્યો કહેવાય છે માટે વિદ્વાનોએ-સમજુ લોકોએ પોતાને-આત્માને આત્મ ભાવનાના અભ્યાસમા વારવાર જોડવો જોઇએ તેથી આત્મા શુભાશુભ ભાવથી પાછો ફરીને આત્માકારે પરિણમી રહેશે અર્થાત્ આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂ-

પમાંજ પરિણમાવવાથી પરપદાર્થ તરફ પરિણમતો અટકી જઈને તે શુદ્ધ થશે. એકવાર જો આત્મા સર્વથા કર્મથી છુટો પડે તો પછી ફરીને તે કર્મ સાથે કદી જોડાવાનો નહિં અને શુભાશુભ પરિણામો કરવાના બીજ રૂપ કર્મો ન રહેવાથી તેમાથી પરિણામો ઉત્પન્ન થશે નહિં. સેકાઈ ગયેલાં બીજમાંથી અંકુરા પ્રગટ થતા નથી, તેમ કર્મ બીજ બળી ગયા પછી કર્મો ઉત્પન્ન થાય નહિં.

ઉપાદાન કારણ.

જેમ દંડ. ચક્ર અને કુંભાર આદિ સામગ્રી તૈયાર હોવા છતા પણ ઉપાદાન–મૂળ કારણ રૂપ માટી વિના ઘડો ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ મન વચન શરીરની ક્રિયારૂપ સામગ્રી તૈયાર હોવા છતા તેના ઉપાદાન કારણ વિના કર્મ ઉત્પન્ન થતા નથી. ઘડો ઉત્પન્ન થવામાં ઉપાદાન કારણ જેમ માટી છે. તેમ કર્મનું ઉપાદાન કારણ રાગદ્વેષની મલિનતા છે તે હોય તોજ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે.

કુંભાર જેમ સહકારી કારણ–સાથે રહી કરનાર મદદગાર નિમિત્ત કારણ પણે ઘડો બનાવે છે. છતાં પણ કોઈ વખત કોઈપણ પ્રકારે કુંભાર ઘડામય–ઘડારૂપ થતો નથી. તેમ આત્મા પણ સહકારી કારણ પણે કષાયાદિને કરે છે, છતાં પણ આત્મા કોઈ વખત કષાયાદિ રૂપે થતો નથી.

જે કર્મને કર્મરૂપે જાણે છે, અને અકર્મને અકર્મરૂપે જાણે છે તે બધી જાતનાં કર્મો કરવા છતાં છેવટે કર્મનો નાશ કરે છે જેને સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય છે તે કોઈ વિકટ પ્રસંગે ત્યાગ કરવા યોગ્ય બાબતોનું ગ્રહણ પણ

કર છતા તે થોડા વખત પછી તેનો ત્યાગ કરી શકશે, કેમકે તેને સત્ય અસત્યનુ જ્ઞાન છે જેને સત્યનુ જ્ઞાન જ નથી તે મનુષ્ય તેને હિતકારી જાણીને ગ્રહણ કરે છે અને અહિતકારી હોવા છતા તેવા જ્ઞાનના અભાવે પ્રસગે તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી

જેમ કાદવમા પડેલો નિર્મળ સ્ફટિક અદર ખાનેથી કાદવ વડે લેપાતો નથી કાદવ સ્વરૂપે પરિણમતો નથી તેમ જે મનુષ્યને વિષયો પરત્વે મમત્વ રહેલો નથી તે વિશુદ્ધ આત્મા વિષયોરૂપ કાદવ વડે લેપાતો નથી કોઈ પણ કામમા આસક્તિ હોવી તેજ કર્મોથી લેપાવાનુ-બધાવાનુ કારણ છે, તે ન હોવાથી કોઈ વિષમ પ્રસગે તેવા મનુષ્યોના વિષયો તરફ પ્રવૃત્તિ દેખવામા આવે તો અદરના ઉડાણની અને ગમ્ય તરીકે માનીને કરાતી ન હોવાથી તે જીવ તેમા લેપાતો નથી અર્થાત્ જેમ રત્ન કાદવમા પડવાથી ઉપરથી ખરડાય છે પણ તે થોડા પાણીથી તરતજ શુદ્ધ થાય છે તેમ તે મનુષ્ય અદરથી લેપાતો ન હોવાથી તરતજ વિશુદ્ધ થઈ શકે છે જેને તત્ત્વ દ્રષ્ટિએ દેહ તથા આત્માનો ભેદ બરોબર સમજાયો છે, તેને વિષયોને વિષે કોઈ પણ વખત આસક્તિ થતી નથી

શુભ, અશુભ અને શુદ્ધ એમ જીવમા ત્રણ પ્રકારના ભાવો થાય છે અને તે અનુક્રમે પુન્ય, પાપ અને મોક્ષના કારણરૂપ જીવોને થાય છે ભગવાનનુ પૂજન, દાન, વ્રત, તપ જપ, સ્વાધ્યાયાદિ તે જીવનો શુભ ભાવ છે તેથી પુન્ય બધાય છે, હિંસા, અસત્ય ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ ક્રોધ, અભિમાન, કપટ, લોભ, રાગ, સ્નેહ, દ્વેષ-ઇર્ષા, કલેશ,

કંકાસ-લડાઈ, જુઠું આળ આપવું, ચાડી ખાવી, હર્ષ શોક, નિંદા, કપટ સહિત જુઠું બોલવું. અને અસત્યમાં સત્યની ભ્રાંતિ, સત્યમાં અસત્યની માન્યતા આ સર્વે આત્માના અશુભ ભાવો છે તેથી પાપ બંધાય છે.

કર્મ મલ રહિત શુદ્ધ આત્મા સંબંધી વિચાર કરવો, તેનું ધ્યાન કરવું, તેમાં તદાકાર થઈ રહેવું તે આત્માનો શુદ્ધ ભાવ છે તે મોક્ષનું કારણ છે. પુન્યથી દેવ, રાજા, ચક્રવર્તિ આદિની ઋદ્ધિ મળે છે, પાપથી પશુ પક્ષી વૃક્ષ નરકાદિની ગતિ મળે છે અને તેનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે શુભ અશુભ બન્ને ભાવોનો ત્યાગ કરી શુદ્ધભાવ ધારણ કરવો, તેથી કર્મોનો આવવાનો માર્ગ રોકાય છે, અને પૂર્વનાં કર્મો જે બાંધેલાં છે, તેનો ક્ષય થાય છે, છેવટે આત્મા સદાને માટે વિશુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ ભાવ કેમ કરવો ?

આત્માને શુદ્ધ ભાવમાં લાવવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રથમ પોતાના મનને પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાથી ખેંચી લેવું-પાછું હઠાવવું અને તે મનને આત્મામા નિશ્ચળ કરવા માટે તે કંઈ પણ ચિંતન ન કરે તે તરફ લક્ષ આપ્યા કરવું-ચા જોયા કરવું. લાંબા વખતના અભ્યાસે મન આત્મામાં લીન થાય છે, સંકલ્પ વિકલ્પો કરતું બંધ થાય છે અને આ બાજુ આત્માનો જ્ઞાતા દૃષ્ટા પણાનો ભાવ પણ મજબુત થાય છે મન નિર્વિકલ્પ બને છે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર થાય છે. આ નિર્વિકલ્પ અને સ્વરૂપસ્થ દશામાં-અવસ્થામાં પૂર્વનાં બાંધેલાં-સત્તામાં રહેલાં

અને ઉદય આવેલા કર્મોનો નાશ થાય છે આ પ્રમાણે આત્માનો શુદ્ધ ભાવ પ્રગટ કરી શકાય છે

જે મનુષ્યે પોતાના આત્માને પરમાર્થના માર્ગથી વિમુખ કર્યો છે, પાછો હઠાવ્યો છે અને પોતાની શક્તિ વડે વિષયોનુ દઢતા પૂર્વક સ્મરણ કરવા માડયુ છે, તે મનુષ્ય જ્યાસુધી આવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે છે ત્યાસુધી સદાને માટે દીન અને દુખી થાય છે, તેમજ તેનો આ અને આ તો બન્ને ભવ તે પોતાને હાથે જ બગાડે છે

એક મનુષ્ય ભોગ ભોગવતો નથી છતા ભોગ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે બીજો મનુષ્ય ભોગ ભોગવે છે છતા તેના ત્યાગને માટે પ્રયત્ન કરે છે ભોગાતરાય કર્મના ઉદયને લીધે જીવને તેની ઇચ્છાનુસાર ભોગોની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેને લઈને તે ભોગ ભોગવતો નથી પણ તે ભોગવવા માટેની તેનામા તીવ્ર ઇચ્છા રહેલી હોવાથી તે તેને માટે પ્રયત્ન કરે છે બીજો મનુષ્ય વિશુદ્ધિવાળો જાગૃત આત્મા જ્ઞાની પુરૂષ છે, તેને પૂર્વના શુભ કર્મના ઉદયને લઈને ઉત્તમોત્તમ ભોગની પ્રાપ્તિ થઈ છે અને તેનો ઉપભોગ પણ તે લે છે, છતા તે જ્ઞાની હોવાથી ભોગોના દુખદાઈ પરિણામને જાણતો હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના નિરતર તેના મનમા રહ્યા કરે છે અને તેને છોડવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે પરંતુ બાધાવાળી કર્મ ભોગવ્યા વિના છુટતુ નથી એટલે તે કર્મ ભોગવીને કર્મો ઓછા કરે છે અર્થાત્ આ બીજો પુરૂષ ભોગ ભોગવીને કર્મો છોડે છે ત્યારે પ્રથમનો પુરૂષ ભોગ ભોગવતો નથી અને નવીન ?

ભોગને નિમિત્તે બાંધે છે. આ બન્ને દૃષ્ટાંતમાં ગ્રહણ અને ત્યાગની અધિકતા પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે, અને તેને લઈને જ્યાં એક બંધાય છે ત્યાં બીજો છુટે છે.

એક મનુષ્ય પરમાર્થના માર્ગને જાણતો નથી છતાં તે વિષયોનું સ્મરણ કે ઇચ્છા કરતો નથી. જે અવસરે જે મળી આવે તેમાં સંતોષ માને છે. તે જીવ આ ભવમાં તેમજ પરભવમાં નિરંતર સુખી થાય છે. આનું કારણ એ છે કે વિષયોમાંથી વિરક્ત થવું એ લાગણીઓમાંજ કોઈ અપૂર્વ ચમત્કાર રહેલો છે કે પરમાર્થ તરફ પ્રવૃત્તિ ન કરવા છતાં વિષયોથી વિરક્તપણાના પરિણામ તેને પરમાર્થના માર્ગ તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારના જેવું ભાવી ફળ આપે છે.

એક રાગી મનુષ્ય ભોગ ભોગવતો નથી છતા કર્મો વડે સારી રીતે બંધાય છે, બીજો વિરાગી મનુષ્ય પૂર્વના પુન્યો વડે મળી આવેલા ભોગો ભોગવે છે છતાં કર્મ વડે બંધાતો નથી. આ સ્થળે કર્મ બંધમાં રાગની મુખ્યતા છે અને કર્મ છોડવામા વિરાગની મુખ્યતા છે.

પાચે પ્રકારના વિષયોને જાણવાથી જ્ઞાની બંધાતો નથી. જો જાણવા માત્રથીજ કર્મનો બંધ થતો હોય તો કેવલજ્ઞાની પોતાની જ્ઞાન શક્તિથી ત્રણે લોકને જાણે છે તે પણ બંધાવા જોઈએ, પણ બંધાતા નથી, જેનામા જ્ઞાન છે પણ રાગ નથી તે બંધાતો નથી, પણ જેનામાં રાગ છે પણ જ્ઞાન નથી તે બંધાય છે. અહિં કર્મ બંધનમાં રાગની મુખ્યતા છે. અજ્ઞાની જીવો ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ગ્રહણ નથી કરતા, છતાં પણ કર્મોથી બંધાય છે. એકેંદ્રિયાદિ

જીવો વિષયોને બહુ ગ્રહણ કરતા નથી છતા શુ કર્મોથી બધાતા નથી ? અર્થાત્ બધાય છે અહિ કર્મના બધનમા અજ્ઞાન તથા મિથ્યાત્વની મુખ્યતા છે

જેઓ રાગ દ્વેષથી નિવૃત્ત થયા છે તેને પચ્ચખાણાદિ કરવા તે નિરૂપયોગી છે અને જેઓ રાગદ્વેષમા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને પણ પચ્ચખાણાદિ કરવા નિરૂપયોગી છે વ્રત, તપ, જપ, ધ્યાન આદિ ક્રિયાઓ રાગદ્વેષનો નાશ કરવા માટે છે, જે રાગદ્વેષ કરતો નથી તેને આ વ્રતાદિ કરવા તે નકામા છે અર્થાત્ તે રાગદ્વેષ કરતો ન હોવાથી તેનાથીજ તેનો આત્મા નિર્મળ થાય છે અને નવા બધન પામતો નથી જે રાગદ્વેષ કરે છે તેના કરેલા વ્રત તપ જપાદિ વૃથા છે, વૃથા એટલે નકામા એટલા માટે છે કે, રાગદ્વેષના ત્યાગ માટે તો આ વ્રતાદિ કરવાના છે, તે રાગાદિનો ત્યાગ તો તે કરી શકતો નથી, તો પછી આ વ્રતો તેનુ ધારેલુ ફળ આપતા ન હોવાથી કર્યા તો પણ ન કર્યા બરાબર છે અહિ કર્મક્ષય કરવાની મુખ્યતા છે વ્રતાદિથી પુન્ય બધ થાય તે વાત ગૌણ છે અપેક્ષાએ વ્રતાદિ કરવા છતા રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવામા ન આવે તો વૃથા કહેલા છે, નહિતર પુણ્ય બધ તો થાય છે, એટલે વ્રતાદિ સર્વથા નિરૂપયોગી તો નથીજ

જે મનુષ્ય કોઈ ઠેકાણે રાગ કરતા નથી, તેમજ દ્વેષ પણ કરતો નથી સર્વ સ્થળે સદા ઉદાસીન ભાવ રાખે છે, તે પ્રત્યાખ્યાન વડે સર્વ દોષોને ઉલઘી જાય છે, પ્રત્યાખ્યાન એટલે આ વસ્તુના સબધમા રાગદ્વેષ નહિ કરૂ તેવી પ્રતિજ્ઞા કરવી તેવો દૃઢ નિશ્ચય કરવો તે આવા

પ્રત્યાખ્યાન વડે રાગદ્વેષને ઓછા કર્યા છે, પ્રત્યાખ્યાન કરવાની સાથેજ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને ઉદાસીન ભાવમાં આવી ગયો છે, અથવા ઉદાસીન વૃત્તિ જે રાગદ્વેષના અભાવવાળી છે તે તેનામાં આવી હોવાથી તે પ્રત્યાખ્યાનની હદને ઉલંઘી ગયો છે. પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તેને જે કાર્ય કરવાનું હતું તે થઈ ગયેલ હોવાથી હવે તેને પ્રત્યાખ્યાનની જરૂર રહી નથી—અર્થાત્ પચ્ચક્ખાણ કર્યા વિના પણ પ્રત્યાખ્યાન કરેલાની માફક તેનું વર્ત્તન થઈ રહેલું છે, તે મનુષ્ય સંવર ભાવમાં રહેલો છે અને કર્મની નિર્જરા કરે છે. તેને પ્રત્યાખ્યાનની શી જરૂર છે? જે મનુષ્ય રાગી છે તેનામાં સંસારના હેતુ ભૂત દોષો સદા નિવાસ કરીને રહે છે, પણ જે જ્ઞાની છે, વીતરાગ છે, તેની અંદર કોઈપણ દોષો ટકી શકતા નથી. જીવોને ઉદયિક ભાવ બંધનું કારણ છે, પણ પરિણામિકભાવ મોક્ષનું કારણ છે.કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિક ભાવ છે. મનુષ્યાદિ ચાર ગતિ, ક્રોધાદિ ચાર કષાય, સ્ત્રીવેદ આદિ ત્રણવેદનો ઉદય, કૃષ્ણલેશ્યાદિ છલેશ્યા, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસયમ અને અસિદ્ધત્વ એ એકવીશ ઉદયિક ભાવો છે. આનો ઉદય હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે સૂક્ષ્મ પણ બંધ હોય છે, પણ અભવ્યને મૂકીને જીવત્વ, ભવ્યત્વ, આ બે પરિણામિક ભાવો કર્મના ઉદય આદિની અપેક્ષા રાખતા નથી, તેથી તેનાથી કર્મનો બંધ થતો નથી, તે મોક્ષનું કારણ છે.

ઈષ્ટ વિષયોનો અનુભવ થવો તે બાહ્ય ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતું સુખ છે. અને આત્માનો અનુ-

ભવ વવો તે આત્માથી ઉત્પન્ન થતુ આતરસુખ છે વિષયોથી ઉત્પન્ન થતુ સુખ વિનાશી છે આત્માથી પ્રગટ થતો આનદ અવિનાશી છે આ બન્ને સુખમા જમીન અને આકાશ જેટલો તફાવત છે, તે જાણીને વિષય સુખનો ત્યાગ કરીને નિરતર આત્માના અનુભવમા રહેવા પ્રયત્ન કરવો વિષયો સબધી જ્ઞાન મનુષ્યોને થાય છે, તે ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાન છે, તે સર્વ પુદ્ગલિક જ્ઞાન છે આત્મિકજ્ઞાન તેનાથી ઉલટુ છે, તે આત્માથી પ્રગટ થાય છે, અને તેનો સબધ પણ આત્માની સાથેજ છે ઇન્દ્રિય જન્યજ્ઞાન પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તો છેજ, જ્ઞાન પુદ્ગલ સ્વરૂપ તો નજ હોય છતા તે જ્ઞાનની વિભાવિક પરિણતિ હોવાથી તેની ઉત્પત્તિમા પુદ્ગલમય ઇન્દ્રિયો કારણ રૂપ છે માટે તેને વ્યવહારથી પુદ્ગલ સ્વરૂપ કહે છે પાચ જ્ઞાનમા મતિ તથા શ્રત જ્ઞાનને ઇન્દ્રિય જનિત કહેવા છે માટે આ અપેક્ષાએ વ્યવહાર નયે તે પુદ્ગલિક જ્ઞાન છે, અવધિજ્ઞાનાદિ ત્રણ જ્ઞાન આત્મા અપેક્ષી છે તે પ્રગટ થવામા ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા ન હોવાથી તે ત્રણ આત્મિક જ્ઞાન છે તે ત્રણમા પણ તાત્વિક રીતે આત્મિકજ્ઞાન તો એક કેવળજ્ઞાનજ છે

જ્ઞાનમા ભેદ નથી

ગાયોનો આપસમા ભેદ હોવા છતા પણ દુધમા ભેદ હોતો નથી, તેમ પુરૂષોમા ભેદ રહેવા છતા પણ તેના જ્ઞાનમા ભેદ હોતો નથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર

ઈત્યાદિ પુરૂષોના અનેક ભેદ હોય છે છતાં જ્ઞાતાપણા વાળો જ્ઞાનનો સ્વભાવ બધામાં એક સરખો છે અનંત જ્ઞાનીઓનું એકજ જ્ઞાન છે. તેમની બહારની પુન્ય પ્રકૃતિમાં ફેર હોય છે પણ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ સર્વથા દૂર થતાં તે બધાનું જ્ઞાન તો એક સરખું રહે છે.

જેમ દીવા વડે જોવા લાયક પદાર્થને જોઈને દીવો દૂર મૂકવામાં આવે છે, તેમ જ્ઞાન વડે જાણવા યોગ્ય પદાર્થોને કે માર્ગને જાણીને તે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. અહિં એટલી અપેક્ષા સમજવાની છે કે જે જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે, સૂક્ષ્મ છે. વ્યપદેશ રહિત છે. (આ આમ અને આ તેમ આવા વિકલ્પો જેમાં નથી તેને વ્યપદેશ રહિત કહે છે.) અને અવિનાશી છે, આત્માની સાથે અભેદ સંબંધ વાળું છે તે જ્ઞાન તો બન્યુંજ રહે છે, પણ જે જ્ઞાન વ્યવહારૂ છે, સાધન રૂપે છે, વિકાર પામનારૂં છે, ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા રાખનારૂં છે તે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. વિકૃત જ્ઞાનથી પદાર્થો અને કર્ત્તવ્યને જાણીને જે વખતે સ્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનનું આલંબન લેવામાં આવે છે તે વખતે તે વિકૃતજ્ઞાન છુટી જાય છે-ખસી જાય છે. અર્થાત્ તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

થડ કાપવાથી જેમ ફરીને પલ્લવો-ડાળાં પાંખડાંઓ ફુટી નીકળે છે, પણ વૃક્ષના મૂળને કાપી નાખવા પછીથી ડાળાં પાખડાંઓ ફુટતાં નથી, તેમ જન્મ મરણ આપનાર કર્મના એક ભાગને છેદવાથી વિકારો ફરી વાર પ્રગટ થાય છે, પણ તેના મળનો નાશ કરવાથી ફરીને વિકારો પ્રગટ થતા

નથી જન્મ મરણ આપનાર કર્મનો એક ભાગ તે શુભ તપશ્ચર્યા, વ્રતો, જપ, અહિંસા, પરોપકારાદિ કરીને અશુભ પર્યાયનો નાશ કર્યો, નાશ કર્યો એટલે આવતા અશુભ કર્મો અટકાવ્યા, કેમકે શુભ કર્મ કરવાનો વખત ઓટલો બધો લીધો કે અશુભ કર્મ કરવાનો વખત ન મળ્યો તેથી અશુભ કર્મ ઓછા બાંધ્યા, પણ તે શુભ કર્મને લઈને ઉત્તમ ગતિમાં, ઉત્તમ જાતિમાં, ઉત્તમ ગોત્રમાં જન્મ ધારણ કરવો પડવાનો, ત્યાં બધા અનુકૂળ સંયોગો મળ્યા, મન ગમતા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવવાના મળ્યા, તેવા અનુકૂળ સંયોગોમાં રાગ કરવાથી અને પ્રતિકૂળ બાબતોમાં દ્વેષ કરવાથી તેમજ પાપ વધારનારા આચરણો કરવાથી ફરી પાછા અશુભ કર્મના ડાળા પાંખડાં ઉગી નીકળવાના, અને તેને લઈને વારંવાર જન્મ મરણ કરવા પડવાના, માટે શુભાશુભ બન્ને કર્મનો નાશ કરવો જોઈએ તે મૂળનો નાશ કરવા બરોબર છે તેથી ફરીને ભવ વૃક્ષ-આમાં જન્મ મરણાદિ ડાળા પાંખડા ઉગતા અટકી જશે

મૂળનો છેદ કરનાર તો શુદ્ધ આત્મધ્યાનનો જ માર્ગ છે, માટે આ નજીકનો સિધો સરલ માર્ગ જેના હાથમાં આવ્યો છે જેને તે બોબર સમજાયો છે, તેને પુન્યના લાંબા અને કિંમત રસ્તે જવાની કાંઈ જરૂર નથી, પોતાના અંતરમાં-અંતરમાં બીરાજમાન શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે તેમ છે

આ જડ માયારૂપ દેખાતા બાહ્ય જગતને મહા ક્ષુરૂપો, અનાદિત્ય, ઇન્દ્રજાળ સમાન વિનાશ પામનાર જાણીને,

જોઈને, સ્થિર આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરવા વડે મિથ્યાત્વ રૂપ પહાડોને, અવિરતિરૂપ નદીઓને, કષાયરૂપ અગ્નિને અને લોભરૂપ સમુદ્રને ઓળંગીને નિર્વાણરૂપ શાંતિ સ્થાને પહોંચી જાય છે. તેવા આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થયેલ વીર પુરૂષોનો જન્મ થયો અને વિશ્વમાં લાંબો કાળ જીવવું તે સફળ છે

શુદ્ધ આત્મા સર્વ પદાર્થોમાં ઉત્તમ છે, સ્વ સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત છે, નિત્ય આનંદ સ્વરૂપ છે, કર્મ રહિત છે, સૂક્ષ્મ છે, અતીંદ્રિય પદાર્થને જાણનાર જ્ઞાનીઓને ગમ્ય છે. એજ પ્રમાણે આ ગ્રંથ બધા ગ્રંથોમાં ઉત્તમ છે. આત્મ સ્વરૂપને બતાવનારો છે, નિત્ય આનંદ આપનારો છે, નિર્દોષ છે, સૂક્ષ્મવિચારોથી ભરપૂર છે, અને અનુભવ કરવાથી લક્ષ્યમા આવી શકે તેમ છે. સંસારથી વિરક્ત થયેલાઓને શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે આ ગ્રંથ વિશેષ ઉપયોગી છે

જે મનુષ્ય ચિત્તને નિર્મળ કરીને એકાગ્રતા પૂર્વક આ ગ્રંથ ભણશે અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવા પ્રયત્ન કરશે તે પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરીને સદાને માટે પરમશાંતિ પ્રાપ્ત કરશે.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

इति श्री तपागच्छिय गच्छाधिपति श्रीमान् मुक्तिविजय गणि शिष्यश्रीमदाचार्य विजयकमलसूरिस्तेषांमुख्यपट्टधर शिष्य श्रीमदाचार्य श्री विजयकेशरसूरिणा संकलितो सुसंस्कारितश्च श्री महावीरतत्त्वप्रकाश नामक ग्रंथः वीर संवत षडशीत्यधिकचतुर्विंशतिशततमे वर्षे आश्विनमासस्य शुक्लपक्षचम्यां राजनगरे समाप्तिरगमत् श्री श्रमण संघस्य शांतिरस्तु.

સમાપ્ત

ॐ श्री सखेश्वर पार्श्वनाथाय नम ॥

શ્રી આત્મ વિશુદ્ધિ

જેમા

(આત્માનુ સ્વરૂપ, આરાધન, આત્મ પ્રાપ્તિના સાધનો વિગેરે આત્માના ઉચ્ચ આદર્શ બતાવે છે)

લેખક

આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયકેસરસૂરિશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશક અને પ્રસિદ્ધસ્થાન

બાબુલાલ શાન્તિલાલ

૧લી અગિયારી લેન, ખારાકુવા, ઉસ્માનમ જીલ

પહેલે માળે, મુબઈ, ૩

વીર સ ૨૪૦૬] કિંમત અમૂલ્ય [દ્વિતિયાવૃત્તિ

સવત ૦૧૭] [૧૯૬૦

અનુક્રમણિકા

મુદ્રક : સુરેશચંદ્ર પોપટલાલ પરીખ
ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિ. પ્રેસ, સલાપોસ રોડ, અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

આ વિશ્વમા જ્યા જ્યા નજર કરવામા આવે છે ત્યા ત્યા સર્વ સ્થળે જીવો ત્રિવિધ તાપથી તપેના જોવામાં આવે છે પછી તે સામાન્ય મનુષ્ય હોય કે મોટા રાજા મહારાજા હોય પણુ કોઇને કોઈ દુ ખથી તે પીડાતોજ હોય છે, વધારે સપત્તિ કે ઉપાધિ વાળાને વધારે દુ ખ અને થોડી સપત્તિ કે ઉપાધિવાળાને થોડુ પણુ દુ ખ હોય છે

આત્મા સિવાય એક એવી વસ્તુ છે કે જેની સર્વ જીવોને જરૂરીયાત મનાણી છે અને તેને મેળવવા સર્વ જીવો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે આ વસ્તુ મેળવતા અને મેળવ્યા પછી તેનો ઉપયોગ કર વામાં કે તેનુ રક્ષણુ કરવામા જીવને જીવનનો મોટો ભાગ તેની પાછળ ખરચવો પડે છે, છતા તે વસ્તુથી છેવટે તો આ જીવ નિરાશજ થાય છે, કેમકે તે વસ્તુ તેનું રોગથી, વ્હાલાના વિયોગથી, વૃદ્ધાવસ્થાથી કે મરણુથી રક્ષણુ કરી શકતી નથી છેવટે નિરાશ થયેલ જીવ આ સર્વ દુ ખથી મુક્તિ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, આ મુક્તિ આ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ મળતી નથી પણુ તેના ત્યાગ કર-વાથીજ મળે છે, તેના તરફના મોહ મમત્વવાળા સ્નેહભાવનો ત્યાગ કરવાથીજ મળે છે, આ છેવટના નિશ્ચયવાળુ જ્ઞાન છે આ જ્ઞાન થયા પછી તે સસ્વના ત્યાગ માટે તેને પુરૂષાર્થ કરવો પડે છે આ ત્યાગ કાંઈ માથે ઉપાડેલો બોજો ફેંકી દેવા જેટલો સહેલો નથી પણુ યુક્તિ પૂર્વક ધીમે ધીમે પોતની લાયકાત પ્રમાણે ત્યાગ કરવાની જરૂર પડે છે આસક્તિ અને જરૂરીયાતો ઓછી કર્યા વિનાનો ત્યાગ રૂપાતરે તેને ફસાવનારો, અને અજ્ઞાન તથા અભિ માન વધારનારો થાય છે

વસ્તુતત્ત્વના નિશ્ચય પછીનો ત્યાગ, પોતાના ખરા કર્ત્તવ્યને સમજ્યા પછીનો ત્યાગ તેનો માર્ગ સરલ કરી આપનારો, વિઘ્નોને હઠાવનારો અને આત્માની નિર્મળતા કરાવી આપનારો થાય છે. આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ એજ છે. અને એટલા માટે આ ગ્રંથનુ આત્મ વિશુદ્ધિ એવું નામ આપવામાં આવ્યુ છે. કેમકે આ ગ્રંથની અંદર વસ્તુતત્ત્વનો નિશ્ચય કરાવીને જીવને પોતાના ખરા કર્ત્તવ્ય તરફ દોરવામાં આવેલ છે.

આ માયાના ખરા સ્વરૂપને સમજીને જીવ તે તરફથી પાછો હઠી પોતાના સત્ય સ્વરૂપ આત્મા તરફ વળે તે આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ છે. માયાના–પુદ્ગલના ત્યાગ વિના આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થતું નથી. માયા, અજ્ઞાન, કર્મો, પુદ્ગલો, આસક્તિ વિગેરે જે કાંઈ આત્માને આવરણુ રૂપ થઈને તેના ખરા સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા દેતું નથી તેનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ, એ આ ગ્રંથનો વિષય છે. એટલા માટે જુદાં જુદાં સાધનો દ્વારા શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરવાનુ આ ગ્રંથમાં બતાવવામાં આવેલ છે.

આ ગ્રંથ ઘણો નાનો છે, છતાં ઉપયોગી વિષયોથી ભરપુર છે. આ ગ્રંથનાં અઢાર પ્રકરણો છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે તે શુદ્ધ આત્માનું પ્રતિપાદન કરનાર પ્રથમ પ્રકરણ છે. આ શુદ્ધ આત્મા જ આરાધવા યોગ્ય છે, બાકી વગર ઉપદેશે પણ જીવો માયાની આરાધના તો કરી રહ્યા જ છે, એટલે શુદ્ધ આત્માનાં આરાધન કરવાનો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરનાર બીજું પ્રકરણ છે. આ શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી સાધનોની જરૂરીયાત જીવોને હોય છે તેના વિના આરાધના કેવી રીતે કરી શકાય ? તેટલા માટે ત્રીજા પ્રકરણમાં આત્મપ્રાપ્તિનાં સાધનો બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ સાધનોમાં મનના અનેક પ્રકારના વિકલ્પો આડે આવે છે. આ વિકલ્પો એજ દુઃખનું બીજ છે તે સમજાવવા માટે ચોથું પ્રકરણ

આપવામાં આવેલ છે વિકલ્પો એજ દુખનું બીજ છે એમ જ્યારે જીવને બરોબર સમજાય છે ત્યારે જીવ પોતાની પાછલી જીંદગી અને તેમાં કરેલા અસત્ય માર્ગથી વિરૂદ્ધ વર્તનો યાદ કરીને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે, ને બાબતને જણાવનારૂં પાંચમું પ્રકરણ છે આમ પોતાના ખરા જીવનનો દુરૂપયોગ કરનાર પશ્ચાત્તાપ કરીને નિરાશ ન થઈ જાય પણ શુરવીર થઈને થયેલી ભૂલોને સુધારે અને પ્રભુના માર્ગમાં આગળ વધે તેટલા માટે જાગૃત થયેલ આત્મા આગળ વધવા માટે આત્મસ્મરણની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ વાતને જણાવનારૂં છઠ્ઠું પ્રકરણ આપવામાં આવેલ છે આત્મસ્મરણની પ્રતિજ્ઞા કરનાર જીવ જો પોતાને કરવા યોગ્ય માર્ગનો અજાણ હોય તો આત્મસ્મરણથી પ્રગટ થતી શક્તિનો ઉપયોગ એક માર્ગે કરી બેસે, અથવા એકલા વ્યવહારને માર્ગે દોરવાઈ જઈ ખરૂં કર્તવ્ય ભૂલી જાય અથવા એકના નિશ્ચયના માર્ગને જાણીને કર્તવ્ય કરતો અટકી બેસે તેટલા માટે નિશ્ચય અને વ્યવહાર માર્ગની સમજ આપનાર સાતમું પ્રકરણ આપવામાં આવ્યું છે આ નિશ્ચય અને વ્યવહારને જડ વસ્તુથી બનેલી વિવિધ આકૃતિઓમાં તથા ચેતન આત્મામાં બનતા વિવિધ ઉપયોગોમાં યથાયોગ્ય પણે મૂળ વસ્તુનું ભાન કાયમ રાખીને વાપરવાની જરૂર છે જો તેમ કરવામાં ન આવે તો નિશ્ચય વ્યવહારના એકલા જ્ઞાનથી વિશેષ લાભ થતો નથી એટલા માટે આઠમા પ્રકરણમાં જડ ચેતનનો વિવેક બતાવવામાં આવ્યો છે આમ જડચેતનના વિવેકનું જ્ઞાન કરનાર જીવે મોહનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ જો મોહનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો જડ ચેતનનો વિવેક નકામો છે એ બતાવવા માટે નવમા પ્રકરણમાં મોહનો ત્યાગ કરવા સબંધી વિવેચન કરવામાં આવેલ છે મોહનો ત્યાગ કરનાર જરૂર અહંકારનો ત્યાગ કરે કેમકે અહંકાર એ સર્વ દુઃખનું બીજ છે અહંવૃત્તિ જ્ઞાન કે ધર્મ મોહ ના બધા દુર્ગુણોનું જીવન છે, તે હોય તોજ તેમની હૈયાતિ છે અને

કારમાંથી તેમને પોષણ મળે છે માટે દશમા પ્રકરણમાં અહંકારનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવ્યુ છે.

વ્યવહારમાં મોહ તથા અહંકાર વિગેરેનો ત્યાગ કરનારા મળી આવે છે પણ તેઓ આત્મ તરફ પ્રવૃત્તિ કરતા ન હોવાથી આત્માની ઉજ્વળતા પ્રગટ કરી શકતા નથી. આત્માની ઉપાસના વિના આત્માની નિર્મળતા પ્રગટ થતી નથી એ બતાવવા માટે આત્માની ઉપાસના કરનારા જીવો કોઈકજ હોય છે તે બાબતનુ અગીયારમું પ્રકરણ છે.

આત્માની ઉપાસના તેના ગુણો દ્વારા બની શકે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ આત્માના મુખ્ય ગુણો છે તેની ઉપાસના કરવા માટે જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયના સ્વરૂપને બારમા પ્રકરણમાં બતાવવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયમાં પ્રવેશ કરવા માટે સાધનોની જરૂર છે. કેમકે સાધન વિના આત્માની નિર્મળતા થવી મુશ્કેલ છે, એટલે તેરમા પ્રકરણમાં વિશુદ્ધિનાં અનેક સાધનો બતાવવામાં આવ્યાં છે; આ સાધનોનુ સેવન કરવા છતા પોતાનું મૂળ સાધ્ય સાધકોએ ભૂલવુ ન જોઈએ. મૂળ નિશાન તરફ લક્ષ રાખીને બધાં સાધનો સેવવાં. અને સાધનોનો મૂળ સાધ્ય સાથે સંબંધ જોડાય છે કે કેમ તે ખરેખર લક્ષમાં રહે તે માટે ચૌદમા પ્રકરણમાં આત્મલક્ષ રાખવા સાધકોનુ ધ્યાન ખેંચવામા આવ્યું છે.

મૂળ સાધ્ય તરફ લક્ષ રાખવા છતાં પૂર્વના લાંબા કાળના સંસ્કારને લીધે વારંવાર આત્મા સિવાય પરદ્રવ્યના ચિંતનમાં મન દોડયું જાય છે, તે સંબંધી જાગૃતિ આપવા માટે દઢતાથી પણ પર વસ્તુના ચિંતનનો ત્યાગ કરવાનુ પંદરમા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

આત્મા નિમિત્તને આધિન છે. નિમિત્તો મળતાં વારંવાર ઉપયોગ બદલાઈ જાય છે, એટલે ઈચ્છા ન છતાં પરદ્રવ્યનું ચિંતન

નિમિત્તોના કારણે થઈ જાય છે તે અટકાવવા માટે બાહ્ય નિમિત્તો પણ દૂર કરવાની આ જીવને અમુક હદ સુધી જરૂર છે તે જણાવવા માટે **નિર્જન સ્થાન** નામનુ સોળમું પ્રકરણ કહેવામા આવ્યું છે

આ નિર્જન સ્થાનમા રહી જ્ઞાતા અને જ્ઞેય—જાણવા લાયક પદાર્થો અને જાણનારો એ બે ભાવોનો પરસ્પર લોહ અને લોહ ચુંબકની માફક જે ખેંચાણવાળો—આકર્ષણ કરવાવાળો રાગદ્વેષની લાગણીથી સબધ જોડાયેલો છે તેને જુદો પાડના—મધ્યસ્થતાવાળા જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા ભાવે રહેવા માટે સત્તરમા પ્રકરણમા જ્ઞાતા અને જ્ઞેય સબધી હકીકત બતાવવામા આવી છે

આમ જ્ઞાતા અને જ્ઞેયનો નિશ્ચય કર્યા પછી સાધકના માટે બે માર્ગો પ્રયાણ કરવાના રહે છે એક ક્રમનો ધીમો માર્ગ, બીજો ઉત્ક્રમનો ઉતાવળો માર્ગ પોતાની યોગ્યતાનો તપાસ કરીને સાધકે બેમાથી એક માર્ગ ગ્રહણ કરીને તે માર્ગે પોતાની બધી શક્તિ કામે લગાડવી આ વાતને જણાવવા માટે કીડિકા અને વિહગમ માર્ગ—એક જમીનનો યા આધારવાળો માર્ગ અને બીજો આકાશી નિરાલબન માર્ગ અઢારમા પ્રકરણમા બતાવવામા આવ્યો છે, અને આ પ્રમાણે ગ્રથની પૂર્ણાહુતી કરવામા આવી છે

આમ આ પ્રકરણોનો અ યોઅ ય કાંઈક સબધ છે એમ જણાવવા સાથે આ ગ્રથનો વિષય બતાવવામાં આવ્યો છે આ ગ્રથના અધિકારી આત્મસુખના અભિલાષી જીવો છે, તેમને આ ગ્રથમાથી કાંઈક કર્તવ્યના ભાન થવા સાથે વર્તનમાં મૂકવાનો માર્ગ હાથ લાગે અને તેઓ આ માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરી પરમ શાતિ પામે એ આ ગ્રથ લખનારનો હેતુ છે

આ ગ્રથ મે કાંઈ સ્વતત્ર લખ્યો નથી પણ પૂર્વના અનુભવી મહાન પુરૂષોના સગ્રહી રાખેલા વિચારોનું દોહન કરીને આત્માર્થિ

જીવો માટે આ આકારમાં ગોઠવ્યો છે. એટલે ગ્રંથના કર્ત્તા તરીકેનું ખરૂં માન તો તે મહાત્માઓને ઘટે છે. જે સારૂં તે મહાન્ પુરૂષોનું છે. અને તેને આ ભાષામાં ઉતારતાં ભૂલ થઈ હોય તે મારી છે.

આ ગ્રંથ ગયા ચાતુર્માસમા રાણપુર મુકામે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો, સંવત ૧૯૮૨ નું ચાતુર્માસ ભાવનગરમાં રહીને તેમાં સુધારો વધારો કરીને ફરી લખવામા આવ્યો છે. આ ગ્રંથનો લાભ અનેક મનુષ્યોને આત્મશાંતિ માટે થાય એમ ઇચ્છિને તથા પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરી વિરમું છુ. સંવત ૨૦૧૬ના આસો સુદ ૫.

લી.
આચાર્યવિજય કેસરસૂરિશ્વરજી મહારાજ

॥ ॐ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમ ॥

આત્મ વિશુદ્ધિ

પ્રકરણ પહેલુ

શુદ્ધ આત્મા

अर्थान् यथास्थितान् सर्वान्, सम जानाति पश्यति ।
निराकुला गुणी योऽस्मो, शुद्ध चिद्रूप उच्यते ॥ १ ॥

"વિશ્વમા રહેલા સર્વ પદાર્થોને, જેવી રીતે છે તેવી રીતે બરાબર જે જાણે છે અને જુએ છે, તે વ્યાકુલતા વિનાના અને ગુણી આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે"

શુદ્ધ આત્મા સત્તામાથી પોતાના ખરા સ્વરૂપમા પ્રકાશિત થાય છે ત્યારે તે દેહ અને કર્મના કોઈ પણ અણુઓથી વિંટાએલો હોતો નથી તે એકી વખતે આ વિશ્વને જાણે છે અને જુએ છે વિશ્વના તમામ પદાર્થોને તેના ખરા સ્વરૂપમા જાણે છે તે સ્પર્શ, રસ, ગધ, વર્ણ અને શબ્દરહિત હોવાથી નિરજન છે ઇન્દ્રિયો તેને કોઇ પણ રીતે ગ્રહણ કરી શકતી નથી પોતાના અનુભવથી જ તે જાણી શકાય છે તે શુદ્ધ આત્માને ત્યાગ કરવા યોગ્ય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કે જાણવા યોગ્ય કાઇ બાકી રહેતુ નથી તેને હવે ધ્યાન કરવા યોગ્ય કોઈ ધ્યેય નથી કેમકે પોતાનુ પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ થઇ ગયુ છે, તેનાથી આગળ કોઈ ભૂમિકા ન હોવાથી તે સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ છે જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા એ આત્માનો સ્વભાવ પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકાશિત થયેલો છે મોહ અને સર્વ દ્રવ્યોથી તે મુક્ત હોવાથી શુદ્ધ છે નિર્મોહી મનુષ્યોને તે ઘણી સહેલાઇથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે મોહવાળા પ્રાણીઓ આ આત્માને મેળવી કે અનુભવી

શકતા નથા. આ આત્માની આદિ નથી, તેમ તેનો નાશ પણ નથી. અપેક્ષાએ સ્થિતિ ઉત્પત્તિ અને વ્યય સ્વરૂપ છે. આત્મા જ્યારે કોઇ વસ્તુને પોતાના જ્ઞાનદ્વારાએ જુવે છે ત્યારે આ જોવા રૂપ ઉપયોગે પરિણમવુ તે રૂપે તેની ઉત્પત્તિ છે. જાણવા રૂપ ઉપયોગમાથી ખસીને જોવા રૂપ ઉપયોગે પરિણમવુ તે તે સ્થિતિનો વ્યય–નાશ છે. અને જોવા તથા જાણવાના બન્ને ઉપયોગમાં પોતાની હૈયાતિ હોવી તે તેની સ્થિતિ છે. એમ ઉપયોગની અપેક્ષાએ આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વ ઉપયોગે નાશ પામે છે અને સ્વ સ્વરૂપે કાયમ ટકી રહેતો હોવાથી આત્મા અમર છે. ઉપયોગ બે પ્રકારના છે. એક સાકાર ઉપયોગ અને બીજો નિરાકાર ઉપયોગ. સાકાર ઉપયોગ તે જ્ઞાન છે. નિરાકાર ઉપયોગ તે દર્શન છે. આત્મા જ્ઞાનદ્વારા પોતાની વિશ્વ પ્રકાશક શક્તિ રૂપે પ્રકાશે છે તે જ્ઞાન ઉપયોગ છે. જ્ઞાનદ્વારા આ વિશ્વને જાણે છે. વિશેષ પ્રકારે જાણવુ તે જ્ઞાન છે. સામાન્ય પ્રકારે જાણવુ તે દર્શન છે. અથવા સ્વ પર સ્વરૂપ વિશ્વ છે તે જ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે. ત્યારે નિરાકાર સ્વરૂપ દર્શન ઉપયોગે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા લીન રહે છે.

જયાસુધી કર્મની સાથે તે જોડાયેલો રહે છે, ત્યાંસુધી તે અશુદ્ધ અને કર્મથી મુક્ત થતાં તે શુદ્ધ થાય છે. આ વ્યવહાર દૃષ્ટિ છે. ખરી રીતે સત્તાગત તેના સ્વરૂપમા ફેરફાર થતો નથી. જેમ કે દૂધની અંદર પાણી ભેળવવામા આવ્યુ હોય છતા જે દૂધના પરમાણુ છે તે દૂધના છે અને પાણીના પરમાણુ છે તે પાણીના જ છે. દૂધ પાણી થતુ નથી અને પાણી છે તે દૂધ થતુ નથી. હંસની ચાચ લાગતા જ દૂધ અને પાણી હતાં તેમ જુદાં થઇ જાય છે. તેમ આત્મા અને કર્મનાં અણુઓ અનુભવ જ્ઞાન થતા પોતપોતાના ખરા સ્વરૂપમા પ્રગટ થઇ રહે છે. અથવા લોઢું અગ્નિમા પડવાથી લાલચોળ જેવુ થઇ રહે છે, એકરૂપ થઇ જાય છે લોઢું અને અગ્નિ એ વખતે જુદાં ન પાડી શકાય તેવાં લાગે છે છતા બન્ને પોત-

પોતાના સ્વભાવમા જુદા જ છે અને વિશેષ પવન લાગવાથી ધીમે ધીમે અગ્નિના પરમાણુ લોઢાથી અલગ થઈ જાય છે અને બાકી જેવુ હતુ તેવુ લોઢુ જ પડ્યુ રહે છે ગરમના પાણી નાખવાથી અગ્નિના ઉષ્ણ પરમાણુ હવામા ઉડી જાય છે અને લોઢુ જુદુ થઈ રહે છે અથવા એક રત્ન છે, તેના ઉપર રેશમી કપડુ લપેટયુ, તેને ગોરાથી બાધી એક નાની ડબીમા મૂકયુ, ડબી નાની પેટીમા મૂકી, નાની પેટી એક મોટી પેટીમા મૂકી, મોટી પેટી તીજોરીમા મૂકી, તીજોરી ઓરડામા મૂકી, ઓરડો ઘરની અદર આવ્યો છે ત્યા તાળુ વાસ્યુ, હવે વિચાર કરતા સમજાશે કે તે રત્નની ઉપર ઘણા આવરણો આવેલા છે છતા રત્ન જયા છે ત્યા તો જેમ છે તેમજ છે, નથી તેમા ઘટાડો થયો કે નથી તેમા ફેરફાર થયો જેવુ પ્રથમ પ્રગટ હતુ તેવુ જ બધન રહને પણ છે, તેમજ આત્મા સત્તાગતે જેવો છે તેવો જ પ્રગટ થાય છે ત્યારે પણ છે, ફેરફાર એટલો થાય છે કે જેવુ બહાર પ્રગટ રત્ન દેખાય છે તેવુ આ દષ્ટિએ સત્તામા પડેલુ દેખી શકાતુ નથી, એટલા માટે જ તે રત્ન ઉપરના આવરણો દૂર થાય તો પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને ઉપયોગ થઈ શકે છે તેમજ સત્તાગત આત્મા પ્રગટ થાય તો આનદરૂપે તેનો અનુભવ થાય છે, અને કર્મબધનોને લઇને વારવાર અશાતિ જન્મ મરણ કરવા પડે છે, તે બધ થઈ જાય છે

સાત ધાતુના બનેલા આ અચેતન દેહની અદર રહેલા છતાં કર્મના આવરણો દૂર થતા આત્મા આ વિશ્વને જાણે છે, જુએ છે જન્મથી માડીને થયેલા અનુભવો તે અર્થને જે જાણે છે, સભારે છે, જુવે છે, તે કર્મથી બધાયેલો છતા આત્મા છુ ત્રણે કાળમા રહેલી જડ ચૈતન્ય વસ્તુને જે જાણે છે, જોવે છે તે જ્ઞાન સ્વરૂપે હુ આત્મા છુ.

મહાન ભગવાનની વાણીરૂપ સમુદ્રનું મથન કરવાથી છેવટે આજ શુદ્ધ ચિદ્રુપ આત્મરત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે

પ્રકરણ બીજું

શુદ્ધ આત્માનું આરાધન

યેયાતા યાંતિયાસ્યંતિ, યોગિનઃ સર્વસંપદં।
સમારાધ્યૈવચિદ્રૂપં, શુદ્ધમાનંદમંદિરં ॥ ૧ ॥

"જે યોગીઓ આત્માની સર્વ સંપત્તિને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, તે સર્વે શુદ્ધ અને આનંદના મંદિર સમાન જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનુ આરાધન કરીને જ રહે છે."

જેમ માટી વિના ઘડો ન બને. સુતર વિના વસ્ત્ર ન થાય, ધાતુ વિના ઘરેણાં ન બને, લાકડા વિના ગાડું ન થાય અને બીજ વિના ધાન્યની ઉત્પત્તિ ન બને, તેમ બીજાં અનેક મદદગાર સાધનો હોવા છતા શુદ્ધ આત્માના સ્મરણ વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય. શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણ કરવુ તે મોક્ષવૃક્ષનુ બીજ છે. સંસાર સમુદ્ર તરવાની તે નાવ છે. દુઃખરૂપ અટવીને બાળનાર અગ્નિ છે. કર્મોથી ભય પામેલાનુ રક્ષણ કરનાર કિલ્લા સમાન છે. વિકલ્પોરૂપી ધૂળને ઉડાડી દેનાર વાયુ છે. આત્મ સ્મરણથી પાપનો નિરોધ થાય છે. મોહને જીતવાનુ તે બળવાન્ શસ્ત્ર છે. અશુદ્ધ પરિણામ રૂપ રોગનુ તે અવંધ્ય ઔષધ છે અને તપ, વિદ્યા તથા ગુણો રહેવાના ઘર સમાન છે.

શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માના ધ્યાનથી જે કાંઇ આનંદ પ્રગટે છે તેના એક અંશ જેટલો પણ આનંદ આ દુનિયાના સ્વામીને પ્રાપ્ત થતો નથી. શુદ્ધ આત્માના સ્મરણથી આત્મિક સુખ થાય છે, મોહ અંધકાર દૂર થાય છે, આવતા આશ્રવો કર્મને આવવાના માર્ગો રોકાય છે, દુષ્કર્મનો નાશ થાય છે. વિશુદ્ધિ વધે છે. ભગવાનની તાત્ત્વિક આરાધના થાય છે, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, મનુષ્ય જન્મ સફળ થાય છે, સંસારનો ભય નાશ થાય

છે, મમના વધે છે, સત્પુરૂષોનો મેળાપ થાય છે અને યશ કીર્તિમા વધારો થાય છે

શુદ્ધ આત્મભાવમા રહેવાથી શ્રુતજ્ઞાન, વિરતિભાવ અને શીયળ ગુણ પ્રગટે છે, ઇન્દ્રિયોનો જય થાય છે તપ વધે છે, સમ્યક્ત્વ ખુલે છે, સદભાવના વધે છે, મૂળ ઉત્તમ ગુણો રૂપ ધર્મ નજીક આવે છે, ઉત્તમ ગુણોનો સમુદાય પ્રગટે છે, પાપ ઓછું થાય છે, બાહ્ય અભ્યતર સગમાથી આસક્તિ ઘટે છે, ઉગ્ર ઉપસર્ગો દૂર થાય છે અને અતરગ વિશુદ્ધિમા વધારો થાય છે

શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણ કરવુ તેના જેવુ કોઇ ઉત્તમ તીર્થ નથી શ્રુત સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલુ તે ઉત્તમ રત્ન છે શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણ એ સુખનુ નિધાન છે મોક્ષનુ શીઘ્રગામી વાહન છે

પહાડોમા જેમ મેરૂપર્વત, વૃક્ષોમા કલ્પવૃક્ષ, ધાતુઓમા સુવર્ણ પીવા લાયક પદાર્થોમા અમૃત, મણિમા ચિંતામણિ, પ્રમાણિક પુરૂષોમા તીર્થંકર, ગાયોમા કામધેનુ, મનુષ્યોમા ચક્રવર્તી, અને દેવોમા જેમ ઇન્દ્ર ઉત્તમ છે તેમ સર્વ પ્રકારના ચિંતનમા અને સર્વ પ્રકારના ધ્યાનમા, શુદ્ધ આત્માનુ ચિંતન અને તેનુ ધ્યાન સર્વથી ઉત્તમ છે, જેઓને આ શુદ્ધ આત્મા ચિદ્રૂપ આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે તેઓને નવ નિધાન, કલ્પવૃક્ષો, કામધેનુ, ચિંતામણિ, દેવાગનાઓનો સમાગમ, સુખદાઇ ભોગોની પ્રાપ્તિ, લબ્ધિઓ અને ઇન્દ્રાદિકની ઋદ્ધિ ઇત્યાદિ દુર્લભ વસ્તુઓ કાંઇ પણ સતોષ આપી શકતી નથી

કોઇ મનુષ્ય અસુંદર રૂપવાળો, કાન વિનાનો, વામણો, કુબડો, નાક છેદાયેલો, અમનુજ્ઞ કઠવાળો, મુગો, હાથ પગ વિનાનો, ભણ્યા વિનાનો, બહેરો અને કોઢાદિ રોગવાળો હોય, છતા પણ જો તે શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણ કરનાર હોય તો તે આત્મજ્ઞાન શૂન્ય વિદ્વાનો કરતા પણ વિશેષ પ્રશસા કરવાને લાયક છે

હે આત્મદેવ! તુ તારા જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માનુ દરેક ક્ષણે સ્મરણ કર, તેના સ્મરણથી તત્કાળ કર્મોનો ક્ષય થાય છે, 'હુ શુદ્ધ

ચિદ્રૂપ છુ' હુ શુદ્ધાત્મા છુ. 'શુદ્ધચિદ્રૂપોઽહં' આ શબ્દના જેવુ ઉધમ સ્મરણુ વિશ્વમા બીજું કોઈ નથી. એના અર્થનો લાભ મનમા થાય તેવી રીતે આ શબ્દનો જાપ કરવો. મનને તેમા એક-તાર કરવુ તેજ શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણુ છે. ભગવાનના કથન કરેલા દ્વાદશાગ રૂપ બહુશ્રુતમા ચિદ્રૂપ જ ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય જ છે. જે યોગીઓ શુદ્ધ આનંદ મંદિરમા ગયા છે, જાય છે અને જશે તે સર્વ આ શુદ્ધ ચિદ્રૂપનુ આરાધન કરીનેજ તે સ્થિતિ પામ્યા છે. વિશ્વમા એવો કોઈ પણુ બળવાન દોષ નથી કે જે આ શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણુ કરનારમા ટકી શકે અને એવો કોઈ પણ ગુણ નથી કે શુધ્ધાત્માનુ સ્મરણુ કરનારમા તે પ્રગટ ન થાય અર્થાત્ શુધ્ધા-ત્માના સ્મરણુથી સર્વ દોષો નાશ પામે છે અને સર્વ ગુણો પ્રગટ થાય છે, જે નિરંતર શુદ્ધાત્માનુ સ્મરણુ કરે છે તેણે પગથી ચાલીને બધી તીર્થ ભૂમિઓ સ્પર્શ કરી લીધી એમ સમજવુ. અરે ! આ શુદ્ધાત્માનું સ્મરણુ કરનારને દેવો પણુ નમન કરે છે અને તેની સેવા પણ કરે છે.

લોઢાથી લોઢાનું પાત્ર બને છે અને સોનાથી સોનાનુ પાત્ર બને છે એમ શુદ્ધ આત્માના સ્મરણુથી આત્મા પરમાત્મા રૂપ થાય છે ત્યારે જડ માયાનું સ્મરણુ કરવાથી આત્મા અજ્ઞાન રૂપે પરિ-ણમે છે અને વારંવાર દેહ ધારણુ કરે છે. શુદ્ધ આત્મામાં મગ્ન થયેલામા બીજુ પુસ્તકોનું જ્ઞાન ન હોય છતા જ્ઞાની છે, કેમકે છેવટે આત્મજ્ઞાન જ કલ્યાણુ કરનાર છે.

હે આત્મદેવ ! હવે તમે જાગો. ઉઠો, અને આ સાત ધાતુ-મય મળમૂત્રના ભાજન રૂપ જે શરીર તેને શુદ્ધ આત્માનું સ્મરણુ કરવા વડે જગતને પૂજનિક બનાવો.

પ્રકરણ ત્રીજું

આત્મ પ્રાપ્તિના સાધનો

चिद्रूप चचल शुद्ध, आनदात्मेत्यहस्मर ।
मुक्त्यै सर्वज्ञोपदेश श्लोकार्धेन निरूपित ॥ १ ॥

"મોક્ષ માટે સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ અર્ધશ્લોકમા કહેલો છે કે કેવળ શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ આનદમય આત્મા હું છુ તેનું સ્મરણ કરો."

કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવુ હોય તો તેમા એક સાધન મુખ્ય હોય છે કે જેના વિના ચાલી શકે જ નહિ ત્યારે બીજા અનેક સાધનો ગૌણ તરીકે મદદગાર હોય છે એટલે મૂળ ઉપાદાન કારણ એક હોય છે અને નિમિત્ત કારણો અનેક હોય છે તે બન્નેની મદદથી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, અહિ આત્મા એ જ પરમાત્મા થાય છે એટલે આત્મ નુ સ્મરણ કરવુ, દરેક ક્ષણે આત્મા કરિ પરિણમવુ એ ઉપાદાન કારણ હોઈ તે મુખ્ય છે, અને હૃદયની વિશુદ્ધિ કરવા માટે અનેક નિમિત્ત કારણોની જરૂરીઆત રહે છે

ઉપર આનદ સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા હુ છુ-એનું સ્મરણ કરવાનું બતાવી હૃદય વિશુદ્ધિમા ઉપયોગી બીજા સાધનો બતાવે છે કે, તમે જિનેશ્વર ભગવાન કે જે શુદ્ધ આત્માનો આદર્શ છે તેના જેવુ તમારે થવાનુ છે, તેનુ સ્નાન કરો, તેમની પૂજા કરો, તેમના ગુણોની સ્તુતિ કરો, તેમના નામનો જાપ કરો, તેમનુ મદિર બધાવો, સાધુ સતો ને દાન આપો, આત્મ જાગૃતિ થાય તેવુ જ્ઞાન ભણો, ઈન્દ્રિયોનો જય કરો ગૃહસ્થના વ્રતો અથવા ત્યાગ માર્ગના વ્રતો ગ્રહણ કરો, બ્રહ્મચર્ય પાળો, તીર્થ ભૂમિમા નિવાસ કરો, સયમ પાલન કરો, ધ્યાન કરો, ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મ પાળો આ સર્વ શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિમાં મદદગાર ઉપાયો છે

દેવ, ગુરૂ, જ્ઞાન, તીર્થ અને પ્રભુની આકૃતિ આ શુદ્ધ

આત્માનુ ધ્યાન ધરવામા ઉપયોગી સાધનો છે, માટે બુદ્ધિમાનોએ વારંવાર તેની સેવા કરવી.

શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણુ કાયમ બન્યુ રહે તે માટે તેમાં વિઘ્ન રૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને લાગણીઓનો ત્યાગ કરવો અને આત્માને હિતકારી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવવાળા સાધનો ગ્રહણુ કરવાં. આ શુદ્ધ આત્માના અખંડ સ્મરણુ માટે જ્ઞાની પુરૂષો સર્વત્ર નિસ્પૃહ થઈને સંગનો ત્યાગ કરીને નિર્જન વનમાં કે પહાડોની ગુફામાં જઇને બેસે છે, કેમકે જયા સંગ છે ત્યાં જરૂર ચિંતા પ્રગટે છે, અને આત્મા સિવાય અન્ય કાર્યની ચિતા શુદ્ધ ચિદ્રૂ-પના ધ્યાન રૂપ પર્વતને ભાંગવામાં વજ્રની માફક કાર્ય કરે છે. તેમજ આત્મધ્યાન રૂપ સૂર્ય અત્યંત નિર્મળ હોય છે છતા મનુષ્યોની સોબતથી ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પો રૂપ વાદળોથી તે ઢંકાઈ જાય છે માટે સર્વ સંગ અને સર્વ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરવાની આત્મ પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય જરૂરીઆત છે.

આ સાથે શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન કરનારમા લાયકાતની પણુ જરૂરીઆત છે, ગમે તેટલો પુરૂષાર્થ કરવા છતાં વાંઝણીને પુત્રની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ગધેડાને શીગડાં ઉગતાં નથી તેમ અભવ્ય જીવોમાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી. જેમ અજીર્ણના વિકા-રવાળાને અન્નની રૂચિ થતી નથી, તેમ દૂર ભવ્ય જીવોને શુદ્ધ ચિદ્રૂપ આત્માના ધ્યાનની રૂચિ થતી નથી. જેમ પિતા વિના પુત્રાદિની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી તેમ ભેદજ્ઞાન વિના આત્માની પ્રાપ્તિ સંભવે નહિ. ક્રિયામાં, શરીરમાં અને સર્વસંગમાં નિર્મમતા રૂપ માતા હોય તો જ આત્મધ્યાન રૂપ પુત્રની પ્રસૂતિ થાય. માતા વિના પુત્રની પ્રસૂતિ ન હોય, તેમ વિશ્વના સર્વ પદાર્થોમાંથી મમતા ભાવ ગયા વિના આત્મધ્યાન પ્રગટ ન જ થાય.

ચિંતા વિનાનુ હૃદય, જીવોના સસર્ગ વિનાનું સ્થાન, થોડા ભવમા મોક્ષ જવાની લાયકાતવાળી આસન્ન ભવ્યતા, જડ ચૈતન્યના

વિવેકવાળુ ભેદ જ્ઞાન અને પરભાનમા મમતા વિનાનુ જીવન આ સર્વ આત્મ પ્રાપ્તિ થવાના સાધનો છે

જ્ઞાની પુરૂષો પોતે જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા રૂપે આ વિશ્વને જાણતા અને જોતા હોવાથી આ વિશ્વના કોઈ પણ પદાર્થો તેને પોતા તરફ આકર્ષી શકતા નથી દેવો અને દેવાગનાઓ, સુંદર પુરુષો અને સ્ત્રીઓ, મોહક પશુ પક્ષીઓ, તેઓની સ્થિતિ, ગતિ, વચનો, નૃત્યો, સમજ શક્તિ અને શ્રૃગારાદિ એ નાટક સમાન ગણીને, પોતાના જ્ઞાતા દૃષ્ટા પણાને કર્તા ભોક્તા થવાના રૂપમા ખડિત થવા દેતા નથી

સભામા બેઠલા ઇદ્રને અને ચક્રવર્તીને દેખીને તેની આ વિભાવ દશાની આશક્તિ માટે જ્ઞાનીઓને તેના ઉપર દયા આવે છે રૂપાદિ ગુણવાન સ્ત્રીઓમા પરિવારમા બેઠના ઈન્દ્રાદિકને દેખીને આત્મભાન ભૂલવા માટે ઘણુ ઉત્પન્ન થાય છે, ઇન્દ્રિયોના સુખોનુ સ્મરણ થતા આત્મજાગૃતિનો નાશ થતો જોઇને તેમને અતિ કષ્ટ થાય છે, આવા મહાત્માઓ તત્ત્વ જ્ઞાનીઓમા શ્રેષ્ઠ હોય છે

તેવા મહાત્માઓ એકાતમા બેસીને ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા સુખની અને આત્મ સ્થિરતામાથી પ્રગટ થતા સુખની સરખામણી જ્યારે કરે છે ત્યારે તેમને એટલુ બધુ આતર દેખાય છે કે કયા ઝાડના પાદડાની બનાવેલી ઝુપડી અને કયા બાદશાહી મહેલ, કયા કેરડાનુ ઝાડ અને કયા કલ્પવૃક્ષોની ઘટા, કયા કોહાયેલી કાજી અને કયા અમૃતરસનુ પાન, કયા પથ્થર અને કયા સોનુ ! આમ બ નેના વચમાં મહાન અતર દેખાય છે

કેટલાક આત્મ જાગૃતિ વિનાના જીવો રાજાદિકોની વાર્તાઓમાં વિષય રતિની ક્રીડાઓમા, આપસ આપસ ના ક્લેશમા, ધન પ્રાપ્તિની ચિતામા, સતાનની ઉત્પત્તિ ના ઉપાયોમાં, બાગ બગીચાઓ બનાવવાના વિચારમા, ગાય, બળદ, ઘોડા પ્રમુખ ઉછેરવાની પ્રવૃત્તિમા, અન્યની સેવા નોકરી કરવામા, કેટલાક લાબા વખત સુધી નિદ્રા લેવામા,

ઔષધાદિની શોધમાં, દેવમનુષ્યાદિને રંજન કરવામા અથવા દેહાદિનુ પોષણ કરવામા આયુષ્યના અમૂલ્ય દિવસો નકામા પસાર કરે છે, પણ શુદ્ધ આત્માના ચિંતનમા કે તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરનારા કોઇ વિરલ જીવો જ હોય છે.

જે જે ક્રિયાઓ કરવામા આવે તે તે ક્રિયાઓ શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે કે નહિ ? તેનો વિચાર કરી તેમાં મદદરૂપ કે સાધનરૂપ હોય તો તે ક્રિયા કરવી. તેની વિરોધી ક્રિયા હોય તો ન કરવી. આત્મા જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા રૂપ છે. તે આત્મા પોતાને જ જ્ઞેય અને દૃશ્ય રૂપે બનાવી, તેમા જ ચિત્તને ધારી રાખવાથી ઉત્તમ જ્ઞાન દર્શનનો લાભ ઘણી સ્હેલાઇથી મેળવે છે. આત્મ પ્રાપ્તિના ઉપાય રૂપ જે કાઇ હોય તે સર્વ આત્માને પ્રિય હોવુ જોઈએ. કેમકે પોતે તેનો જ અર્થી છે, તેમાં પ્રીતિ ન હોય તો તે વસ્તુ મળી શકતી જ નથી.

જેમ આંધળા આગળ નાચવું અને બહેરા આગળ ગાવુ નકામુ છે, તેમ જેનુ મન, બહારના વિષયોમા ભટકતું છે, તેની આગળ શુદ્ધ આત્માની વાત કરવી તે નિરૂપયોગી છે.

ભુખ્યા અને તરસ્યા આગળ ભોજન તથા પાણી ધરવું, તે જેમ સફળ છે તેમ આતર દૃષ્ટિ કે આંતર વૃત્તિવાળા આગળ શુદ્ધ આત્માની વાતો કરવી તે હિતકારી છે.

શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિના અનેક ઉપાયો છે પણ તેમાં ધ્યાન સમાન બીજો કોઇ ઉપાય ઉપયોગી થયો નથી અને થશે પણ નહિ.

પ્રકરણ ચોથુ

વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થતુ દુખ

विकल्पजालजधाग-न्निर्गतोय मदा सुखी,
आत्मा तत्र स्थितो दुःखी-त्यनुभूयप्रतीयता ॥ १ ॥

" વિકલ્પોના સમૂહ રૂપ કાદવમાથી નીકળેલો આ આત્મા સદા સુખી છે, અને તે વિકલ્પની જાળમા રહેલો આત્મા સદા દુખી છે આ વાતનો અનુભવ કરીને ખાત્રી કરો " અમને તો ખાત્રી છે જ, પણ જેને ખાત્રી ન થતી હોય, તેમણે જાતે અનુભવ મેળવી નિશ્ચય કરો

વિકલ્પો કરવા તે મનનો ધર્મ છે આત્માનો ધર્મ તેને જાણવાનો છે આત્મા જ્ઞાતા દષ્ટારૂપ પોતાના ધર્મમા-પોતાના સ્વભાવમા રહેતો સુખી થાય છે પણ મનના ધર્મમા માથુ મારવા જાય, પારકી વસ્તુને પોતાની કરવા જાય તો ત્યા માર ખાય એ સ્વાભાવિકજ છે દરેક મનુષ્ય પોતે પોતાના સ્થાનમા જ શોભા પામે છે સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થતા સમાન પામતો નથી આ વ્યવહાર બાબત જેટલી સાચી છે તેટલી જ આત્માના સબધમા પણ સાચી છે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા હોય તે વખતે એ વિશ્વનો બાદશાહ છે જડ સ્વભાવવાળી માયાએ, તે વખતે તેના ચરણમા શિર નમાવવુજ જોઈએ પણ જયારે આત્મા પોતાના સ્થાનથી પતિત થઈ જડ માયામા સુખ માની તે સેવા કરવી ખાતર નીકળે છે તે વખતે, પ્રથમ મન અનેક વિકલ્પોની જાળ તેની આગળ પાછળ ઉભી કરીને, આ સારૂ આ નરસુ, આ મારૂ, આ પારકુ, આ જોઈએ, આ ન જોઈએ, ઈત્યાદિ રાગ દ્વેષવાળા વિકલ્પની જાળમા ફસાવે છે, આત્મ ભાન ભુલાવે છે જ્ઞાતા દષ્ટાપણા રૂપ પોતાનો ધર્મ ભુલી કર્તા ભોક્તા રૂપે બનેલો આત્મા એ મનનુ કોકડુ

ઉકેલવા પ્રયત્ન કરે છેઃ પણ જેમ જેમ વધારે વિકલ્પો કરે છે તેમ તેમ તેનુ કોકડુ વધારેને વધારે ગુંચવાતુ જાય છે. આખરે શક્તિ ગુમાવી. ભાન ભૂલી આ માયાના ચકરાવામાં–વમળમા ગોથા ખાધા કરે છે. પણ જો આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા પાછો આવે તો જેમ હજારો વરસનુ સ્વપ્ન આંખો ઉઘાડતાં નાશ પામે છે તેમ અનંત કાળનુ અજ્ઞાન કે લાંબા કાળની ભૂલો તરતજ સુધરી જાય છે અને આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા આનંદ કરે છે. સ્વરૂપમાં પાછુ આવવુ એટલે હુ અનંત શક્તિવાન્ જ્ઞાતા દૃષ્ટા રૂપ શુદ્ધ આત્મા છું. આ ભાન થવુ. આમા કાંઈ વધારે મહેનત નથી. ફક્ત દિશા બદલાવી નાખવી. પશ્ચિમ ભણી પગ ચાલે છે તેને બદલે પૂર્વ સન્મુખ મુખ રાખવુ એટલે પગ પણ પૂર્વ સન્મુખ ચાલવા માડશે. માયા તરફની પ્રવૃત્તિને મૂકીને આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી એ દિશા બદલાવવા બરોબર છે. આટલુ કરવામા આવે તો આત્મ પ્રાપ્તિ સુગમ છે. તેટલુ કરવામાં ન આવે તો અનંત કાળે પણ આત્મ પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે. આત્મ પ્રાપ્તિ થવી એટલે આત્મા કયાંઈથી મળી આવે છે એમ નહિ, પણ પોતેજ આત્મા છે, તેનુ તેને ભાન થવુ તે આત્મ પ્રાપ્તિ થવા બરોબર છે. આ ભાન થયા પછી તેને ઉદ્દેશીનેજ બધી પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી તેની પ્રવૃત્તિ આત્મ પ્રેમના પ્રમાણમાં થોડા કે ઝાઝા વખતમા પોતાનુ પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યા વિના રહેશે નહિં.

'હુ શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ છુ' 'હુ આત્મા છુ' આ વાતનું સ્મરણ કરવુ, આ ભાન ટકાવી રાખવું તે આત્મસૂર્યવાળી પૂર્વ દિશામા પ્રયાણ કરવા બરોબર છે. આ સ્મરણ કરવામાં ક્લેશ થતો નથી, ધનનો વ્યય કરવો પડતો નથી, દેશાતરમાં જવુ પડતું નથી; કોઈની પ્રાર્થના કરવી પડતી નથી, બળનો ક્ષય થતો નથી, પરનો ભય નથી, પીડા ઉત્પન્ન થતી નથી, પાપની પ્રવૃત્તિ કરવી પડતી નથી, રોગનુ કારણ નથી, જન્મ મરણનો હેતુ નથી, કોઈની સેવા કરવી

પડતી નથી, અને ફળ ઘણુ પ્રાપ્ત થાય છે છતા, ઓ વિદ્વાનો ! ઓ શાણાઓ ! આ તરફ તમારૂ લક્ષ કેમ ખેચાતુ નથી ? અનાદિ કાળના આ માયાના પાશથી છુટા થાઓ તમારી અજ્ઞાનમા મીચાએલી આખોને ખોલો

ભોગભૂમિ, સ્વર્ગનુ સ્થાન, વિદ્યાધરની અવની અને નાગ લોકની પૃથ્વી મેળવવામા થોડુ ઘણુ પણ કષ્ટ રહેલુ છે પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ આત્માની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ તો તેનાથી પણ વધારે સુગમ છે નિશાન બરોબર રાખી યોગ્ય પ્રયત્ન કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ, જ્ઞાનનો ઉદય, કર્મનો ક્ષય, મીઠી શાતિ અને ખરી નિર્ભયતા તમને અહીજ પ્રાપ્ત થશે, માટેજ આત્મ પ્રાપ્તિ સુગમ છે

આત્માની નિર્મળતાના કારણુ રૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની નિરતર ઈચ્છા કરવી આત્મ પ્રાપ્તિ થયા પછી તેવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની વિશેષ અગત્યતા રહેતી નથી

પરમાત્મા, પરબ્રહ્મ, ચિદાત્મા, શિવ ઈત્યાદિ એકજ વસ્તુના નામ છે ગમે તે નામે તેનુ સ્મરણુ કરો અમૃતના સમુદ્રનુ મથન કરીને તેમાથી સાર ભૂત પરમાત્માના નામ રૂપ રત્નને મે ગ્રહણુ કર્યું છે, કેમકે સર્વ વસ્તુઓમા તેજ ઉત્તમ છે

વિશ્વમા કેવળ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ સાર આત્મા સિવાય બીજુ કાઈ પણુ ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય નથી, એટલે તેના વિના બીજી ચિંતા કરવી તે મારા માટે ફોગટ છે મારે પોતે તેમાજ લય પામવાની જરૂર છે હુ અનુભવથી જાણુ છુ કે આ મારો આત્મા મહાન્ બળવાન છે, કેમકે લોકાલોક રૂપ વિશ્વને તે પોતાની અદર લીન કરી દે છે જ્ઞાન બળથી લો લોકને તે જોઈ શકે છે છતા આ કાઈક છે કે તે તેને બરોબર જાણવાના હેતુ નથી પ્રથમ સ્મરણુમા આવતુ નથી પાછળની કાઈક આત્માનુ સ્મરણુ થાય છે, એજ જણાવી આપે છે કે ચિદાત્માની આડે કર્મનો પડદો

છે. પ્રથમ મનમા કાંઈક સ્ફુરણુ થાય છે, પછી જાગૃતિ થતા મનમાં સ્ફુરણુ થતું નથી. એથી સમજાય છે કે આ કર્મનો ઉદય છે અને આ આત્માની શાંતિ છે. અથવા ઉપશમભાવ છે. આ ઉપશમભાવને વધારવાની પ્રથમ જરૂર છે, તેના બળથી ક્ષાયકભાવ પણુ પ્રગટ કરી શકાય છે.

જેમ મહાન્ મોહના ઉદયથી મનુષ્યોનું મન લક્ષ્મીમાં તેમજ સ્ત્રીઓમા રમતુ રહે છે તેવીજ રીતે જો પોતાના ચિદ્રૂપમા હૃદય રમતુ થાય તો આત્માની મુક્તિ પામેજ છે.

જે પ્રમાદી જીવો શુદ્ધ આત્માના ચિંતનને મૂકીને બીજા પુદ્ગલિક કાર્યોનુ ચિતન કર્યા કરે છે તે અમૃતને મૂકીને વિષનુ પાન કરે છે. વિષયના અનુભવમા વ્યાકુળતા સાથે રાગદ્વેષ હોવાથી પરિણામે દુ:ખદાયી છે, પણુ આત્માના ચિતનમા પરમ શાતિ હોવાથી કેવળ સુખરૂપજ પરિણામ આવે છે એટલે તેમાંજ તાત્ત્વિક સુખ છે. આત્મ ચિંતન કરવાના વખતે આત્મા તન્મય થઈ નિરાકુળ શાત થઈ રહે છે.

મનુષ્ય જેનુ સ્મરણુ કરે છે તે તેને મળે છે. પથિક જે માર્ગે જાય છે તેજ નગર તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ આત્માનું સ્મરણુ કરનારને આત્મા મળે છે. જડનુ સ્મરણુ કરનારને જડ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માને માર્ગે ચાલનાર આત્માના સ્થાનમા જઈ પહોચે છે, જડના માર્ગે ચાલનાર જડના સ્થાને જઈ પહોચે છે. જે માર્ગ ઠીક લાગે તે માર્ગે ચાલો. વિશ્વમાં સર્વ માર્ગો ચાલનાર માટે ખુલ્લા છે.

પ્રકરણ પાંચમું

જીવનો પશ્ચાત્તાપ

> ज्ञातं दृष्टं मयासर्वं, सचेतनमचेतनम् ।
> स्वकीयं शुद्धरूपं, न कदाचिद् विचिन्तितम् ॥ १ ॥

"સજીવ અને નિર્જીવ બધા પદાર્થો મેં જાણ્યા અને જોયા પણ કેવળ મારું પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કોઈપણ વખત મેં જાણ્યું કે જોયું નથી"

ઉત્તમોત્તમ રત્ન, હીરા માણેક, મોતી પરવાળા, સોનું, રૂપું, ઔષધીઓ, રમો, રમકડાં, વસ્ત્રો, પુરુષો, સ્ત્રીઓ, હાથી ઘોડાઓ, સુંદર પક્ષીઓ, પશુઓ અને જળચર પ્રાણીઓ ઈત્યાદિ સજીવ અને નિર્જીવ પદાર્થોના નામ, ઉત્પત્તિના સ્થાન વિગેરે નિર્મળ બુદ્ધિ અને મનુષ્ય [illegible] લઈને ઘણો ભાગ મેં જાણ્યા અને જોયા છે, પણ ખેદની વાત એ છે કે મારું પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કોઈ વખત જાણ્યું કે જોયું નથી [illegible] કોઈ વખત તેની ચિંતા કે વિચાર કર્યા નથી ને વળી મને કોઈપણ વખત [illegible] નથી

આજના દિવસને [illegible] મારા શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન મેં કોઈ વખત કર્યું [illegible] તે મને આમ થયું નથી

[illegible] મનોહર જીવન [illegible] કર્યો છે, [illegible] 'હું શુદ્ધ [illegible] રૂપ છું' એવા શુદ્ધ [illegible] ચિંતન [illegible] નથી [illegible] દુર્લભ [illegible] રૂપનો [illegible] [illegible] મનોહર [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ભવ મને ન મળ્યો. દેવો અને વિદ્યાધરોના સ્વામીત્વનુ પદ અનેક વાર મેં મેળવ્યુ પણ કેવળ મારા પોતાના સ્વરૂપને હું પામી ન શકયો.

અહો ! ચાર ગતિની અંદર અનેક વાર મેં મારા શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો, પણ મારા સદાના વિરોધી મોહ શત્રુ ઉપર આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિજય મેળવવા મેં પ્રયત્ન ન કર્યો.

અહો ! મેં અનેક શાસ્ત્રો ભણ્યા અને સાંભળ્યા, પણ તેની અંદર મારા શુદ્ધ સ્વરૂપને જાગૃત કરે એવુ એકે શાસ્ત્ર હુ ભણ્યો નહિં કે સાંભળ્યુ પણ નહિ. મેં વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરી, વિદ્વાનોની મોટી સભાઓમા હુ બેઠો. ત્યાં પણ મારી ભ્રમણાને લીધે શુદ્ધ સ્વરૂપમો નિશ્ચય કરવા પ્રયત્ન મેં ન કર્યો. મનુષ્યજીવન, આર્યદેશ ઉત્તમકુલ અને પ્રથમ સિંહનાદ ઇત્યાદિ અનેકવાર હુ પામ્યો પણ આત્મસ્વરૂપની જાગૃતિ કોઇ વખત ન મળી. શૌચ, સંયમ, શીયળ. અને દુષ્કર તપશ્ચર્યા ઇત્યાદિ મેં અનેકવાર કર્યા, પણ તે શુદ્ધ આત્માના લક્ષ વિના દુનિયામા ધર્મિષ્ટ ગણાવાને માટે જ મેં કર્યા.

એકેંદ્રિયાદિ, જીવોમા તે ને જાતના અનેક શરીરો મેં ધારણ કર્યા. પણ અજ્ઞાનપણામાં મારા શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ મેં ન કર્યો. લોકોનો વ્યવહાર, રાજાઓની નીતિ. સંબંધીઓનાં સગપણ, દેવોના આચાર, સ્ત્રીઓના સદાચાર અને સાધુઓની ક્રિયાઓ, એ બધું હુ સમજ્યો, ક્ષેત્રના સ્વભાવો જાણ્યા, કાળની અકળગતિમા પણ પ્રવેશ કરવા માથું માર્યું, પણ તીવ્ર મોહના ઉદયને લઇ 'હુ જ્ઞાન સ્વરૂપ છું'! આવો દૃઢ નિશ્ચય પહેલા મને કોઇવાર ન થયો. અરે ! શીયાળાના દિવસોમાં નદી કિનારે વસ્ત્રો વિના રહ્યો,-ગ્રીષ્મઋતુમાં પહાડી પ્રદેશોના પ્રખર તાપમાં ફર્યો અને વર્ષાઋતુમાં અનેકવાર વૃક્ષોની નીચે રહ્યો પણ મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હું કોઇ પણ વખત ન રહ્યો.

અરે ! સ્વર્ગાદિની ઇચ્છાથી સ્વસ્વરૂપને જાણ્યા વિના મેં

અનેક કષ્ટો ઉઠા યા, વિવિધ પ્રકારે કાયક્લેશ સહન કર્યા, શાસ્ત્રો ભણુના પાછળ મહેનત કરવામા પણ મે કચાશ ન ગખી, પણ આત્મજાગૃતિ વિના ખારી જમીનમા બીજ વાવવાની માફક મારો સર્વ પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયો આત્મજાગૃતિ કરાવનાર શાસ્ત્ર કે સત્ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ મને ન થઇ વિશ્વમા પર્યટન કરતા અનેક ગુરૂઓ કર્યાં અને મેળવ્યા પણ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપને બતાવનાર કહેનાર કે જગાડનાર ગુરુની પ્રાપ્તિ મને કોઇ પણ વખત ન થઇ, અને તેના ગુરૂ વિના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ મને ક્યાથી થાય ?

આહા ! સચેતન અને અચેતન શુભ દ્રવ્યોમા અનેકવાર મે પ્રીતિ ધારણ કરી પણ પ્રબળ મોહના ઉદયને લીધે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મામા મે ન કરી અરે ! દુષ્કરમા દુષ્કર શુભાશુભ અનેક કર્મો મે અનેકવાર કર્યા પણ શુદ્ધ આત્માનુ ચિંતન કરવાનો વખત મને ન મળ્યો

પ્રભુની કૃપા થઇ, મોહનો ઉદય મદ પડયો, સદ્ગુરૂનો સમાગમ થયો આત્મ જાગૃતિનો પ્રકાશ પડયો અજ્ઞાન અધકાર ગયો સત્શાસ્ત્રોનુ શ્રવણ કર્યું હવે મને શુદ્ધ આત્મા તરફ પ્રીતિ થઇ, તેને લઇને મન ઇચ્છા વિનાનુ થયું હવે પ્રથમના અશક્તિવાળા સ્થાનો અને પાપો મને હળાહળ ઝેર જેવા લાગે છે આત્મજ્ઞાની મનુષ્યોની સોબત ગમે છે આત્મજાગૃતિ કરનારા શસ્ત્રો સારા લાગે છે મન પણ વિવિધ ઇચ્છાથી મુઝાણુ હોવાથી વિકલ્પો વિનાનુ રહે છે, તેથી હવે શુદ્ધ આત્માના ચિતનમા હુ કચાશ નહિ ગણુ આત્મજાગૃતિ ધણી તેજ ધર્મની યુવાવસ્થાનો માર્ગ મારા માટે છે નિરોગી શરીર, લાબુ આયુષ્ય, અનુકુળ સયોગો અને સદ્ગુરૂનો સમાગમ, એ આગળ વધવામા મહાન મદદગારો છે, માટે હવે હું મારા આત્માની પ્રાપ્તિ કરવામા કચાશ નહિ ગણુ

પ્રકરણ છઠ્ઠું.

આત્મ સ્મરણની પ્રતિજ્ઞા.

सुखे दुःखे महारोगे, क्षुधादीना मुपद्रवे ।
चतुर्विधोपसर्गे च, कुर्वेच्चिद्रूप चिंतनं ॥ १ ॥

"સુખમાં, દુ:ખમાં, મહાન્ રોગમાં, ક્ષુધા આદિના ઉપદ્રવમાં અને દેવાદિકના ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ હુ આત્માનુ ચિંતન કરીશ. ૧."

જેવી રીતે દુ:ખમા અધિક વેદનાને લઇને મનુષ્યો આત્મભાન ભૂલી જાય છે, તેવીજ રીતે સુખમાં સુખની અધિકતાને લઇને પણ આત્મભાન ભૂલાય છે. મહાન્ રોગમાં પણ દેહાધ્યાસને લઇને જીવો આત્મભાન ભૂલે છે, ક્ષુધાને લઇને પણ આત્મભાન યાદ આવતુ નથી. તેમજ દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચના તેમજ સ્ત્રી આદિકના અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો પણ આત્મભાન ભૂલાવી દે છે. આત્મસ્વરૂપની ખરી દઢતા, અને પૂર્ણ જાગૃતિ હોય તોજ આ ઉપસર્ગોના પ્રસંગમા આત્મજાગૃતિ બની રહે છે. આત્મભાનમા જાગૃત થયેલો આત્મા દઢ સંકલ્પ કરે છે કે આવા વિષમ પ્રસંગમાં પણ હુ આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવાનુ ભૂલીશ નહિ.

મનુષ્યોની સાથે તેમના વ્યવહારમા હું નહિ જોડાઉં તેથી કરીને કોઈ મને ઘેલો કહેશે, કોઇ કહેશે કે પિશાચ વળગ્યો છે, કોઈ ગ્રહને લઇને ચિત્તના વિભ્રમવાળો માનશે, અસાધ્ય રોગ થયો છે એમ વૈદો કે સંબધીઓ કહેશે, વ્યવહારથી કંટાળેલો કોઇ ગણશે, કોઈ દુ:ખમાં ઘેરાયેલો સમજશે, કોઈ મરણની નજીક જઇ પહોચેલો માનશે. આ પ્રમાણે ગમે તેમ માને, પણ "હું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છુ" એ મારી જાગૃતિ અને સ્મૃતિમા ભંગ પડવા દઇશ નહિં.

શુદ્ધ આત્મદષ્ટિ વિનાના અને ભયના ખરા ભેદને નહિ જાણનારા મનુષ્યોને મોહરાજાએ ઉન્મત્ત, ભ્રાંતિવાળા, આત્મનેત્ર વિનાના, દિઙ્મૂઢ થયેલા, અજ્ઞાન નિદ્રામાં સુતેલા, આત્મચિંતા વિનાના, મોહ મૂર્છામાં પડેલા, દુનિયાના પ્રવાહમાં તણાતા બાળક અવસ્થામાં રહેલા, ચેતાની ગતિને પામતા અને આકુળ વ્યાકુળ કરીને પોતાને આધિન કરી લીધા છે

સ્ત્રીઓને જેમ પતિ પ્રિય હોય છે, નિર્ધનોને જેમ રાજા, રાજાઓને જેમ પ્રથ્વી, ગાયોને જેમ પોતાનો વાછડો, ચકવાકોને જેમ સૂર્ય, ચાતકોને જેમ વરસાદ, જળચરોને જેમ સરોવરાદિ, મનુષ્યોને જેમ અમરપણું, દેવોને જેમ સ્વર્ગલોક અને રોગીને જેમ વૈદ્ય પ્રિય હોય છે તેમ શુદ્ધ આત્માનું નામ મારા હૃદયને પ્રિય છે

મનુષ્યો જેમ પોતાને જે વિષય પ્રિય હોય તેમાં જોડાયેલો રહે છે તેમ હું નિરંતર શુદ્ધ પરબ્રહ્મના સ્વરૂપમાં જોડાયેલો રહીશ

જેમ ચંદ્ર સૂર્ય પોતાની અસ્ખલિત ગતિમાં નિરંતર પર્યટન કરતા રહે છે, [illegible] ધારાનો પ્રવાહ જેમ અખંડ વહ્યા કરે છે, વ્યવહાર અને કાળની ગતિ અવિચ્છિન્ન રૂપે ચાલ્યા કરે છે, દ્રવ્યમાં જેમ પર્યાયો કાયમ જોડાયેલા રહે છે અને જેમ તીર્થંકરાદિની ઉત્પત્તિ નિયમિત થયા કરે છે તેમ હું [illegible] સ્વરૂપનું અખંડ [illegible] મોક્ષની પ્રાપ્તિ [illegible]

પરમ શાન્ત દશામાં રહી શુદ્ધ આત્મનું સ્મરણ કરતા મન વચન કાયાની ક્રિયા મને [illegible] નિસાર દેખાય [illegible] ક્ષણિક ચિદ્રૂપના સ્મરણ સિવાય મને કોઈ બીજું [illegible] નથી

[illegible] અને [illegible], સુંદર શરીર, દેવો અને મનુષ્યોના [illegible], વિદ્યા વિજ્ઞાન, [illegible], કીર્તિ, રૂપ, [illegible], [illegible] શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપમાં લીન [illegible] આનંદ અને શાંતિ [illegible] છે

પોતાના શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ જાણનાર વસ્તુઓ મળે કે ન પણ મળે છતાં તેને માટે તેણે જરા પણ રાગદ્વેષ કરવો ન જોઈએ. અને તે સ્વરૂપમાંજ નિરંતર એકનાર થવામાં આનંદ માનવો જોઈએ.

હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું માટે તે જ વસ્તુ મારી છે. તેને જ હું જોઉં છું. તેથી હું સુખી છું. તેનાથી જ બધા કર્મ શત્રુઓથી હું મુક્ત થઈશ.

નિત્ય આનંદમગ્ન પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપમા જયારે સ્થિરતા કરવામા આવે છે, ત્યારે પરમાર્થથી પોતામા સ્થિરતા થઈ કહેવાય છે. પૃથ્વી ઉપર મેરૂપર્વત નિશ્ચળ રહે છે, તેમ આ માટે શરીર ન છૂટે ત્યાસુધી તે શુદ્ધ જ્ઞાનમય આત્મામાં મારા પરિણામ નિશ્ચળ બન્યા રહે.

પાચમી ગતિમાં સિદ્ધ પરમાત્માઓ જેમ સ્થિર રહેલા છે તેમ મારી શુદ્ધ આત્મ પરિણતિની અચળ સ્થિરતા થાઓ.

હે ઉત્તમ મુનિઓ! શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉત્તમ ધ્યાનમાં મનને નિશ્ચલ કરો, તેનો દૃઢ અભ્યાસ વધારો. અનાદિ કાળથી આ વિશ્વમા ભવ ભ્રમણ કરતા આવો છો, પણ આ શુદ્ધ આત્મામાં મનને નિશ્ચળ નથી કર્યું તેને લઈને જ તમે મહાન્ દુઃખનો અનુભવ કર્યો છે. આ જન્મને તમે હવે નિરર્થક ગુમાવશો નહિં.

જે મહાન્ પુરૂષો ભૂતકાળમાં મોક્ષે ગયા છે, વર્ત્તમાનકાળમા મોક્ષે જાય છે, અને ભવિષ્યકાળમા મોક્ષે જશે તે સર્વે પોતાના ચિદ્રુપમાં મનને નિશ્ચળ કરીને જ ગયા છે તેમાં જરાપણ સંશય નથી.

નિશ્ચળ થઇને જયારે આ જીવ 'હુ શુદ્ધ ચિદ્સ્વરૂપ છું એવુ સ્મરણ કરે છે અને તે ભાન ટકાવી રાખે છે તેજ વખતે તે ભાવથી મુક્ત થાય છે અને તેમા સતત પુરૂષાર્થ કરવાથી અનુક્રમે દ્રવ્યથી પણ મુક્તિ પામે છે.

પ્રકરણ ૭ મુ.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર

व्यवहार विना केचिन्नष्टा केवल निश्चयात् ।
निश्चयेन विना केचित् केवल व्यवहारत ॥ १ ॥
द्वाभ्या दृग्भ्या विना न स्यात् सम्यग् द्रव्यावलोकनम् ।
यथा तथा नयाभ्या चेत्युक्त स्याद्वादवादिभि ॥ २ ॥

"જેમ બે નેત્રો વિના વસ્તુનુ અવલોકન બરાબર થતુ નથી તેમ બે નય વિના દ્રવ્યોનુ અવલોકન યથાર્થ થતુ નથી વ્યવહાર નય વિના કેવલ નિશ્ચય નયથી કેટલાક નાશ પામ્યા છે ત્યારે કેટલાએક જીવો નિશ્ચય નય વિના એકલા વ્યવહાર નયથી માર્ગથી પતિત થયા છે એમ તીર્થંકર દેવોએ કહેલુ છે"

વ્યવહાર અને નિશ્ચય બ ને નયોને ગૌણ મુખ્ય રાખી પ્રવૃત્તિ કરતા વસ્તુનો યથાર્થ બોધ થાય છે જે વખતે વ્યવહારની મુખ્યતા હોય તે વખતે નિશ્ચયની ગૌણતા હોય અને જે વખતે નિશ્ચયની મુખ્યતા હોય તે વખતે વ્યવહારની ગૌણતા હોય આમ બ ને દષ્ટિઓમા જ્યારે જેની જરૂરીયાત હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ, બીજી દષ્ટિનો તિરસ્કાર ન કરતા સમભાવની દષ્ટિએ કરવામા આવે તો વસ્તુ તત્ત્વનો યથાર્થ અનુભવ થાય છે

જેનો અનુભવ મેળવવાનો હોય છે તે તરફ વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ કરાવે છે ત્યારે નિશ્ચય તે વસ્તુ જ્યા છે ત્યા પહોચી સ્પર્શજ્ઞાનથી અનુભવ કરાવે છે શુદ્ધ વ્યવહાર એ પારણરૂપ હોય છે ત્યારે શુદ્ધ નિશ્ચય એ બરોબર કાર્યની સિદ્ધિના રૂપમા હોય છે

જે વ્યવહાર નિશ્ચય તરફ લઈ જતો નથી, નિશ્ચયના અનુભવમા મદદગાર વતો નથી તે વ્યવહાર શુદ્ધ વ્યવહાર નથી જો વ્યવહારનો આપણે સુતર રૂપ માનીએ તો નિશ્ચય તેના બનેના

કપડાં રૂપે છે. મતલબ કે વ્યવહાર કારણ છે, નિશ્ચય કાર્ય છે. એકલો વ્યવહાર કાર્યનો સાધક નથી તેમ એકલો નિશ્ચય પણ કાર્યનો સાધક નથી. કેટલાએક જીવો કેવળ વ્યવહારમાં જ પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અને નિશ્ચય શું છે તે સમજતા પણ નથી, અને તેના તરફ લક્ષ પણ દેતા નથી. તો એવો વ્યવહાર લક્ષ વિનાના બાણની માફક કાર્યનો સાધક નહિં બને. તેમ કેટલાએક કેવળ નિશ્ચયને જ પકડી વ્યવહારનો તિરસ્કાર કરે છે. તેમના હાથમા નિશ્ચય આવવાનો નથી. હા, નિશ્ચયનુ જ્ઞાન તેમની સમજમા આવશે, પણ તે પ્રમાણે વ્યવહાર વર્ત્તન ન હોવાથી પાણીમા પેસી હાથ પગ ન ચલાવનાર માણસ જેમ તરવાની કળાનુ જ્ઞાન ધરાવતા છતા પાણીમાં ડુબે છે, તેમ તત્ત્વનુ જ્ઞાન ધરાવનાર તે તરફ પ્રવૃત્તિ ન કરે તો ખરા નિશ્ચયનો અનુભવ તેને થવાનો જ નહિ. જે ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી તેવા ચોથા ગુણસ્થાનથી લઇને આગળના તમામ ગુણસ્થાને એક એકથી ચડીયાતો આત્મબોધ—યા આત્મજાગૃતિ હોય છે. અને કર્મોનુ ઓછાપણુ એટલે આત્માની વિશુદ્ધતા પણ વૃદ્ધિ પામતી હોય છે.

જે મનુષ્ય મોક્ષનો અર્થી છે તેનો માર્ગ તાત્ત્વિક છે. અને જે સ્વર્ગનો ઈચ્છક છે તેનો માર્ગ વ્યવહારિક છે. શુદ્ધ આત્મા તરફ દષ્ટિ—નિશાન બાંધી તેના તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારનો માર્ગ તે મોક્ષનો માર્ગ છે. ખરૂં તત્ત્વ તેજ હોવાથી તે માર્ગને તાત્ત્વિક માર્ગ કહેવામાં આવે છે, ત્યારે આત્મભાન ભૂલેલા અને આ વિશ્વની માયાજાળમાંજ સુખ માનનારા, તે સુખની ઇચ્છાથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ દેવલોકનુ નિશાન બાંધીને કરે છે તો તે સ્થિતિ તેને પ્રાપ્ત તો થાય છે પણ આ માર્ગ તે વ્યવહાર એટલે દુનિયાનો માર્ગ છે, સંસારના ચક્રમા પરિભ્રમણ કરવાનો માર્ગ છે. એટલે ખરી રીતે તે માર્ગ જ નથી. જેમ ત્યાગીઓનો અને ગૃહસ્થીઓનો માર્ગ જુદો છે, તેમ પરમાર્થનો અને દુનિયાનો માર્ગ જુદો જુદો જ

છે ક્રિયા ભલે બ ને એકજ જાતિની કરે છતા દષ્ટિનો ભેદ હોવાથી નિશાન જુદુ હોવાથી, જેમ બાવનો એક સરખા હોવા છતા બીજના ભેદને લીધે ફળમા ભેદ પડે છે તેમ આ માર્ગમા પણ ફળનો ભેદ પડવાનો જ એક કર્મની નિર્જરા કરશે ત્યારે બીજો શુભ ક્રિયા કરતો હોવાથી પુન્યનો બ ધ કરશે

હે આત્મદેવ ! વ્યામોહ ઉત્પન્ન કરનાર આ વ્યવહારના માર્ગની ગતિને મૂકીને નિષ્પ્રવૃત્તિ સુખદાઈ નિશ્ચય નામના માર્ગમા તુ પ્રવૃત્તિ કર આ માર્ગમા ચિંતા, કલેશ, કષાય, શોક, પરાધિનતા, ભય અને આશા જેવુ કાઈ નથી કેમકે તે સર્વે દુનિયાની માયામા છે, પુદ્ગલ દશામા છે, પાચ ઈંદ્રિયોના વિષયોમા છે નિશ્ચયનયનુ નિશાન એ શુદ્ધ આત્માજ હોવાથી આત્મામા આની અશાન્તિ જેવુ કાઈ પણ નથી

ભક્તોનો સમુદાય, શિષ્યવર્ગ, પુસ્તકાદિ ઉપકરણો, શરીર અને કર્મ સાથે પણ શુદ્ધ આત્માને કાઈ સબધ નથી આ સર્વ પણ વિભાવ રૂપ ઉપાધિ હોવાથી તેનો પણ ત્યાગ કરી શુદ્ધ આત્મામાજ મનનો લય કરવાની જરૂર છે

કેમકે પોતાના શુદ્ધ આત્માને મૂકી કોઈ સ્થળે, કોઈ કાળે, કોઈ પણ પ્રકારે આ શુદ્ધ નિશ્ચયનય બીજાનો સ્પર્શ કરતો નથી, છતા વ્યવહારનુ અવલબન લઈને નિશ્ચયમા તે પહોચે છે આમ વ્યવહારના આલબનને લઈ નિશ્ચય વર્તતો હોવાથી, તે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે

મેલની મેળવણીથી વસ્ત્ર જેમ મલીન કહેવાય છે, તેમ કર્મના સબધથી આત્મા વ્યવહારે અશુદ્ધ છે તેજ આત્મા નિશ્ચય નયના આશ્રયથી શુદ્ધ છે અન્ય દ્રવ્ય સાથે મિશ્રણ થવાથી વ્યવહારે સોનુ જેમ અશુદ્ધ કહેવાય છે, નિશ્ચય નયની અપેક્ષા એ તેજ શુદ્ધ કહેવાય છે

બહારથી જે વસ્તુ આવેલી હોય છે તે તરફ નજર રાખીને વ્યવહાર બોલે છે, ત્યારે નિશ્ચય અંદરમાં પોતાની જે વસ્તુ છે તે તરફ નજર રાખીને વાતો કરે છે. વસ્ત્ર ઉપર લાગેલો મેલ અને સોનામાં મળેલી માટી, એ તરફ નજર રાખી વ્યવહાર તેને અશુદ્ધ કહે છે, ત્યારે વસ્ત્ર અને સોના સામી દૃષ્ટિ આપી નિશ્ચય કહે છે કે આપણી જે વસ્તુ છે તે તો બરાબર છે. વસ્ત્ર અને સોનું કયાંઇ ગયું નથી, માટે નકામી હાય વોય શા માટે કરો છો? તમે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરો પણ જે અંદર છે તેજ બહાર આવશે. અને બહાર આવેલુ છે તે આપણુ છેજ નહિ. તે ભલે આવ્યુ પણ આપણે તે ગ્રહણ કરવાની જરૂર નથી. અંદર રહેલ આત્મા તે કાયમ છે, બહારનાં આવેલાં કર્મો તે આપણાં છેજ નહિં. પછી ભલેને તે અહિં રહે કે બીજે સ્થળે રહે તેની સાથે આપણે લેવા દેવા નથી. આ પ્રમાણે પોતાની મૂળ વસ્તુ સામે લક્ષ બાંધી નિશ્ચય પોતાના માર્ગમા આગળ વધે છે. છતાં બહારનો અને અંદરનો અન્ય સાથેનો સંબંધ જેટલે અંશે ઓછો થાય છે, તેટલે અંશે વ્યવહારમાં સોનાની માફક આત્માની વિશુદ્ધિ થાય છે.

अलिप्तो निश्चयेनात्मा लिप्तश्च व्यवहारतः
शुध्यत्यलिप्त या ज्ञानी क्रियावान् लिप्तया दृशा ।१।
श्रीमान् यशोविजयजी.

નિશ્ચય નયથી આત્મા લેપાયેલો નથી, વ્યવહાર નયથી લેપાયેલો છે. જ્ઞાની 'હુ લેપાયો નથી' એવી નિર્લેપ દૃષ્ટિએ નિવૃત્તિને માર્ગે શુદ્ધ થાય છે. અને ક્રિયાવાન્ 'હુ લેપાયેલો છું' એમ માનીને પ્રવૃત્તિ કરતાં શુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાન રૂપ પર્વત ઉપર આરોહણ કરવા માટે બુદ્ધિમાને વ્યવહારનુ આલંબન લેવુ અને તે ધ્યાનમાં–તે ભૂમિકામાં જયાસુધી સ્થિર રહી શકાય ત્યાસુધી વ્યવહારના આલંબનનો ત્યાગ કરી નિશ્ચય આત્મસ્વરૂપમાં રહેવુ. આ ધ્યાન-

રૂપ પવતથી જ્યારે નીચે ઉતરવાનું થાય ત્યારે તરતજ વ્યવહારનુ આલબન લઈ લેવુ

મહેલ ઉપર ચડતા જેમ નિસરણી-દાદરનુ અને દોરડુ પકડવાનું આલબન લેવામા આવે છે તે વ્યવહાર રૂપ છે અને ઉપર ચડી ગયા પછી આ બ ને આલબનો મૂકી દઈ ઉપર જે કાર્ય કરવાનુ હોય તે રૂપ નિશ્ચયનુ આલબન લેવામા આવે છે પાછુ જ્યારે ઉતરવાનુ હોય છે ત્યારે વ્યવહાર રૂપ નાદરનુ અને દોરડાનું આલબન લેવુ પડે છે તેમ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા જવા માટે કોઈ ઉત્તમ વિચાર, સદ્ગુણ જાપ, કે આકૃતિ આદિનુ આલબન લેવામા આવે છે આ આલબનની મદદથી મન જ્યારે આત્મામા લય પામી જાય છે એટલે આત્માનો ઉપયોગ બીજા આલબનો મૂકી આત્માકારે થઇ રહે છે તે નિશ્ચય છે આ કાર્ય છે આ વખતે આલબનની જરૂર પડતી નથી, છતા કોઈ કદાગ્રહી આલબન પકડવા જાય તો આ ભૂમિકામાથી નીચો પડે છે આવી નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાથી પાછો સવિકલ્પ સ્થિતિમા આવે એટલે તેણે પાછુ કોઈ આલબન પકડી લેવુ આવી રીતે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બ ને ઉપયોગી થાય છે

જેઓ મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે તે સવે પ્રથમ શુદ્ધ વ્યવહારનું આલબન લઇને પછી નિશ્ચયનો આશ્રય લઇને પામ્યા છે આ ઠેકાણે એટલી વાત ધ્યાનમા રાખવાની છે કે જેને પોતે વ્યવહાર માને છે તે વ્યવહાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામા મદદગાર થાય છે કે નહિ? જો આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામા મદદગાર કારણ રૂપ હોય તો તે સાચો વ્યવહાર છે, તેમ ન હોય તો તે અશુદ્ધ વ્યવહાર હોવાથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય તેમ શુદ્ધ વ્યવહાર વિના નિશ્ચયની ઉત્પત્તિ ન હોય જેના વડે જિનેશ્વર ભગવાનના સિદ્ધાતની અને

તેમના આચરણની પ્રતીતિ થાય તેવા નિશ્ચય વ્યવહારનુ વિધિ પૂર્વક સેવન કરવુ.

કોઈ વખતે નિશ્ચયનુ આલંબન લેવુ. તેમાં સ્થિરતા ન કરી શકાય તો તે વખતે વ્યવહારનુ આલંબન લેવુ. આ પ્રમાણે વિધિ પૂર્વક પ્રભુની વાણીથી વિભૂષિત થઇ જીવન વ્યતિત કરવુ.

જેટલા વિધિ નિયોજીત કાર્યો છે તે સઘળા વ્યવહાર દષ્ટિએ છે. નિશ્ચયને અંતરમાં સુનિશ્ચય પણે ધારણ કરી બહારથી વ્યવહારનાં કાર્યો કરતા શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ નયોને આધિન જ્યા સુધી જણાય ત્યાસુધી નયોનો આદર કરવો. કેવળ શુદ્ધ ચિદ્રૂપમા કોઇ પણ સંકલ્પને અવકાશ કે પ્રવેશ નથી, તો પછી નય એટલે અપેક્ષા અથવા અભિપ્રાય એવો અર્થ થાય છે તે નયોનો પ્રવેશ પણ ત્યા કયાથી હોય ? અર્થાત્ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તો કેવળ શાંતિમય સ્થિરતા જ હોય છે.

પ્રકરણ આઠમું.

જડ ચેતનનો વિવેક !

भेदोविधीयते येन, चेतनादेहकर्मणोः ।
तज्जात विक्रियादीनां, भेदज्ञानंतदुच्यते ॥ १ ॥

"ચેતનાથી (આત્માથી) દેહ તથા કર્મનો, અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી વિક્રિયાદિનો–ઉપાધિનો જે જ્ઞાનવડે ભેદ કરાય છે તેને ભેદજ્ઞાન કહે છે." કતકફળ જેમ પાણીથી મેલને જુદો પાડે છે, અને હંસ જેમ પાણીથી દુધને જુદું કરે છે તેમ જેઓ આત્માને દેહ તથા કર્મોથી જુદો અનુભવે છે તેઓને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે

ગમે તેવુ પાણી મેલું હોય પણ તેમાં કતક નામના ફળનુ ચૂર્ણ કરીને નાખવામાં આવતાં મેલ નીચે બેસી જાય છે. અને

પાણી નિર્મળ થઇ ને ઉપર રહે છે આ દ્રષ્ટાતે પાણીમા મેલની માફક આત્મામા કર્મો એક રસ થઈ રહેલા છે તેને કર્મ તથા આત્માના જુદા જુદા લક્ષણોદ્વારા જુદા જુદા નિર્ણિત કરવામા આવતા આત્માને દેહ માનવાની અને દેહને આત્મા માનવાની ભૂલ દૂર કરાય છે આનુ નામ ભેદજ્ઞાન છે આ ભેદજ્ઞાનની મદદની, કર્મો આત્માથી જુદા થઈ વિખરાઇ જાય છે, અથવા ખરી પડે છે, અને આત્મા નિર્મળ થઇ રહે છે મનુષ્યો જેમ પથ્થરમાથી સોનાને જુદુ કરે છે, શરીરથી વસ્ત્રને જુદુ અનુભવે છે, તપવેના લોઢાથી અગ્નિને જુદુ કરે છે, ગોલડીનાથી રસને જુદો કરે છે, કાદવથી જળને જુદુ જોવે છે, મોરપાછમાથી ચાણુ જુદુ પાડે છે, તલમાથી તેલને અલગ કરે છે, અને દુધમાથી અમુક ઉપાયો વડે ઘીને જુદુ પાડે છે, તેમ જ્ઞાનીઓ ભેદજ્ઞાનની મદદથી દેહ તથા કર્મોને અને તેમાથી ઉત્પન્ન થયેલી રાગદ્વેષાદિ અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓને જુદી જાણે છે, કરે છે, અને અનુભવે છે

આત્મામા જ્ઞાનગુણની મુખ્યતા છે પુદ્ગલોમા જડતાની મુખ્યતા છે જ્ઞાતાપણુ અને દ્રષ્ટાપણુ એ આત્માના લક્ષણો છે જ્ઞાતાપણાના ગુણને લઇને આત્મા આખા વિશ્વને જાણવાની શક્તિ ધરાવે છે અને દ્રષ્ટાપણાના ગુણને લઇને આખા વિશ્વને જોવાની શક્તિ ધરાવે છે પુદ્ગલોમા જડતા હોવાથી આ ગુણો તેમા નથી તેને અજીવ, જડ, પુદ્ગલ, માયા, વિગેરે નામોથી સબોધવામા આવે છે સડવુ, પડવુ, વિખરાવુ, મળવુ, વિવિધ આકારો વાગણુ કરવા એ જડતાનો સ્વભાવ છે જેમા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ હોય તે પુદ્ગલો કહેવાય છે શરીર, વચન, મન અને વિવિધ પ્રકારના કર્મો એ જડતામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે

કુલની, વર્ણની, પક્ષની, જ્ઞાતિની, પારજનોની, સબધીઓની, ભાઇની, પુત્રની, સ્ત્રીની, દેહની, વિકારોની, ગુણોની, નગરની, દેશની અને રાષ્ટ્રની ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રકારની હૃદયમા રહેલી

લાગણીઓને ભેદીને સહજ ગુણુના નિધાન રૂપ આત્મા રહેલા છે. સેવાળને દૂર કરીને જેમ તળાવ પ્રમુખમાંથી મનુષ્યો પાણી પીવે છે, તેમ વિકલ્પો રૂપ સેવાળને દૂર કરીને પોતાની અંદર રહેલા આત્માના ધ્યાનરૂપ અમૃતને કર્મ કલેશના નાશ માટે પીવું જોઇએ.

આત્માના ધ્યાનથી પર બીજું કોઈ તાત્વિક સુખ નથી, આત્મધ્યાનથી પર બીજું કોઈ તપ નથી. અને આત્મધ્યાનથી પર બીજો કોઈ મોક્ષનો માર્ગ નથી.

આત્મભાન ભૂલી મોહમાં આશક્ત બનેલા કેટલાએક જીવો યશને, સુખને, રાજ્યને, સુંદર સ્ત્રીને, પુત્રને, સેવકને, સ્વામિત્વને, ઉત્તમ વાહનને, બળને, મિત્રોને, શબ્દ પાંડિત્યને અને રૂપાદિકને પામીને હર્ષ પામતા છતા પોતાના જન્મને સફળ માને છે, પણ ખરી રીતે વિચારતાં તેઓ આત્મભાન ભૂલેલા હોવાથી આ સર્વ વસ્તુઓ તેમને અહિતકારી થાય છે. આ સુખમાંથીજ દુઃખ પ્રગટ થાય છે. આ વસ્તુઓમા મારા તારા પણાની માન્યતાથી અને રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો તેમને દુ:ખના અને પુનર્જન્મના ખાડામા ઘસડી જાય છે. હે મનુષ્યો ! જડ ચૈતન્યના ભેદવાળા દુર્લભ જ્ઞાનને પામીને ખુશી થાઓ. આ ભેદજ્ઞાનની મદદથી નવીન કર્મો આવવાનો માર્ગ અટકાવો અને આત્મ જાગૃતિના બળે પૂર્વના કર્મોને તોડીને તમારા શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરો. આ દુઃખે ભેદી શકાય તેવા કર્મરૂપ પર્વતોને ભેદ જ્ઞાનરૂપ વજ્રના બળવડે ઘણા થોડા વખતમા ભેદી નાખો.

અહો ! આ વિશ્વમાં આત્મજ્ઞાનની રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવનારા મનુષ્યો મળવા દુર્લભ છે, તેમજ આત્મ સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ થવી તે પણ દુર્લભ છે. આત્મ જ્ઞાનવાળા જીવોનો સમાગમ થવો તે પણ મુશ્કેલ છે. આત્માનો ઉપદેશ કરનારા ગુરૂની પ્રાપ્તિ થવી તેનાથી પણ દુર્લભ છે. તેનાથી પણ ચિંતા-

મણિની માફક ભેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી તે વિશેષ દુર્લભ છે તપ કરનારા તપસ્વીઓ મળી આવવા સુલભ છે, શાસ્ત્રો ભણેલા પંડિતો પણ મળી આવવા સુલભ છે, પણ તેઓની અંદર ભેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરનારા જીવો ઘણા થોડાજ હોય છે

અગ્નિ જેમ ઘાસના ઢગલાને ક્ષણ વારમા બાળીને રાખ કરી દે છે તેમ ભેદજ્ઞાની ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિમા વિઘ્ન રૂપ કર્મના ઢગલાને ઘણા થોડા વખતમા બાળીને ક્ષય કરે છે એ શાસ્ત્રવિશારદ બુદ્ધિ માનો! તમે શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે અખંડ ધારાએ ભેદજ્ઞાનની ભાવના કરો પોતાના આત્માનો બોધ થવાથી સાક્ષાત્ સવર અને નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે, આત્મ બોધ ભેદજ્ઞાનથી પ્રગટ થાય છે, માટે મુમુક્ષુ જીવોએ ભેદ જ્ઞાનની વારવાર ભાવના કરવી

આ જીવે વસ્તુની પરીક્ષા, શિલ્પાદિ સર્વ કળાઓ, અનેક શક્તિઓ અને વિભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરી છે પણ ભેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી નથી ભેદજ્ઞાન રૂપ પ્રચંડ વાયુથી મોહરૂપ રજ ઉડી જાય છે, ભેદ જ્ઞાનના પ્રકાશમા શુદ્ધ ચિદ્રૂપનુ દર્શન થાય છે મોહરૂપ અંધકાર નાશ પામે છે, ભેદજ્ઞાન રૂપ નેત્રો વડે યોગીઓ ચિદ્રૂપનો અનુભવ કરે છે

ગરૂડના આવવાથી સર્પો જેમ ચદનના વૃક્ષને મૂકીને ચાલ્યા જાય છે, તેમ ભેદ જ્ઞાનના આગમનથી સર્વ કર્મો આત્માને મૂકીને ચાલ્યા જાય છે ભેદ જ્ઞાનના બળથી શુદ્ધ આત્માને પામીને કેવળ જ્ઞાની તેમજ દેવાધિદેવ તીર્થંકર પણ થઈ શકાય છે, માટે હે ભવ્ય જીવો! તમે આ ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તમારા સંપૂર્ણ બળથી પુરૂષાર્થ કરો

પ્રકરણ નવમું

મોહ ત્યાગ

यावन्मोहोबलीपुंसि दीर्घ संसारि तापि च;
न तावत्शुद्ध चिद्रूपे रुचिरत्यंत निश्चला ॥ १ ॥

"મનુષ્યમાં જ્યાસુધી મોહની પ્રબળતા અને દીર્ઘ સંસાર પરિભ્રમણ કરવાનુ હોય છે ત્યાંસુધી શુદ્ધ આત્મામાં અત્યંત નિશ્ચળ રૂચિ થતી નથી."

મુંઝાવે તે મોહ, આત્મા તરફ પ્રતિ ન થવા દે તે મોહ, પાચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં આશક્તિ કરાવે તે મોહ. તેની પ્રબળતા જ્યાં સુધી જીવમા હોય ત્યાસુધી આત્મામાં ખરી પ્રીતિ ન થાય, તેમજ સંસારમા લાંબા કાળસુધી ભ્રમણ કરવાનુ હોય તેવાને પણ આત્મા તરફ લાગણી નજ હોય.

આ મારા અને પારકા, એમ સજીવ તથા નિર્જિવ પદાર્થના સંબંધમા ચિતન કરવુ તે મોહ છે, કેમકે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા વિશ્વમા કોઈનું કાંઈ પણ નથી. આણે મને માન આપ્યુ, આણે મારૂં અપમાન કર્યું, આણે મારી ઉજ્વળ કીર્તિ વધારી અને આ માણસે મારી અપકીર્તિ કરી, આ ચિતન કરવુ તેજ મોહ છે.

હુ શુ કરૂ? ક્યા જાઉ? ક્યાથી કેવી રીતે સુખી થાઉ? કોનો આશ્રય લઉ? શુ બોલું? એવુ એવુ બધુ મોહનુજ ચિતન કહેવાય. સજીવ અજીવ પદાર્થમાં રાગ કરવો કે દ્વેષ ધરવો, આ સર્વ મિથ્યા બુદ્ધિ જ ગણાય. કેમકે આત્મા તો કેવળ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ જ છે. હુ દેહ છુ અથવા દેહ મારો છે, હુ પુરૂષ છુ, હુ સ્ત્રી છુ, અથવા આ સંબંધીઓ છે તે મારા છે; એવુ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ચિતવવુ તે મોહ છે, એ મોહને જીતવાનો ઉપાય એ છે કે 'તે હુ નથી અને મારો તે નથી. હું શુદ્ધ આત્મા છુ.' આવું વારંવાર ચિતવવ અને તેના દૃઢ સંસ્કાર મન ઉપર પાડવા.

હે આત્મન્ ! તુ તારી પોતાની ચિંતા કર, બીજાની ચિંતા કરવાનુ મૂકી દે ચિંતા કરવાથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી બીજાના સુખ દુ ખમા તુ વધારો કે ઘટાડો કરી શકે તેમ નથી જે મનુષ્યે જેવે પરિણામે જેવે રસે જે જે કર્મ બાધ્યા છે, તે તે કર્મ તેના તેવા રસે અને પરિણામે તેને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી કાળ, કાળનું કામ કરે છે, દિવસ આવે છે, રાત્રી આવે છે, ઋતુઓ નિયમિત આવ્યા કરે છે, શીયાળા પછી ઉનાળો અને ઉનાળા પછી વર્ષાઋતુ, એમ કાળનુ યંત્ર વ્યવસ્થાસર આ વિશ્વમા ચાલ્યા કરે છે, તેમ કર્મનુ ચક્ર પણ કોઈનો પક્ષપાત કર્યા વિના રાજાને અને રકને, ઇંદ્રને અને વિષ્ટાના કીડાને તેના યોગ્ય કર્તવ્યનો બદલો આપ્યા જ કરે છે આમા પક્ષપાત ચાલતો નથી, સિપારસ કામ આવતી નથી, લાચ રુશવત આપી શકાતી નથી, ગરીબ અને ધના ઢયોનો ન્યાય, ન્યાયને એક છાબડે જ તોળાય છે પોતાનો ઉદ્ધાર કે વિનાશ એ પોતાના સારા ખોટા કર્મોથી જ થાય છે જેમ કાળ કાળનું કામ કરે છે તેમ કર્મો કર્મોનુ કામ કરે છે પોતાને કે પરને ઉત્તમ કે અધમ જે જે સુખ દુ ખ મળે છે તે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ કર્મ જ આપે છે તે છતા ભાન ભૂલીને આણે મને દુ ખ આપ્યુ, અને આપ્યુ મને સુખ આપ્યુ, આને સુખી કરી અને આને દુ ખી કરીશ, આવુ ચિંતન કરવુ કે માનવુ તે મોહનો જ પ્રભાવ છે એ આત્મન્ ! પારકી ચિંતા મૂકી દે ખરા શત્રુને શોધી કાઢ, ખરા શત્રુને પકડ અને તેને શિક્ષા કર તારી ભૂલ તુ સુધાર ખરો દુશ્મન તુ પોતે જ છે આત્મભાન ભૂલી મોહને આધિન થયેલો તારો આત્મા જ તારો શત્રુ છે, તેને શિક્ષા કર, તેને સુધાર તેને સુધરવા માટે તે શુદ્ધ આત્માના ઉપયોગમા તદાકાર પરિણમી જા મોહનુ નષ્ટકનુ પ્રથમ સ્થાન આ શરીર છે તેનો વિચાર કર જેને સુખી કરવા માટે રાત્રી દિવસ તુ કરવાના કાર્ય કરે છે, અનેક જીવોનો સંહાર કર છે,

અનેક જીવોને કષ્ટો આપે છે. રાગદ્વેષ કરે છે, ને શરીરની ઉત્પત્તિનો વિચાર કર. દુર્ગંધી અને મળના ભાજન રૂપ વીર્ય અને રજમાંથી અમુક વિધિ વડે બનેલું અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર મનુષ્યોએ અમુક નામ આપેલું તે આ શરીર તારું કેવી રીતે થઇ શકે ? તેનું કોઇ વર્ણન કે સ્તુતિ—કરે કે કોઇ નિંદા કરે તેનાથી તને શો લાભ ? અને કઇ જાતની હાની ? આત્મ દેવ ! તમે તો શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છો એટલે તત્ત્વથી તે સ્તુતિ કે નિંદાએ શરીરની જ છે, તમારી નથી.

અહો ! મોહને લઇ આત્મભાન ભૂલેલા જીવો, કોઈ કીર્તિને માટે વલખાં મારે છે, કોઈ બીજાને ખુશી કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, ભાટ ચારણની માફક હાજી હા કહી તેના જ રાજીયા ગાયા કરે છે, કોઇ ઇન્દ્રિયોના વિષયો મેળવવા તલપી રહ્યા છે, કોઈ આ શરીરને લાંબો વખત ટકાવી રાખવા વિવિધ પ્રકારની ઔષધિઓ અને માત્રાઓનું સેવન કરી રહ્યા છે, કોઈ વંશ વધારવા માટે અનેક બાવા જોગી પાસે ભટકી રહ્યા છે, કોઈ ધન સંચય કરવા માટે દેશ પરદેશ ખેડી રહ્યા છે, કોઇ ધનના રક્ષણ માટે હથીયારથી જ સજ્જ કરેલા પહેરેગીરોને ઘરની ચારે બાજુ ગોઠવી રહ્યા છે, કોઈ પંડિતતા મેળવવા અનેક પુસ્તકો અને ભાષાઓ શીખી રહ્યા છે, કોઈ પોતાના વાડાના રક્ષણને માટે અનેક વિધિ નિષેધની મોટી મોટી દીવાલો ચણી રહ્યા છે અને વાડામાં બકરાંઓને પુરે તેમ અજ્ઞાની મનુષ્યોને ભરમાવીને—વિવિધ લાલચો બતાવીને તેમા પુરી રહ્યા છે, આવી આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં આ વિશ્વના જીવો જોડાઇ ગયા છે. આમાં સુખી થવું, શાંતિ મેળવવી, મોટા થવું એ તેમનો ઉદ્દેશ હોય છે. આ ઉદ્દેશ તેમનો પાર પડતો નથી, કેમકે આ ભૂલ ભૂલામણી વાળી મોહ રાજાની બીછાવેલી જાળ છે, તેમાં પક્ષીઓની માફક ઉપર ઉપરની મોહક ચેષ્ટાઓથી ભાન ભૂલી જીવ સપડાય છે અને છેવટે સુખને

ખદલે દુ ખ પામી પોતાના પ્રાણ ખોવે છે ખરા બુદ્ધિમાનો તો એક જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માને જ સુખ અને શાન્તિનુ સ્થાન માનીને મોહનો ત્યાગ કરી આત્મામા પ્રીતિ કરે છે પુ ય પ્રકૃતિથી પ્રાપ્ત થયેલા દેવોના અને મનુષ્યોના સુખ તે સુકા ઘાસ જેવા છે તેને જો કેળવી જાણે તો ગાય અગર ભેસોની માફક સુકા ઘાસમાથી દુધ અને દુધમાથી ઘી બનાવી શકાય છે જો ન કેળવી જાણે તો એટલે તેનો દુર ઉપયોગ કરે તો ઘાસમા અગ્નિ મૂકવાથી તેની રાખ થાય છે, તેમ તે સુખનો નાશ થવા સાથે ભાવી જન્મ પણ દુ ખમય પ્રાપ્ત કરે છે પુન્ય પ્રકૃતિને લઇને મળેલી અનુકૂળતાનો લાભ લઇને આત્મ માર્ગમા આગળ પણુ વધી શકાય છે અને મોહમાં આશક્ત બની શક્તિનો દુ પયોગ કરી અનેક જીવોને દુ ખ આપી વિષયોમા આશક્ત થઇને પાછળ પણ હઠી જવાય છે આશ્ચર્ય છે કે અલ્પ બુદ્ધિવાળા જીવો આ મોહના ઘર તુલ્ય લક્ષ્મી, સ્ત્રી, શરીર, સ તતી અને જમીનમા સુખ માની બેઠા છે ! !

આ જીવ પરમાર્થથી બ ધાયેલો નથી છતા મોહના પાશથી ભીરૂ બની પોપટની માફક કે વાનરની માફક પોતાના અજ્ઞાનથી પોતાને બ ધાયેલો માની તેમાજ વધુને વધુ હેરાન થઈ જાય છે પવન ચકીના એક ભાગ ઉપર બેઠલો પોપટ આન દ કરતો હતો, તેવામા પવન ચકી ફરવા લાગી, પોપટે જાણ્યું કે હુ પડી જઇશ, તેથી તે સળીયાને તેણે મજબુતાઇથી પકડયો તેથી તે પવન ચકીની સાથે ઉચે નીચે ફરવા લાગ્યો જેમ જેમ તેને મજબુત પકડે છે, તેમ તેમ તે પોતાને મજબુત રીતે તેની સાથે જ ચોટાડી રાખે છે જો તેને મૂકી દે તો તરત જ તેનાથી છુટો થઇ શકે તેમ છે, પણુ પોતાની ભૂલથી અને તેને છોડી દઇશ તો હુ પડી જઇશ આવા ખોટા ભ્રમથી હેરાન થાય છે, તેમ આ જીવ પણ આ મોહને તથા મોહના સાધનોને જેમ જેમ વળગતો જાય છે તેમ તેમ તે વધારે વધારે બધાતો જાય છે પોપટની માફક ખરી મુક્તિનો ઉપાય તો

એજ છે કે તેણે તે સર્વને છોડી દેવું. તે સિવાય આ જીવને છુટવાનો બીજો કોઇ પણ ઉપાય નથી.

સાકડા મોઢાવાળા વાસણમાં વાનરાએ હાથ નાખી તેમાંની વસ્તુની મૂઠી ભરી. મોઢું સાંકડું એટલે ભરેલી મૂઠી નીકળી ન શકી. અજ્ઞાનતા અને મોહને લઇ વાનરાએ જાણ્યુ કે અંદરથી મને કોઇએ પકડયો છે, તેથી ચીચીઆરી કરી મૂકી, પણ મૂઠી છોડી ન દેવાથી ત્યાંથી તે ખસી શકયો નહિ, અને તેના માલીકના હાથે માર ખાધો. આ વાદરાની મુક્તિનો ઉપાય એજ હતો કે તેણે મુઠીમાં ભરેલી વસ્તુ મૂકી દેવી. આજ પ્રમાણે મોહમાં મુંઝાયેલા મનુષ્યો જડ ક્ષણભંગુર વસ્તુને પોતાની માની મમત્ત્વની મૂઠીમાં પકડી રાખીને પછી હેરાન થાય છે, દુઃખો અનુભવે છે. અને પોતાને બંધાયેલો કે કોઇ સંબંધીએ પકડી રાખેલો માને છે, પણ વાંદરાની માફક પોતાની મમત્ત્વની મૂઠી ખાલી કરી દે, મૂકી દે, તો તે મુક્ત જ છે. પોતાની અજ્ઞાનતા યા, પોતાનો મોહ જ આ જીવને બંધનમાં નાખનાર છે. તે સિવાય કોઇ તેને પકડી રાખનાર નથી,

ઇદ્રિયોના વિષયોમાં અને તેના સાધનોના રક્ષણમાં સદા વ્યગ્ર થયેલા જીવોમા આત્માની ચિંતા કયાંથી હોય ? તેની બુદ્ધિ નિર્મળતા કયાથી થાય ? તેને શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ કયાથી મળે ? અને તેના અભાવે આત્માથી ઉત્પન્ન થતુ સુખ કેમ મળે ? જીવને પ્રથમ દેહમાં આત્માપણાની ભ્રાંતિ થાય છે, પછી મોહને લઈ ને જગતમાં ભ્રાતિ થાય છે, પછી પરદ્રવ્યોને અંગે થતી અતિ સંતાપ કરવાવાળી ચિતામાં સતત વધારો થાય છે. ધન્ય છે તે આત્માઓને ! કે જેઓ પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન અને આનંદના ઘર તુલ્ય પોતાના આત્મભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, તેવા પવિત્ર આત્માઓને વારંવાર નમન કરૂં છુ. જેઓ શુદ્ધ આત્મસ્મરણને મૂકીને બીજાના કાર્યની કે વર્ત્તનની ચિંતા કરી રહ્યા છે, તેવા નિર્ભાગી જીવો ચિંતામણિ રત્નનો ત્યાગ કરીને પથ્થરને ગ્રહણ કરે છે.

જ્ઞાન એ સ્વાધિન સુખને પ્રગટ કરનાર છે આત્મચિંતનથી તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, છતા હતભાગી જીવો તેનો ત્યાગ કરીને કોઈ વિનશ્વર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે

આંધળા આગળ નાચ, બ્હેરા આગળ ગીત, મરણની છેલ્લી ઘડીએ રોગનો ઉપચાર, અજ્ઞાની જીવોનો તપ, ઉખર જમીનમાં વાવણી, તૃષા વિનાનાને પાણી, સ્વાર્થી મનુષ્યોની મિત્રતા, અભવ્યને નિર્દોષ વિધિની રૂચિ, કાળી કામળીને ચડાવાતો રંગ અને શ્રદ્ધા વિનાનાને આપેલો મંત્ર જેમ વૃથા છે, તેમ જડ માયામા પ્રીતિવાળાને આપવામા આનંદ આત્મજ્ઞાન વૃથા થાય છે મોહમા મૂઢ બનેલા જીવો દરેક ક્ષણે પરદ્રવ્યોનુ સ્મરણ કરે છે, પણ મોક્ષને અર્થે જ્ઞાનાનંદમય પોતાના આત્માને કોઈ પણ વખત યાદ કરતા નથી.

વિચાર કરતાં જણાય છે કે મોહ કરતા બીજો કોઈ પણ બળવાન્ શત્રુ નથી, માટે નબળ પુરૂષાર્થ કરીને પણ તેને જીતવો જોઇએ

આ સંસારરૂપ કુવાના મોહરૂપ કાદવમા અનાદિ કાળથી જગત ખુચેલુ છે તેનો આત્માના જ્ઞાન અને ધ્યાન રૂપ દોરડા વડે ઉદ્ધાર કરો. આત્માના ઉદ્ધાર સિવાયના બીજા બધા કાર્યો મોહથી ઉત્પન્ન થયેલા છે મોહથી કર્મ બંધ થાય છે અને કર્મ બંધથી દુખ થાય છે, માટે મોહ એજ મોટો શત્રુ છે બધા કાર્યોને એક બાજુ રાખી મોહરૂપ શત્રુનો નાશ કરવા તમે શુદ્ધ ચિદ્રૂપ આત્માનું ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવો અને તેનુ ધ્યાન કરો

પ્રકરણ દશમું.

અહંકારનો ત્યાગ

निरंतरमहंकारं, मूढाः कुर्वंति तेन ते ॥
स्वकीय शुद्धचिद्रूपं, विलोकंते न निर्मलं ॥ १ ॥

"અજ્ઞાની જીવો નિરંતર અહંકાર કરે છે. આ કારણે તેઓ પોતાના નિર્મલ શુદ્ધ આત્માને જોઈ શકતા નથી."

આત્મજાગૃતિ ન હોય ત્યાંજ અભિમાન અને મમત્વભાવ પ્રગટે છે. તેમજ અભિમાન અને મમત્વથી આત્મજાગૃતિ દબાતી પણ જાય છે, આ બન્ને વસ્તુઓ માયાના પ્રદેશમાં રહેલી છે. જડ માયાથી જ તેને પોષણ મળે છે. હું અને મારૂં એ શબ્દોમાં મારૂં એ શબ્દ આત્માથી જુદી કોઇ વસ્તુના સંગ્રહની ખાત્રી આપે છે, અને હુ શબ્દ તેથી થયેલા અજીર્ણ યાને અહંકારરૂપ વિકારનો ખ્યાલ આપે છે. આ બન્ને સ્થાનમાં આત્મજાગૃતિનુ નામ નિશાન જણાતુ નથી. જયાં આ અંધકાર હોય છે ત્યાં આત્મપ્રકાશ હોતો નથી અને જયા આત્મપ્રકાશ આવે છે ત્યા આ અંધકાર રહેવા પામતો નથી.

આત્મા સિવાય અન્ય વસ્તુની ઉપાધિમાથી આ બન્નેની ઉત્પત્તિ છે, જેમકે હુ મનુષ્ય છું, દુર્બળ છું મજબુત છુ, ગૌર છુ, શ્યામ છુ, ક્ષત્રીય છુ, બ્રાહ્મણ છુ, વૈશ્ય છુ, શુદ્ર છું, વિદ્વાન્ છુ, મૂર્ખ છુ, ધનવાન્ છુ, રોગી છુ, નિરોગી છુ, ગરીબ છુ ઇત્યાદિ જે જે વિચારો કરાય છે, મનમાં ચિંતન કરાય છે તે સર્વમા પુદ્ગલીક વસ્તુની જ મુખ્યતા હોવા છતાં મિથ્યા હુ પણાનુ જ મુખ્યતાએ સૂચન કરાય છે, અને મનાય છે. પૂર્વને બદલે પશ્ચિમ તરફ લઈ જનારી એ લાગણીઓ છે. પ્રકાશને બદલે અંધકારમાં હડસેલનારો તે માર્ગ છે. ઉંઘતા ઉંઘતા ચાલવાનો આ રસ્તો છે. આખા

વિશ્વનો મોટો ભાગ આ માર્ગે પ્રયાણ કરી રહ્યો છે, પણ ચોક્કસ રીતે હું કહું છુ કે આ ભૂનાયેલો અને દુખનો જ માર્ગ છે

જે જાગૃત થયેલા મનુષ્યો દરેક ક્ષણે અહંકાર વિનાની સ્થિતિમા રહે છે, તેઓ સ્વસ્વરૂપમા સ્થિરતા કરવા રૂપ અદ્વૈત માર્ગે વઈને પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપને પામે છે એમા જરા પણ સશય નથી તેઓ એમ વિચાર કરે છે કે, દેહ હુ નથી, કર્મો હુ નથી, મન હુ નથી, વચન હુ નથી, હુ બ્રાહ્મણ નથી, હુ ક્ષત્રીય નથી, હુ વૈશ્ય નથી, હુ શુદ્ર નથી, હુ જાડો નથી, હુ પાતળો નથી, નિર્ધન નથી, ધનવાન્ નથી, રાજા નથી, રાક નથી, ગૌર નથી, શ્યામ નથી, પડિત નથી, મૂર્ખ નથી પણ જ્ઞાન સ્વરૂપ છુ ઉપર જણા વેલા ભાગોમા હુ પણુ ન માનવાનુ કારણ એ છે કે તેમા કોઇ દેહના ધર્મો છે, કોઇ મનના ધર્મો છે, કોઇ જાતિના ધર્મો છે, અને કોઈ આત્માથી જુદી જડ માયાની ઉપાધીઓ છે પણ તેમા આત્માનો ધર્મ કોઈ નથી આત્મા અને જડના વિભાગને સમજ નાર ભેદ જ્ઞાની, પર વસ્તુમા પોતાપણાનો આરોપ કે મા યતા કરેજ નહિં, પર વસ્તુમા પોતાપણાની મા યતા એજ અજ્ઞાન અને એજ અભિમાન છે કર્મના બધનો વધારવાનો અને મજબુત કરવાનો આ માર્ગ છે અભિમાન વિનાનુ ચિંતન કરવુ, આત્મસ્વરૂપને વારવાર યાદ કરવુ તે શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિનુ પરમ કારણ છે, જે જીવો મોહને લઈ પર વસ્તુમા મારા પણા રૂપ મમત્વ કરે છે, તેઓને સ્વપ્ને પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી

આ શુભાશુભ કર્મો મારા છે, શરીર મારૂ છે, માતા, પિતા, ભાઈ, બ્હેન, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી, ઇત્યાદિ કુટુબીઓ મારા છે આ દેશ, નગર, ગામ, જમીન, ઘર, હાટ, મદિર, મહેલ, હાથી, ઘોડા ગાય, ભેસ, ઉટ, બળદ, નોકર, ચાકર, દાસ, દાસી ઇત્યાદિ મારા છે, આવુ આવુ બીજુ પણ જે કાંઇ ચિંતન કરાય છે તે સર્વ મમત્વભાવને સૂચવે છે

ભાષા વિના વ્યવહાર થતો નથી એટલે વ્યવહારને ખાતર આ મારૂ છે કે મારા છે. એમ બોલવું પડે, તેમાં આત્મ જાગૃતિ રાખીને મારા, તારાદિ શબ્દોનો વ્યવહાર કરવો પડે. તેમાં અડચણ નથી. પણ અભિમાન કે મમત્વ ભાવના અંગે આત્મભાન ભૂલી હુ અને મારૂ કરતા નવીન કર્મ બંધ થાય છે તે અટકાવવાની જરૂર છે.

अहं-હુ-અને मम-મારૂ આ મોહ રાજાનો મંત્ર છે, અને તેણે જગતને દેખાતી આંખે આંધળું કરી દીધુ છે; તેને જીતવા માટે नाहं, न मम. હુ કોઇનો નથી. અને મારૂ કાંઈ નથી, આ મંત્રનો જાપ જ્ઞાનીઓએ બતાવેલો છે. મતલબ કે હું અને મારાપણાથી જીવ બંધાય છે અને હુ કોઇનો નથી અને મારૂ કોઈ નથી આ વિચાર વડે જીવ બંધનથી મુકાય છે.

મમતાનો ત્યાગ કરવાના વિચારો કરવા, આત્માનુ ધ્યાન કરવુ, વ્રતો પાળવા, બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું, અને ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવો એવાં એવાં બીજાં પણ કાર્યો નિર્મમતામા વધારો કરનારાં છે.

જે મહાત્માઓ અચળ મોક્ષ પદને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, તે સર્વે આ નિર્મમતાનો આશ્રય લઇને જ. જેમ લીલો ચિકાશવાળો માટીનો પીંડો ભીત ઉપર નાખતાં તે ભીતની સાથે ચોટી જાય છે અને સુકો ચીકાશ વિનાનો માટીનો પીંડ તેજ ભીત સામે ફેંકતાં પછડાઇ ભાંગીને ચોટયા વિના ભુકો થઈ નીચે પડી જાય છે; આજ દષ્ટાંતે જયાંસુધી જીવને કોઈપણ પદાર્થમાં મારાપણા રૂપ મમતાની ચીકાશ અને ઢીલાશ હોય છે ત્યાંસુધી રાગદ્વેષમાં તે લેપાવાનો જ. કર્મ સાથે ચોટાવાનોજ. આ મારાપણાની મમતાવાળી ચીકાશ ગઈ કે પછી તેને કર્મ કોઈપણ ચોટવાના નહિં. મમતા મૂકી દેવાથી તપ થાય છે, મમતા જવાથી વ્રતો પાળી શકાય છે, અને ઉત્તમોત્તમ ધર્મ પણ નિર્મમતાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

નિર્મમતા લાવવા માટે ક્લેશ સહન કરવો પડતો નથી, બીજા પાસે યાચના કરવી પડતી નથી, દેશાટન કરવાની જરૂર નથી, ચિંતા કરવી પડતી નથી અને કાંઈ ખર્ચ પણ કરવું પડતું નથી ફક્ત એક વિચારની દિશા બદલાવવી પડે છે જેને મારું માન્યુ છે તેને મારું નથી, એવું મનને મનાવો કે તરત જ નિર્મમતા આવીને ઉભી રહે છે

નિર્મમતામાં કર્મોને આવવાની જગ્યા નથી અશુભ કર્મોનો બંધ નથી, આત્મદ્રવ્યનું પોષણ થાય છે, ઉપયોગની તિવ્રતા વધે છે, નિસ્પૃહતા સ્વાભાવિક આવે છે, જ્ઞાનવાન્ બને છે, સંયમી થાય છે, અને તપ ન કરવા છતાં ખરો તપસ્વી તે થાય છે જેમ જેમ નિર્મમતા વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ રાગદ્વેષાદિ દોષો નાશ પામે છે, માટે આત્માર્થિ જીવોએ જેમ બને તેમ મમતા અને અહંકારનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જે જીવો અહંકાર મમકારનો ત્યાગ કરે છે તે જીવો શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનને અવશ્ય પામે છે

પ્રકરણ અગિયારમું

આત્મ ઉપાસકોની દુર્લભતા

प्रतिक्षण प्रकुर्वति, चिंता परवस्तुन ।
सर्वे व्यामोहिता जीवा, कदा कापि चिदात्मन ॥ १ ॥

'મોહમાં ફસાયેલા સર્વે જીવો દરેક ક્ષણે પર વસ્તુનું ચિંતન કરે છે, કોઈક જીવ કયારેક ચિદાત્માનું ચિંતન કરતો હશે '

જગતના જીવોનો મોટો ભાગ રાત્રી અને દિવસ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નમાં લાગી રહેલો છે નાનામાં નાના જંતુ, ખનિજ અને વનસ્પતિ આદિના જીવો અને પશુ પક્ષી મનુષ્યાદિ પણ કોઈને કોઈ વ્યાપારમાં-પ્રવૃત્તિમાં લાગી ગયેલા જણાય છે, તે તે જીવોના

હાલવા ચાલવામાં, બોલવામા, અને વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં જો બારીક નજરથી જોવામાં આવે તો ખાત્રી થશે કે તેની આ સર્વ પ્રવૃત્તિ પર વસ્તુ મેળવવાની, સંગ્રહ કરવાની. કે રક્ષણ કરવાની જ હોય છે. નાના બાળક બાળીકાઓથી લઈ મોટા ગણાતા રાજા મહારાજા અને મહારાણીઓની પણ પ્રવૃત્તિ તપાસવામાં આવે તો ખાવાપીવામા મોજ મજામાં, પહેરવા ઓઢવામાં, અને પર વસ્તુના સંગ્રહ તરફજ દૃષ્ટિ હોય છે. આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારા તો કોઈ વિરલ જીવ જ જણાઈ આવશે.

ધનનો ત્યાગ કરનારા, ભગવાનના નામે મંદિરો બંધાવનારા, મહોત્સવો કરનારા, દાન દેનારા અને પરોપકાર કરનારા અનેક જીવો મળી આવવા સુલભ છે. પણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા તરફ પુરૂપાર્થ કરનારા કોઈક જીવો જ મળી આવશે, કેમકે એમની પ્રવૃત્તિ બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની છે. પણ આત્માને જગાડનારી પ્રવૃત્તિ નથી.

જેમ નિયમ પાળનારા, વ્રત ધારણ કરનારા, ઘોર તપશ્ચર્યા કરનારા, પ્રભુનુ પૂજન, અર્ચન, નમન કરનારા, વ્યસનોનો ત્યાગ કરનારા, તીર્થયાત્રામાં પર્યટન કરનારા, પરિષહોસહન કરનારા, રૂપવાન્, બળવાન, ધનવાન, લાવણ્યતાવાળા, પુત્રાદિ સંતતિવાળા ઘણા જીવો જગતમાં મળી આવવા સંભવિત છે. પણ રાગદ્વેષ મોહનો ત્યાગ કરીને આત્મ તત્ત્વમા લીન થયેલા જીવો મળવા મહાન્ દુર્લભ છે, કેમકે ઉપર બતાવેલી સર્વ પ્રવૃત્તિનો મોટો ભાગ દેહથી કરવા યોગ્ય કાર્યનો છે અને આત્મા તો દેહથી પર' છે.

ધર્મ શ્રવણ કરનારા, ઇન્દ્રિયોને દમવાવાળા, મૌનપણુ ધારણ કરનારા, કર્યા ગુણને જાણનારા, મનુષ્યોની સોબતથી દૂર રહેનારા, અને પંડિતતા ધારણ કરનારા ઘણા જીવો વિશ્વમાં મળી શકશે, પણ આત્મ તત્ત્વના અનુભવી જીવો મળવા મુશ્કેલ છે, કેમકે આત્મતત્ત્વ એ સર્વથી પર રહેલું છે.

જ્યોતિષ વિદ્યામા પારગામી, વૈદકશાસ્ત્રના પાકા પરિચય વાળા, પુરાણોમા પ્રવીણ, વાસ્તુશાસ્ત્રમા નિપુણ, અને સગીતાદિમા નિષ્ણાત વિદ્વાનો વિશ્વમા મળવા સુલભ છે, પણ આત્મ તત્ત્વમા પ્રવીણ જીવો મળવા દુર્લભ છે, કેમકે એ બાહ્યકળાઓ અને વિદ્યાઓથી આત્મા પેલી તરફ રહેલો છે અર્થાત્ એ શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી આત્મા પામી શકાતો નથી

જળમા તરનારાઓ, જુગારમા જીતનારાઓ, વનમા રહેનારાઓ, યુદ્ધમા વિજય મેળવનારાઓ, હૃદય દ્રાવક ગાયન કરનારાઓ, અને સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરનારાઓ ઘણા જીવો જોવામા આવે છે પણ આત્મામા આનદ કરનારા જીવો કોઈક ભાગ્યે જ દેખાય છે, કેમકે શારીરિક પ્રવૃત્તિથી આત્મા પેલી તરફ છે

સિંહોને વશ કરનારા, સર્પોને પકડનારા, હાથીઓને સ્વાધિન કરનારા, વાઘને ત્રાસ દેનારા અને શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવનારા ઘણા જીવો મળી આવે છે પણ પોતાના ચિદાત્માનો વિજય મેળવનારા કોઈ વિરલ આત્મા દેખાય છે, કેમકે બાહ્ય વિજયથી આત્મા પર છે પાણીને, અગ્નિને, રોગને, હાથીઓને, સર્પને, ચોરને, શત્રુને અને વિદ્યાધરોને સ્તભન કરવાની શક્તિવાળા ઘણા જીવો મળી આવશે, પણ ઉ માર્ગે ચાલનારા પોતાના મનને સ્તભન કરનારા કોઈ વિરલા જ જીવો મળી આવે છે, કારણ કે આત્માને સ્થિર કરવાનો માર્ગ તેનાથી જુદો છે

રાત જીદગી ગુજારનારા, મહાવ્રતો પાળનારા, ઉપસર્ગના પ્રસગમા ધૈર્ય રાખનારા, ગભીરતા ધરનારા, એવા પણ અનેક જીવો મળી આવવા સુલભ છે, પણ આત્મસ્વરૂપમા લીન થનારા જીવો કોઈક જ હોય છે, કેમકે આ માર્ગ જ ઉપાધિ વિનાનો છે

વિવિધ પ્રકારના ગુણોથી વિભૂષિત ઘણા લોકો દેખાય છે, પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપમા પ્રેમવાળા વ્રતધારી જીવો વિરલા જ મળી આવે છે

એકેન્દ્રિયાદિ સંજ્ઞાવાળા પૂર્ણ પર્યાપ્તિ કરનારા અનંત જીવો છે, પણ તેમા શુદ્ધ આત્મગુણની પૂર્ણતા કરનારો કોઇ જીવ નથી. પાંચ ઈંદ્રિયવાળા સંજ્ઞી, આસન્ન ભવ્યતાવાળા, મનુષ્ય જન્મ પામેલા, ઉત્તમ વ્રતધારી, શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં લીન થનારા જીવો મનુષ્ય લોકની બહાર અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમાં કોઇ પણ નથી. અધો-લોકથી ઓળખાતા નીચલા ભાગમા અને ઉર્ધ્વલોકથી જણાવાતા ઉપરના ભાગમા પણ તેવા કોઇ જીવો નથી, ક્ષેત્રના સ્વભાવથી જ્યોતિષ લોકમાં પણ તેવો કોઇ નથી, મનુષ્યલોકમાં પણ જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં અકર્મભૂમિમાં તથા મ્લેચ્છ ખંડવાળી ભોગભૂમિમા પણ પ્રાયે તેવો કોઇ જીવ હોતો નથી. આર્યખંડમા ઉત્પન્ન થયેલા જીવોમા પણ કોઇ વિરલા જ જીવો આત્મજ્ઞાનમાં લીન થનારા હોય છે.

આ ક્ષેત્રમાં અત્યારે ઘણા થોડા જીવો જ આત્માના માર્ગે ચાલનારા છે. તેમાં પણ સમ્યક્‌દર્શનવાળા, અણુવ્રતધારી, મહાવ્રત ધારણ કરનારા, ધીર પુરુષો તો અત્યંત દુર્લભ છે. તેમા પણ તત્ત્વવેત્તા અને તેમાં પણ આત્મામાં રક્ત–લીન થયેલા જીવો તો અત્યંત દુર્લભ છે આ અવસર્પિણિ કાળમા, વ્રતધારી, જ્ઞાનમાં આશક્ત, ગુણવાન, પાત્રતાવાળા અને સદ્‌ગતિ ગામી જીવો ઘણા થોડા હોય છે.

મિથ્યાત્ત્વાદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં શુદ્ધ આત્મામાં આસક્ત જીવો સંભવે જ નહિં. વ્રત ધારણ કરનારા જીવો કોઇક વખત જ આત્મામાં આસક્ત હોય છે. પાંચમા ગુણસ્થાનથી ચૌદમા સુધીના દશ ગુણસ્થાનોમા તેવા જીવો મળી આવે છે, પણ તેવા ઘણા થોડા જ હોય છે.

અત્યારે ઘણા જીવો તો શરીરમા, ધનમાં, ભાઇઓમાં, પુત્રમા, પુત્રીમા, સ્ત્રીઓમા, માતાપિતામાં, ઘરમા, ઇન્દ્રિયોના ભોગમા,

વનમા, નગરમા, આકરીી વાહનમા, રાજકાર્યની ખટપટમા ભોજ નમા, બાગ બગીચામા, વ્યસનમ, ખેતીમા, વાવોમા, કુવામા તળાવોમા, નદીઓમા, નાટકોમા, યશ મેળવવામા, માન પ્રતિષ્ઠા વધારવામા, પદવીઓમા, અને પશુતુલ્ય વૃત્તિઓમા આસક્ત બની પ્રવૃત્તિ કરતા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પણ પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રુપમા આસક્ત થનાર કોઇ વિરલા જ જીવો હોય છે

જ્ઞાનીઓએ આ કાળને દુષમકાળ કહ્યો છે, તેનુ કા ર મા। એજ છે કે ઉપર બતાવેલા બાહ્ય દ્ર યમા, ઇન્દ્રિયોમા, શરીરમા, વચનમા, મનમા અને બાહ્ય વિદ્યાકળામા જીવો પ્રવૃત્તિ રી રહ્યા છે કે જે વિભાવ દશા છે આત્માના માર્ગની તે પ્રવૃત્તિ નથી પણ આત્માના માર્ગમા વિઘ્ન રૂપ તે પ્રવૃત્તિ છે, તેમા જીવો મોહિત થઇ રહ્યા છે, તેને માટે અહોનિશ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે પરિણામે તે વસ્તુ જુદી છે નાશ પામનારી છે, દગો દેનારી છે, દુ ખી કર નારી છે, છતા તે અ ધ ધમા આખો મીચીને જીવો પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે અને જે વસ્તુ સાચી છે, કાયમ ટકી રહેનારી છે, સદા સાથે રહેનારી છે સુખરૂપ છે તે પોતાનો આત્મા જ છે, તેને માટે જરા પણ વિચાર કે પ્રવૃત્તિ કરતા નથી માટે જ આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી, તેની ઉપાસના કરવી તે દુર્લભ છે આ દુષમકાળમા પણ આત્માને ઓળખીને તે તરફ પ્રવૃત્તિ કરનાર જીવો સ્હેલાઇથી પોતાનુ કલ્યાણ કરી શકે છે માટે ઉત્તમ વખત અને જે અનુકૂળ સાધનો પોતાને મળ્યા હોય તેનો આત્માને માર્ગે ઉપયોગ કરવા ચૂકવુ નહિ

પ્રકરણ બારમું.

જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય.

रत्नत्रया द्विना चिद्रूपोपलब्धिर्न जायते ॥
यथर्द्धिस्तपसः पुत्रा पितुर्वृष्टिर्वलाहकात् ॥१॥

"તપ વિના જેમ લબ્ધિઓ થતી નથી, પિતા વિના પુત્ર થતો નથી અને વાદળ વિના વૃષ્ટિ થતી નથી, તેમ રત્નત્રય-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વિના ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી."

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમા આત્માની પ્રવૃત્તિ થાય તેને રત્નત્રય કહેવામાં આવે છે. આત્મા આ ત્રણ રત્ન સ્વરૂપજ છે. તેમજ સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એજ મોક્ષનો માર્ગ છે.

આ રત્નત્રય વ્યવહારે તેમ નિશ્ચયથી એમ બે પ્રકારે છે. દ્વાદશાંગી અથવા ચૌદપૂર્વનુ જ્ઞાન કરવુ તે વ્યવહાર જ્ઞાન છે. જેના સારભૂત જીવ અજીવ બે પદાર્થો છે. તેનો વિસ્તાર તે ચૌદપૂર્વનુ જ્ઞાન છે. જીવ અજીવના મધ્યમ વિસ્તારરૂપ પુન્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો બને છે. જેમાં ચેતના છે તે જીવ છે. તેનાથી વિપરીત લક્ષણ તે અજીવ છે, તેમાં જડતા છે. શુભ કર્મના પુદ્ગલો તે પુન્ય છે. અશુભ કર્મના પુદ્ગલો તે પાપ છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ રૂપ યોગ એ હેતુથી જે આવે તે આશ્રવ છે. વિરતિથી આવતાં કર્મને અટકાવવા તે સંવર છે. આવેલાં કર્મોનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશના ભેદે અન્યોઅન્ય જોડાવુ તે બંધ છે. બંધાયેલા કર્મોને આત્માના પ્રદેશથી ભોગવીને જુદાં કરવા તે નિર્જરા અને આત્મ પ્રદેશથી બધા કર્મોનુ નિર્જરી જવુ તે મોક્ષ છે.

જ્ઞાન ભણવાના વખતે જ્ઞાન ભણવુ, કાળ વેળાએ ન ભણવુ. વિનયપૂર્વક જ્ઞાન શીખવુ. બહુમાન પૂર્વક ભણવુ, ઉપધાન અને યોગ

વહનની તપશ્ચર્યા કરીને જ્ઞાન શીખવું જ્ઞાન આપનાર ગુરુને ઓળવવા નહિ–તેનો ઉપકાર ન ભૂલવો અક્ષરો, કાનો, માત્ર, બિન્દુ પડયા ન રહે તેમ શીખવું અર્થ સાથે ભણવું જે ભણવામા આવે તેનો અર્થ બરોબર સમજવો–યા–ધારી રાખવો અક્ષર અને અર્થ બન્નેનું જ્ઞાન મેળવવુ આ સર્વ વ્યવહાર જ્ઞાન છે તેનાથી સર્વ તત્ત્વોનુ જ્ઞાન થાય છે

આત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન કરવુ તે નિશ્ચયજ્ઞાન છે જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે આત્માથી જ્ઞાન જુદુ નથી છતા સ્વભાવનુ જ્ઞાન સ્વરૂપમા સ્થિરતા કરાવે છે, ત્યારે વિભાવનુ જ્ઞાન, આત્મ જાગૃતિ ન હોય તો ભાન ભૂલાવી રાગ દ્વેષ કરાવી નવીન કર્મ બંધ કરાવે છે માટે સ્વભાવમા આવવા માટે વિભાવ જ્ઞાનને જાણવાની જરૂર છે કેમકે વિભાવથી સ્વભાવને જુદો કરવા માટે તેના પ્રતિપક્ષીને જાણવાની જરૂર રહે છે તે જાણ્યા પછી સ્વભાવમા સ્થિરતા કરવાનુ કાર્ય ચાલુ રાખવાનું છે આ જ્ઞાન ઉત્તમ છે કર્મ રેણુને ઉડાડનાર પવન સમાન છે અને મોક્ષનુ હેતુ છે મોહના અભાવથી પોતાના આત્મતત્ત્વનો અનુભવ થાય છે બાહ્ય અભ્યંતર સગથી મુક્ત થયેલ આ પરમ જ્ઞાન છે

જીવ અજીવ આદિ નવ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થવી તેને વ્યવહારે દર્શન કહેવામા આવે છે નિશ્ચય દર્શનના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક એવા ભેદો છે અનતાનુબધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, સમકિત મોહનીય મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય આ સાત પ્રકૃતિના ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી ઉપશમ કહેવાય છે સાત પ્રકૃતિના ક્ષયોપશમથી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે અને સાત પ્રકૃતિના ક્ષયથી ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ યાને દર્શન કહેવામા આવે છે

જે વિચાર કે વર્તનથી અનત કર્મ પરમાણુ આવે, તેમા તીવ્ર કર્મોનો રસ પડે તે અનતાનુબધી કષાય કહેવાય છે આ વિચાર કે વર્તન ક્રોધથી, માનથી, માયા–કપટથી અને લોભથી એમ ચાર

પ્રકારે થાય છે. મનુષ્યોના દરેક વિચાર કે વર્ત્તનમાં પ્રાયે કરી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તો હોય છેજ, પણ તે સર્વમાં કાંઇ અનંતો રસ પડતો નથી, છતાં આત્મ સન્મુખ થવા રૂપ આત્મદૃષ્ટિ જ્યાં સુધી જાગૃત ન થઈ હોય ત્યાંસુધી સત્તામાં તેનાં બીજ હોય છે, એટલે તે જીવની આ દેહ દૃષ્ટિથી કે પુદ્ગલાનંદીપણાથી તે બીજને પોષણ મળ્યા કરે છે.

મિથ્યાત્ત્વનાં પુદ્ગલો શોધેલાં હોવાથી ઉજળાં થયેલાં હોય તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય છે. અરધાં શુદ્ધ અને અરધાં અશુદ્ધ એવાં મિશ્ર મિથ્યાત્ત્વનાં પુદ્ગલોને મિશ્રમોહનીય કહે છે અને સર્વથા અશુદ્ધ મિથ્યાત્ત્વનાં પુદ્ગલો તે મિથ્યાત્ત્વમોહનીય છે. મિથ્યાત્ત્વ મોહનીય એ કર્મોનું બીજ છે, અથવા મૂળ છે. ડાળાં પાંખડાં કાપી નાખવા છતાં જો મૂળ સાજું હોય તો પાછું ઝાડ નવપલ્લવિત થાય છે, તેમ જો આ મિથ્યાત્ત્વનુ મૂળ કાયમ હોય તો આ સંસાર વૃક્ષ નવપલ્લવિત રહે છે. તેવા જીવોને ભવમાં આનંદ લાગે છે. પુદ્ગલોમાં જ સુખ દેખાય છે. આત્મામાં પ્રેમ થતો નથી, તેના સુખમાં શાંતિ દેખાતી નથી. અરે! તે આત્માનુ નામ પણ તેને ગમતું નથી. આવા જીવોને મિથ્યાત્ત્વી કહેવામાં આવે છે. કેમકે પાચ ઇન્દ્રિયના કે વિશ્વના મિથ્યા સુખમાં તેને પ્રીતિ હોય છે.

મિથ્યાત્ત્વનાં અરધા અશુદ્ધ પુદ્ગલવાળો જીવ તેના કરતાં સારો છે. તેને મનમા મધ્યસ્થતા હોય છે. તેની સત્ય આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ તો નથી છતાં તેના ઉપર દ્વેષ કે ખેદ પણ નથી. એ પણ ઠીક છે. અને આ પણ ઠીક છે. એવી માન્યતા હોય છે. એમ છતાં મિથ્યાત્ત્વનાં પુદ્ગલોનુ વેદન હોવાથી તેને પડતાં વાર લાગતી નથી, તેમજ નિમિત્ત સારૂં મળી આવે તો તે આગળ પણ વધી શકે છે. અને આત્મદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

મિથ્યાત્ત્વના ઉજ્વળ પુદ્ગલવાળો તેના કરતાં સારો છે. વસ્તુ-ગતે વસ્તુને તે જોઇ શકતો નથી પણ તેની તે નજીક છે. પારદર્શક

પુદ્ગલોના આંતરાની માફક તેના વચમાં ઉજળો પણ પડદો છે, તેથી તેના મનમાં પ્રસંગે પ્રસંગે શંકા કાંક્ષાઓ થયા કરે છે વસ્તુનો તાત્ત્વિક નિશ્ચય તેને નથી છતાં કોઇ જ્ઞાની પુરૂષોનું નિમિત્ત મળી જાય તો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિની તૈયારી તેનામાં છે અને જો વિપરીત નિમિત્ત મળી જાય તો આ શુદ્ધ પુદ્ગલને મિથ્યાત્વના મેલા પુદ્ગલો થતાં પણ વાર ન લાગે કેમકે મિથ્યાત્વનું બીજ તેનામાં કાયમ છે આ સાત પ્રકૃતિઓ ઉપર બતાવી તે આત્મજાગૃતિના બળે સત્તામાં દબાયેલી હોય તેને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અથવા દર્શન કહે છે જેમ નીચે અગ્નિ પડેલો હોય છતાં ઉપર રાખ વિગેરે કોઇ પદાર્થ નાખવાથી અંદરમાં તે દબાયેલો રહે છે તેમ પરમાત્મ સ્મરણની અખંડ ધારા ચાલતી હોય તે વખતે આ સાતે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં દબાયેલી રહે છે, આત્મસ્મરણ ચાલતું હોવાથી આ પ્રસંગે તેને બહાર નીકળવાનું નિમિત્ત મળતું નથી આ પરમાત્મસ્મરણ તે રાખની માફક તેને સત્તામાં દબાવી રાખે છે આ વખતે ઉપશમનું બળ વધે છે આત્માનો ઝાંખો પ્રકાશ કે મધુર આનંદ તેને મળે છે આવા ઉપશમનું બળ જો બહુ જ વધારવામાં આવે તો પ્રસંગે તે સાતે પ્રકૃતિનો ક્ષય થઇ, ઉપશમમાંથી અનુક્રમે ક્ષાયક ભાવ પણ પ્રગટે છે માટે જ્યાંસુધી ક્ષય કરવાનું બળ ન પ્રગટે ત્યાંસુધી મનુષ્યોએ ઉપશમનું બળ વધારવા રહેવું

જેમ દબાવેલા અગ્નિમાંથી પણ બારીક વરાળ બહાર આવે છે અને અગ્નિ દબાયેલો રહે છે તેમ કાંઇક મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો વેદાય અને કાંઇક દબાયેલા રહે આ સ્થિતિને ક્ષયોપશમની સ્થિતિ કહે છે પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં અને આત્મજાગૃતિવાળા ઉપયોગમાં રહેવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં એકાગ્રતા ન હોવાથી વચમાં વિકલ્પો આવ્યા કરે અને કાંઇક સ્થિરતા હોય આ સ્થિરતા તે પુદ્ગલોને દબાવી રાખે છે અને કાંઇક વિકલ્પવાળી અસ્થિરતાને લીધે તે પુદ્ગલો બહાર આવે છે, આને ક્ષયોપશમ કહે છે

ક્ષાયક દશામાં તો આ સાતે પ્રકૃતિઓનો મૂળથી ક્ષય કરવામાં આવે છે. ઉપશમના વિશેષ બળને લીધે આત્મજાગૃતિમાં વધારો થતો રહે છે. આ આત્મજાગૃતિના બળે છેવટે તે શુદ્ધ મિથ્યાત્વના પુદ્દગલોનો નાશ કરવામાં 'આવે છે; એટલે ક્ષાયક દર્શન પ્રગટે છે. આ વખતે આવેલું પાછું ન જાય-પ્રગટેલો આત્મપ્રકાશ કોઇ પણ પ્રસંગે ન બુઝાય તેવુ આત્મદર્શન થાય છે. તેને લઇને એ સાધકના આનંદનો પાર રહેતો નથી. હવેથી તે પોતાના આત્માના કાયમ દર્શન કરે છે. માટે જ તેને ક્ષાયક દર્શન કહે છે.

ઉપશમમાં અને ક્ષયોપશમમાં પણ આત્મદર્શન તો હોય છે પણ તે અખંડ નથી, તેમ શુદ્ધ પણ નથી, ઉપશમમાં આત્મદર્શન વધારે શુદ્ધ થાય છે, પણ તેની સ્થિરતા ઓછી થતા પાછો પડદો તેની આગળ આવી પડે છે. ક્ષયોપશમમાં ઝાંખી વિશુદ્ધિ હોય છે. પરિણામની ધારામા ફેરફાર થતાં તેની આડે પણ વિશેષ ઝાંખો પડદો આવી રહે છે.

આ સ્થળે દર્શનમોહનીય કર્મના ઉપશમ કે ક્ષયને લઇને જેટલો આત્મા ઉજ્વળ બન્યો છે, જેટલાં કર્મો આત્મા ઉપરથી ઓછાં થયાં છે, તેટલો આત્મગુણ પ્રગટયો છે. આ આત્મગુણને દર્શન કહેવામાં આવે છે તે નિશ્ચય સમ્યગ્ દર્શન છે.

પાપવાળા વ્યાપારોની નિવૃત્તિ કરવી અને શુભ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તેને વ્યવહાર ચારિત્ર કહે છે. અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહરૂપ મૂળ ગુણ અને કર્મકાંડ તે ઉત્તર ગુણ, આ બન્ને મૂળ ઉત્તર ગુણોનુ મોક્ષને અર્થે પાલન કરાય તે ચારિત્ર છે પ્રથમનાં જ્ઞાન અને દર્શન સાથે હોય તોજ આ ચારિત્ર કર્મ ક્ષય કરવામાં પરંપરાએ ઉપયોગી છે તે સિવાય શુભવર્ત્તન હોવાથી પુન્ય બંધનું કારણ થાય છે. જયાં જયાં શુભ ઉપયોગ અને શુભ પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં ત્યાં વ્યવહાર ચારિત્ર છે અને તે પુન્ય બંધનુ કારણ છે. પરંપરા એ મોક્ષનુ કારણ થાય છે.

પોતાના શુદ્ધ આત્મામા અત્યત નિશ્ચળ સ્થિતિ તે ઉત્તમ નિશ્ચય ચારિત્ર છે, તેથી કર્મનો ક્ષય થાય છે દર્શન અને જ્ઞાન બળથી પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપમા સ્થિતિ કરવી અને એ વિશુદ્ધિના બળે પરદ્રવ્યનુ સ્મરણ ન થાય તેવી સ્વરૂપમા લીનતા કરવી તે ઉત્તમ ચારિત્ર છે આત્મદર્શન સ્થિર થયા પછી તેમા એકાગ્રતા થવી દુર્લભ નથી આ એકાગ્રતા તેજ નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપસ્થ દશા છે

આ વ્યવહાર રત્નત્રય સાધન રૂપ છે અને નિશ્ચય રત્નત્રય તે સાધ્ય રૂપ છે સત્ પુરુષોએ તેનું સેવન કરેલું છે આ ચારિત્ર જગતને પૂજ્ય છે વ્યવહાર ચારિત્ર જે શુભ ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ રૂપે છે તે સ્વર્ગાદિ સુખનું સાધન છે શુદ્ધ ઉપયોગમા સ્થિરતા રૂપ નિશ્ચય ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ છે

વ્યવહાર રત્નત્રયથી નિશ્ચય રત્નત્રય પ્રગટ થાય છે આ રત્નત્રય વિના કોઇને કોઈ પણ કાળે પોતાના પરમશુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, આ જ્ઞાનીઓનો દૃઢ નિશ્ચય છે

પ્રકરણ તેરમુ

વિશુદ્ધિના સાધનો

येनोपायेन सर्वस्त्र चिद्रूपात्मातिगच्छेत् ।
विशुद्धिरस्ति चिद्रूपे, स विधेयो मुमुक्षुणा ॥ १ ॥

"જે ઉપાય કરવાથી આત્માનથી મલીનતા જતી રહે અને આત્મામા વિશુદ્ધિ થાય તે ઉપાય મુમુક્ષુએ કરવો" આ આત્માના [illegible] દેવની લાગણી [illegible] તેજ મલીનતા છે [illegible] આ [illegible] થાય છે તેટલે અંશે વિશુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે

[illegible] બીજુ [illegible] [illegible] મન ને [illegible] મન [illegible]

આકૃતિઓ બંધાય છે અને આતર દૃષ્ટિથી તે જોવામાં પણ આવે છે. અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને કલ્પનાઓ તે પણ દ્રવ્ય મન છે. ભાવ મન આત્માના ઘરનુ છે. તે ઉપયોગ રૂપ છે. ઉપયોગ શુભ, શુદ્ધ, અશુભ અને અશુદ્ધ એમ અનેક પ્રકારે છે. શુદ્ધ ઉપયોગ જે કેવળ સહજ સ્વરૂપ નિર્વિકલ્પ રૂપ છે વીતરાગ દશામાં સાકાર અને નિરાકાર રૂપ ઉપયોગ છે, જેમાં કર્મમળનો અભાવ છે તેવા શુદ્ધ ઉપયોગ સિવાયનો શુભ, અશુભ અને અશુદ્ધ ઉપયોગ છે તે મલીનતાવાળો છે.

આ ભાવ મન કે જે શુભાશુભ ઉપયોગ રૂપ છે, તેને આત્માની મલીનતાવાળી સ્થિતિ કહો તો પણ એક જ વાત છે, આ આત્માને અથવા આ ભાવ મનને શુદ્ધ કરવાની જરૂર છે, આત્માનુ કલ્યાણ ઇચ્છનારાઓએ પ્રથમ આ મનને શોધવુ જોઇએ. તેમા રહેલા મળને દૂર કરવો જોઇએ, જેમ રોગી માણસને મળ શુદ્ધિ કર્યા વિના શરીરની પુષ્ટિ કરનારૂ રસાયણ પણ કાંઈ ઉપયોગી થતુ નથી, તેમ મન શુદ્ધિ કર્યા વિના આત્મજ્ઞાન ફાયદો આપતુ નથી, રોગીને પ્રથમ વૈદ્ય લોકો જુલાબ આપી તેનો કોઠો સાફ કરે છે પછી દવા કે રસાયણ જે આપે છે તે તેને ફાયદાકારક થાય છે. તેમ જ્ઞાની ગુરૂઓ રૂપ વૈદ્યો પ્રથમ મનને શુદ્ધ કરવા શુભ કાર્યમાં મનને અખંડ પ્રવૃત્તિ કરાવવા રૂપ જુલાબ આપી, અશુભ વિચારો અને વર્ત્તનો બંધ કરાવે છે, તે પછી આત્માનુ ધ્યાન કરવા રૂપ રસાયણ આપે છે તે સિવાય કરાયેલી મહેનત આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ કરાવનારી થતી નથી.

જેમ પાણીના પ્રવાહને અટકાવવા આડી મજબુત પાળ બાંધવા રૂપ બંધ નાખવામા આવે છે તેથી તે તે રોકાઇ રહે છે, છતાં તે રોકાયેલા પાણીને બીજી બાજુ વાળવાનો પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે તો તે પાણી પાળને તોડી નાખશે. અથવા પાળ ઉપર થઇને ચાલ્યું જશે; તેમ મનથી કોઇ પણ અશુભ વિકલ્પ ન કરવા રૂપ

નિશ્ચય કરવામા આવે તેથી તે પાળ આગળ અશુભ વિકલ્પો અટકશે, છતા તે મનને બીજે રસ્તે જોડવામા ન આવે તો છેવટે મન તેના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાના નિશ્ચયને તોડી નાખશે માટે મનને સારા વિચારો તરફ વાળવુ જોઈએ સારા વિચારો કે જાપ કરવા તરફ વળેલો મનનો પ્રવાહ અશુભ માર્ગ તરફ વહન નહિ થાય અને અશુભ વિચારો ન કરવાના નિશ્ચયવાળી પાળનો બધ મજબુત બનેલો રહેશે આ વિચાર પ્રમાણે મનને શુભ માર્ગમા જોડવાથી અશુભ વિચારોને અટકાવવાની જરૂર પણ રહેશે નહિ

અર્થાત્ શુભ વિચારો કરવા આડે તેને ફુરસદ નહિ મળે, તેથી અશુભ વિચારો કરવુ મન સ્વભાવિક જ બધ થશે

જેમ કાટો કાટાને કાઢે છે, તેમ શુભ વિચારો અશુભ વિચારોને હઠાવે છે કાટો કાઢવા માટે સોય કે શૂળ રૂપ બીજો કાટો પગમા નાખવો પડે છે આ કાટો પ્રથમના કાટાને કાઢી નાખે છે કાટો નીકળ્યા પછી તે બન્નેને દૂર કરવામા આવે છે તેમ મનની વિશુદ્ધિ માટે, મનનો મેલ દૂર કરવા સારૂ, પરમાત્માના નામનો જાપ કરવા રૂપ કે તેમની વીતરાગ ભાવવાળી સજીવન મૂર્તિનુ યા શુદ્ધ આત્મભાવને સૂચક પ્રતિમાજી પ્રમુખનુ આલબન લેવામા આવે છે આ આલબનની મદદથી મનની વિશુદ્ધિ કરવામા આવે છે મલીનતા રૂપ કાટો આ આલ મનના કાટાથી કાઢવામા આવે છે, તે મલીનતા દૂર થતા આલબનરૂપ કાટાને પણ મૂકી દેવામા આવે છે

આ આલબનમા મન સર્વથા શાત થતુ નથી જાપ કરવો કે આકૃતિ સામે જોવામા મનને રોકવુ પડે છે આટલી પણ વિભાવ દશા છે આટલી પણ મનની પ્રવૃત્તિ છે છતા અશુભ વિચારમા પ્રવર્તતા મન કરતા આટલી મનની પ્રવૃત્તિ રહે છે તે ઉત્તમ છે મનની ઘણી પ્રવૃત્તિબધ થયેલી છે જેમ મત્રવાદિ મત્રના પદને બોલીને ધીમે ધીમે સાપ પ્રમુખના ઝેરને દૂર કરે છે, તેમ પરમાત્માના નામ સ્મરણ રૂપ મત્રના પદો વડે મનની અશુદ્ધતા રૂપ

ઝેરને સાધક ધીમે ધીમે દૂર કરે છે. ઝેર ઉતરી ગયા પછી મંત્રના શબ્દો બોલવાની જરૂર નથી. શબ્દના બળથી ઝેરનાં પરમાણુ ઉડી જાય છે. અથવા રૂપાતરમા બદલાઈ જાય છે. જેમ અંધકારના પરમાણુઓ પ્રકાશના પરમાણુના બળથી પ્રકાશના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે તેમ મનની અશુદ્ધિવાળાં પરમાણુઓનુ પરમાત્માના નામ સ્મરણ રૂપ પ્રકાશના બળે રૂપાંતર પામી જાય છે, એટલે અશુદ્ધ કે અશુભ અધ્યવસાયમાંથી મનને પાછુ હઠાવીને શુભ આલંબનમાં જોડી દેવુ તે શરૂઆતમા ઘણુ સારૂં છે.

ત્યાર પછી "હુ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ છુ. નિરંજન છું. નિરાકાર છું. જ્યોતિ સ્વરૂપ છુ." આવા કોઇ પણ વિચારને મુખ્ય રાખીને મનની શુભ કલ્પના રૂપ જાપ કે પ્રતિમાજી આદિના આલંબનને મૂકી દેવું, અને એ શુદ્ધતા, કર્મ અંજન રહિતતા, નિરાકારતા કે જ્યોતિ સ્વરૂપતામા એક રસ થઇ રહેવું. તેમા રહેવાય તેટલીવાર રહેવુ અને ન રહેવાય તો પાછુ પ્રથમનુ આલંબન પકડી લેવુ. તેમાથી પાછુ નિર્વિકલ્પાદિના સ્વરૂપમાં આવવુ. આમ થોડીવાર આલંબન લેવુ અને થોડીવાર નિરાલંબન મનને રાખવું. આ પ્રમાણે કેટલાક લાબા વખતના અભ્યાસ પછી મન આત્મામાં આવીને લીન થઇ જાય છે, આ વખતે વિશુદ્ધિ ઘણી થયેલી હોય છે, અને જેમ જેમ આત્માના નિર્વિકલ્પ સ્વભાવમાં વધારે વખત રહેવાય છે તેમ તેમ વિશુદ્ધિ વધતી જાય છે.

કોઇની પણ નિંદા ન કરવી. પાપી મનુષ્યોને જોઇને તેના કર્મની તેવીજ રચના છે એવો વિચાર કરવો. અથવા તેના કર્મનો જોખમદાર કે જવાબદાર તેજ છે. કરશે તે ભરશે, વાવશે તેવુ લણશે, એમ વિચાર કરીને તેની નિંદા ન કરતા ઉપેક્ષા કરવી. ગુણવાન્ મનુષ્યોની સેવા કરવી, ગુણાનુરાગ કરવો. દરેક મનુષ્યમાથી અને દરેક વસ્તુમાથી ગુણ જોવાની અને લેવાની ટેવ રાખવી. તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવો. લોકસંજ્ઞા (લોકો જેમ કરે તેમ કરવા રૂપ)નો ત્યાગ

કરવો આત્મશ્રદ્ધા રાખવી, જડ ચૈતન્યનો વિવેક કરવો બાળક પાસેથી પણ હિતકારી વચન ગ્રહણ કરવા દુર્જન મનુષ્યોના ઉપર પણ દ્વેષ ન કરવો પારકી આશાનો ત્યાગ કરવો વિષયોને પાશ સમાન ગણવા કોઈ સ્તુતિ કરે તો ખુશી ન થવુ કોઈ નિંદા કરે તો ક્રોધ ન કરવો ધર્મ ગુરૂની સેવા કરવી તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેની ઇચ્છા રાખવી, મનની પવિત્રતા વધારવી આત્મ સ્થિરતા કરવી છળ પ્રપંચ ન કરવા વૈરાગ્ય ધારણ કરવો મનનો નિગ્રહ કરવો મનમા રહેલા દોષો જોવા દેહાદિની વિકૃતિ–યા વિરૂપતાનો વિચાર કરવો સર્વ જીવ સાથે મિત્રતા રાખવી દુ ખી જીવો ઉપર કરૂણા કરવી અનિત્યાદિ બાર ભાવનાનો વિચાર કરવો પરમાત્મા તરફ ભક્તિ વધારવી એકાંતવાસ સેવવો અથવ નિર્જન પ્રદેશમા રહી આત્મ તુલના કરવી પ્રમાદનો વિશ્રામ ન કરવો આગમને મુખ્ય કરીને વર્તન રાખવુ મનમા કુવિકલ્પો આવવા ન દેવા જ્ઞાની અને વયોવૃદ્ધ પુરુષની નિશ્રાએ રહેવુ આત્માનુ ધ્યાન કરવુ શ્વાસોશ્વાસે પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવુ આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવો, અને આત્માના આનંદમા લીન થવુ, આ સર્વ ઉપાયો મનની વિશુદ્ધિ વધારવા માટેના છે

ઘણી વખત બીજા જીવોના દુર્ગુણો જોઈને તેની નિંદા કે વાતોમા આ જીવ એટલો બધો રસ લે છે કે વિના પ્રયોજને પોતાની વિશુદ્ધિ ગુમાવીને મલીનતામા વધારો કરે છે, પણ એવા જીવો વિચાર નથી કરતા કે તેના ગુણ દોષોના જવાબદાર તે છે તેનો સારો કે ખોટો બદલો તેને મળશે તમારા વિચારથી તેનુ સારૂં કે બુરૂં થવાનુ નથી, માટે તે તરફ ઉપેક્ષા કરી અને આત્મ ભાન જાગૃત રાખવુ માયામા ખીલું શુ હોઈ શકે ? માટે પોતાની નિર્મળતાની ખાતર પારકી ચિંતાનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે વિશુદ્ધિ એજ અમૃત છે તેજ પરમ ધર્મ છે સુખની ખાણ છે મોક્ષનો માર્ગ પણ તેજ છે સિદ્ધાંતોનુ આજ રહસ્ય છે

પ્રકરણ ચૌદમું.

આત્મલક્ષ.

चित्तं निधाय चिद्रूपे, कुर्याद्वागंगचेष्टितं ।
सुधीर्निरंतरं कुंभे, यथा पानीयहारिणी ॥ १ ॥

"જેમ પાણીયારી માથે પાણીનુ બેડુ હોય છતા પોતાનુ મન પાણીના ભરેલા ઘડા તરફ રાખીને પોતાની સખીઓની સાથે, વચનથી બોલવાનુ અને શરીરથી એટલે હાથદ્વારા તાળીઓ પાડવી, હસવુ ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રકારથી ચેષ્ટાઓ-પ્રવૃત્તિઓ કરે છે છતા બેડાને પડવા દેતી નથી, તેવી રીતે આત્મ કલ્યાણના ઇચ્છક મનુષ્યે પોતાનુ ચિત્ત આત્મા તરફ રાખીને વ્યવહારથી-ઉપરથી વચન અને શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવી."

આયુષ્ય અલ્પ છે, વિઘ્નો અનેક છે. પૂર્વ કર્મને લઇને વ્યવહારની-ઉદર નિર્વાહની મુશ્કેલીઓ પણ હોય છે. રોગાદિકનો ઉપદ્રવ કે કુટુંબની ચિંતાઓ પણ નડે છે, આવી સ્થિતિમાં આ જીવે આત્માનુ કલ્યાણ કેવી રીતે કરવુ? સત્ય સમજાયા પછી વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કંટાળા ભરેલી કેટલાકને લાગે છે. અને આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવામા ચિત્ત ખેંચાયા કરે છે. તે સાથે વ્યવહારની પ્રવૃત્તિમાંથી કે જવાબદારીમાથી કે ફરજમાંથી છુટી શકાય તેવુ પણ હોતું નથી, આવા મનુષ્યોએ આત્મ સ્મરણ માટે વ્યવહાર આડે વખત કેવી રીતે મેળવવો અને પોતાનુ કલ્યાણ કેવી રીતે કરવુ? પ્રથમ આ બાબત લક્ષમા રાખીને જ્ઞાની પુરૂષો તેવા જીવોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, પાણીયારી વાતો કરવા હસવા અને તાળીઓ પાડવાદિ ક્રિયા કરતાં જેમ પાણીના બેડામાંથી પોતાનુ લક્ષ ચુકતી નથી. તેવી રીતે આત્મલક્ષ જાગૃત રાખીને તમે વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરો. અથવા ગાય જેમ ચારો ચરવાને વનમા જાય છે, તેનું વાછરડુ ઘેર હોય છે, આ ગાય ચારો ચરે છે, વનમાં ચારે બાજુ હરે ફરે છે, પાણી

પીવે છે અને પોતાના સમુદાયમા પણ ઘુમે છે, છતા તે ગાયની આ દરેક પ્રવૃત્તિમા સુરતા કે ઉપયોગ, યા લાગણી તો પોતાના વ્હાલા વાછરડામા જ હોય છે આવી રીતે આત્મ ભાનમા જાગૃત આત્મા, વ્યવહારના કાર્ય કરના છતા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ લક્ષ ચુકતો નથી અથવા ભર બજારમાં નટ પોતાના ખેલ કરે છે, વાસ લઈને દોર ઉપર ચડે છે, લોકો કોલાહલ કરે છે, નીચે તેના સોબતીઓ ઢોલ કે બીજા વાજીંત્રો વગાડે છે, કોઈ ગાયન કરે છે, આટલા બધા વિક્ષેપના સાધનો-કારણો હોવા છતા દોર પર ચડેલો નટ ત્યા પોતાની રમત શરૂ કરે છે, તે વખતે પોતાની સુરતા દોર તરફની ચુકતો નથી, લોકોના કોલાહલને ગણકારતો નથી, કોણ કોણ લોકો જોવા આવ્યા છે અને તેઓ કેવા છે, તે તરફ ધ્યાન આપતો નથી વાજીત્ર વગાડનાર કે ગાયન કરનાર શુ બોલે છે અને કેવુ વગાડે છે તે પણ તે વખતે તેના લક્ષમા હોતુ નથી કેવળ પોતાની સુરતા દોર ઉપર જ રાખતો હોવાથી ખેલ પુરો કરી શર પાવ મેળવે છે એ વખતે જરા પણ લક્ષ બીજા તરફ કરે તો ઉપરથી પડે, હાડકા ભાગે કે મરે અને લોકોમા હાસી પાત્ર થાય, વળી સિરપાવ પણ ન મળે, છતા તેવા પ્રસગો ભાગ્યે જ આવે છે આ દ્રષ્ટાતે આત્મ કલ્યાણનો ઈચ્છક જીવ વ્યવહારમા બધી પ્રવૃત્તિ કરે છે છતાં તે પોતાનું ભાન ભુલતો નથી

કામીઓના મનમા જેમ રાત્રી દિવસ કામનું જ લક્ષ, કામની જ ભાવના, કામનું જ ચિંતન રહે છે, સવ સ્થળે તે પોતાના કામી પુરૂષને, કે પુરૂષ પોતાની પ્રેમ પાત્રને જોયા કરે છે, દરેક શબ્દમા તે ।। જ ભણકારા તેને સભળાય છે, સ્વપ્ના પણ તેના જ આવે છે વિચારોમા પણ તેની જ આકૃતિઓ મનમાં ખડી થાય છે, ખાવાનું પીવાનુ સુવાનુ ઉઘવાનું અને તેના માટે લોક લાજને પણ તેઓ ભૂલી જાય છે આનો એક ક્ષણીક, વિયોગશીલ દુ ખ દાઈ અને વિરસ પરિણામવાળી કામની ભાવના છે, તેને માટે જ્યારે

મનુષ્યો પોતાનુ ભાન ભૂલીને એકતાર તેમાં બને છે તો પછી જે શાશ્વત, અખંડ સુખરૂપ, સુંદર પરિણામવાળો પરમાત્માનો માર્ગ છે તેની અંદર આ જીવે કેટલી બધી જાગૃતિ રાખવી જોઈએ? કેટલો પુરૂષાર્થ કરવો જોઇએ? આવી લાગણીથી પરમાત્માનુ સ્મરણ કરાય તો આત્મા તે પરમાત્મા બની રહે છે.

જે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે તે તે સર્વ ક્રિયામાં આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિ હોવી જ જોઇએ. તે ક્રિયા પણ આત્માને માટે જ કરવી જોઇએ, આત્માની સાથે તે ક્રિયાનો સંબંધ જોડાવો જોઇએ, તો જ તે ક્રિયા કર્મની નિર્જરા કરી આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી આપે છે.

ભગવાન મહાવીર દેવ કહે છે કે "આ માર્ગ ધીર પુરૂષોનો છે. આ માર્ગમાં ધીર પુરૂષોએ પ્રવૃત્તિ કરી છે." એટલે આ માર્ગમાં અનેક વિઘ્નો આવવા સંભવ છે, પણ તે વખતે પોતાનુ આત્મભાન ન ભૂલવુ, આત્મભાન જાગૃત રાખી શકે તેજ ધીર પુરૂષ છે. વિઘ્નો તો આવવાનાં જ. પણ આ વિઘ્નો તે પ્રભુ માર્ગના પ્રવાસીની કસોટી રૂપ છે. કસોટીમાંથી પાસ થાય તોજ તે સોનાની કિંમત ખરોબર ઉપજે છે. તેમ વિઘ્નની કસોટીમાંથી આ જીવે પસાર થવાનું છે. પોતાના પ્રભુ સ્મરણના માર્ગમાં રોગ, શોક, ઉપાધિ. આળસ, સ્નેહ વાસના, ઇત્યાદિ આડા આવી ઉભાં રહે છે, તે વખતે જો આ જીવ પામર, રાંક, હતાશ, નિરાશ, અને ઉત્સાહ રહિત થઇને 'હુ શુદ્ધ આત્મા છુ' એ સ્મરણ મૂકી દે તો વિઘ્નો મજબુત થઇને તેના ઉપર ચડી બેસે છે. તે વખતે જીવ એમ વિચારે છે કે આજે નહિં પણ કાલે સ્મરણ કરીશ, મહીના પછી કરીશ, કે આ કાર્ય પુરૂં થયા પછી કરીશ તો જરૂર સમજવું કે તે ધીર પુરૂષ નથી, પણ કાયર છે. ધીમે ધીમે તેની કાયરતામાં વધારો થશે અને એક વખત એવો આવશે કે તેની આ સુદર પ્રવૃત્તિ છુટી જશે. આવા

વખતે પૂર્વના મહાન્ પુરૂષોના જીવનો યાદ કરી, તેઓના અખંડ પુરુષાર્થને દૃષ્ટિમાં રાખી, સંગમદેવ જેવાના ૭ ૭ મહીનાના ઉપસર્ગમાં પણ નિશ્ચળ અને અડોલ રહેલા પ્રભુ મહાવીર જેવા વીર પુરૂષો તરફ લક્ષ રાખીને ઉદય આવેલા કર્મોથી પરાભવ ન પામતા, વિઘ્નોને હઠાવી દેવાથી તેના પુરુષાર્થમાં ઉત્સાહમાં અને જીવનમાં કોઈ અપૂર્વ શક્તિ પ્રગટ થશે આ બળ અનેક તેવા બળને મેળવશે આ ઉત્સાહ તેથી મહાન્ ઉત્સાહને પ્રગટ કરશે, માટે તેવા વિઘ્નના પ્રસંગે પુરુષાર્થની ખળ વાપરવું અને આત્મભાન અને આત્મ સ્મરણ ચુકવું નહિ

આવા વિઘ્નો આપણને શુદ્ધ કરવા માટે આવે છે આપણી અંદર છુપાયેલી-સુતી પડેલી શક્તિને બહાર લાવવા માટે આવે છે વિઘ્નની સામે બળ વાપરવાથી સત્તામાં રહેલી વિશેષ શક્તિ બહાર આવે છે જેમ વિઘ્ન મોટું તેમ તેને જીતવા પુરુષાર્થ વધારે કરવો પડે છે, અને જેમ પુરૂષાર્થ કરાય છે, તેમ સત્તામાં રહેલી શક્તિ બહાર આવે છે અને તેટલોજ આત્મા શુદ્ધ થાય છે, તથા આગળ વધે છે માટે વિઘ્નથી નિરુત્સાહી ન થતા તે વખતે બમણા જોરથી પુરૂષાર્થ કરવો

રાગાદિક પાપ પ્રકૃતિના ઉદય રૂપ છે, તે ભોગવ્યાથી ઓછા થાય છે, તે સાથે આત્મ જાગૃતિ વધારવામાં આવે તો જે વિપાકે ભોગવાય છે તેના કરતા આત્મ શુદ્ધિની, આત્મ ઉપયોગની તીવ્ર જાગૃતિથી પ્રદેશ દ્વારા ઘણી સહેલાઈથી અને ટુંકા વખતમાં તે કર્મો ઓછા કરી શકાય છે

શાસ્ત્રોમા કે પરંપરા દ્વારા એમ સમજાય છે કે પ્રભુ મહાવીરને જેટલા કર્મો છેલ્લા ભવમાં હતા, તેટલા ત્રેવીશ તીર્થંકરોના ભેગા મળીને હતા, છતા ઋષભદેવ ભગવાનને એક હજાર વર્ષ કર્મ ખપાવતાં લાગ્યા, બીજા તીર્થંકરોને થોડો ઓછો પણ વખત લાગ્યો,

ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ તે સર્વ કર્મો સાડાબાર વર્ષમાં બાળીને ભસ્મ કરી નાખી કેવળજ્ઞાન પ્રકટ કર્યું. આનુ કારણુ એજ છે કે પ્રભુ મહાવીરે પ્રબળ પુરૂષાર્થ અને અખંડ જાગૃતિ રાખી, તેથી ટુંકા વખતમાં કર્મોનો નાશ કર્યો. કેટલાક નિકાચિત કર્મો વિપાકે ભોગવ્યાં અને કેટલાંક સોપક્રમિક કર્મો આત્માની નિર્મળતાએ પ્રદેશે ભોગવ્યા. કહેવાનો આશય એ છે કે આવા પ્રબળ અને ઘોર કર્મના ઉદય વખતે પણ તે મહાન્ પુરૂષો પોતાના ચિદ્રૂપનુ સ્મરણુ ભૂલતા કે મૂકતા નહિં. ખરૂ કહો તો આવાં વિઘ્નોએ જ તેમને ટુંકા વખતમા પ્રબળ પુરૂષાર્થ કરાવીને નિર્મળ બનાવ્યા છે. ઓ. સોહં, હુ શુદ્ધાત્મા છુ. વિગેરેમાથી કોઇ પણ શબ્દનો અખંડ જાપ વધારવાની જરૂર છે. આજ આત્મ સ્મરણુ છે. પરમાત્માના નામને સૂચવનારો કોઈ પણ શબ્દ લ્યો, અમુકજ શબ્દ લેવો તેવો આગ્રહ કરવાનુ કાંઇ પણ કારણુ નથી, કેમકે ભગવાનના—શુદ્ધ આત્માનાં હજારો નામ છે. માટે ગમે તે નામે શુદ્ધ આત્માને યાદ કરો. તેનું સ્મરણુ કરો. એક આંખ મીચીને ઉઘાડો તેટલો વખત કે શ્વાસોશ્વાસ લ્યો તેટલો વખત પણુ તે સ્મરણુ ભૂલો નહિં. ત્યાર પછી તે અખંડ સ્મરણુ થાય છે. વગર જપે તે તરફ ઉપયોગ રાખો એટલે જપાયા કરે છે. આનું નામ પદસ્થધ્યાન છે. આ પદસ્થધ્યાન આવ્યા પછી જ રૂપસ્થ ધ્યાનની શરૂઆત થાય છે. એ પદસ્થ ધ્યાનને છેડે જ રૂપ પ્રગટે છે, આત્મ સ્વરૂપ દેખાય છે, અને પછી તે રૂપનું ધ્યાન કરાય છે, તે રૂપસ્થનું ધ્યાન કહેવાય છે. અને આ રૂપસ્થ ધ્યાન તેજ રૂપાતિત ધ્યાનનું કારણુ છે, માટે ભોજન કરતાં, પાણી પીતાં, સુતાં, બેસતાં, ઉઠતા, હાલતાં, ચાલતાં હુ શુદ્ધ આત્મા છુ આ વાતને ભૂલો નહિં.

તપ કરતાં, મૌનપણું ધારણુ કરતાં, વ્રતો પાળતાં, આગમ ભણુતા, પ્રભુને નમસ્કાર કરતાં, મંદિર જતાં, ગાયન કરતાં, પૂજન કરતા, યાત્રા કરતાં, અભિષેક કરતાં કોઇના સમાગમમાં આવતાં,

અને વાહન પર બેસીને જતા પણ હું શુદ્ધ આત્મા છુ એ ધ્યાન ચુકશો નહિ

ભણતા, ભણાવતા, સેવા કરતા, દાનાદિ દેતા, પરોપકાર કરતા, યમ નિયમ પાળતા, સયમ ધારણ કરતા, પણ હું શુદ્ધ આત્મા છુ એ ધ્યાનને ભૂલશો નહિ તેથી જ મોક્ષ પમાય છે

આત્મજાગૃતિ વિનાની ક્રિયા કરતા સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને હું આત્મા છુ એ જાગૃતિવાળો આત્મા કર્મની નિર્જરા કરી આત્માને ઉજ્વળ બનાવે છે તે સિવાયની ધાર્મિક ક્રિયાથી પુન્ય બધાય છે

મુમુક્ષુઓ! વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરો, સર્વ સગનો ત્યાગ કરો, તત્ત્વજ્ઞ ગરૂનો આશ્રય લ્યો, સયમ સ્વીકારો, સર્વ શાસ્ત્રો-સિદ્ધાતોનો અભ્યાસ કરો, નિર્જન અને નિરૂપદ્રવ સ્થાનમા જઈને રહો, સર્વ ચિતાનો ત્યાગ કરો, સિદ્ધાસન કે પદ્માસનાદિ આસને લાબા વખત સુધી શાતિથી બેસી શકાય તેવુ આસન દ્રઢ કરો, સમભાવ ધારણ કરો અને મનને નિશ્ચળ કરી 'હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છુ' આ પદસ્થ ધ્યાનનો અભ્યાસ કરો એથી કર્મનો નાશ થાય છે ઉત્તમ ધર્મ ધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય છે અને છેવટે શાશ્વત શાતિવાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા વૃક્ષો વરસાદ થવાથી વૃદ્ધિ પામે છે તેમ નિર્મળ આત્માના ધ્યાનથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે વરસાદ વરસવાથી અકુરાઓ પ્રગટી નીકળે છે તેમ શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનથી મોક્ષ આપનારો ધર્મ પ્રગટે છે

વ્રતો લીધા ન હોય, શાસ્ત્રો ભણ્યા ન હોય, નિર્જન સ્થાનમા નિવાસ ન કરેલો હોય, બાહ્ય અભ્યતર સગનો ત્યાગ ન કર્યો હોય, મૌન ધારણ ન કર્યું હોય, અને યોગ ધારણ ન કર્યો હોય, ઇત્યાદિ કર્યા વિના પણ જો તે નિરતર અખડ આત્મજ્ઞાનનુ

જ ચિંતન કરતો હોય તો તે જીવનુ મોક્ષ થઇ શકે છે, આત્મસ્મરણ એ એવી પ્રબળ વસ્તુ છે કે તેની અંદર વ્રતાદિ લીધા વિના પણ વ્રતાદિનું પાલન થઇ જ જાય છે.

છ ખંડનું રાજય પાળતા છતાં પણ શુદ્ધ આત્માનું અખંડ સ્મરણ કરનાર, શુદ્ધ આત્મામાં રક્ત થયેલ. નિરંતર ને તરફ લક્ષ બાંધી વર્ત્તન કરનાર ભરત મહારાજા વિશેષ કર્મબંધન કરતાં આરિસા ભુવનમા કેવળજ્ઞાન પામ્યા. આ શુદ્ધ આત્માના સ્મરણનો જ મહિમા છે. સદા શુદ્ધ આત્માનુ સ્મરણ કરનાર ઉપરથી વ્યવહારના સેંકડો કાર્ય કરતો હોય છતાં પણ અશુભ કર્મથી બંધાતો નથી, તેનો આત્મા અલગ રહી શકે છે-રહી જાણે છે.

રોગથી પીડાતા છતાં, યષ્ટિ મુષ્ઠિથી તાડના કરાતાં છતાં અને દોરડા પ્રમુખથી બંધાયા છતા આત્મસ્વરૂપનુ ચિંતન કરવાનુ ભૂલવું નહિ. આત્માનુ ચિંતન કરનાર ભુખથી, ટાઢથી, તાપથી, તૃષાથી, અને આતાપથી આર્ત્તધ્યાન કરતો નથી; સ્તુતિ કરવાથી તેને હર્ષ થતો નથી, નિંદાથી તેને ખેદ થતો નથી, શુભાશુભ પર દ્રવ્યના આવવા કે જવાથી તેને રાગદ્વેષ થતો નથી, સંપત્તિમાં તેને પ્રમોદ જણાતો નથી ને વિપત્તિમાં તેને શોક થતો નથી.

નિરંતર શુદ્ધ આત્માનું સ્મરણ કરનાર બીજા લોકોના સમાગમમાં આવે છતાં તે પોતાનું આત્મભાન ભૂલે નહી. એ ભાન ભૂલાવનાર કારણો-નિમિત્તો છે, એમ જાણીને તેવે પ્રસંગે વિશેષ જાગૃત રહે છે. આવા વિરોધી પ્રસંગોમાં જાગૃત રહેવાથી અનુકૂળ પ્રસગમાં તેની જાગૃતિ ટકી રહે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. હે મુમુક્ષુઓ ! તમે એટલી બધી જાગૃતિ રાખો, આત્માનું સ્મરણ એટલું બધું વધારો કે કોઈ રોગથી કલેશથી કે અનેક મનુષ્યોના સમાગમથી તમારા આત્માનું તમને વિસ્મરણ થાય નહિં.

પ્રકરણ પંદરમુ.

પરચિંતનનો ત્યાગ

कारणं कर्मबंधस्य, परद्रव्यस्यचिंतन ।
स्वद्रव्यस्य विशुद्धस्य, तन्मोक्षस्यैव केवलं ॥१॥

"પરદ્રવ્યનુ ચિંતન કરવુ તેજ કર્મબંધ થવાનુ કારણ છે, અને પવિત્ર આત્મદ્રવ્યનુ ચિંતન કરવુ તે કેવળ મોક્ષનુંજ કારણ છે" ૧

સજીવ અને નિર્જીવ બન્ને પદાર્થોથી આ વિશ્વ ભરેલુ છે સજીવ પદાર્થમા અનંતજીવ દ્રવ્યો છે અજીવ પદાર્થમા જીવદ્રવ્ય કરતા અનંતગુણા જડ દ્રવ્યો છે આ અનંતજીવદ્રવ્યમાથી પોતાના આત્માને જુદો કરીને તેનો વિચાર કરવો, તેનુ ચિંતન કરવુ અને તેમાજ સ્થિર થઈ રહેવુ તેજ મોક્ષનુ કારણ છે, તે સિવાય બાકી રહ્યા તે સર્વે સજીવ અને નિર્જીવ દ્રવ્યો છે, તે પરદ્રવ્ય છે તેનું ચિંતન કરવુ, તેમા શુભાશુભ ઉપયોગ દેવો, તેમા તદાકારે પરિણમવુ તે પરદ્રવ્યનુ ચિંતન કરવાનુ કહેવાય છે, તે કર્મ બંધનુ કારણ છે

ચિંતન બે પ્રકારે થાય છે એક તો તેના સ્વરૂપનો વિચાર કરી, પરિણામે દુઃખ રૂપ જાણી તેનાથી પાછા હઠવા રૂપે હોય છે બીજું ચિંતન રાગદ્વેષની લાગણીથી થાય છે અહિં જે વાત કહેવામા આવે છે તે રાગદ્વેષની લાગણીઓ પેદા કરનાર ચિંતનના ત્યાગ માટે છે

જડ વસ્તુનુ ચિંતન તેના આકર્ષક ગુણને લઈને થાય છે અને બીજુ તેના સ્વભાવથી આત્માનો સ્વભાવ જુદો છે, તેની સરખામણી અથવા નિશ્ચય કરવા માટે થાય છે પ્રથમનુ ચિંતન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે બીજુ ચિંતન વસ્તુતત્ત્વના નિર્ણય માટે કરીને તેનો નિશ્ચય થયા પછી જ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે આત્મ વસ્તુના ચિંતનમા પણ અનંત આત્મદ્રવ્યો છે, તેમાથી જ્ઞાતાદ્રષ્ટા

પણ, સુખ દુઃખના અનુભવ કરવા પણ પોતાનું પોતાને ઉપયોગી છે, અને પોતા માટે પોતામાં જ અનુભવો થાય છે, માટે બીજા અરિહંતાદિ પવિત્ર આત્મા સાથે પોતાના આત્મ દ્રવ્યની સરખામણી કે નિશ્ચય કરી લીધા પછી પોતામાં જ સ્થિરતા કરવાની છે. અને તે સિવાયના બીજા જીવોના ચિંતનનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

આગળ વધવામાં આલંબન માટે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિરાજ આ પંચ પરમેષ્ટિની મદદ લેવામાં આવે છે, પણ માળ ઉપર ચડવામાં જેમ દાદરની સહાય લેવામાં આવે છે તેમ આત્મદ્રવ્યથી જુદા તે અરિહંતાદિની મદદથી આગળ વધવુ અને માળ ઉપર ચડી ગયા પછી જેમ દાદરનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે તેમ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થયા પછી આ મદદગારોના ચિંતનનો પણ છેવટે ત્યાગ કરવો.

જે જે આત્માઓ જેટલા જેટલા આગળ વધ્યા હશે-તેમનો આત્મા જેટલો નિર્મળ થયો હશે, તેના પ્રમાણમાં તે પરવસ્તુના ચિંતનનો ત્યાગ કરી શકશે. આગળ વધવામાં પ્રથમ વૈરાગ્યની ભૂમિકા છે. દોષ દર્શન વૈરાગ્યવાળાને દુનિયાની ઘણી ખરી વસ્તુમાં દુઃખ જ દેખાય છે, તે દરેક વસ્તુની કાળી બાજુ જોઇને તેમાં દોષ જણાતાં તેનો ત્યાગ કરશે. આવા ત્યાગની પ્રથમ ઘણી જરૂર છે. આવો ત્યાગ તેના માર્ગમાં મુખ્યતાએ વિઘ્ન રૂપ જણાતી રાજ, વૈભવ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, મિત્રો, કુટુંબો, સંબંધીઓ, ઘર, જમીન, આદિ તમામ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવશે. આ ત્યાગથી મોહ, ઉત્પન્ન કરાવનારાં, દુનિયાના બંધનમાં બાંધી રાખનારા કર્મબંધનનાં ઘણાં કારણો ઓછાં થશે. છતાં શરૂઆતનો આ ત્યાગ હોવાથી એકનો ત્યાગ કરાવી બીજી વસ્તુઓનો તે સંગ્રહ કરાવશે. તે ત્યાગી થશે, ત્યાં માતાપિતાને ઠેકાણે તેને ગુરૂની જરૂર પડશે, ભાઇઓને ઠેકાણે ગુરૂભાઇઓ સ્થાન લેશે, પુત્ર પુત્રીઓને ઠેકાણે શિષ્ય શિષ્યાઓ આવશે, ઘરને ઠેકાણે ઉપાશ્રય, મઠ, ધર્મશાળાદિ સ્થાન ગ્રહણ

કરવા પડશે, ધનને ઠેકાણે પુસ્તકો આવશે, તાંબાપીત્તળ સોના-રૂપાના વાસણોને સ્થાને લાકડાના ઉપગરણો ગોઠવાશે, વસ્ત્રોનો રૂપાંતરે સંચય કરવો પડશે અને નોકર ચાકરાદિના સ્થાને ગૃહસ્થ શિષ્યોનો સમુદાય હાજરી આપશે

આમ એકના ત્યાગ પછી બીજાનું ગ્રહણ કરવાનું આવે છે છતાં પ્રથમ કરતા આ રૂપાંતર ઘણું સારૂં છે આગળ વધવામાં મદદગાર સાધન છે પાપ આશ્રવના સાધનોને ઠેકાણે પુન્ય આશ્રવના કારણો આ છે અશુભને સ્થાને એ શુભ સાધનો છે તાત્વિક મમત્વવાળાને બદલે ઉપર ઉપરની લાગણીવાળા છે એટલે મજબુત બંધન કે પ્રતિબંધ રૂપ નથી

આટલું છતાં જો પ્રથમનો વૈરાગ્ય બન્યો રહે ચાલ્યો ન ગયો હોય એટલું જ નહિ પણ તેમાં દિન પર દિન વધારે થતો રહ્યો હોય તો આગળ વધતા, સૂત્ર સિદ્ધાંત ભણતા, ગુર્વાદિકની સેવા કરતાં અને સત્સમાગમમાં રહેતા, તાત્વિક ત્યાગ જેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે તે પ્રગટ થાય છે, પણ જો તે વૈરાગ્ય અમુક દિવસ પૂરતો જ હોય, વ્યવહારના કંટાળાથી જ ઉત્પન્ન થયેલો હોય અથવા અમુક વસ્તુના અભાવથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો આ પુસ્તકાદિ જે રૂપાંતરે ગ્રહણ કરેલા છે તે જ પ્રતિબંધ અને મમત્વના સ્થાન થઈ પડશે, સ્ત્રી પુત્રાદિ જે બંધનના કારણો હતા તેના કરતા આ શિષ્ય શિષ્યાદિ વધારે બંધનના નિમિત્તો થશે; પ્રથમના કર્મ બંધનના કારણોથી આ વિશેષ બંધનના કારણો થઈ પડશે, પ્રથમ જેને પ્રતિબંધ રૂપે પ્રભુના માર્ગમાં આ જીવ માનતો હતો, તેને હવે આ રૂપાંતરે ગ્રહણ કરવા આવતો પ્રભુના માર્ગમાં વિશેષ પ્રકારે પ્રતિબંધ રૂપે થશે, આત્મભાન ભૂલાવશે, આસક્ત બનાવશે અને છેવટે આગળ વધતામાં આસક્ત બનાવી મૂકશે

પણ જો પ્રથમના ચાલુ વૈરાગ્યમાં વધારો થતો રહે, આત્મા તરફનું નિશાન મજબુત થાય, જેમ તે ભોગે આત્મસ્વરૂપ, પ્રગટ

કરવું જ છે એ નિશ્ચય દઢ થાય, આ શુભ બંધનોમાં પણ તે કયાંઇ ન બંધાયો હોય, મતમતાંતરના કદાગ્રહો સ્યાદ્વાદ શૈલીના જ્ઞાનથી તોડી પાડયાં હોય, ક્રોધ માનાદિ કષાયોને પાતળા કરી નાખ્યા હોય, અને ગુરૂ કૃપાથી આત્મતત્ત્વનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હોય તો તેનો વૈરાગ્ય તત્ત્વજ્ઞાનના રૂપમાં બદલાઇ જશે.

હવે તેને કર્મ કાંડથી પડેલા મતભેદ નજીવા લાગશે. અપેક્ષાએ તે બધા મતમતાંતરોના સવળા અર્થો અને નિર્ણયો કરી શકશે, તેને મન પોતાનુ અને પારકું હવે રહેશે નહિં, કોઈ પોતાનુ કે પારકું નથી, અથવા બધા પોતાના છે એવો દિવ્ય પ્રેમ પ્રગટ થશે, ગમે તે મતનો હોય છતા આ ગુણીને દેખીને તે મતાંતર વાળાને પણ પ્રેમ અને પૂજય બુદ્ધિ પ્રગટ થશે. તેનુ નિશાન એક સત્ય આત્માજ રહેશે, તેની નજરમાં હજારો માર્ગો દેખાઈ આવશે, અને કોઈ પણ માર્ગે પ્રયાણ કરનારને કાતો તેનું નિશાન બદલાવીને અને કાંતો તેની અપેક્ષા સમજાવીને બીજા માર્ગ તરફ અપ્રીતિ કે દ્વેષની લાગણી બંધ કરાવી શકશે, તેના ગમે તે કર્મ માર્ગમા પણ જ્ઞાનની મુખ્યતા હશે, તેના સહજ વાર્તાલાપમા પણ આત્મજ્ઞાન ભરેલુ હશે, તેની ધાર્મિક દેશનામા પણ આત્મ માર્ગ જ ડગલે ને પગલે પોષાતો રહેશે, તે વ્યવહારથી બધાને બોલાવશે, બધાને ચાહશે, છતાં તેનું હૃદય નિર્લેપ જ રહેશે. હું આત્મા છુ, શુદ્ધ આત્મા છું, આ નિશાન અને હૃદયની ભાવના તદાકારે પરિણમતિ રહેશે. પહેલાં જે વસ્તુની કાળી બાજુને તે જોતો હતો, હવે તેની દૃષ્ટિ વસ્તુની બધી બાજુ જોનારી થશે, છતાં તેનુ હૃદય ઉજ્વળ બાજુ તરફ જ પ્રવૃત્તિ કરતુ રહેશે અને કાળી બાજુની ઉપેક્ષા કરશે, અથવા કાળી બાજુના સ્વભાવને જાણીને અમુક ભૂમિકામા એમજ વર્ત્તન હોય, એવીજ લાગણી હોય, એમ માનીને પોતે પોતાના નિશાન તરફ સુરતા રાખીને આગળને આગળ ચાલ્યા કરશે, દોષવાળી કાળી બાજુ તરફ પોતાની ઉપેક્ષા દૃષ્ટિ રાખીને તે દોષો પોતામા નો

દાખલ થવા નહિ આપે, પણ લીંમડાને કોઇ પૂછે કે તું કડવો શા માટે? અને આંબાને કોઇ પૂછે કે તું મીઠો શા માટે? આના ઉત્તરમાં બન્ને તરફનો એવો જ જવાબ મળે કે 'અમારો એવો જ સ્વભાવ છે, જેને જેની જરૂરીયાત હોય તે તેનો સત્કાર કરે.' તેમ બન્ને વસ્તુના સ્વભાવને જાણનાર તે તરફ રાગ દ્વેષ ન કરતા પોતાના સ્વભાવમાં જ તે રહેશે

જેમ જેમ આત્મા આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ પર વસ્તુના ચિંતનનો ત્યાગ તેનામાં વધારે ને વધારે થયા કરે છે આ વૈરાગ્ય છેવટે સમભાવના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે એ સમભાવમાં નહિ રાગ કે નહિ દ્વેષ પણ કેવળ મધુર શાંતિ જ હોય છે આ શાંતિમાં અનંતા પર વસ્તુનું ચિંતન લગભગ બંધ થાય છે તેની મીઠી નજરથી બીજાને શાંતિ મળે છે તેનો ઉપદેશ ઘણે ભાગે અમોઘ હોય છે એકનાર કહેવાથી જ બીજા ઉપર સારી અસર થાય છે તેની આજુબાજુ નજીક આવેના જીવોના વેર વિરોધ શાંત થાય છે આ તેના સમભાવની છાયા છે આ ભૂમિકા પછીની ભૂમિકામાં ઉઠતી વૃત્તિઓનો ક્ષય થાય છે, હવે તેના મનમાં સંકલ્પો કે વિકલ્પો બીલકુલ ઉઠતા નથી જે છે તે વસ્તુ છે તેમાં વચનને કે મનને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી તેનું મન મનાતિત વસ્તુમાં લયપામી જાય છે આત્માના અખંડ સુખનો તે ભોક્તા બને છે આ વિશ્વ તેને હસ્તામલકવત્ દેખાય છે હાથમાં રહેલું આમળું જેમ જોઈ શકાય છે તેમ તે વિશ્વને જોઈ શકે છે આ સર્વ પ્રતાપ આત્મા સિવાય અન્ય વસ્તુનું ચિંતન ન કરવાનો જ છે આ પર વસ્તુના ચિંતનનો ત્યાગ આમ સમગ્ર વૈરાગ્યની વૃદ્ધિથી અને સત્ય તત્ત્વના જ્ઞાનથી બને છે હે આત્મદેવ! તમે ચિદાનંદ સ્વરૂપ છો આ વિનાશ પર્યાયના ચિંતનથી તમને કાંઈ લાભ નથી તે ચિંતનમાં રાગ દ્વેષના બીજ રહેલા છે તેને પોષણ આપશો તો તેમાંથી કડવા ફળો પેદા થશે

હે આત્મન્ ! જેવી રીતે તમે પર દ્રવ્યોનુ નિરંતર ચિંતન કરો છો તેવી જ રીતે જો આત્મ દ્રવ્યનું સ્મરણ કરો તો મુક્તિ તમારા હાથમાં જ છે. લોકોને રંજન કરવાને નિરંતર પ્રયત્ન કરો છો તેવો પ્રયત્ન જો તમારા આત્માને માટે કરો તો મોક્ષ પદ તમારા માટે છેટું નથી. પરને રંજન કરવા તે વિભાવ પરિણામ છે. આત્મા સ્વભાવ રૂપ છે. સ્વભાવ દશામા આવ્યા વિના તાત્ત્વિક સુખ નથી.' 'હે જીવ ! ગુરૂ પાસેથી આત્મજ્ઞાન મેળવ. અન્ય સંગનો ત્યાગ કરી આત્માનુ અવલંબન લઈ તેમા સ્થિર થા. હું ચોક્કસ કહુ છુ કે આ પરદ્રવ્યનો અવશ્ય વિયોગ થશે માટે તેમાં પ્રીતિ ન કર. તત્ત્વ દૃષ્ટિવાળાને શું ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી ? અર્થાત્ સર્વ છે. આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ વિના રાજ્યથી, સ્ત્રીઓથી, ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી, કલ્પવૃક્ષો અને કામધેનુ આદિથી પણ કોઈ કદાપિ કૃતાર્થ થયો નથી અને થશે પણ નહિં.

સર્વસ્વ ત્યાગી, ઇચ્છા રહિત, સામ્ય આરૂઢ. તત્ત્વજ્ઞ, વિવેકી અને પોતાના સ્વરૂપમા આસક્ત થયેલ આત્મા પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે.

પ્રકરણ સોળમું

નિર્જન સ્થાન

निर्जनं सुखदं स्थानं, ध्यानाध्ययन साधनं ।
रागद्वेष विमोहानां, शांतनं सेवते सुधीः ॥ १ ॥

'બુદ્ધિમાન્ સુખદાયી નિર્જન સ્થાનને સેવે છે, તે ધ્યાનમાં અને ભણવામાં સાધન રૂપ છે તથા રાગદ્વેષ અને મોહને શાંત કરનાર છે.'

જેને આત્માનુ સાધન કરવાનુ છે, ધર્મ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાનો છે તથા ધ્યાન કરવાનુ છે, તેઓને મનુષ્યાદિના સંસર્ગ

વિનાનું સ્થાન ઘણું ઉપયોગી છે સમાર પરિગ્રહનું કરવાથી જેઓ થાકયા છે, કંટાળ્યા છે, આત્માનું ભાન ગુરૂ કૃપાથી મેળવ્યું છે, મનને નિર્મળ તથા સ્થિર કરવાના સાધનો જાણી લીધા છે, અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવા તૈયાર થયેલ છે, તેવા આત્માઓને મનુષ્ય, પશુ, સ્ત્રી, નપુંસકાદિ વિનાનું સ્થાન સુખદાઈ છે

મનુષ્યે ઉપરથી બધી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હોય છે, બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો તથા ક્રોધાદિ ન કરવાનો નિયમ લીધો હોય છે, છતા સત્તામા તે તે કર્મો રહેલા તો હોય છે, કાઈ નિયમ લેવાથી કર્મો ચાલ્યા જતા નથી, પણ નિયમ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી ધીમે ધીમે ને તે કર્મનો થતો ઉદય નિષ્ફળ કરવામા આવે છે અને તે દ્વારા કર્મનો ક્ષય થાય છે પરંતુ નિમિત્તો બળવાન છે નિમિત્તોને લઈને સત્તામા પડેલા કર્મો ઢીંગલા રૂપે [illegible] જે મોડા ઉદય આવવાના હોય તે [illegible] બહાર આવે છે [illegible] સખતે તે સાધકની જો પૂરેપૂરી તૈયારી [illegible] હોય, ઉદય આવેલ કર્મને નિષ્ફળ કરવા જેટલું બળ તેની પાસે [illegible] હોય તો ઉદય આવેલા [illegible] જીવને તેના માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે [illegible] એટલા ખાતર [illegible] નિમિત્તોથી દૂર રહેવાની જરૂર છે જેમ ઘાસ વિના [illegible] અગ્નિ [illegible] હોવાથી પોતાની મેળે બુઝાઈ જાય છે તેમ નિમિત્તોના અભાવે સત્તામા રહેલું કર્મ [illegible] રહે છે અને ધીમે ધીમે આ [illegible] વધતા જીવને તેના માર્ગથી [illegible] કરવાનું તેનું [illegible] થઈ [illegible] છે, અને [illegible] [illegible] પોતાનું [illegible] નથી

[illegible]

રાજા પોતાના શત્રુ ઉપર એકી વખતે હુલ્લો કરે છે અને શત્રુને હરાવે છે આ દૃષ્ટાંતે આત્માની આગળ ઉપશમ ભાવનુ કે કર્મક્ષય કરવાનુ બળ નથી હોતુ તેવા પ્રસંગે મોહશત્રુ તેના પર ચડાઈ કરે છે, તે વખતે આ જીવ અમુક અમુક જાતના વ્રત, જપ, તપ, નિયમ, જ્ઞાન, ધ્યાનાદિના વ્રતો ગ્રહણ કરીને એકાંત સ્થાનમાં જાય છે કે જયા રાગ દ્વેષ, મોહાદિને પ્રગટ થવાના કારણો હોતાં નથી. આ નિમિત્તોના અભાવે સત્તામા પડેલાં કર્મોનો ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થાય છે અને તેટલા વખતમા નિર્મળતારૂપ આત્મબળ, વધારે છે, આ વ્રતાદિ લેવાં તે મોહશત્રુની સામે કિલ્લો બાંધ કરવા જેવાં છે કિલ્લો બાંધ કર્યાથી કાંઈ શત્રુ ચાલ્યો જતો નથી કે શત્રુનો નાશ થતો નથી, તેની સામે ખુલ્લી લડાઇ તો કરવીજ પડવાની છે. પણ તેટલા વખતમા અશુભ નિમિત્તોના અભાવે મોહનો ઉપદ્રવ જીવને ઓછો હોય છે અને તે વખતમા રાજા જેમ લડાઇની સામગ્રી મેળવી લે છે તેમ આ જીવ ઉપશમ ભાવનું બળ વ્રત, તપ, જપ, ધ્યાનાદિથી મેળવે છે. આ એકઠું કરેલુ બળ જયારે જયારે સત્તામા પડેલ કર્મ ઉદયમા આવે છે ત્યારે ત્યારે તેના ઉપર વાપરે છે અને તેથી કર્મનો ઉદય નિષ્ફળ કરીને કર્મની નિર્જરા કરે છે. નવા કર્મો ન બાંધવાં અને જુનાં સત્તાગત ઉદય આવેલ કર્મો સમભાવે ભોગવી લેવા તે ઉદયને નિષ્ફળ કરવા બરોબર છે.

પ્રભુ મહાવીર દેવની માફક કોઈ આત્મા વિશેષ બળવાન હોય તો તે ઉદય આવેલા કર્મોને ભોગવી નિષ્ફળ તો કરે, પણ તે સાથે સત્તામાં પડેલા કર્મોની ઉદીરણા કરીને જે મોડા ઉદય આવવાનાં હોય તેને તે તે નિમિત્તો વડે બહાર લાવી, સમભાવે ભોગવીને નિર્જરી નાખે છે. આવા સમર્થ આત્માઓ માટે નિર્જન પ્રદેશમા રહેવાનો હેતુ કર્મથી ડરવાનો કે તેને હઠાવવાના સાધનો પોતાની પાસે ઓછા છે તે મેળવવા માટેનો નથી પણ પોતાના કર્મક્ષય કરવાના આત્મધ્યાનાદિ સાધનોમા મનુષ્યો વિઘ્નરૂપ ન

થાય, વિક્ષેપ કરનાર ન થાય તે હોય છે અને તેટલા માટે પણ નિર્જન સ્થાન તેવા મહાત્માઓને વિશેષ ઉપયોગી છે

પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ માટે શત્રુંજય પર્વતની ગુફામા શુકરાજા છ મહિના સુધી પરમાત્માના જાપ અને ધ્યાનમા નિર્જન સ્થાનમા રહ્યા હતા નેમનાથ પ્રભુ આત્મધ્યાન માટે ગીરનારજીના પ્રદેશમા રહ્યા હતા પ્રભુ મહાવીર દેવ પણ આત્મધ્યાન માટે શૂન્યઘરો, સ્મશાનો, પહાડો, ગુફાઓ અને નિર્જન પ્રદેશવાળા વનાદિમા રહ્યા હતા, મહાત્મા અનાથીમુનિ વૃક્ષોની ગીચ ઝાડીમા ધ્યાનસ્થ રહ્યા હતા ક્ષત્રીયમુનિ અને ગર્દભાલી મુનિ પણ વનના શાતપ્રદેશમા ધ્યાનસ્થ રહ્યા હતા આ શાતપ્રદેશના અભાવે મહાત્મા પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિએ શ્રેણિક રાજાના સુમુખ અને દુર્મુખ નામના દૂતોના મુખથી પોતાની પ્રશસા અને નિંદાના વચનો સાભળીને રૌદ્રધ્યાને સાતમી નરકના દલીયા એકઠા કર્યા હતા એમના ધ્યાનની ધારા ધર્મ અને શુક્લધ્યાનને બદલે આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાનમા બદલાઈ ગઈ હતી છેવટે પાછી અન્ય નિમિત્તના યોગે ધ્યાનની ધારા બદલાણી ત્યારે જ કેવળ પદ પામ્યા હતા

ગીરનારજીની ગુફામા ધ્યાન કરતા રહનેમીમુનિની ધ્યાનની ધારા પણ રાજીમતીના નિમિત્તથી બદલાણી હતી, પરતુ રાજીમતીની આત્મજાગૃતિએ પાછા તેને ધ્યાનમા સ્થિર કર્યા હતા

ચૌદપૂર્વધર મહાત્મા નદીષેણુની ધર્મધ્યાનની ધારા વેશ્યાના નિમિત્તે બદલાણી હતી મહાત્મા અરણ્યક મુનિની આત્મધારા આવણે ગામના ઘરોની ભીંતનાળી પાછલો તપનો માર્ગ બતાવનાથી ક્રોધના રૂપમા પલટાઈ ગઈ હતી

આવા આવા સેકડો દ્રષ્ટાંતો સારા નિમિત્તોથી આત્મબળ જાગૃત થવાના અને ખરાબ નિમિત્તોથી આત્મમાર્ગમાંથી પતિત થવાના શાસ્ત્રોમાથી મળી આવે છે તેમજ આપણે પણ પ્રત્યક્ષ

અનુભવીએ છીએ, માટે નિર્જનસ્થાનની આત્મધ્યાન કરનારને બહુ જરૂર છે. એ વાત નિર્વિવાદ છે.

સદ્બુદ્ધિ, સમભાવ, તત્ત્વાર્થનુ ગ્રહણ, મન વચન કાયાનો નિરોધ, વિરોધી નિમિત્તોનો અભાવ, સારાં નિમિત્તોની હૈયાતિ, રાગદ્વેષાદિનો ત્યાગ અને આત્મજાગૃતિ એ સર્વ આત્માની વિશુદ્ધિના જેમ પ્રબળ નિમિત્ત કારણો છે, તેમ ધ્યાન માટે નિર્જનસ્થાન એ પણ એક ઉત્તમ નિમિત્ત કારણ છે.

ચદ્રને દેખીને જેમ સમુદ્રમા વેળાવૃદ્ધિ પામે છે, મેઘની વૃષ્ટિથી નદીઓમા પાણીનો વધારો થાય છે, મોહથી જેમ કર્મમા વધારો થાય છે, અનિયમિત ભોજન કરનારમાં રોગ વધે છે, અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરનારમાં દુ.ખનો વધારો થાય છે, તેમ મનુષ્યોના સંસર્ગથી વિકલ્પોનો આશ્રવવાળાં વચનોનો તથા પ્રવૃત્તિનો વધારો થાય છે. લાકડાંથી જેમ અગ્નિ વધે છે, તાપથી તૃષા અને ઉકળાટ–ઘામ વધે છે, રોગથી પીડા વધે છે તેમ મનુષ્યોની સોબતથી વિચારો અને ચિંતા વધે છે.

બાહ્ય તપ કરતા પણ સ્ત્રી, પશુ, નપુંશકાદિ રહિત શયન અને આસન હોવાં ને મોટો તપ છે, કેમકે તેથી રાગદ્વેષાદિનો ઘટાડો થાય છે અને ગુણોમા વધારો થાય છે. અજ્ઞાન મનુષ્યોની સોબત એ જ્ઞાનનો નાશ કરનારી મહાન્ મૂર્ચ્છા છે, ક્રોધમાનાદિ પ્રગટ થવાના બળવાન નિમિત્તો છે, અને ચિંતાનાં કારણો ઉત્પન્ન કરાવનાર સાધનો છે.

વિષયોનો ત્યાગ, નિર્જનસ્થાન, તત્ત્વજ્ઞાન, ચિંતારહિતમન, નિરેગી શરીર અને યોગનો નિરોધ (મન વચન કાયાનો નિરોધ) એ સર્વ મુનિઓને મોક્ષને અર્થે ધ્યાનના પ્રબળ નિમિત્તો છે.

વિકલ્પો દૂર કરવા સંગ ત્યાગની જરૂર છે, મનુષ્યોની સોબત કાંઇને કાંઈ સ્મરણ કરાવ્યા સિવાય રહેતી નથી, એકી સાથે વળ-

ગેલા વીંછીઓ જેમ મનુષ્યોને પીડા ઉપન્ન કરે છે તેમ વિકલ્પો આત્માને પીડા કરનાગ છે અરે! આ વિકલ્પો જ્યાસુધી હોય ત્યાસુધી આત્માને શાતિ કયાથી હોય? જો બાહ્ય સગના ત્યાગથી આ જીવને આટલુ સુખ થાય છે તો પછી આત્માના સગથી ખરૂ સુખ તેણે શા માટે ન ભોગવવુ? અજ્ઞાની જીવો બાહ્ય વસ્તુના સગથી સુખ માને છે ત્યારે જ્ઞાની તો તેના ત્યાગમા જ સાચુ સુખ અનુભવે છે

અહો! જેઓ ઉણોદરી કરવાથી અને નિર્જન પ્રદેશના સેવનથી વિશેષ પ્રકારે આન્ય થતા અધ્યયન અને સદ્ધ્યાન રૂપ તપ કરે છે ને મુમુક્ષુઓને ધ ય છે! તેઓ ગણી છે, વદનીય છે, અને વિદ્વાનોમા મુખ્ય છે કે જેઓ નિન્તર શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનમા મગ્ન થઈ નિર્વિકલ્પ દશા રૂપ નિર્જન પ્રદેશ સેવે છે જ્ઞાન ધ્યાનમા વિઘ્ન રૂપ ન હોય એવુ નિર્જન સ્થાન તેને સત્પુરૂષો અમૃત કહે છે બાકી બીજી અમૃત માટેની વાત મને તો કવિઓની કલ્પનાજ લાગે છે

અહો! તે મહાત્માઓને ધન્ય છે કે જેઓ ભોયરામા ગુફાઓમા, સમુદ્ર યા સરિતાને કિનારે, શ્મશાનમા, વનમા, અને તેવા જ શાત પ્રદેશમા શુદ્ધ આત્મધ્યાનની સિદ્ધિને માટે વસે છે

આવા શાત પ્રદેશના અભાવે યોગીઓને મનુષ્યોનો સમાગમ થાય છે, તેમને જોવા વડે અને વચનથી બોલાવવા વડે મનનુ હલન ચલન થાય છે, તેમાથી રાગદ્વેષાદિ પ્રગટે છે, તેમાથી કલેશ થાય છે અને છેવટે વિશુદ્ધિનો નાશ થાય છે વિશુદ્ધિ વિના શુદ્ધ ચિદ્રૂપનુ ચિંતન બરાબર થતુ નથી અને તેના વિના કર્મોના નાશથી પ્રગટ થતી આત્માની અનત શક્તિઓ બહાર આવતી નથી, માટે જ વિવિક્તસ્થાન કલેશનુ નાશ કરનાર અને મુમુક્ષુ યોગીઓને પરમ શાતિનુ કારણ છે, એમ મહાત્માઓએ સ્વીકારેલુ છે

પ્રકરણ સત્તરમું

જ્ઞાતા અને જ્ઞેય

ज्ञेयज्ञान सरागेण, चेतसा दुःखमंगिनः ॥
निश्चयाच्च विरागेण, चेतसा सुखमेव तत् ॥ १ ॥

"સરાગ હૃદય વડે જાણવા યોગ્ય પદાર્થનુ જ્ઞાન કરવુ તે મનુષ્યોને દુ:ખનુ કારણ થાય છે અને રાગ વિનાના મન વડે જ્ઞેયનું જ્ઞાન કરવુ તે નિશ્ચયથી સુખનુ જ કારણ થાય છે."

જ્ઞાતા જ્ઞાન અને જ્ઞેય એ ત્રણે એક બીજાની અપેક્ષા રાખનાર છે. જ્ઞાતા એટલે જાણવા વાળો આત્મા, જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય પદાર્થો, અને જ્ઞાતા તથા જ્ઞેયના સંબંધ રૂપ ક્રિયા તે જ્ઞાન છે. જ્ઞેયને જ્ઞાતા કોઇ હોવો જોઈએ, અને જ્ઞાતાનુ જ્ઞેય પણ કોઈ હોવુ જોઈએ. આત્મા જ્ઞાતા–જાણનાર છે, તેનુ જ્ઞેય જાણવા યોગ્ય આ સકળ વિશ્વ છે. જ્ઞાતા પોતાની જે શક્તિ વડે જ્ઞેયને પોતાની જાણવા રૂપ સત્તામાં લે છે તે જ્ઞાન છે. જ્ઞાતા અને જ્ઞેયનો સંબંધ જોડનાર જ્ઞાન છે. જ્ઞાતાથી જ્ઞાન જુદું નથી એટલે જ્ઞાતા આત્મા અને જ્ઞેય વિશ્વના પદાર્થો એમ બે ભાગમાં વિશ્વને વ્હેંચવામાં આવ્યુ છે. અર્થાત્ જડ અને ચેતન બે પદાર્થો વિશ્વમા છે. અથવા વિશ્વ જડ ચેતન એમ બે રૂપે છે.

તે જ્ઞાતા રાગવાળી લાગણીએ જયારે પોતાના જ્ઞેયનુ જ્ઞાન કરે છે ત્યારે તે જીવને તેમાથી દુ:ખની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ જ્ઞાતા જયારે પોતાની રાગ વિનાની મધ્યસ્થતાવાળી લાગણીએ જાણવા યોગ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન કરે છે ત્યારે જીવને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા છે. તે દરેક પદાર્થને જાણશે અને જોશે, તેથી કાંઇ નુકશાન જેવુ નથી પણ જયારે આત્મા પોતાના રાગદ્વેષવાળા પરિણામે પરિણમીને પોતાના જ્ઞેય પદાર્થ તરફ જુવે છે ત્યારે જેમ લોહચુંબકની શક્તિ વડે લોઢું લોહચુંબક

તરફ ખેંચાઈ આવે છે તેમ આત્માના રાગદ્વેષવાળા પરિણામ રૂપ લોહચુંબક તરફ કર્મ વર્ગણાને લાયકના પરમાણુઓનો જથ્થો ખેંચાઈ આવે છે અને તે રાગદ્વેષ રૂપ ચિકાશની સાથે જોડાઈને આત્મપ્રદેશની સાથે, લોઢાની સાથે જેમ અગ્નિ અથવા દૂધની સાથે જેમ પાણી રહે છે તેમ એકરસ થઈને આવરણ યા મળ રૂપે રહે છે બીજી રીતે કહીએ તો આ રાગદ્વેષની તિવ્રતા કે મંદતાના પ્રમાણમા ખેંચાઈ આવેલી કર્મની વર્ગણાઓ બીજ રૂપે સત્તામા જમે થઈને રહે છે અને કાળાંતરે તેમાથી તેના ફળરૂપે સુખ દુ ખ પ્રગટ થાય છે

આજ કારણથી ઉપર કહેવામા આવ્યું છે કે સરાગ ચિત્ત વડે જ્ઞાતા જ્ઞેયને જાણે તો તે જનને પરિણામે દુ ખરૂપ થાય છે તેમાથી દુ ખ પ્રગટે છે

આત્મા રાગદ્વેષની લાગણી વડે જ્ઞેયને જાણે એ એક જાતની આત્માની ગતિ છે આત્મા જાણવારૂપ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે પોતાના સ્થિર સ્વરૂપમાથી ગતિમા મૂકાવા રૂપ છે, છતા આ ગતિ તે અવળી ગતિ છે, તે જાગૃતિવાળી ગતિ ન હોવાથી આત્મા કર્મના બંધનથી બંધાય છે

આત્મા વૈરાગિત મનવડે અથવા રાગદ્વેષ સિવાયની લાગણી વડે પોતાના જ્ઞેય પદાર્થનું જ્ઞાન કરે છે ત્યારે તેને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે આ પ્રવૃત્તિ તે આત્માની સવળી બાજુની છે જે થી તે કર્મથી બંધાતો નથી પણ ઉલટો છુટે છે ગતિ તો પ્રથમની અને આ બન્ને કહેવાય છતા પ્રથમની ગતિ અવળી છે અને આ બીજી ગતિ રાગદ્વેષ સિવાય થતી હોવાથી સવળી છે, તેથી નવીન કર્મ બંધ થતો નથી, કેમકે આત્મા મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ દરેક પદાર્થને જુવે છે અને જાણે છે જેમ ઘરની અંદર દીવાના પ્રકાશ વડે અને બહાર સૂર્યના પ્રકાશ વડે મનુષ્યો સારી અને ખોટી બન્ને જાતની

પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેમાં દીવો તથા સૂર્ય મધ્યસ્થ હોવાથી-જ્ઞાતા દૃષ્ટા તરિકે રહેલા હોવાથી, રાગદ્વેષની લાગણીવાળા ન હોવાથી, કર્ત્તા ભોક્તા તરિકે વર્તતા ન હોવાથી, અને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રકાશ કરતા હોવાથી, પેલા મનુષ્યની માફક રાગદ્વેષથી બંધાતા નથી. તેમ આત્મા પણ શુભ અશુભ કે અશુદ્ધ ઉપયોગે પરિણમેલો ન હોવાથી શુભાશુભ બંધન પામતો નથી. અને છેવટે-પરિણામે તેને સુખની-આત્માના આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ વસ્તુ તત્ત્વનો નિર્ણય કરવા માટે કોઈ પણ જીવ વિશ્વના જાણવા યોગ્ય પદાર્થનો વિચાર કરે કે જોવે તો તેથી કર્મબંધન થતુ નથી, પણ રાગદ્વેષની લાગણીવાળા કે કર્ત્તા ભોક્તા પણાના અભિમાની વિચાર કે વર્ત્તનથી જ કર્મ બંધાય છે. આ જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય પદાર્થો સજીવ અને નિર્જીવ બે પ્રકારનાં છે અને તે લોકાલોકમા આવી રહેલાં છે. લોક કે જેમાં ધર્માસ્તિકાય. અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય, કાળ પુદ્દગલ અને આત્મા. આ છ પદાર્થો રહેલા છે તેને કહે છે.

અલોકમાં કેવળ આકાશ છે. અલોક લોક કરતાં પણ તે અનંત ગુણો છે. તે જ્ઞાનનો વિષય છે, પણ તેમા આકાશ સિવાય જાણવા જોવા જેવુ કાંઈ નથી.

લોક ત્રણ ભાગમાં વ્હેંચાયેલો છે, આ જે પૃથ્વી ઉપર આપણે રહ્યા છીએ તેની નીચે આવેલા ભાગને અધોલોક કહે છે. આપણી ઉપરના ભાગને ઉર્ધ્વલોક કહે છે. અને આપણે જ્યા રહ્યા છીએ તે ભાગને તિર્છોલોક કહે છે.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાળ આ ચાર દ્રવ્યો પ્રાયે આપણને કર્મબંધનમાં કારણ ભૂત નથી. તે આ દૃષ્ટિએ દેખાય તેવા નથી, તેમજ તેનો લાભ અનિચ્છાએ આપણને મળે છે. જેનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ થતો નથી, તેમજ ઇચ્છાપૂર્વક તેની

જરૂરીયાત આપણુને નથી એટલે તેઓની અદશ્ય હૈયાતી આપણુને નુકશાનકારક પણ નથી

દેહ વિનાના આત્માઓ ને સિદ્ધ પરમાત્માના જીવો છે તેઓ પણ આપણુને કોઈ રીતે નુકશાન કરતા નથી હવે બાકી રહ્યા તે દેહધારી આત્માઓ અને પુદ્ગલો પુદ્ગલોમા કેટલાક આત્માની સાથે જોડાયેલા દેહ કર્માદિ રૂપે છે અને કેટલાક છુટા છે, તે બને જ્ઞેય મોટે ભાગ કર્મ બધનમા નિમિત્ત કારણુ છે આ બને સજીવ નિર્જીવ પદાર્થમા આત્મા તે તે આકારે રાગદ્રેષના પરિણામે પરિણમવાનો સભવ છે આવા પદાર્થો ત્રણે લોકમા રહેલા છે

ઉર્ધ્વલોકમા સૂર્ય, ચદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાના અનેક વિમાનો આવેલા છે, તેમા ઘણા દેવ અને દેવીઓ છે તેઓના સુખ, રૂપ, વભવ, અને દેવી શક્તિઓના વર્ણનો સાભળીને તેની અભિલાષા કરવામા, રાગદષ્ટિએ તેનુ જ્ઞાન કરવામા આત્મા વિપરીત ગતિમા મૂકાતા કર્મ બધન પામે છે

તેથી આગળ બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાચ અનુત્તર વિમાન વિગેરે ઉચ્ચ કોટિના દેવોના અનેક વિમાનો છે અને તેમા અનેક દેવો તથા દેવીઓ રહેલા છે ઇદ્રો અને ઈદ્રાણીઓ પણ અમુક દેવલોક સુધી છે તેઓના વૈભવી જીવનો, સુન્દર રૂપો, મોહકસ્થાનો, આકર્ષક અલકારો, અચિત્ય શક્તિઓ અને અગમ્ય ગતિઓ એનુ રાગ દષ્ટિએ જ્ઞાન મેળવતા રાગના પ્રબળ નિમિત્તો થવા સભવ છે તેમજ વેર વિરોધના કારણો કોઇ જ મના તેમની સાથે હોય તો દ્રેષના પણ નિમિત્તો બને છે

તેની ઉપરના ભાગમા શાત, પવિત્રાત્મા સિદ્ધ પરમાત્માઓનુ સ્થાન છે તેઓ અનત જ્ઞાનાદિ શક્તિવાળા તથા સ્નેહાદિથી રહિત છે તેમા જો દ્રેષ બુદ્ધિથી તેમના તરફ વિચારણા કરવામા આવે તો કર્મ બધન થવા સભવ છે નીચેના અધોલોકમા ભુવનપતિના

દેવો, વ્યંતરના દેવો. વાણુવ્યંતરાદિ દેવો તથા દેવીઓ આવેલાં છે, તેઓનું જ્ઞાન પણ સરાગ દૃષ્ટિએ બંધનું કારણ છે. તેમજ વ્યંતરાદિની જાતિવાળા ત્યાં રહેલા ભૂત પિશાચ રાક્ષસાદિ હલકી જાતિના દેવો તરફ દ્વેષ દૃષ્ટિએ ઉપયોગ પ્રવર્તાવતાં દ્વેષના કારણે કર્મ બંધનના નિમિત્તો છે.

તેથી નીચે નારકીના જીવો રહેલા છે. તે નીચે નીચે સાત ભાગમાં વહેંચાયેલા છે. તેઓ દુ:ખમય જીંદગી ગુજારનારા છે. કરેલાં ઘોર કર્મનો બદલો ત્યાં ભોગવતા હોવાથી તેઓને થોડી પણ શાંતિ નથી. વૈરાગ્ય દૃષ્ટિએ આ જ્ઞાન કરવામાં આવે તો, કરેલા કર્મનો બદલો મળ્યા સિવાય રહેતો નથી એ નિશ્ચય થતાં. પાપ કર્મ કરવાથી નિવૃત્ત થવાનું કારણ મળે છે અને દ્વેષ વૃત્તિથી તે જ્ઞાન કરવામાં આવતાં બંધનમાં કારણ થાય છે.

આપણા તિર્છાલોકમાં પણ કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિ આવેલી છે. જ્યાં લડાઈ ટંટાઓ માટે હથિયારો સજવામાં આવે છે, નીતિ અને વ્યવહાર ચલાવવા કલમ વાપરવામાં આવે છે અને ઉદર નિર્વાહ અર્થે ખેતી આદિ કરવામાં આવે છે તે કર્મભૂમિ કહેવાય છે. જ્યાં મનુષ્યો સંતોષી, અલ્પ કષાયવાળા, ભદ્રિક પરિણામી પુન્યાત્માઓ હોય છે. જેમને હથિયાર, કલમ કે ખેતી આદિની જરૂર પડતી નથી પણ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલાં કલ્પવૃક્ષોમાં ભરણપોષણ આદિનાં સાધનો મળી આવે છે તે અકર્મભૂમિ છે.

તે બન્ને ભૂમિમાં બીજા પણ નાના મોટા ઘણા જીવો હોય છે. પશુ, પક્ષીઓ, જળચારી, પૃથ્વીના, પાણીના, અગ્નિના, વાયુના, વનસ્પતિના, બે ઈંદ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવો હોય છે. આ સર્વ જીવોનું જ્ઞાન મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ તત્ત્વ નિશ્ચય કરવા માટે કરાય તો બંધનનું કારણ થતું નથી, પણ મોહક પુરૂષો, સ્ત્રીઓ, દેવો, ઇન્દ્રો, ઈન્દ્રાણીઓ, અપ્સરાઓ, દેવીઓ, હીરા,

માણેક, મોતી, રત્ન, પ્રવાલ, લાલ, નિલમ, અલકારો, સોના, રૂપા, વસ્ત્રો, કલ્પવૃક્ષો, સુદર ભૂમિઓ, વનો, બાગમો, બગીચાઓ, આરામના સ્થાનો, ચક્રવર્તિરાજા, બળદેવ, વાસુદેવ, માડલીક, વિદ્યાધરો, ઔષધિ, મણિ, મત્રાદિ અનેક વસ્તુઓ આ ચૌદરાજ લોકમા ભરી છે તે તરફ રાગ દષ્ટિબધન કર્તા છે અને વિતરાગ દષ્ટિથી વિચાર કરતા બધન છુટવામા મદદગાર થાય છે

વિશ્વમા જે જે આરામમા સારી વસ્તુઓ દેખાય છે તે તે પુન્ય પ્રકૃતિનુ કારણુ છે પુ યથી તે વસ્તુ મળે છે જેઓ ને તે વસ્તુને, અધિકારને અને સ્થિતિને પામ્યા છે તે તે સર્વ જીવો પોતાની કરેલી સારી કમાણીનો જ અનુભવ કરે છે અને વિશ્વમા જે જે દુ ખી જીવો છે, નિર્ધન છે, વ્હાલાના વિયોગી છે, રોગી છે, મૂર્ખ છે, તિરસ્કારને પાત્ર છે, દાસપણુ કરનાર છે, અને પોતાનો નિર્વાહ દુ ખે કરી શકે છે તે સર્વે જીવો પોતાના પૂર્વના હલકા કર્તવ્યનો બદલો અનુભવે છે આત્મા ધારે તો આ વિશ્વનો પૂજનીક બની શકે તેમ છે અને બગાડ રસ્તે આત્માને દોરવે તો વિશ્વનો દાસ પણુ થઈ શકે છે બ ને બાજી આત્માના ઘરની અને હાથની છે આ સુખ દુ ખ સિવાયની ત્રીજી સ્થિતિ આત્મજાગૃતિની છે પ્રથમની પુ ય પાપની સ્થિતિમા આત્મજાગૃતિ ભુલાયેલી હોય છે આત્મજાગૃતિ પૂર્વક આ વિશ્વમા વર્તન કરવામા આવે તો, વિશ્વમા એવો કોઈ પણ મોહ કે દ્વેષવાળો પદાર્થ નથી કે તેને પરાણે વળગી પડે અને કર્મ બધન કરાવે

ખરી રીતે નિમિત્ત કારણો આત્માની નબળાઈનો જ લાભ લે છે જો આત્મા બળવાન અને પૂરી જાગૃતિવાળો હોય તો કોઈ પદાર્થ તેને પરાણે રાગદ્વેષ કે કર્મ વળગાડવાને સમર્થ નથી જ્યારે આ જીવ આત્મભાન ભૂલી પદાર્થો તરફ રાગ દ્વેષવાળી લાગણીથી પરિણમે છે, જોવે છે, ત્યારે જ તે પદાર્થો તેના તરફ આકર્ષાય છે, અથવા પોતે તેમા આશક્ત બની તેને પોતાના કરવા પ્રયત્ન

કરતાં તેમાં ફસાઈ પડે છે. માટે જ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે, આત્માનો જ્ઞાતા દૃષ્ટા સ્વભાવ છે. છતા જે સરાગ દૃષ્ટિએ તે જ્ઞાતા જ્ઞેય પદાર્થ તરફ પરિણમે તો દુઃખદાઈ કર્મ બંધન પામે છે અને વિરાગ દૃષ્ટિએ પરિણમતા વસ્તુનો નિશ્ચય કરી તેમાથી વિરક્ત બને છે તો સુખી થાય છે.

પ્રકરણ અઢારમું

કીટિકા અને વિહંગમ માર્ગ

क्रमतोऽक्रमतोयाति, कीटिका शुकवत्फलं.
नगस्थं स्वस्थितं ना शुद्धचिद्रूप चिंतनं ॥ १ ॥

'પહાડ કે વૃક્ષ ઉપર રહેલા ફળ પાસે જેમ કીડી અને પોપટ ક્રમે અને અક્રમે જાય છે તેમ પુરૂષ પોતાની અંદર રહેલ શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ચિંતન પ્રત્યે ક્રમે અને અક્રમે પહોચે છે. ૧.'

પહાડ ઉપર રહેલા વૃક્ષ ઉપર કે જમીન ઉપર રહેલા વૃક્ષ ઉપર પાકેલુ ફળ છે તે ખાવા માટે કીડીની અને પોપટની ઈચ્છા થઈ છે. તેમા કીડી ધીમે ધીમે એક પછી એક પગ મૂકતી તે ફળ પાસે લાંબે વખને પહોચે છે, ત્યારે પોપટ પોતાની પાંખો વતી ઉડીને એકદમ ઘણા થોડા વખતમાં તે ફળ પાસે પહોંચીને તેનો આસ્વાદ લે છે. આ દૃષ્ટાંતે મનુષ્ય પોતાની અંદર રહેલા શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રત્યે કીડીની માફક ધીમે ધીમે પહોચે છે, ત્યારે પોપટના જેવા વિશુદ્ધિ રૂપ પાંખોના બળ વડે કોઈ પણ જાતનો ક્રમવાળો માર્ગ લીધા સિવાય આકાશી માર્ગે તે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ મેળવે છે.

કીડીની માફક અનુક્રમે ધીમી ગતિએ ચાલનારાનો માર્ગ તે કીટિકા માર્ગ કહેવાય છે અને કોઈ પણ જાતના ક્રમ સિવાય શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમા પ્રવેશ કરનારાઓનો માર્ગ તે વિહંગમ માર્ગ છે.

કોઈ પણ શહેર કે ગામમા પહોચવાના અનેક માર્ગો હોય છે કોઈ નજીકનો હોય છે, કોઈ દૂરનો હોય છે, કોઈ સુગમ માર્ગ હોય છે, કોઈ કાંટા કાકરાદિને લીધે કઠણ માર્ગ હોય છે કોઈ ચાલનાર બાળક હોય છે, કોઈ યુવાન હોય છે, કોઈ વૃદ્ધ હોય છે, કોઈ રોગી હોય છે, કોઈ નિરોગી હોય છે, કોઈ બળવાન હોય છે, કોઈ નિર્બળ હોય છે, તેથી નિશ્ચિત કરેલા સ્થાને પહોચવાને કોઈને થોડો ટાઈમ લાગે છે કોઈને વિશેષ લાગે છે એમ મોક્ષના માર્ગમા ચાલનાર અને નજીકના કે દૂરના માર્ગે જનારામા જેવો જેના હાથમા માર્ગ આવ્યો હોય છે તેના પ્રમાણમા તેઓ લાંબા વખતે કે થોડા વખતમા આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે

રાગદ્વેષની ગ્રંથીનો ભેદ કર્યા વિનાના, અર્ધપુદ્‌ગલ પરાવર્તન કાળથી અધિક ભવસ્થિતિવાળા જીવો તે બાળજીવો છે તેઓની પરમાત્માના માર્ગ તરફની ગતિ બાળકોના જેવી હોય છે બાળક જેમ થોડુ ચાલે, પાછો બેસી જાય અને વળી પાછો ફરી ઉતો તેના કરતા પણ વધારે છેટો પડી જાય, તેમ ગ્રંથી ભેદ વિનાના સમ્યક્ દર્શન નહિ પામેલા પણ વ્યવહારમા સુખી થવાને ધર્મનો આશ્રય લેનારા બાળ જીવો થોડા માર્ગ તરફ ચાલે, પાછા ઈન્દ્રિયોના વિષયોમા અટકી પડે અને કોઈ કોઈ તો એટલી બધી ક્રોધાદિ કષાયની પ્રબળતા કરી દે કે તેઓએ જે સ્થાનેથી ધર્મની શરૂઆત કરી હતી તેના કરતા વધારે પાછા જઈ પડે અર્થાત્ કર્મની અને તેમા મોહનીય કર્મની સ્થિતિ વધારી પણ મૂકે આવા જીવોની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ બાળ ભાવની હોય છે આ કૃષ્ણપક્ષી જીવો છે તેઓએ રાગદ્વેષની ગ્રથીનો ભેદ કર્યો હોય છે, સમ્યક્ દર્શન પામ્યુ હોય છે, ચોથા ગુણસ્થાનમા કે તેની પણ આગળના ગુણસ્થાનમા રહેલા હોય છે

આ સસારને બાળકોએ બનાવેલા ધૂળના ઘર સમાન કૃત્રિમ સમજે છે, ભવ વાસનાથી કટાળેલા હોય છે, આત્મજ્ઞાન મેળવવું

હોય છે, અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાને પ્રબળ ઉત્સાહવાન હોય છે, તેઓની આત્માની વિશુદ્ધિ મેળવવા માટેની પ્રવૃત્તિ તે યુવાનોના જેવી હોય છે. જેમ યુવાન પોતાના શારીરિક બળથી અને માનસીક ઉત્સાહથી હાથમા લીધેલુ કાર્ય ગમે તેવા વિઘ્નો છતા પડતુ ન મૂકતા સિદ્ધ કરે છે, તેમ આટલી નિર્મળતા વાળાને પુરૂષાર્થ સફળ થાય છે, તે પ્રભુના માર્ગમા જેટલી પ્રવૃત્તિ આત્માને નિર્મળ કરનારી હોય છે, કર્મોને તોડનારી હોય છે, કષાયાદિને હઠાવનારી હોય છે, અને નિર્વાણના માર્ગ સન્મુખની આગળ વધારનારી હોય છે. આ વખતને શુક્લપક્ષ કહે છે, આમા આત્મચંદ્રનો પ્રકાશ પ્રગટેલો હોય છે. આજ ધર્મનો યૌવન કાળ છે, આમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા એ ખરેખર યુવાન છે.

ઉંમરમાં વૃદ્ધ મનુષ્યો તે બાળકોના જેવા છે. તેઓ પણ આગળ વધી શકતા નથી. તેમનાં સાધનો–હથીયારો શરીર ઇન્દ્રિયાદિ બાળકોની માફક લાયકાત વિનાના થયેલાં હોય છે, બાળકોમા લાયકાત આવી નથી, આ વૃદ્ધોમાથી લાયકાત આવીને ચાલી ગયેલી હોય છે. વખતનો ઉપયોગ તેઓ કરી શકતા નથી.

અનુભવમા, જ્ઞાનમા અને વ્રતમા જે વૃદ્ધો છે તે તો લાયકાતવાળા છે જ. તેઓના વિષય કષાયો શાત થયેલા હોવાથી આ માર્ગમા ઘણી ઝડપથી ચાલી શકે છે. જેમ વિષય કષાયોની શાતિ તેમ આ માર્ગ વધારે સુગમતા ભરેલો ગણાય છે. જેમ કર્મો વધારે, વિષય કષાય, વેર વિરોધ, વધારે તેમ આ માર્ગ ઘણી જ કઠીનતાવાળો મુશ્કેલી ભરેલો ગણાય છે. શુદ્ધ આત્માનુ જ લક્ષ રાખી, ઉપયોગની જાગૃતિ રાખી, અપ્રમત્તપણે અખંડ પ્રયાણે આ માર્ગમાં ચાલવુ તે મોક્ષનો નજીકનો માર્ગ છે. અને વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાવાળા શુભ માર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે દૂરનો લાંબો માર્ગ છે. કેમકે આત્માની વિશુદ્ધિ અને શુભ પ્રવૃત્તિનો એ બે માર્ગ એક સરખા ફળદાયક હોઇ શકે નહિ. વિશુદ્ધિ કર્મની નિર્જરા કરે છે

ત્યારે શુભ પ્રવૃત્તિ શુભ કર્મનો બંધ કરે છે વિશુદ્ધિથી આત્મા નિર્બળ બને છે ત્યારે શુભ પ્રવૃત્તિથી શુભ કર્મનો વધારો થાય છે

આમ ગામા ય ગીને માર્ગ અને માર્ગમા ચાલનાર સબધી વિચાર કર્યા પછી આમા કીટિકા માર્ગ કોને કહેવો અને વિહગમ માર્ગ કોને કહેવો તેનો વિચાર કરવામા આવે છે

સદ્ગુરૂનો સમાગમ મેળવી, તેમની પાસેથી ધર્મ સાભળી, જડચૈતન્યની ભિન્નતાનુ જ્ઞાન ગ્રહણ કરી, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી, બાર વ્રતો ગ્રહણ કરી, વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરી, સત્પાત્રોમા દાન આપી, દેવની પૂજા કરી, તીર્થયાત્રાઓ કરી, ગુરૂની સેવા કરી, સ્વામી ભાઈઓનો ઉદ્ધાર કરી, સાત ક્ષેત્રમા ધન ખરચી, શ્રાવકની અગીયાર પડિમાઓ વહન કરી, નમસ્કાર મહામત્રનુ આરાધન કરી, પાચ મહાવ્રતો લઈ, ઘોર પરીષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરી, સૂત્ર સિદ્ધાંતો ભણી, બાલ, ગ્લાન, તપસ્વી, સ્થવિર અને જ્ઞાનીની વયાવચ્ચ કરી, જ્ઞાન ધ્યાનાદિમા શક્તિ અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવી તે કીટિકાની ગતિનો ધીમો અને લાબો માર્ગ છે આમા પણ અપેક્ષાઓ છે ગૃહસ્થના માર્ગ કરતા ત્યાગીઓનો માર્ગ ઘણો ઝડપથી આગળ વધી શકાય તેવો છે એટલે ગૃહસ્થ ધર્મ તે કીટિકાની ગતિ વાળો માર્ગ છે અને ત્યાગીઓનો માર્ગ વિહગમ માર્ગ જેવો છે, એમ અપેક્ષાએ કહી શકાય બાકી વિહગમગતિનો આકાશી માર્ગ તો આથી જુદો જ છે આ બન્ને માર્ગમા ક્રમ છે એક પછી એક ડગલે આગળ વધવાનુ છે, છતા ગૃહસ્થ ધર્મ કરતા ત્યાગ ધર્મ ઉતાવળો ચાલનારો છે

વિહગમ એટલે પક્ષીનો આકાશી માર્ગ આ માર્ગ તે નિરાલબનતાનો માર્ગ છે કીડી ઝાડના થડ, ડાળી, શાખા, પત્રાદિનો આધાર લઈને ચડે છે તેમ પોપટ કોઈનો આશ્રય લેતો નથી તે તો સિદ્ધોજ આકાશમા ઉડે છે અને ફળ ઉપરજ જઇને

બેસે છે, તેમ બાહ્ય કોઈ પણ આલંબન લીધા સિવાય જે યોગીઓ કેવળ શુદ્ધચિદ્રૂપનાજ ચિંતનથી આત્મ સ્વરૂપને પામે છે તે ક્રમ વિનાનો વિહંગમ માર્ગ છે. આ માર્ગમાં જ્ઞાનનીજ મુખ્યતા છે. બાહ્ય ક્રિયા આ માર્ગની અંદર નથી. આંતરક્રિયા તો છેજ.

'હુ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છુ.' આ વાક્યનુ ચિંતન, મનન અને તદાકારે પરિણમન કરવુ તે ક્રિયા છે, પણ આ આતરક્રિયા છે, એટલે બાહ્ય ક્રિયાની અપેક્ષાએ આમા જ્ઞાનની મુખ્યતા કહેવામાં આવી છે. અને બાહ્ય આલંબનની અપેક્ષાએ આમાં નિરાલંબનતા જણાવી છે, નહિતર 'હુ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું' આ વાક્યનુ સ્મરણ મનન તે પણ આલંબનજ છે.

અનુક્રમનો, ક્રિયાની મુખ્યતાવાળો અને આત્મ લક્ષ સાથેનો કીટિકાગતિવાળો માર્ગ સુગમ છે. એટલે દરેક જાતના જીવો આ માર્ગમાં ચાલી શકે છે, છતા લાબો તો છે. એટલે લાબે કાળે પહોચી શકાય. આ માર્ગે અનત જીવો મોક્ષે પહોચ્યા છે.

જે સંસારથી ઉદ્વેજીત થયેલા અને મોક્ષની રૂચિવાળા જીવો હોય છે તેને મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય સુગમ થઈ પડે છે. 'હુ જ્ઞાન સ્વરૂપ છુ' એ વાક્ય લઈને તેમાં અખંડ ઉપયોગ રાખી સતત પ્રયત્ન કરી આગળ વધવાનુ વિષમ કાર્ય કોઈ નિકટ ભવીનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં લય પામનારા નિર્વિકલ્પ દશાવાળા યોગીઓને કર્મનો ક્ષય અને તાત્ત્વિક સુખ એકી સાથે પ્રાપ્ત થાય છે. 'હુ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છુ' 'હુ શુદ્ધ આત્મા છું' 'સોહં', જે પરમાત્મા તે હુ છુ. આ સ્મરણ કરવાથી બીજા રાગદ્વેષાદિ ભાવથી મુક્ત થવાય છે તો આ ભાવના શા માટે ન કરવી ? આ ક્રમ વિનાનો વિહંગમ માર્ગ છે. શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ચિંતનથી ક્ષણે ક્ષણે આત્મા કર્મના બંધનોથી છૂટતો જાય છે, અને તે સિવાય પુદ્ગલિક વસ્તુના ચિંતનથી બંધાતો જાય છે તેમા જરાપણ શંકા જેવુ નથી.

આ આકાશી માર્ગમા માડ્રેવાજી માતા પહેલે નબર મારે છે તેમને કોઈપણ જન્મમા વર્મની પ્રાપ્તિ થઈ નથી અને માડ્રેવાજીના ભવમાજ આકાશી માર્ગ પ્રાપ્ત થયો છે પાછલા જન્મની આત્મિક કમાણીવાળા જીવો ચાલુ મનુષ્ય જીવનમા આકાશી માગ પ્રાપ્ત કરેલા ભગત મહારાજા, દઢપ્રહારી, ચિલાતિપુત્ર, એલાઈચી પુત્ર દરેક કાળમા થયેલા તીર્થકરો અને ગૌતમસ્વામીએ પ્રતિબોધેલા ૫ નમ્મો તાપસો આદિ અનેક જીવો છે

આ માર્ગ વીર પુરુષોનો છે આ માર્ગમા વીર પુરુષો ચાલેલા છે કાયર માણસ વીર પુરુષોનો વેશ પહેરી વીર પુરુષના હથીયાર બાધે તો ઉપરથી તે એક સુભટ કે વીર પુરુષ જેવો તો દેખાશે પણ જ્યારે લડાઈમા ખરાખરીનો ખેલ આવશે ત્યારે આ વીર પુરુષનો વેશ લેનાર કાયરને પ્રથમજ નાસવુ પડશે તેમ પ્રભુમાર્ગનો વેશ અને સાધનરૂપ હથીયારો પકડનાર, વખત અને લાયકાત આવ્યા પહેલા આ માર્ગમા પ્રવેશ કરનારાઓ મોહરાજા સાથેના યુદ્ધમા કોઈ ક્રોધના ઉદય થવાથી ક્રોધને હાથે, કેઈ માનને હાથે, કોઈ માયા પ્રપચને હાથે, કોઈ લોભને હાથે, કોઈ રાગને હાથે, કોઈ દ્વેષ ઈર્ષાને હાથે, કોઈ કામને હાથે, અને કોઈ મમત્વને હાથે માર ખાધા સિવાય નહિ રહે દેખી તો સાધુનો વેશ અને તેના ઉપકરણો રૂપ હથીયારો પકડવા છતા તેઓ અદરખાનેથી હારી ગયેલા કાયર પુરુષોજ છે

આવા જીવોએ આત્મજ્ઞાનને જાગૃત કરાવે તેવા સદ્ગુરૂનો આશ્રય કરી તેઓ જે રસ્તો બતાવે તે રસ્તે આજ્ઞારુચિ થઈને ચાલવુ પોતાનું ડહાપણ ન કરવુ તેથી તેમની લાયકાતમા વધારો થશે અને તે જ્ઞાની ગુરુની નિશ્રાએ અને આજ્ઞામા રહેતા હોવાથી, તેમના કહેવા પ્રમાણે જ વર્તન કરતા તેઓની સદ્ગતિ થશે અને અનુક્રમે જ્ઞાની પુરુષોએ સેવેલો આ મહાન્ પવિત્ર માર્ગ તેમના હાથમા પણ આવશે આ અનુક્રમવાળા કીટિકાગતિવાળા માગ

પ્રવૃત્તિ કરતા એક વખત એવો પણ આવશે કે તે મહાન્ પુરૂષોની માફક આ આકાશી વિહંગમ માર્ગ માટે પણ લાયક બનશે અને આત્માનુ પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી શકશે.

इतिश्री तपागच्छिय गच्छाधिपति श्रीमान् मुक्तिविजयगणि शिष्य आचार्य महाराजश्री विजयकमलसूरीणां शिष्येन आचार्यश्री विजयकेशरसूरिणा संकलितो नु संस्कारितो आत्मविशुद्धि नामक ग्रंथः वीर संवत षडशीत्यधिक चतुर्विंशतिशततमे वर्षे, आश्विन मासस्य शुक्ल-पञ्चम्यां, भावनगर बंदरे समाप्तः

ॐ शान्ति. शान्ति शान्ति

શુદ્ધિપત્ર

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	લીટી	પાનું
ઉધમ	ઉત્તમ	૨	૬
આત્માની	શુદ્ધ આત્માની	૧૭	૮
અત્મ	આત્મ	૧૬	૯
કયા	કયાં	૧૭	૭૭
,,	,,	૧૮	,,
,,	,,	૧૯	,,
સિંહનાદ	સંઘપણ	૧૧	૧૬
અશક્તિવાળાં	આશક્તિવાળા	૧૭	૧૮
જુદુ	જુદો	૯	૨૭
વૈરાખ્ય	વૈરાગ્ય	૫	૬૪
વિભાગ	વિભાવ	૨૫	૬૫